

ธรรมะ ๕ ๓ ๗

พุทธ
ทาส
ภิกขุ

ยุพาสุรณ์
๒๔๗๒ - ๒๕๖๕

ธรรมะ ๕ ๓

พุทธทาสภิกขุ

ISBN 978-616-94009-1-2

พิมพ์ครั้งแรก ๑๘ มิถุนายน ๒๕๖๕

เนื่องในวาระงานบุญ ๑๐๐ วัน ยุพา บวรรัตนารักษ์

จำนวน ๓,๐๐๐ เล่ม

ที่ปรึกษา พระครูธรรมรัต (ธัญชัย เตชปญโญ),

บัญชา พงษ์พานิช, ไพโรจน์ สิงบัน

ถอดเสียง จิรดา บวรธรรมจักร, นัสนก ปรากฏเรืองไกร,
ฉนฉรณ์ วิเศษโชค, นพวรรณ มาลา, รัชญา โสภโณดร, เลดี้ คานียอ,

สุวรรณี - ณรงค์เดช พงศ์ผดุงเกียรติ, อริศรา ภู่นัดงาน

ตรวจทาน กรชนก ชิดไชยสุวรรณ, ชุตติกาญจน์ ดีบัวด,

ธีรชาติ พันธุ์หอม, พรทิพย์ เจริญชัยพุกษา, อนุชาติ ชัยพอ

พิสุน์อักษร ศศกร วัฒนาศุทธิวงศ์, กลุ่มงานจดหมายเหตุ

ถ่ายภาพ ณัฐชนน บางแค, เศรษฐวิทย์ วีรวงษมณี

กราฟฟิก Art and Soul

Font SOV_RongNang, DB FongNam X

บรรณาธิการ นันทรัตน์ ศุภวราพงษ์

จัดพิมพ์โดย

สุธีรัตนมูลนิธิ บวรนคร

จัดทำโดย

มูลนิธิหอจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ

โทร. ๐ ๒๙๓๖ ๒๘๐๐

พิมพ์ที่

บริษัท พิมพ์ดี จำกัด

โทร. ๐ ๒๕๐๑ ๙๕๐๑

มูลนิธิหอจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ

BIA

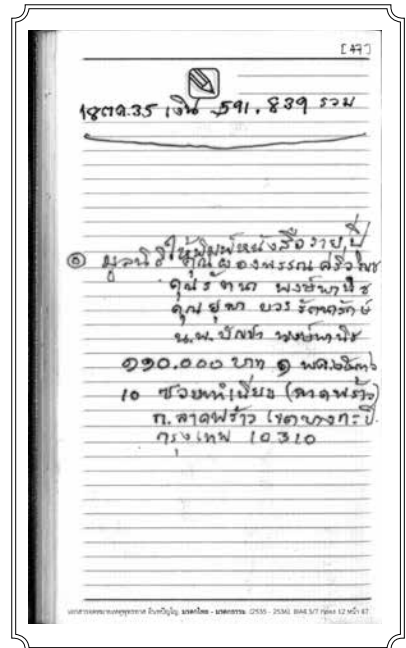
คำอนุโมทนา

ตามที่คณะหลานๆ ของคุณโยมยุพา บวรรัตนารักษ์ ได้ขอให้หोजดหมายเหตุ พุทธทาส อินทปัญโญ ดำเนินการจัดพิมพ์หนังสือ “ธรรมะแก้ตา” ฉบับรวมเล่มจากธรรมะ ไกล่มือ ที่พิมพ์มาตั้งแต่เดือนตุลาคม พ.ศ. ๒๕๖๔ – เดือนมิถุนายน พ.ศ. ๒๕๖๕ ด้วยปรารถนา ถึงการที่คุณโยมยุพา ได้อ่านหนังสือธรรมะของท่านอาจารย์พุทธทาสโดยเฉพาะหนังสือใน ชุดธรรมะไกล่มือเผยแพร่เป็นประจำทุกวันในระยะเวลาตลอด ๕ ปีที่ผ่านมา เพื่อแจกจ่ายในการ ทำบุญครบ ๑๐๐ วันของการจากไป อาตมาขออนุโมทนาในการนี้ ด้วยคุณโยมยุพาเกิด ในครอบครัวที่มีฐานะดี มีชื่อเสียง มีคุณธรรม สนใจปฏิบัติธรรมในที่ต่างๆ เคยปฏิบัติธรรม ทั้งที่สวนโมกข์นานาชาติที่ธรรมมาตา ทำบุญบำรุงพระพุทธศาสนา รวมทั้งเป็นผู้อบรมเลี้ยงดู หลุหลานให้เจริญเติบโตด้วยคุณธรรม มีการศึกษาเล่าเรียน มีความรู้ มีหน้าที่การงานที่ดี.

สำหรับคุณหมอบัญญา เคยบวชที่นครศรีธรรมราชแล้วไปปฏิบัติธรรมที่สวนโมกข์ ประมาณสองเดือน จึงเป็นเหตุให้อาตมาได้รู้จักคุ้นเคยกับคุณหมอมเป็นอย่างดี เคยมาร่วม ถวายการรักษาพยาบาลท่านอาจารย์พุทธทาสและช่วยงานของสวนโมกข์พลารามอยู่เนืองๆ ที่สำคัญที่สุด ก็คือเรื่องคิดเก็บผลงานของท่านอาจารย์พุทธทาสที่ท่านได้ทำเอาไว้ในที่ที่ ปลอดภัย เพราะว่าถ้าเก็บไว้ที่สวนโมกข์จะเสียหายเร็วมากเพราะอากาศชื้น จึงทำให้เกิด “หोजดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ” ขึ้นที่สวนวชิรเบญจทัศ กรุงเทพมหานคร ซึ่งใช้ กำลังกาย ใจ และทรัพย์เป็นจำนวนมาก โดยมีคุณโยมรัตนา พงษ์พานิช และ คุณโยมยุพา บวรรัตนารักษ์ รวมทั้งพี่น้องญาติมิตร โดยเฉพาะคุณโยมบรรยง พงษ์พานิช ที่มาช่วยกัน เป็นกำลังสำคัญในการดำเนินการต่างๆ จนผู้คนที่ศรัทธาต่อท่านอาจารย์พุทธทาสได้เข้ามา ร่วมช่วยกันจนเป็นผลสำเร็จเกิดประโยชน์แก่พระศาสนาและสังคมอย่างมาก โดยคณะของ ครอบครัวนี้เป็นผู้ที่บริจาคมากที่สุด การที่เป็นอย่างนี้ได้ก็เพราะคุณพ่อคุณแม่และคุณโยม

ยุพา บวรรัตนารักษ์ มีส่วนในการอบรมลูกหลานให้เป็นคนเสียสละ ดังนั้น การจากไปของคุณโยมยุพา มีสุคติเป็นที่หวังอย่างแน่นอน. พร้อมกับที่หนังสือ “ธรรมะแก้ตา” นี้ ก็จะช่วยอำนวยความสะดวกที่ท่านที่ได้ศึกษาและน้อมนำไปปฏิบัติได้บรรลุถึงซึ่งผลแห่งธรรมตามสมควรแก่การศึกษาและปฏิบัตินั้น.

ธรรม พร เมตตา
พระภิกษุภิกษุณี
สวนโมกข์ | ๑๘ พฤษภาคม ๒๕๖๕

ซ้ายไปขวา : นางรัตนา พงษ์พานิช, นางสาวยุพา บวรรัตนารักษ์,
พุทธทาสภิกขุ, อติตพระบัญญัติ วานิชขวโร (บัญญัติ พงษ์พานิช),
พระภิกษุภิกษุณี (เย็น)

คำนำ

“ ... เราได้ทำสิ่งที่มันสมควรจะทำ ไม่เสียค่าข้าวสุกของผู้อื่นแล้ว เชื่อว่ามันคุ้มค่า อย่างน้อยผมกล้าพูดได้อย่างหนึ่งว่าเดี๋ยวนี้ไม่มีใครในประเทศไทยบ่นได้ว่าไม่มีหนังสือธรรมะ อ่าน ... ”

ท่านอาจารย์พุทธทาสกล่าวใน เล่าไว้เมื่อวัยสนธยา ถึงการมีส่วนร่วมจัดให้เกิดหนังสือธรรมะในหลากหลายแนวเพื่อคนไทยได้มีเครื่องมือเรียนรู้ ซึ่งมีทั้งที่เป็นบทความในหนังสือพิมพ์พุทธศาสนา ที่รวมเป็นเล่มใหญ่ในชุดธรรมโฆษณ และเป็นเล่มเล็ก ในชุดลอยปทุม ชุดหมุนล้อ ชุดเทิดทูนธรรม ชุดดอกบัวหลวง โดยหोजดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญญา ได้สานต่อในการนี้ตลอดระยะ ๑๒ ปีที่เปิดดำเนินการมา โดยเฉพาะหนังสือธรรมเล่มเล็กในชื่อชุด "ธรรมะใกล้มือ" นั้นจัดพิมพ์ตั้งแต่พุทธศักราช ๒๕๕๒ โดยเลือกข้อธรรมบรรยายที่เห็นว่าเหมาะสมในแต่ละช่วงมาจัดพิมพ์เผยแพร่อย่างต่อเนื่องเดือนละ ๑ เล่ม โดยในระยะหลังมานี้ ได้เริ่มปรับแนวเป็นการเลือกหัวข้อธรรมบรรยายที่เหมาะสมและไม่เคยพิมพ์เป็นหนังสือมาก่อน และเริ่มพิมพ์เป็นชุดอย่างต่อเนื่องตั้งแต่ปีพุทธศักราช ๒๕๖๐ พร้อมกับมีข้อเสนอให้จัดพิมพ์รวมเล่มออกมา.

หนังสือธรรมะใกล้มือ ชุด ธรรมะ ๙ ตา ที่เริ่มจัดพิมพ์เมื่อเดือนตุลาคม พุทธศักราช ๒๕๖๔ ต่อเนื่องถึงเดือน มิถุนายน พุทธศักราช ๒๕๖๕ นี้ มีความพิเศษเนื่องด้วยเป็นกลุ่มข้อธรรมะที่ท่านอาจารย์พุทธทาสนำมาจัดเข้าเป็น ๓ กลุ่ม กลุ่มละ ๓ ข้อธรรม ที่ “ ... เป็นหัวใจของพุทธศาสนา เป็นสัมมาญาณะ คือความรู้แจ้ง เป็นวิปัสสนาปัญญา เห็นความจริงของสิ่งทั้งปวง ... แต่ต้นจนถึงนิพพานเป็นที่สุด ... ” นับเป็นอีกชุดงานหนังสือธรรมะใกล้มือที่ควรต่อการจัดพิมพ์รวมเล่ม ประกอบกับสุธีรัตนมูลนิธิ บวรนคร ซึ่งเป็นหนึ่งในภาคีหนุนเสริมการดำเนินงานของมูลนิธิหोजดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญญา มาตั้งแต่แรกเริ่มก่อนการก่อตั้งหोजดหมายเหตุฯ ได้ขอเป็นเจ้าภาพประเดิมการจัดพิมพ์รวมเล่มเพื่อแจกจ่ายเป็นธรรมบรรณาการในโอกาสทำบุญอุทิศ ๑๐๐ วัน ของนางสาวยุพา บวรรัตนรักษ์ ผู้เป็นประธาน

ของสุธีรัตนามูลนิธิ ในวันที่ ๑๘ มิถุนายน พุทธศักราช ๒๕๖๕ ที่วัดจันทาราม อำเภอเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช เนื่องด้วยท่านมิได้เพียงเป็นทานบดีคนสำคัญของหอจดหมายเหตุฯ เสมอมา แต่ตลอด ๕ ปีที่ผ่านมา ยังได้ช่วยเผยแพร่ธรรมะจากธรรมะใกล้มือที่จัดพิมพ์เหล่านี้ ออกสู่สังคมอย่างต่อเนื่อง ด้วยการอ่านเผยแพร่ทางเพจเฟซบุ๊ก ยูทูบ บวรรัตนารักษ์ เป็นประจำ ทุกวัน จนมีผู้ชื่นชอบและติดตามจำนวนมาก.

อนึ่ง ธรรมะ ๙ ตา ทั้ง ๙ หัวข้อในเล่มนี้ มีบางหัวข้อที่ท่านอาจารย์พุทธทาสมิได้แสดง อย่างเป็นกระบวนถ้วนครบความ หอจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ ได้พยายามสืบค้น มาเรียงกันไว้เท่าที่จะสามารถทำได้ นอกจากนี้ในเล่มที่ว่าด้วย ธัมมนิยามตา ได้รับเมตตา จากสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตฺโต) อนุญาตนำเนื้อหาในหนังสือพุทธธรรมฉบับ ปรับขยาย หัวข้อ บันทึกท้ายบท เพื่อความเข้าใจลึกลงไปจำเพาะเรื่อง หน้า ๒๒๕ — ๒๒๗ ฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๕๓ พ.ศ. ๒๕๖๒ มาพิมพ์เสริมความเข้าใจด้วยความชอบพระคุณอย่างสูง ยิ่ง.

ในการจัดพิมพ์ครั้งนี้ ซึ่งนับเป็นการประเดิมรวมเล่มธรรมะใกล้มือเป็นครั้งแรก เพื่อ ร่วมในวาระ ๙๐ ปี แห่งสวนโมกขพลาราม และ ๘๐ ปี สโมสรรธรรมทาน; สุธีรัตนามูลนิธิ บวรนคร ได้จัดพิมพ์เป็นจำนวน ๓,๐๐๐ เล่ม โดยจัดมอบไว้แก่หอจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ และ สโมสรรธรรมทาน จำนวน ๒,๐๐๐ เล่ม เพื่อการเผยแพร่ธรรมของ พระพุทธองค์ ตามที่ท่านอาจารย์พุทธทาสได้ดำเนินการสืบมา.

สุธีรัตนามูลนิธิ บวรนคร และ
มูลนิธิหอจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ
๕ มิถุนายน ๒๕๖๕

สารบัญ

คำอนุโมทนา โดย พระภาวนาโพธิคุณ

คำนำ

ขยายความธรรมะเก้าตา

ลำดับธรรมะตั้งแต่ต้นจนถึงนิพพานเป็นที่สุด

๑๕ อนิจจตา

๓๕ ทุกขตา

๖๕ อนัตตตา

๙๗ อิมมัญญิตตา

๑๑๓ อิมมนิยามตา

๑๓๕ อิทัปปัจจยตา

๑๕๕ ตถตา

๑๗๕ สุนฺญตา

๒๐๓ อตัมมยตา

ภาคผนวก

๒๓๑ ธรรมบรรยายจัดชุดของพุทธทาสภิกขุ

๒๓๕ ชีวิตและงาน ยุพา บวรรัตนารักษ์

ขยายความธรรมะเก้าตา

พุทธทาสภิกขุ กล่าวถึง ธรรมะเก้าตา หรือแม่แก้วตา ที่มีเก้าตา ว่า เป็นหัวใจของ พุทธศาสนา, เป็นสัมมาญาณะ คือความรู้แจ้ง, เป็นวิปัสสนาปัญญา (วิปัสสนา ๘ ขั้นตอน) เห็นความจริงของสิ่งทั้งปวง

... แบ่งได้เป็น ๓ กลุ่ม กลุ่มละ ๓ ตา “ตา” นี้ แปลว่า ภาวะ ภาวะที่เป็นอย่างนั้นๆ

:-

กลุ่มที่ ๑ เรียกว่า กลุ่มไตรลักษณ์ มี ๓ ตา คือ อนิจจตา —ภาวะแห่งความไม่เที่ยง, ทุกขตา —ภาวะแห่งความเป็นทุกข์, อนัตตตา —ภาวะแห่งความไม่ใช่ตน.

กลุ่มที่ ๒ เรียกว่า กลุ่มธรรมชาติ มี ๓ ตา คือ ธัมมัญญิตตา —ภาวะแห่งการตั้งอยู่อย่างธรรมชาติ ตามธรรมชาติ, ธัมมนิยามตา —ภาวะที่ต้องเป็นไปตามกฎของธรรมชาติ, อิทัปปัจจยตา —ภาวะที่จะต้องเกิดดับ เกิดดับ เกิดดับ ตามเหตุตามปัจจัยตลอดเวลา.

กลุ่มที่ ๓ เรียกว่า กลุ่มเช่นนั้นเอง ก็มี ๓ ตา คือ สุญญตา —ภาวะที่ว่างจากตัวตน ไม่มีสาระเป็นตัวตน ที่จะต่อสู้กับความไม่เที่ยงเป็นต้นได้, ตถาตา —เช่นนั้นเอง เช่นนั้นเอง ดั่งนั้นเอง มันเช่นนั้นเอง, อตัมมยตา —ภาวะที่อะไรปรุงแต่งไม่ได้ คือปรุงแต่งให้รัก ให้โกรธ ให้เกลียด ให้กลัวไม่ได้.

... ๓ กลุ่ม ก็เป็น ๙ “ตา” เผอิญมันมาตรงกับภาษาไทยว่า ดวงตา ภาษาบาลีไม่ใช่ ไม่ใช่ดวงตา, มันแปลว่า ภาวะ; ถ้าเห็นภาวะทั้ง ๙ นี้แล้ว ก็คล้ายกับว่ามีดวงตาถึง ๙ ดวงหมดเลย จบเรื่องเลย เห็นสูงสุดตั้งแต่ต้นจนปลายของวิปัสสนา หลุดพ้นจากโลกียะ จากอำนาจของโลกียธรรม ขึ้นไปสู่โลกุตตระ.

ลำดับธรรม: แต่ถึงขั้นถึงนิพพานเป็นที่สุด

... เรามี พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ๓ อย่างนี้ เป็นจุดตั้งต้น ชุดแรก : พระพุทธเจ้า คือผู้ค้นพบแล้วสอน พระธรรมคือคำสอน หลักปฏิบัติที่เอามาสอน พระสงฆ์คือผู้ปฏิบัติ.

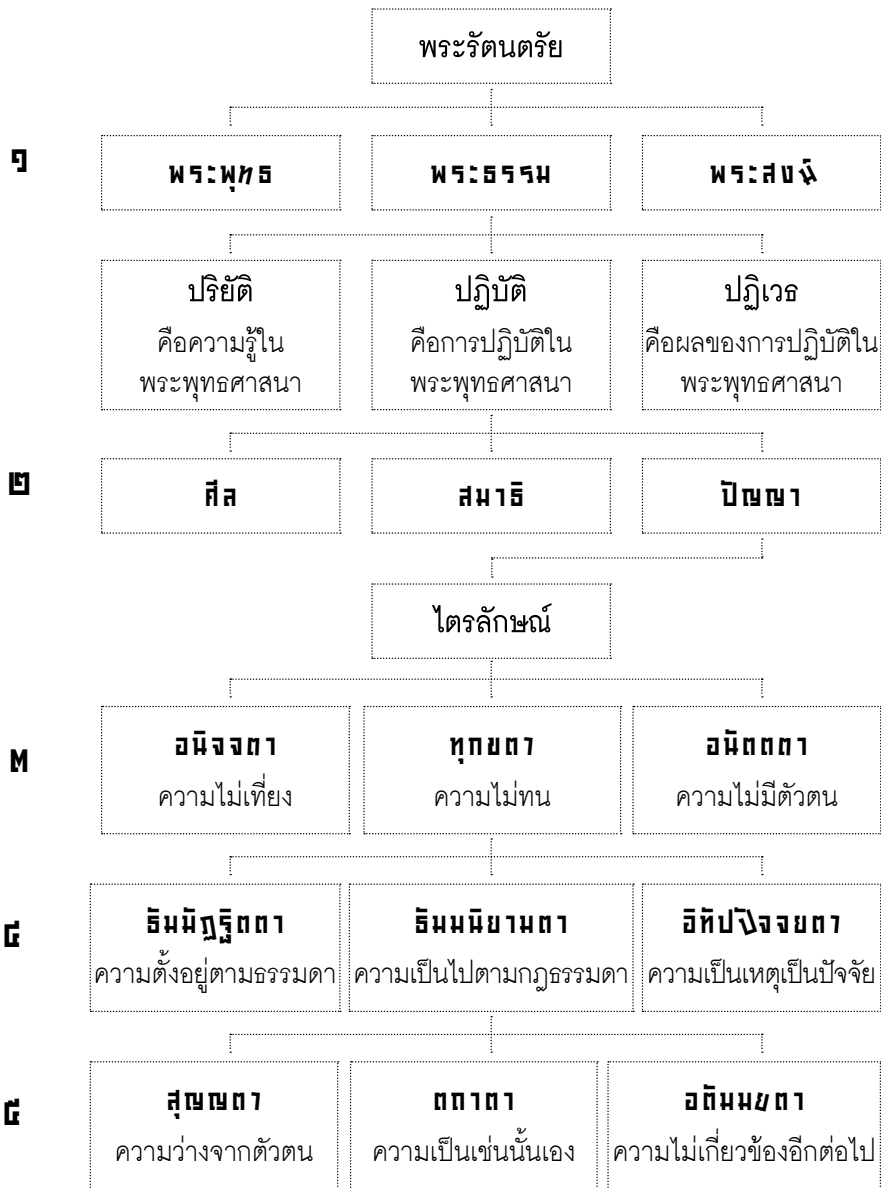
ทีนี้เมื่อมีการปฏิบัติ ก็เป็นศีล สมาธิ ปัญญา ชุดที่สอง คือศีล สมาธิ ปัญญา ออกมาจากพระธรรม.

ปฏิบัติศีล สมาธิ ปัญญา ถูกต้องแล้ว ผลของปัญญาจะออกมาเป็นความรู้เรื่อง อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ๓ อย่างอีกเหมือนกัน; ถ้าปัญญาเป็นไปถึงที่สุดมันจะออกมาเป็นความรู้ ๓ อย่าง ว่า อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา นี้ชุดที่สาม.

ทีนี้มันก็เป็นความจริงที่ว่า สิ่งเหล่านี้มันเป็นอัมมัญญิตตา เป็นอัมมนิยามตา เป็นอิทัปปัจจยตา ๓ อย่างอีกแหละ นี่เป็นชุดที่สี่.

ครั้นได้สามอย่างนี้มาแล้ว อิทัปปัจจยตาจะทำให้เห็น สุนฺญตา ไม่มีตัวตน มีแต่กระแสแห่งอิทัปปัจจยตา, มันก็จะเห็นตถตา เพราะว่ามันว่างจากตัวตน แล้วก็เห็นว่าเป็นเช่นนั้นเอง คือตถตา, เมื่อเห็นสุนฺญตา ตถตาเพียงพอแล้ว มันจะเกิดความรู้ชัด เห็นอตัมมยตา ได้เป็นชุดที่ห้า, มี ๓ เหมือนกันว่า : สุนฺญตา ตถตา อตัมมยตา สิ้นสุดของอัมมัญญิตตญาณ ตรงนี้ คือความจริงของธรรมชาติของสังขารที่หลอกลวงเรา มันสิ้นสุดลงตรงนี้ เดี่ยวนี้รู้แจ้งแล้ว. ต่อไปนี้ก็เป็น นิพพิทา วิราคะ ฯลฯ : เบื่อหน่ายจากสิ่งเหล่านั้น หย่าขาดจากสิ่งเหล่านั้น ดับสนิทแห่งความทุกข์ หลุดพ้นไปบริสุทธิ์จากกิเลสและความทุกข์โดยประการทั้งปวง, สงบรำงับ เยือกเย็นเป็น พระนิพพาน.

... พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ทำให้เกิดไตรสิกขา คือศีล สมาธิ ปัญญา, ศีล สมาธิ ปัญญา ทำให้เกิดไตรลักษณ์ อนิจจตา ทุกขตา อนัตตา, ไตรลักษณ์ทำให้เกิดอัมมัญญิตตา อัมมนิยามตา อิทัปปัจจยตา, ทีนี้ก็ทำให้เกิด สุนฺญตา ตถตา และอตัมมยตา, ต่อจากนั้นก็ทำให้เกิดพระนิพพาน; พอแล้ว หหมดแล้ว สำหรับความหมายอันลึกซึ้งสูงสุดในพระพุทธศาสนา.

ที่มา และอ่านเพิ่มเติม

พุทธทาสภิกขุ, อุดมมยตาปริทัศน์, ธรรมโมฆะของพุทธทาส, ฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๒, ธรรมทานมูลนิธิ, ๒๕๔๘, หน้า ๕๔-๕๕, ๑๒๓-๑๒๗, ๒๐๒, ๒๑๘-๒๒๑.

พุทธทาสภิกขุ, อุดมมยตาประทีป, ธรรมโมฆะของพุทธทาส, ฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๒, ธรรมทานมูลนิธิ, ๒๕๔๘, หน้า ๑๙-๒๐, ๕๒-๕๓, ๒๑๐-๒๑๑, ๓๑๒-๓๒๒.

พุทธทาสภิกขุ, อุดมมยตาประยุกต์, ธรรมโมฆะของพุทธทาส, ฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๒, ธรรมทานมูลนิธิ, ๒๕๔๘, หน้า ๕๖-๕๙, ๖๖-๗๓, ๒๑๕-๒๑๙.

สิ่งทั้งหลายทั้งปวงที่แวดล้อมเราอยู่นั้น
ถ้าเรารู้เท่าไรไม่ทัน มันก็ปรุงเรา

...

เราไม่เป็นตัวของเราเองเลย
เป็นเหมือนกับ “ตัวที่ถูกเขาจับเขย่าอยู่เสมอ”

๑๑๑๑๑๑

ความเป็นของไม่เที่ยง

อนิจจตากถา (สิ่งที่ตายาย เคยรู้ดีกว่าลูกหลาน)	๑๗
สิ่งทั้งหลายทั้งปวงเป็นเพียง “ของปรุ้ง”	๑๘
ของปรุ้งทั้งหลายเป็นของ “ไม่เที่ยง”	๒๐
“อยู่” กับความไม่เที่ยง	๒๓
ความสงบระงับของสังขารเป็น “ความสุข”	๒๔
ความหมายอันแท้จริงของ “บึงสุกุล”	๒๖
“ร้านเปรต” อุกุบายบุคลิกเลสสอนให้เห็นแก่ผู้อื่น	๓๐
เดินตามตายายเข้าให้ถึง “อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา”	๓๕

อนิจจตากกา*

(สิ่งที่ตายายเคยรู้ดีกว่าลูกหลาน)

นโม ตสส ภควโต อรหโต สมมาสมพุทฺธสฺสฯ

อนิจจา วต สงฺขารา อุปฺปาทวยธมฺมิโน
อุปฺปชฺชิตฺวา นินฺรุณฺนติ เตสํ วุปฺสโม สุโข — ติ
ธมฺโม สกฺกจฺจํ โสตฺพุโฬ — ติ.

ณ บัดนี้จะได้วิสันหา พระธรรมเทศนาของพระผู้มีพระภาคเจ้า เพื่อเป็นเครื่องประดับสติปัญญา ส่งเสริมศรัทธา — ความเชื่อ และวิริยะ — ความพากเพียร ของท่านทั้งหลาย ผู้เป็นพุทธบริษัท ให้เจริญงอกงามก้าวหน้าในทางแห่งพระศาสนาของสมเด็จพระบรมศาสดา กว่าจะยุติลงด้วยเวลา.

ธรรมเทศนาในวันนี้ เป็นธรรมเทศนาพิเศษ ปรรากเหตุเนื่องด้วยเราทั้งหลายประชุมกันบำเพ็ญทักษิณานุทานกิจ อุทิศแด่บุพเพตชนผู้ล่วงลับไปแล้ว; เป็นการแสดงออกซึ่งความรู้สึกที่เป็นคุณธรรม ของบุคคลผู้อยู่ภายหลังจะพึงแสดง โดยเฉพาะอย่างยิ่งก็คือ ความสำนึกในบุญคุณของบุคคลเหล่านั้น ความตั้งอยู่ในฐานะเป็นปวงนียบุคคลของคนเหล่านั้น เป็นต้น. และนอกจากนั้น ยังได้พากันประกอบกุศลส่วนธัมมัสสวนมัย หรืออีกส่วนหนึ่งก็คือธรรมเทศนามัย ได้แก่การจัดให้มีการแสดงธรรมเทศนาและการฟัง เพื่อให้สำเร็จประโยชน์ในส่วนนั้นอีกส่วนหนึ่งด้วย นั่นก็เพื่อประโยชน์อุทิศส่วนกุศล และเป็นไปเพื่อประโยชน์ตน

* ธรรมบรรยายเทศน์ทำบุญวันสารท อุทิศบรรพบุรุษตามประเพณีภาคใต้ (วันส่งตายาย), อนิจจตากกา, วันที่ ๒๕ กันยายน ๒๕๐๒.

ในการที่จะมีความรู้สึกอันก้าวหน้า ในการเป็นไปในชีวิตนี้ ในอัตภาพนี้ ว่ามีอยู่อย่างไร จะ
ได้เป็นผู้ไม่ประมาทในที่ทุกสถาน.

ข้อที่บุตรหลานทั้งหลาย มาระลิกนึกถึงบุคคลผู้ล่วงลับไปแล้ว จัดให้มีการแสดง
ธรรมเทศนา แสดงออกซึ่งมาติกาของพระอภิธรรม นั้นนับว่าอนุวรรตน์โดยควรแก่กาล
อยู่ที่เดียว; คือว่าโอกาสนี้เป็นโอกาสแห่งการสลดสังเวช เมื่อมีความสลดสังเวช ก็สามารถ
ที่จะเข้าใจธรรมะอันลึกซึ้งที่พระสงฆ์สวดสาธยายนั้นได้ตามส่วน. ตามปกติคนเราย่อมอยู่
ด้วยความฟุ้งเฟ้อ อยู่ด้วยความรู้สึกหลายอย่างหลายประการด้วยกัน; วันหนึ่งคืนหนึ่งล่วงไป
ด้วยความประมาทเสียเป็นส่วนมาก หรือมิฉะนั้นก็ล่วงไปด้วยความเพลิดเพลินสนุกสนาน
ไม่ตั้งอยู่ในฐานะแห่งความสลดสังเวช จึงไม่มีจิตใจที่เหมาะสมจะฟังถ้อยคำว่า *อนิจจา
วต สุขขารา* เป็นอาทิ.

บัดนี้อาศัยความระลิกนึกถึงบุคคลที่ล่วงลับไปแล้ว อาศัยความกตัญญูบ้าง อาศัย
ความรักชาติบ้าง อาศัยความเคารพนับถือบ้าง ยิ่งนึกยิ่งคิดไปก็ยิ่งรู้สึกเป็นความสลดใจ หรือ
เป็นความสังเวชบ้างตามส่วน ว่าสังขารทั้งหลายทั้งปวงไม่เที่ยงนั้นมีความจริงอย่างไร. ถ้า
อย่างไรก็ขอให้พิจารณาดูบรรพบุรุษทั้งหลายที่ล่วงลับไปแล้วนั้นเกิด ว่าความไม่เที่ยงอยู่ที่ตรง
ไหน?

สิ่งทั้งหลายทั้งปวงเป็นเพียง “ของปรุจ”

ความไม่เที่ยง อยู่ตรงที่มีอยู่แล้วก็เปลี่ยนไปๆ มีอาการเกิดขึ้นและดับไปในที่สุด
แล้วก็เกิดใหม่; ส่วนที่เกี่ยวข้องกับสังขารทั้งหลายทั้งปวงนั้นหมายความว่า แม้ในขณะ
หนึ่งๆ ก็มีการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอไป เราจะพิจารณาดูที่ส่วนไหนก็จะเห็นว่าส่วนนั้นก็ไม่
เที่ยง จะดูกันในส่วนละเอียดเล็กๆ น้อยๆ ก็เป็นอย่างนั้น จะดูโดยส่วนรวมก็เป็นอย่างนั้น
จะดูในระยะสั้นก็เป็นอย่างนั้น จะดูในระยะยาวที่สุดก็เป็นอย่างนั้น ล้วนแต่เห็นว่าสิ่งทั้งหลาย
ทั้งปวงนี้เป็นของไม่เที่ยงจริง.

เหตุไรท่านจึงได้ใช้คำว่า สังขาร ซึ่งแปลว่าสังขารทั้งหลาย? ข้อนี้ก็เพื่อจะอธิบายให้เห็นว่า บรรดาสิ่งทั้งหลายทั้งปวงนั้นเป็นเพียง “ของปรุง”.

คำว่า "สังขาร" นั้น แปลว่า ปรุง. คำว่า "สังขาร" มาจากคำ ๒ คำ คือคำว่า สัง คำหนึ่ง กับคำว่า ขร ซึ่งมาจาก กร. คำว่า "สัง" แปลว่า พร้อม, คำว่า "กร" แปลว่า กระทำ. คำว่า "สังขาร" จึงแปลว่า กระทำพร้อมทุกอย่าง; กระทำพร้อมทุกอย่าง ก็คือปรุงนั่นเอง. เอาอะไรหลายๆ อย่างมาทำให้สำเร็จรูปครบถ้วนบริบูรณ์ อย่างนี้เราเรียกว่า "ปรุง".

สิ่งที่เรียกว่า "สังขาร" แปลว่า ของปรุง ก็เพราะว่าสิ่งทั้งหลายเหล่านั้นมันเป็นของปรุงขึ้นมาจากของหลายๆ อย่าง. จงดูที่คนคนหนึ่งเกิดว่าปรุงขึ้นจากของก็อย่าง? ที่แยกออกเป็นส่วนใหญ่ แยกออกเป็น ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม อากาศธาตุ และวิญญาณธาตุ อย่างนี้ก็ยังมีตั้ง ๖ ส่วนเสียแล้ว คือส่วนที่เป็น "รูปธาตุ" นี้มีอยู่ ๔ ส่วน คือ ส่วนที่เป็นดิน เป็นน้ำ เป็นลม เป็นไฟ. ส่วนที่เป็น "นามธาตุ" มีอีกส่วนหนึ่งที่เรียกว่า วิญญาณ, ส่วนที่ไม่ควรจะกล่าวเป็นธาตุอะไรก็มีอยู่ส่วนหนึ่ง คือ อากาศธาตุ.

นี่ก็เห็นได้ว่าคนคนหนึ่งประกอบไปด้วยธาตุ ๖ ธาตุ; ที่นี้ในธาตุหนึ่งๆ นั้น มันยังประกอบอยู่ด้วยของหลายอย่างด้วยกัน; เช่น ส่วนที่เป็นร่างกายนี้ ประกอบขึ้นด้วย ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง ดังนี้เป็นต้น. ในส่วนที่เป็นส่วนหนึ่ง เช่น ผม ขน แต่ละส่วนๆ นี้ ก็ต้องประกอบขึ้นมาด้วยของอย่างอื่นอีกหลายอย่าง แม้แต่ในผมเส้นเดียวเท่านั้น อาจจะไปแยกออกได้เป็นหลายอย่าง คือธาตุหลายๆ ธาตุ หลายๆ อย่าง ปรุงกันอยู่ในนั้น จึงเป็นผมขึ้นมาเส้นหนึ่งได้; ส่วนอื่นๆ ของร่างกายก็เป็นอย่างเดียวกันหมด. เพราะฉะนั้นแหละจึงจะกล่าวได้ว่า เป็นของปรุง; ของส่วนหนึ่งก็ปรุงมาจากของหลายอย่าง และของที่ถูกปรุงมาที่หนึ่งแล้วนั้นก็ยังมารวมกันปรุงเป็นของอย่างอื่นขึ้นไปอีก จึงรวมเป็นกลุ่มใหญ่ เรียกว่า คนคนหนึ่ง ดังนี้.

ที่เห็นได้ง่ายๆ ก็เป็นธาตุ; ที่เห็นได้ยากก็คือ สิ่งที่แฝงอยู่ เช่น ความเป็นนั้นความเป็นนี้ที่แฝงอยู่ที่ร่างกายนั้น เช่น ความสั้น ความยาว ความสวย ความไม่สวย ความเป็นหญิง ความเป็นชาย ความดี ความชั่ว อะไรต่างๆ ที่แฝงอยู่ที่ร่างกายนั้น; แต่ละอย่างๆ เหล่านั้นก็ล้วนแต่เป็นของปรุงเหมือนกัน คือต้องทำขึ้นมาจากของหลายอย่าง แล้วก็เปลี่ยนแปลงไป

ตามของเหล่านั้น. เพราะฉะนั้นท่านจึงรวมเรียกมันว่า ของปรุง; ถ้าเรียกเป็นไทยก็เรียกว่า ของปรุง, ถ้าเรียกเป็นบาลีก็เรียกว่า "สังขาร".

ของปรุงทั้งหลายเป็นของ "ไม่เที่ยง"

คำว่า "อนิจจา วต สังขารา" ที่แปลว่า สังขารทั้งหลายเป็นของไม่เที่ยงหนอ นั้น; ถ้าพูดเป็นไทยก็ว่า บรรดาของปรุงทั้งหลายเปลี่ยนแปลงเรื่อยหนอ ดังนี้.

"ของปรุง" ในที่นี้ มันมุ่งหมายให้เราดูไปยังตัวเราเองมากกว่าที่อื่น เพราะว่าเราจะดูได้ง่ายกว่า; แต่แม้ว่าจะดูในร่างกายของบุคคลอื่น หรือที่บุคคลอื่น ก็ต้องดูอย่างเดียวกันกับที่ดูในตัวเรา หรือร่างกายของเรา.

เพราะฉะนั้นการที่เราจะดู ปู่ ย่า ตา ยาย ที่ล่องลับไปแล้ว ว่าไม่เที่ยงก็ตาม; เราก็อาจจะเห็นได้ด้วยกรณ้อมมายังตัวเราเอง ว่า "แม่ตัวเรา" ก็ไม่เที่ยงอย่างเดียวกัน เพราะในไม่ช้านัก เราก็จะต้องอยู่ในสภาพอย่างเดียวกันกับ ปู่ ย่า ตา ยาย.

ลูกหลานในวันนี้จะต้องเป็น ปู่ ย่า ตา ยาย ในวันหน้า; ปู่ ย่า ตา ยาย ในวันหน้า ล่องลับหายไปอย่างไร ปู่ ย่า ตา ยาย ในวันหลังก็จะต้องล่องลับหายไปอย่างนั้น; เพราะฉะนั้นจึงถือว่าเป็นของปรุงและของปรุงนั้นเป็นของไม่เที่ยง.

เมื่อนำมาพิจารณาอย่างนี้แล้วจะเห็นได้ว่า เราได้รับประโยชน์ยิ่งไปกว่าการที่เพียงแต่จะนึกๆ เอา หรือเพียงแต่จะพูดๆ เอา หรือว่าการพิจารณาเห็นธรรมะข้อนี้นั้น เป็นการเข้าถึงความจริง เป็นการรู้จัก ปู่ ย่า ตา ยาย ยิ่งขึ้นไปอีก หรือว่า ปู่ ย่า ตา ยาย สอนอะไรให้เรามากมายทีเดียว คืออย่างน้อยก็สอนให้รู้จักความไม่เที่ยงเป็นต้น;

เพราะฉะนั้นในวันนี้ ซึ่งเป็นวันส่งท้ายการทำบุญตายายนั้น เราจงมาดู ปู่ ย่า ตา ยาย ในฐานะที่เป็น "สังขารทั้งหลายที่ไม่เที่ยง" กันเถิด. เพราะว่าวันนี้ก็มีขนบธรรมเนียมประเพณีที่ให้มีการบังสุกุล ดังที่ได้กระทำไปแล้ว.

ข้อความเหล่านั้นในเรื่อง "บังสุกุล" ไม่มีอะไรอื่น นอกจากเป็นการแยกแยะให้เห็นว่า กลุ่มสัตว์ สังฆาร บุคคล นี้ เมื่อแยกออกไปแล้วก็ยังเป็นสักว่าธรรมะส่วนหนึ่ง ๆ; ที่เป็นส่วนร่างกายก็ดี เป็นส่วนจิตใจก็ดี แต่ละส่วน ๆ อาศัยกัน เป็นเหตุเป็นปัจจัยแก่กันและกัน และแต่ละส่วน ๆ นั้นเป็นข้าศึกกันก็มี เข้ากันได้ก็มี; แต่ทั้งที่มันเป็นข้าศึกกัน มันก็ยังเป็นปัจจัยแก่กันและกันในฐานะที่มันเป็นข้าศึกกันนั่นเอง; บางทีก็เป็นปัจจัยเพื่อสนับสนุนกัน เพราะสนับสนุนกัน บางทีก็เป็นปัจจัยเพราะมันเป็นข้าศึกแก่กัน คือมันทำให้เกิดการปรุงขึ้นใหม่ได้ เพราะมันเป็นข้าศึกแก่กัน ดังนี้เป็นต้น.

ข้อความอันมากมายของบทพาดิคาเหล่านั้น ล้วนแต่เป็นการแยกให้เห็นส่วนหนึ่ง ๆ หรือสภาวะอันหนึ่ง ๆ ของสิ่งที่เราสมมติเรียกกันว่า สัตว์ บุคคล นี้เอง; เป็นเรื่องยืดยาวที่จะต้องศึกษากันเป็นพิเศษ. ถ้าเอาแต่ใจความ ก็เป็นการแสดงอย่างเดียวกันกับบทที่ว่า *สพฺเพ สงฺขารา อนิจฺจา* หรือ *อนิจฺจา วต สงฺขารา* ซึ่งมีใจความว่า บรรดาของปรุงทั้งหลายเป็นของไม่เที่ยง ดังนี้.

สิ่งซึ่งจะต้องคิดดูให้ดีอีกสักหน่อยหนึ่งก็คือว่า ทำไมท่านจึงว่า "ของปรุงเป็นของไม่เที่ยง" ถ้าอย่างนั้นของที่ไม่ปรุงก็ต้องเป็นของเที่ยง แน่นอน; กล่าวอย่างนี้ถูกแล้ว แต่ว่าใครบ้างเป็นผู้รู้จักว่าอะไรเล่าที่เป็นของไม่ปรุง ในบรรดาสิ่งทั้งหลายทั้งปวง ที่เราท่านทั้งหลายรู้จักกันอยู่นั้น อะไรเล่าที่ไม่ใช่เป็นของปรุง ถ้าเป็น "ของปรุงมันไม่เที่ยง" แต่เมื่อเป็น "ของไม่ปรุงมันจึงจะเที่ยง".

เราจงแสวงหาของที่ไม่ปรุงกันเถิด จะได้รับสิ่งที่เที่ยง นี่เป็นสิ่งที่ต้องศึกษาเป็นพิเศษอยู่เหมือนกัน เพราะว่าตั้งแต่เกิดมาจนตายดูเหมือนว่าไม่มีใครเคยรู้จัก "สิ่งที่ไม่ใช่ของปรุง" นั้นเลย รู้จักแต่ "ของปรุง" กันทั้งนั้น; นับตั้งแต่รู้จักปรุงข้าวปลา ซึ่งเป็นอาหารบริโภครับประทาน เหล่านี้ก็ล้วนแต่เป็นของปรุง แล้วมาดูตัวบุคคลที่กินอาหาร บริโภคอาหารเหล่านั้น มันก็เป็น "ของปรุง"; ดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้นว่า "คน" นั้นประกอบด้วยธาตุต่าง ๆ กัน.

เป็นอันว่า ไม่มีอะไรที่ไม่ใช่ของปรุง จะเป็นเรื่องเครื่องนุ่งห่มที่เราใช้สอยกันอยู่นี้ มันก็เป็นของปรุง จะเป็นเหย้าเรือนที่อาศัยอยู่นั้นก็เป็นของปรุง จะเป็นเงินทองข้าวของทรัพย์สมบัติอื่น ๆ ที่มีอยู่ก็ล้วนแต่เป็นของปรุง; แล้วอะไรเล่าที่ไม่ใช่ของปรุง.

ย้อนดูไปข้างใน ที่เป็นนามธรรมบ้าง; ความคิดความนึก ความรู้สึก อันหนึ่งๆ ของเรานี้เป็นของปรุ้ง หรือไม่ใช่ของปรุ้ง. ยิ่งคิดก็ยิ่งเห็นว่า ความรู้สึกคิดนึกก็เป็นของปรุ้ง มันมีรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส มีอะไรอื่น ๆ อีกหลายอย่างมาเป็นเครื่องปรุ้ง มันจึงเกิดเป็นความคิดนึกความรู้สึกขึ้นมา เป็นความรักบ้าง เป็นความขังบ้าง เป็นความกลัวบ้าง เป็นความเขลาบ้าง ความคิดเหล่านี้ล้วนแต่เป็นของปรุ้ง เพราะว่ามีของภายนอกบ้างภายในบ้างปรุ้ง.

ตัววัตถุต่างๆ เช่น รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส เหล่านี้แหละเป็นของปรุ้งหรือไม่ปรุ้ง? ยิ่งพิจารณาก็ยิ่งเห็นว่า แม้แต่ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส เหล่านี้ก็เป็นของปรุ้ง; ของปรุ้งเหล่านี้ปรุ้งให้เกิดความรู้สึก เช่น ความรัก ความขัง เป็นต้น ขึ้นมา แล้วความรัก ความขังนั้นจะเป็นของเที่ยงได้อย่างไร เพราะฉะนั้นจึงเป็นของไม่เที่ยง เพราะว่าเป็นของปรุ้ง เช่นเดียวกันกับสิ่งอื่นๆ.

ที่นี้พิจารณาดูให้ละเอียดขึ้นไป ว่าแม้แต่กรรม หรือการกระทำของเรา ที่กระทำแล้วเป็นบุญ เป็นบาป เป็นกุศล เป็นอกุศล เหล่านี้เป็นของปรุ้งหรือไม่ปรุ้ง? ถ้ามีปัญญาจะเห็นได้ด้วยตนเองว่า มันเป็นของปรุ้ง เพราะที่เราทำมันขึ้น เช่นว่า คิดจะทำบาปสักอย่างหนึ่งจะต้องมีเรื่องราวหลายอย่างเข้ามาเกี่ยวข้อง คือ มีสิ่งที่ยั่วให้อยากทำ มีจิตคิดที่จะทำ แล้วก็มีการกระทำไปตามความคิดนั้น เพื่อจะให้ได้สิ่งนั้น หรือเพื่อจะล้างผลาญสิ่งนี้ที่สุดแท้แล้วแต่ว่ามีอะไรเป็นเหตุ ตัวจิตเองก็เป็นของปรุ้ง เพราะเป็นตัวความคิด เกิดขึ้นมาจากสิ่งแวดล้อมต่างๆ นานา จึงเห็นว่าแม้แต่การกระทำกรรมอันหนึ่งก็เป็นของปรุ้ง จะเป็นกรรมฝ่ายบุญ หรือฝ่ายบาป ก็ตาม ล้วนแต่เป็นของปรุ้ง; เมื่อเป็นของปรุ้งมันก็ไม่เที่ยง มันเปลี่ยนแปลงได้; เพราะฉะนั้นแม้แต่สิ่งที่เรียกว่าบุญ ก็เป็นของที่ไม่เที่ยง คือเปลี่ยนแปลง เราจะต้องทำกันเสมอ เราจึงได้รับการสั่งสอนให้ทำบุญกันเสมอ เพราะว่ามันเป็นของไม่เที่ยง มันเป็นของหมดสิ้นได้ ถ้าไม่รู้จักทำเพิ่มเติมเอาไว้ มันก็เป็นของที่ไม่เหลืออยู่เลย.

นี่คือลักษณะอาการของสิ่งที่เรียกว่าเป็น “ของปรุ้ง”.

"อยู่" กับความไม่เที่ยง

จงพิจารณาดูเถิดว่า อะไรๆ ก็ล้วนแต่เป็นของปรุ่ดงนี้ แล้วอะไรๆ ก็ล้วนแต่เป็นของไม่เที่ยง เพราะฉะนั้นจะต้องทำอย่างไรกับของไม่เที่ยงเหล่านี้?

ท่านสอนให้พิจารณา ดู ให้รู้จักการที่สิ่งทั้งหลายทั้งปวงเป็นของไม่เที่ยง ให้เข้าใจตามที่เป็นจริง แล้ววางใจให้ถูกต้อง คืออย่าไปหลงรัก สิ่งที่เป็นเพียงของปรุ่ดงนั้นเลย; ไปรักของปรุ่ดงเข้า ก็คือไปรักของที่ไม่เที่ยง เมื่อของนั้นเปลี่ยนแปลงไป คนที่ไปรักของนั้นเข้าก็จะต้องมีความทุกข์ โดยไม่ต้องสงสัย.

การที่มีความรู้ ความเข้าใจ ว่า ของปรุ่ดงทั้งหลายเป็นของไม่เที่ยง นั้นมีประโยชน์อย่างนี้ คือมันมีประโยชน์ในทางที่จะป้องกันไม่ให้คนไปรัก ไปหลงเข้า แล้วก็ไม่ต้องเป็นทุกข์เป็นร้อนที่หลัง; เมื่อคนไปหลงไหลในของปรุ่ดงเข้า ก็จะได้ผลเพียง ๒ อย่าง คือไม่หัวเราะก็ร้องไห้; จะได้หัวเราะเมื่อมันยังเป็นไปตามความต้องการขณะหนึ่ง มันเป็นไปตามที่บุคคลนั้นต้องการก็เลยหัวเราะว่า ต่อมามันเปลี่ยนไปในรูปอื่น ไม่เป็นตามที่ต้องการก็ต้องร้องไห้ ถ้ามากไปกว่านั้นอีกก็ร้องไห้อย่างยิ่ง ถึงขนาดที่จะต้องทำลายตัวเอง.

นี่เป็นอันว่า การที่ไปหลงไหลในสิ่งที่เป็นของปรุ่ดง หรือของไม่เที่ยงนั้น ไม่มีผลอะไรมากไปกว่าการหัวเราะกับการร้องไห้ คิดๆ ดูเถิดมันเป็นการเหนื่อยทั้งขึ้นทั้งล่อง การหัวเราะที่เป็นอาการของความรัก ความพอใจ ความยินดี นั้นก็เหนื่อยไปทางหนึ่ง การโกรธ การเกลียด การขง หรือการร้องไห้ ก็เป็นการเหนื่อยไปอีกแบบหนึ่ง มันเป็นการเหน็ดเหนื่อย คือทนทุกข์ทั้งขึ้นทั้งล่อง หากแต่ว่ามีอะไรมาปิดบังไว้ไม่ให้สัตว์ทั้งหลายรู้ว่าอาการอย่างนี้เป็นอาการของความทุกข์ กลับเห็นเป็นอาการของความสนุกสนาน จนถึงกับบางคนได้หัวเราะก็สบายใจ บางคนได้ร้องไห้ก็ยิ่งสบายใจ ยิ่งร้องไห้มากๆ ก็หายโมโห รู้สึกว่าสบายดี ดังนี้เพราะอำนาจความเข้าใจผิด.

โดยที่แท้แล้ว อยู่เฉยๆ ยังจะดีกว่าที่จะไปนั่งหัวเราะ หรือนั่งร้องไห้ ซึ่งเป็นอาการที่ขึ้นๆ ลงๆ พุ่ๆ แพบๆ สลับกันเช่นนั้น; นี้ก็เป็นเพราะไม่รู้ว่่าสิ่งทั้งหลายทั้งปวงไม่เที่ยง ไม่รู้ว่่าสังขารทั้งหลายทั้งปวงเป็นของไม่เที่ยง ถ้าเกิดไปรู้ตามที่เป็นจริงเข้าเมื่อไร ก็จะเป็น

ไทแก่ตัว คือเป็นอิสระแก่ตัวเอง สามารถที่จะเฉยอยู่ได้ ไม่ต้องหัวเราะ ไม่ต้องร้องไห้ เป็นผู้มีควมสงบระงับ หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งก็คือ เป็นผู้ที่มีความเป็นอิสระ ไม่ตกไม่อยู่ใต้อำนาจของสิ่งเหล่านั้น จนถึงกับต้องหัวเราะ จนถึงกับต้องร้องไห้.

ความสงบระงับของสังขารเป็น "ความสุข"

การพิจารณาดูสิ่งทั้งหลายทั้งปวงตามที่เป็นจริง มีประโยชน์อย่างนี้ คือนำไปสู่ความสงบ; ท่านกล่าวไว้เป็นบทสุดท้ายว่า *เตสํ วูปสโม สุโข* —ความสงบระงับของสังขารทั้งหลายเหล่านั้นเป็นความสุข หมายความว่า ถ้าเราไม่ให้สังขารเหล่านั้นมาปรุงจิตใจ ให้เป็นไปตามอำนาจของมันได้ ก็เกิดความสงบขึ้นมาแทน มันก็เป็นความสุขเท่านั้นเอง; ถ้าเราผลอไปให้สิ่งทั้งหลายเหล่านั้นมาปรุงแต่งอย่างนั้นอย่างโน้นอย่างนี้ได้ เราจะต้องวุ่นวายไป คือไม่หัวเราะก็ร้องไห้ ดังกล่าวแล้ว.

แต่บางคนเข้าใจผิด เพราะว่าไม่รู้ ว่า *เตสํ วูปสโม สุโข* นั้นแปลว่าอะไร? เข้าใจว่า *เตสํ วูปสโม สุโข* ก็คือจับใส่โลง แล้วก็สงบสุข นอนสบายอยู่ในโลงดังนี้ จึงสมกันแล้ว กับความโง่ของคนชนิดนั้น ที่เป็นคนขี้เกียจฟัง ขี้เกียจอ่าน ขี้เกียจถาม ขี้เกียจศึกษา จึงโง่ถึงขนาดที่ไม่รู้ว่า *เตสํ วูปสโม สุโข* นั้นแปลว่าอะไร.

พิจารณาดูเถิดว่า ลูกหลานของตายายสมัยนี้ ฉลาดหรือโง่สักเพียงไหน ในข้อที่เข้าใจไปว่า จับใส่โลงแล้วก็นอนสบายไปเลย แล้วก็เรียกว่า นั่น *เตสํ วูปสโม สุโข*; ดังนี้จึงหวังว่า ลูกหลานของตายายต่อไปนี้ คนที่มีการศึกษาที่เพียงพอ คือมีความรู้ที่ถูกต้องว่า *เตสํ วูปสโม สุโข* นั้น หมายถึงการไม่ถูกยั่ว ไม่ถูกยุ ไม่ถูกแหย่ ไม่ถูกเข้า ไม่ถูกปรุง ไม่ถูกอะไรหมด คือสังขารไม่ปรุงได้อีกต่อไป เป็นจิตใจที่เป็นอิสระสงบแล้ว จึงจะเป็นความสุข.

เดี๋ยวนี้เรายังมีความโง่ หรือความไม่รู้อยู่มาก อะไรๆ มันจึงมาปรุงได้ มาแหย่ได้; เช่นว่าเดินไปเห็นอะไรเข้านิดเดียวมันก็อยากได้ บางทีก็ไม่อยากได้ คือไม่รัก ก็เกลียด. ไป

เห็นนั่นเห็นนี่เข้า ที่นั่นที่นี้ ก็มีความคิดนึกฟุ้งซ่านไปต่างๆ นานา; โดยเฉพาะอย่างยิ่งไปที่ร้านตลาดแล้ว มันก็เหมือนกับเป็นบ้า มีเงินเท่าไรก็ซื้อหมด ไม่ควรซื้อก็ซื้อ แท้ที่จริงแล้วสิ่งเหล่านี้ไม่ต้องซื้อก็ได้ แต่แล้วก็ยังซื้อมา.

หรือว่า บางทีได้เห็นคนนั้นคนนี้ หน้าตาเป็นอย่างนั้น หน้าตาเป็นอย่างนี้ ก็ไปรักบ้าง ไปเกลียดบ้าง นี่ก็คือได้ถูกยุ ถูกเหยียด ถูกเข้าอยู่ด้วยอารมณ์ เรียกว่าถูกปรุง; มีอะไรเข้ามาปรุง ยังเป็นอยู่ในลักษณะที่ถูกปรุงอยู่เสมอ เพราะยังงโง่อยู่ตลอดเวลา โดยเฉพาะอย่างยิ่งปัญหาในเรื่องระหว่างเพศ คือเพศหญิง เพศชาย; การได้เห็น ได้ยิน ได้ฟัง ได้สัมผัส เหล่านี้เป็นสิ่งที่ปรุงแต่งยิ่งกว่าสิ่งอื่นหมด จึงมีความวุ่นวายมากกว่าสิ่งอื่นหมด.

เป็นอันว่า สิ่งทั้งหลายทั้งปวงที่แวดล้อมเราอยู่นั้น ถ้าเรารู้เท่าไม่ทัน มันก็ปรุงเรา; คำว่า “ปรุงเรา” ในที่นี้นั้น หมายถึง มันบังคับเรา ให้จิตใจของเรามีความคิดอย่างนั้น มีความคิดอย่างนี้ ไหลเลื่อนไปเป็นอย่างนั้นอย่างนี้ จนมีการกระทำกรรมทางกายบ้าง ทางวาจาบ้าง หรือกลุ่มอยู่ในจิตบ้าง เป็นกายกรรม มโนกรรม วจี-กรรม อย่างนั้นอย่างนี้ แล้วก็ได้รับผลของกรรมนั้น เป็นการหัวเราะ หรือการร้องไห้ ทั้งในชาตินี้ทั้งในชาติหน้า นี้เรียกว่าเราถูกปรุง.

เราไม่เป็นตัวของเราเองเลย เป็นเหมือนกับตัวที่ถูกเขาจับเข่าอยู่เสมอ เอนั้นเอาไปใส่ลงไป แล้วเข่าให้มันปรุงเข้ากัน เป็นรูปอื่นเรื่อยไปไม่มีหยุด เราจึงต้องระส่ำระสายระหกระเหิน เพราะความที่ถูกปรุง.

ต่อเมื่อไม่ถูกปรุงอย่างนี้จึงจะเป็น *เดส วุปลโม สุขิ* คือ ความเข้าไปสงบระงับแห่งสังขารทั้งหลายทั้งปวงเหล่านั้นเป็นความสุข; เพราะเหตุฉะนั้นแหละ เราจึงควรศึกษาว่า *มีวิธีใดบ้างที่จะทำให้เราสงบระงับสังขารทั้งหลายทั้งปวงเหล่านั้นได้.*

พระพุทธเจ้าได้ตรัสชี้สิ่งที่ จะรังับสังขารทั้งหลายทั้งปวงนั้นไว้เสร็จแล้ว ก็คือการพิจารณาให้เห็นว่ามันเป็นของปรุง เป็นของไม่เที่ยง : *อุปปชชิตวา นิรุชฌนติ — ครั้นเกิดขึ้นแล้วก็ดับไป.* นี่หมายความว่าสังขารทั้งหลายทั้งปวงนั้น เมื่อมีการเกิดขึ้นแล้วก็ดับไป *อุปปาทวยธมมิโน — มีปกติคือ อุปาทะ — เกิดขึ้น, วย — เสื่อมไป;* หมายความว่า ธรรมดาของมันนั้นไม่มีอะไร นอกจากว่าเกิดขึ้นแล้วก็เสื่อมไป เกิดขึ้นแล้วก็เสื่อมไป และเมื่อคุณแก่ใหญ่ๆ ก็คือ เกิดขึ้นแล้วก็ดับไปอีก ไม่มีอะไรมากไปกว่านี้.

จะเป็นความรู้สึกชนิดไหนก็ตาม เกิดขึ้นแล้วก็เปลี่ยนไปในขณะหนึ่ง แล้วก็ดับไป; เช่น ความเกลียด เกิดขึ้นมามันก็เปลี่ยนไป แล้วในที่สุดมันก็ดับหายไป, ความรักเกิดขึ้นมา มันก็เปลี่ยนไป ในที่สุดมันก็ดับหายไป. แต่เนื่องจากมันมีอารมณ์อื่นมาแทนที่ มันจึงเกิดได้ใหม่ ๆ แปลก ๆ เรื่อยไปไม่มีที่สิ้นสุด จึงทราบคนได้; ไม่มีเป็นอย่างนี้ มันเป็นอย่างอื่น มันมีอยู่อย่างนี้ถูกใจเรา แล้วมันก็เปลี่ยนไปเสียอย่างอื่น ดังนั้นเราก็ร้องไห้ หรือที่มันยังไม่เคยมีมา เราอยากได้ มันเปลี่ยนไปเสียทางอื่น มันไม่เปลี่ยนมาในทางที่จะมาหาเรา เราก็ร้องไห้ ครั้นมันเปลี่ยนมาอยู่ในทางที่ได้เป็นของเราแล้วมันก็เปลี่ยนไปในทางที่เป็นอย่างอื่นอีก เราก็ต้องร้องไห้อีก หรือว่ากำลังจะได้มาก็ต้องร้อนใจ มีอยู่ไว้ในครอบครองก็ร้อนใจ หายไปจากครอบครองก็ร้อนใจ นี้เรียกว่า มันขบกัดเราตลอดเวลา; เพราะว่า สิ่งเหล่านั้นไม่อยู่ในอำนาจของเรา.

ที่ไม่อยู่ในอำนาจของเรา ก็เพราะ สิ่งเหล่านั้นเป็นของไม่เที่ยง สมกับคำที่ว่า "สังขารทั้งหลายทั้งปวงเป็นของไม่เที่ยงหนอ" ดังนี้. ถ้าเห็นจนถึงกับรู้ว่า "ไม่เที่ยงหนอ" ดังนี้แล้ว ก็แปลว่ามีความรู้ความเข้าใจเพียงพอ ที่จะไม่ปล่อยยให้สิ่งเหล่านั้นมาขบกัด หรือมาทำความทรมานให้แก่เราได้อีกต่อไป. เพราะฉะนั้นแหละ ขอได้พิจารณาดูเถิดว่า ลูกหลานที่อุตสาหะมานั่งฟังพระสวดมาติกาและสวดบังสุกุลว่า "อนิจจา วต สงขารายา" นี้มาฟังอย่างกบ มานั่งอย่างจวกดักแกงกันบ้างหรือเปล่า?

ความหมายอันแท้จริงของ "บังสุกุล"

ถ้าว่ามานั่งอย่างเหมือนกับจวกดักแกง ก็คือว่ามาบังสุกุลเฉยๆ มาทำตามขนบธรรมเนียม พอพระได้สวดว่า "อนิจจา วต สงขารายา" ก็แล้วไป นี่เหมือนกับกบที่อยู่ใต้กบัวไม่รู้จักกลิ่นเกสรบัวที่ร่วงลงบนหัว ก็เพราะว่าพระก็ร้องดังๆ ว่า "อนิจจา วต สงขารายา" ได้ยินก้องไปหมด แต่แล้วไม่ได้มีใครสนใจว่า คำเหล่านั้นๆ หมายความว่าอะไร เข้าใจเหมือนกับที่กำลังอธิบายนี้หรือเปล่า? ใครเคยคิดอย่างนี้บ้าง? หรือว่ามีแต่จะรับฟังๆ แล้วจะรีบกลับ

ไปบ้าน เมื่อเต็มทีแล้วที่จะต้องทบทวน.

นี่ก็เพราะไม่รู้ว่ คำที่ว่ำนั้ ว่ทำอะไร นั้เอง. ถ่าจะรู้กันเสียบ้างก็จะเป็นการดี จะเป็นที่พอใจของ ปู่ ย่า ตา ยาย ที่ตายไปแล้ว ที่เป็นห่วงว่ลูกหลานข้างหลังนี้จะเป็นอย่างไร บ้าง : จะดีขึ้นหรือจะเลวลง, จะมีความทุกข์มากขึ้น หรือจะมีความทุกข์น้อยลง, จะเอาตัวรอดได้ หรือจะไม่เอาตัวรอดได้; จึงหวังว่ลูกหลานทั้งหลายจะได้นึกถึงอก นึกถึงใจ ของปู่ ย่า ตา ยาย ที่ตายไปแล้วบ้าง ว่ได้วางขนบธรรมเนียมประเพณีอันนี้ไว้ให้อย่างไร? เพื่อประโยชน์อะไร? แล้วเราก็ได้รับประโยชน์อันนั้นกันแล้วหรือยัง? ถ่ายังก็รีบทำให้ได้รับประโยชน์เสียเถิด อย่าได้ทำสักว่ ทำ—ทำ จนตกไปอยู่ในลักษณะเหมือนกับจวักตักแกง ไม่ได้รับประโยชน์อะไรจากรสแกงดังนี้.

ที่ว่าดังนี้ไม่ใช่แก้งว่ เพราะสังเกตเห็นว่าบางคน หรือส่วนมากนั้น ทำอย่างละเมอเพื่อฝัน ทำอย่างให้เสร็จไปโดยเร็วจะได้รับกลับบ้าน แล้วจะมาทำไมก็ไมรู้ เพราะว่ถ่าจะมาทำให้สำเร็จประโยชน์ ก็ต้องทำให้สำเร็จประโยชน์ คือทำให้เป็นความคิด ความนึก ความรู้สึกขึ้นมาในใจ เป็นความฉลาด เป็นความเข้าใจ มีความสว่างไสวยิ่งขึ้น มีสติสัมปชัญญะ—รู้ว่เรากำลังทำอะไร, มีปัญญา—รู้ว่เรากำลังทำอะไร มีปัญญาทำให้สำเร็จประโยชน์ เป็นการเจริญก้าวหน้าไปตามทางของพระธรรม หรือของพระศาสนาอย่างอื่น ขึ้นไป.

ไม่ว่ทำอะไรครวไรหนาก็ได้รับผลประโยชน์ ที่เป็นความสะอาด สว่าง สงบ เพิ่มขึ้นทุกที; ปีหนึ่งทำบุญตั้งหลายครั้ง นับรวมกันแล้วก็ตั้งหลายสิบครั้ง แต่ว่ถ่าทุกครั้งไม่มีอะไรเพิ่มขึ้น คือไม่มีความรู้ ความสว่างไสวแจ่มแจ้งเพิ่มขึ้น มันก็เหมือนกับไม่ได้ทำนั้นแหละคืออาการที่เรียกว่าเหมือนกับจวักตักแกง มันจะแช่อยู่ในหม้อแกงสักร้อยปี มันก็ไม่อาจจะรู้จักรสของแกงได้ เหมือนกับคนเราจะทำบุญสักร้อยครั้งพันครั้ง แต่ถ่าไม่สนใจว่ทำอะไร ทำอย่างไรดังนี้เป็นต้นแล้ว มันก็ไม่สำเร็จประโยชน์เป็นบุญที่แท้จริง มันสำเร็จประโยชน์เป็นบุญชนิดที่ละเมอเพื่อฝัน.

บุญชนิดละเมอเพื่อฝันนั้น ไม่ดับความทุกข์ได้ ไม่ล้างบาปได้; แต่เมื่อใดทำด้วยสติปัญญา เป็นบุญจริง ๆ จึงจะล้างบาปได้ จึงจะดับทุกข์ได้, เราจะมีการได้ที่ดี คือได้รับประโยชน์ยิ่งขึ้นทุกครวไรที่ทำความดี เพราะว่เราตั้งใจทำให้ดี เพราะว่เราสามารถทำให้สำเร็จประโยชน์

ดังที่กล่าวมาแล้วนั่นเอง. ด้วยเหตุฉะนั้นแหละ จึงได้ขอร้องให้ท่านทั้งหลายทุกคน พยายามที่จะทำสิ่งที่เรียกว่า "บุญ" นั้นให้ตรงตามความประสงค์ ให้เข้าถึงใจความของคำ ให้เข้าถึงความหมายอันแท้จริง แม้ที่สุดแต่เราจะบังสุกุลตายายดังนี้ เราก็ต้องเข้าใจความหมายว่ามันหมายความว่าอะไร เพียงแต่เอากระดูกมาวางที่ตรงนี้ ให้พระสวดร้องสองสามที แล้วก็สิ้นเสร็จกันดังนี้ เป็นการบังสุกุลแล้ว มันก็คือเหมือนกับคนละเมอ เพราะว่าคนละเมอก็ทำได้ หรือว่าคนที่ไม่รู้อะไร สอนให้หน่อยก็ทำได้ ทำไปสักว่าอาการกิริยาเท่านั้น.

แต่ถ้าไม่ใช่อย่างนั้น จะต้องทำอะไร? เราก็ควรจะระลึกรู้ถึง ปู่ ย่า ตา ยาย ที่เป็นนิमित ที่เป็นอุทาหรณ์ ที่เป็นเครื่องแสดงให้เราทราบได้ว่าเป็นอย่างไร ไม่เพียงอย่างไร ล่วงลับไปแล้วอย่างไร แปลว่า กระดูกเหล่านั้นมันมีความหมายว่าอย่างไร มีความหมายเพียงเก็บไว้ดูเล่น หรือไว้ร้องให้ถึงคนที่ตายไปแล้วเล่น หรือว่าเป็นเครื่องแสดงว่า ที่มันไม่เที่ยงเป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ปรากฏอยู่เป็นของอย่างนี้; กระดูกนี้ในเมื่อคราวก่อนมันไม่ได้เป็นอย่างนี้ เมื่อคราวก่อนมันเป็นคน เดินได้ พุดได้ เป็นพ่อของเราบ้าง เป็นแม่ของเราบ้าง แต่เดี๋ยวนี้เหลืออยู่แต่ชิ้นขาว ๆ ไม่มีอะไรมากไปกว่าธาตุปูน.

แล้วพิจารณาดูเถิดว่า สิ่งที่เราเรียกว่าสังขารทั้งหลายทั้งปวงนั้นเป็นอย่างไร มีความไม่เที่ยง หรือมีความเที่ยงอย่างไรกันแน่ เมื่อมาอยู่ในธาตุปูนอย่างนี้ เป็นชิ้นกระดูกอย่างนี้ มันเที่ยงหรือเปล่า หรือว่าชิ้นกระดูกเหล่านี้จะเที่ยงอย่างนี้อยู่ตลอดไป หรือว่าจะเป็นอย่างนี้ในที่สุด; นี้ล้วนแต่มันสอนเราเรื่อง อนิจจา วตะ สังขารา ทั้งนั้น แล้วเราก็เอามาตั้ง เพื่อให้พระท่านสวดว่า อนิจจา วตะ สังขารา แต่แล้วเราเข้าใจกันหรือเปล่า

ถ้าว่าเราจะบังสุกุลตายายกัน ให้เป็นที่พอออกพอใจตายายกันจริงๆ แล้ว ต้องทำในใจอย่างที่ว่านี้; คือพิจารณาอย่างนี้ ให้เห็นทุกสิ่งทุกอย่างเหมือนกับที่พระท่านว่า หรือเหมือนกับที่ตายายได้เห็นแล้ว ต้องการให้ลูกหลานได้เห็นบ้าง.

ตา ยาย ตั้งธรรมเนียมบังสุกุลไว้ ให้ลูกหลานชวนกันบังสุกุล ไม่ใช่เพื่อให้มาทำอย่างนี้ให้ป่วยการไปวันหนึ่งเปล่า ๆ แต่จะให้มาเรียนเรื่อง อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ให้มาเรียนเรื่องสังขารทั้งหลายเป็นอนิจจัง ดังนี้ เท่านั้นเอง; เพราะฉะนั้นในขณะนี้ และในเวลาอื่นแหละไม่ใช่เวลาอื่น จะต้องทำในใจแยกคาย ให้เห็นความที่สังขารทั้งหลาย

ไม่เที่ยง; โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ปู่ ย่า ตา ยายของเรา ที่เหลืออยู่แต่กระดูกนี้ได้สอนเรา เรื่องความไม่เที่ยง ได้แสดงให้เห็นความไม่เที่ยง แต่เราไม่ดูเอง ท่านสอนให้เราฉลาดอย่างยิ่งในเรื่องของ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ซึ่งเป็นเรื่องสูงสุดของพระพุทธศาสนา แต่เราสมัครจะเป็นนกแก้ว นกขุนทอง เพียงแต่ว่าทำได้ แต่ไม่รู้ความหมาย นี่เรียกว่าไม่เป็นการบังสุกุลที่ถูกต้องตามความประสงค์ของ ปู่ ย่า ตา ยาย เลย.

ขอให้ศึกษากันใหม่ ขอให้มีความตั้งใจคิดนึกกันใหม่ ทำเสียใหม่ ให้สำเร็จประโยชน์. วันอื่นๆ ก็ฟังกันมากแล้ว ส่วนวันนี้ก็ควรจะหยุดฟังกันเสียบ้าง จะได้มองเห็นว่าไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตาอย่างไร จะได้มีความสลดสังเวชในตัวเอง. ได้เคยเดินแรงเดินกามาอย่างไร ได้เคยระหกระเหินระส่ำระสายอย่างไร ได้เคยเร่าร้อนอย่างไร; ทำอย่างไรจึงจะมีความสงบบ้าง.

อย่าได้เกลียดคำว่า "เตสฺ วุปฺสโม สุโข" เลย; เพราะว่าคำนั้นไม่ได้แปลว่าจับให้นอนในโรง. แต่แปลว่า ยังเดินได้ เทียวได้ วิ่งได้ นี่แหละ แต่ไม่มีความทุกข์เลย มีแต่ความเย็น อ่อนโยนใจ ไปนั่งที่ไหนก็เย็นที่นั่น ไปยืนที่ไหนก็เย็นที่นั่น ไปเดินที่ไหนก็เย็นที่นั่น ไปนอนที่ไหนก็เย็นที่นั่น ไม่ต้องไปนอนในโรงหรอก.

เมื่อรู้อย่างนี้ก็เห็นได้ว่าเป็นที่เข้าถึงความหมายของคำว่า *เตสฺ วุปฺสโม สุโข* ซึ่งเป็นสิ่งที่ประเสริฐสุด ที่พระพุทธเจ้าท่านต้องการจะให้เรารู้; ท่านตรัสไว้อย่างนี้ ท่านมุ่งหมายให้เรารู้ ท่านอยากจริงๆ ท่านมีประสงค์จริงๆ จะให้เรารู้ เพราะท่านสงสารเรา ท่านสงสารเรา จึงอยากให้เรา รู้ว่าจรรู้แบบนี้เสียบ้าง จะได้หยุดร้อน จะได้หยุดทนทรมาน จะได้หยุดทุกสิ่งทุกอย่างที่ไม่พึงปรารถนา แล้วมีความสงบรำงับดับเย็น มีการสงบเย็น มีความเป็นอยู่ที่ เป็นอิสระ เป็นไทแก่ตัวเอง เป็นผู้ที่มิอะไรๆ ชนิดที่นึกดูแล้วไม่น่าสลดสังเวช แต่มีอะไรพอที่จะเคารพนับถือตัวเองได้ ดังนี้.

หวังว่าการบังสุกุลของเราในวันนี้ คงจะสำเร็จประโยชน์ตามนี้บ้างไม่มากนักน้อย อย่ให้เป็นดังเช่นที่ทำๆ ทำๆ ไม่รู้จักลืบกี่ร้อยครั้งแล้ว ก็ยังเป็นอย่างนั้นอยู่อีก; ควรจะมีความเข้าใจให้ถูกต้องกันเสียใหม่ ในบทที่ว่า "อนิจจา วต สงฺขารา" จนกระทั่งถึงบทว่า "เตสฺ วุปฺสโม สุโข" นั้นด้วยกันทุกคน.

การที่ปู่ ย่า ตา ยาย ทำอะไรไว้ ให้เป็นขนบธรรมเนียมประเพณีที่ดี แล้วลูกหลานไม่เข้าใจ มาทำให้เป็นเล่นหุงข้าวหุงแกงไปหมดอย่างนี้ มันน่าสลดสังเวชหรือไม่ ลองคิดดูเถิด; ไม่เท่าไรเราก็จะเป็นปู่ ย่า ตา ยาย กันเองทุกคน ทีนี้เราจะได้เป็นปู่ ย่า ตา ยาย ที่เล่นหุงข้าวหุงแกง มันน่าจะสนุกที่ตรงไหน ถ้าว่าเด็ก ๆ เล่นหุงข้าวหุงแกงก็น่าดูอยู่บ้าง แต่ถ้าคนแก่ ๆ เล่นหุงข้าวหุงแกงแล้วมันจะน่าสมเพชมาก แต่แล้วก็จะวังให้ดี มันอาจจะมีชั้นได้จริง ๆ คือข้อที่ทำอะไรไปอย่างล้นหลามล้นตา ไม่คิดไม่พิจารณาดูให้ดี ให้เห็นซึ่งตามที่เป็นจริงว่ามันเป็นอย่างไรกันแน่.

"ร้านเปรต" อูบายขุดกิเลส สอนให้เห็นแก่ผู้อื่น

ดูให้ดีเถิดว่า เอาอะไรไปวางที่ "ร้านเปรต" นั้น มันมีความหมาย ไม่ใช่ไม่มีความหมาย; เมื่อพิจารณาเห็นความจริงแล้ว มันเป็นการเล่นหุงข้าวหุงแกงชนิดหนึ่งหรือไม่ใช่พิจารณาดูให้ดี ว่าคนที่ทำไปอย่างละเมอเพื่อฝันนั้น มันผิดอะไรกันบ้างกับเด็ก ๆ มันคงจะเหมือนกันกับเด็ก ๆ ที่ไม่รู้ประสีประสาอะไร เขาว่าวางตรงนี้ก็วางตรงนี้ เขาว่าวางตรงนั้นก็วางตรงนั้น แต่ถ้ามีความรู้ความเข้าใจว่า ทำไมจึงวางตรงนั้น ทำไมจึงวางตรงนี้ แล้วทำไมจึงต้องเอามาวาง อย่างนี้ต่างหาก จึงจะพ้นจากการที่เป็นเด็กหุงข้าวหุงแกง.

การวางที่ร้านเปรตนั้น ก็คือ ทำให้นึกถึงเปรต ให้คิดถึงเปรตบ้าง อย่าคิดถึงแต่ ปู่ ย่า ตา ยาย ที่ตัวรักตัวใครกันเสียอย่างเดียว นั่นจะแก้ความเห็นแก่ตัวได้มากทีเดียว.

มันเห็นได้ง่ายที่ตรงไหน? นี่เห็นได้ง่าย ๆ ที่คนทุกคน ทุกบ้านทุกเรือน ล้วนแต่เห็นแก่พวกพ้องของตัวเอง รักแต่พ่อแม่พี่น้องของตัวเอง ไม่ค่อยรักคนอื่นเลย; ถ้าทำอะไรทำไปแต่เพื่อประโยชน์แก่ตัวเอง หรือพวกพ้องพี่น้องของตัวเอง ไม่ทำเพื่อประโยชน์แก่คนอื่นเลย เขาเห็นอย่างนี้ เขาจึงสอนธรรมเนียมว่า เอาอะไรไปวางที่ร้านเปรตบ้าง เพราะว่ามันเผื่อคนที่ไม่ได้เป็นพ่อแม่ พี่ น้อง ปู่ ย่า ตา ยาย ของเรา แต่เขาเป็นคนยากจนเข็ญใจทั่วไป ตามธรรมดาที่มีอยู่

ในโลก เราก็กินเขา กิน เราช่วยเหลือเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่แก่เขา เราจึงสนใจกับร้านเปรต จึงเอาของไปใส่ที่ร้านเปรต เพื่อประโยชน์แก่คนที่ไม่ได้เป็นญาติของเรา.

ส่วนคนที่เป็ญาติของเราที่เรารักนั้น เราทำมาดี ๆ เป็นสำหรับกับข้าวมาถวายพระ เพื่อให้พระช่วยฉัน เพื่อให้ช่วยสำเร็จประโยชน์แก่คนที่เรารักใคร่เหล่านั้น นี่มันก็เป็นกรเข้าข้างตัว หรือการเข้าข้างคนที่เรารักมากพออยู่เหมือนกัน ซึ่งก็มากพออยู่แล้ว แต่ยิ่งดีกว่าที่จะไม่รู้จักร้านเปรตเสียเลย เพราะฉะนั้นถ้าใครเอาอะไรไปวางที่ร้านเปรตก็นึกในใจเสียบ้างว่า นี่เขาสอนว่า “อย่าเห็นแก่พวกพ้องของตัวข้างเดียว อย่าเห็นแก่ บิดา มารดา ปู่ ย่า ตา ยาย ของตนฝ่ายเดียว แม้คนอื่น ๆ ที่ไม่ใช่เป็นอะไรกับเรา แต่ถ้าเขาตกทุกข์ลำบากได้ยากอะไรแล้ว ก็ต้องรักเขาด้วยเหมือนกัน ก็ต้องช่วยเหลือเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่แก่เขาด้วยเหมือนกัน.

ต่อไปนี้ เราก็คจะมีเวลา หรือมีอะไร ๆ ที่ทำสำหรับคนอื่นบ้าง; ส่วนที่เรากระทำแก่ บิดามารดา หรือแก่บุตรหลานของเราเองโดยตรงนั้น เราก็กทำ ไม่ใช่ไม่ทำ ไม่ใช่ต้องเลิกคทำต่อไป แต่ว่าอย่าทำแต่อย่างนั้นอย่างเดียว จะต้องทำอีกอย่างหนึ่งด้วย คือทำแก่บุคคลที่มีได้เป็นบิดามารดา หรือเป็นลูกหลาน, ไม่ได้เป็นภรรยาสามี และไม่ได้เป็นอะไรแก่เรา มากไปกว่าผู้เป็นเพื่อนร่วมโลกกัน หรือเป็นเพื่อนเกิด เพื่อนแก่ เพื่อนเจ็บ เพื่อนตายต่อกัน และให้ขยายออกไปถึงสัตว์เล็ก ๆ น้อย ๆ ด้วย จะเป็นหมู หมา กา ไก่ อะไรก็ตามเกิด มันก็เป็นเพื่อนเกิด เพื่อนแก่ เพื่อนเจ็บ เพื่อนตาย แก่เราด้วยกันทั้งนั้น.

เราจะต้องทำอีกส่วนหนึ่งด้วย เพื่อประโยชน์แก่สัตว์เหล่านั้น เราก็คต้องเสียของส่วนหนึ่ง หรือว่ากันเอาอีกส่วนหนึ่ง เพื่อจะทำประโยชน์แก่สัตว์เหล่านั้น สละอีกสิ่งแก่บุคคลเหล่านั้น เรียกว่าทำประโยชน์ทั่ว ๆ ไป ในฐานะที่ว่าสิ่งที่มีชีวิตทั้งหลายนี้เป็นเพื่อนกัน เป็นเพื่อนเกิด เพื่อนแก่ เพื่อนเจ็บ เพื่อนตาย ด้วยกัน. ถ้าเขาเจ็บป่วย ถ้าเขาทนทุกข์ทรมาน ก็ควรจะได้รับความเอาใจใส่ก่อน; เพราะว่าเขาเป็นผู้ที่กำลังเจ็บป่วยและทนทรมาน. พวกที่เป็นเปรตนั้น ก็หมายถึงพวกที่กำลังขัดสนอย่างยิ่ง อดอยาก ยากแค้นอย่างยิ่ง กำลังทนความลำบากอย่างยิ่ง; เพราะฉะนั้นทุกคนควรจะสนใจ.

เดี๋ยวนีเราจะต้องคิดว่า ในบ้านเมืองเรานี้ มีใครที่ไหน ที่อยู่ในฐานะที่ต้องการความช่วยเหลือบ้าง เราก็คจะต้องพยายามช่วยเหลือเขา เขาจะเป็นอะไรอยู่ที่ไหนก็ตามใจ แต่ถ้าเขา

เป็นมนุษย์ และเขาก็เป็นเพื่อนเกิด แก่ เจ็บ ตาย ของเราแล้ว เราควรจะระลึกนึกถึง ปู่ ย่า ตา ยาย ของเราเคยทำอย่างนั้น.

ปู่ ย่า ตา ยาย ของเรา เคยอุทิศสัจใจไปหาคนชนิดนั้น แล้วช่วยเหลือเขา หรือว่าเขาตกทุกข์ลำบากที่ไหนก็ช่วยเหลือเขาที่นั่น; อย่างว่ามีคนพลัดถิ่นมาแต่บ้านอื่นเมืองอื่น ไม่มีญาติ มาเจ็บป่วยลงก็ช่วยรักษา ตายลงก็ช่วยเผาผีให้ เขาไม่ได้เป็นญาติอะไรกับเราเลย และไม่ได้มีหวังว่าจะให้ประโยชน์อย่างหนึ่งอย่างใดแก่เราได้ แต่เราทำ เพราะว่าเรามีจิตใจที่ เห็นว่าคนเหล่านั้นหรือสัตว์สังขารเหล่านั้นเป็นเพื่อนทุกข์ เพื่อนเกิด เพื่อนแก่ เพื่อนเจ็บ เพื่อน ตาย ด้วยกันกับเรา นี่แหละคือสิ่งที่เราจะทำอะไรให้มีความหมาย.

ยกตัวอย่างว่า ไปวางของที่ร้านเปรต นั้นไม่ใช่เล่นหุงข้าวหุงแกง เอาอะไรไปรวม กันไว้ที่นั่น แล้วจะดูสนุกดี ดั่งนี้ก็หาไม่; แต่โดยที่แท้แล้วมันเป็นบทเรียน เป็นบทที่จะฝึกหัด หรือเป็นบทที่สอน หรือเป็นบทที่ตวาดให้เราจำกันเสียบ้างว่า มันต้องนึกถึงคนอื่นบ้าง ที่กำลัง เจ็บป่วยทุกข์ยากลำบากอยู่ แม้จะไม่ได้เป็นญาติ มิตรสหายที่รักที่ใครอะไรแก่เรา.

แล้วยิ่งกว่าที่กล่าวนั้น ถ้าหากว่าเป็นอย่างตามธรรมเนียมที่เก่าแก่ เขายังมีอีกส่วน หนึ่ง ซึ่งเรียกว่า พวกกระจอกงอกงอย ที่เข้าวัดไม่ได้ ต้องวางกระถางไว้ที่นอกวัด นอก ประตูวัดนั้น; เดียวนี้ไม่เห็นมีใครทำ แต่ที่บางแห่งยังมีทำอยู่. พวกนั้นยิ่งไปกว่าเปรต คือว่า ต่ำมาก เป็นที่รังเกียจมาก จนเขาไม่ยอมให้เข้ามาในวัด เป็นคนที่ถูกดูหมิ่น ถูกเหยียดหยาม คนทั้งหลายไม่ยอมให้คนพวกนั้นเข้ามาในวัด ถ้าขึ้นเข้ามาในวัดก็ถูกทำอันตรายจึงเข้ามาไม่ ได้ เขาจึงหยุดอยู่ได้เพียงแค่ประตูวัด; ปู่ย่าตายายของเรา เคยวางกระถางไว้ให้พวกกระจอก งอกงอยนอกวัด แต่เดี๋ยวนี้เราก็ไม่ทำ บางแห่งยังทำอยู่ก็เป็นส่วนน้อย. แต่รู้ไหมว่า ทำเพื่อ ประโยชน์อย่างไร? มันก็เช่นเดียวกันกับวางที่ร้านเปรต แต่มีมันใกล้ชิดกว่า เพราะว่าเข้ามา ในวัดได้; ส่วนพวกที่ต่ำมาก ที่น่ารังเกียจมาก จนถึงกับเข้าวัดไม่ได้นั้น เรายังไม่เอาใจใส่.

ถ้าสมมติว่าเขาเป็นคนวรรณะต่ำ เขามีการเป็นอยู่ที่น่ารังเกียจสกปรกโสภณ แม้แต่ เข้าใกล้ หรือแม้แต่ได้เห็นก็ทรมานไม่ไหว อย่างนี้แล้ว เราก็จะไม่คิดช่วยเหลืออะไรเขาเลยอย่าง นั้นหรือ? คิดดูให้ดีละก็ไม่ควรจะทำอย่างนั้นเลย เพราะว่าถ้าการกระทำอย่างนั้น มันจะได้ เปรียบข้างกิเลส กิเลสที่เป็นเหตุให้เห็นแก่ตัวนั้น จะเจริญงอกงามขึ้นไปแทน; เราควรจะทำ

เอาโอกาสอย่างนั้นในการที่แก้ไขกิเลสส่วนนี้ ด้วยการไม่เห็นแก่ตัวเอง ไม่เห็นแก่ความสุข สนุกสนานส่วนตัว.

ยกตัวอย่างที่มีอยู่ในคำสั่งสอนต่างๆ และเป็นสิ่งที่พระพุทธเจ้าท่านทรงสรรเสริญ มีว่า :— พระมหากัสสปนั้น เอาใจใส่กับคนเจ็บคนป่วยทุกคน; คราวหนึ่งเอาใจใส่เลี้ยงดูคนโรครื้อน ถึงกับนั่งขัดตะหมาดกินอาหารร่วมกัน นิ้วมือที่เปื้อนเน่าของคนโรครื้อน หลุดลงไปในภาชนะอาหาร ที่พระมหากัสสปจะต้องฉัน ดังนี้ ก็ยังทำได้.

พระมหากัสสปเป็นผู้ที่ไม่มีความยึดถือตัว ยึดถือตน และเป็นพระอรหันต์ ข้อนั้นก็ยกไว้ แต่ว่าท่านไม่ทำก็ได้ ทำไมท่านจะต้องทำอย่างนั้นด้วยเล่า? ท่านไม่ได้มีความคิดชนิดที่เห็นแก่ตัว จึงทำไปโดยไม่มีความคิดนึก เมื่อเป็นอย่างนั้นก็แสดงว่า เป็นตัวอย่างที่ดีที่ว่า ท่านได้ทำไปในฐานะที่ว่า เห็นแก่เพื่อนมนุษย์ทุกๆ คนจริงๆ คนที่เป็นโรครื้อน ใครๆ ก็รังเกียจแม้แต่จะเข้าใกล้ อยากรู้ว่าถึงกับจะไปกินอาหาร ซึ่งต้องให้ด้วยภาชนะเดียวกัน ดังนี้ เป็นต้น.

ข้อที่ท่านวางระเบียบวินัย หรือขนบธรรมเนียมประเพณีต่างๆ ไว้ ให้เห็นแก่สัตว์ทั้งหลายทุกถ้วนหน้า ไม่ว่าจะเป็สัตว์ใหญ่ สัตว์น้อย สัตว์สูง สัตว์ต่ำอะไรก็ตามนี้เป็นการมุ่งหมายเพื่อจะแก้ไขกิเลสของเราเอง; ข้อที่ว่าเราได้อบุญ เพราะเห็นแก่บุคคล นั้นมันยังน้อยเกินไป; สิ่งที่ดีที่สุดที่มากกว่านั้นที่เราจะได้ ก็คือ ข้อที่กิเลสของเราน้อยลงไป ความเห็นแก่ตัวของเราน้อยลงไป ความยึดถือเรื่องสวยเรื่องงาม เห็นแก่ความสวยงามของตานั้นก็น้อยลงไป ในข้อที่เราทำตนลงไปเป็นเพื่อน กับคนที่น่าสมเพชเวทนาเหล่านั้น ดังนี้.

นี่ก็เห็นได้ว่าบรรพบุรุษของเราฉลาดเท่าไร บรรพบุรุษของเรามีความเมตตากรุณา กว้างขวางเพียงไร จึงได้วางขนบธรรมเนียมประเพณีเช่นนี้เอาไว้ หวังว่าเราทั้งหลายทุกคน จะได้มีความรู้ความเข้าใจ ในความมุ่งหมายของ ปู่ ย่า ตา ยาย ให้ถูกต้องเป็นอย่างยิ่ง แล้วพยายามจะทำให้สำเร็จประโยชน์ตามนั้น มันจะชูดเกลากิเลส กล่าวคือความเห็นแก่ตัวของ เราได้เป็นอย่างดีที่สุดทีเดียว.

แต่ในที่สุดจะทำให้เราเห็นชัด ในข้อที่ว่า สิ่งทั้งหลายทั้งปวงไม่ควรจะยึดถือ ว่าเป็นเรา หรือเป็นของของเรา, สิ่งทั้งหลายทั้งปวงเป็นของไม่เที่ยง เปลี่ยนแปลงอยู่เป็นนิจ ไม่ควร

จะยึดถือว่าเป็นเรา หรือว่าเป็นของของเรา; สิ่งทั้งหลายทั้งปวงเป็นอยู่อย่างนี้แล้ว เราจะรักใคร่หวงแหนยึดถือ โดยความเป็นของเรา หรือเป็นเรา นั้นเป็นสิ่งที่ไม่ถูกต้องเลย เป็นสิ่งที่น่าตำหนิติเตียน

เราควรจะต้องประพจน์ให้ถูกต้อง กับการที่สิ่งทั้งหลายทั้งปวงไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา กล่าวคือ ความไม่เห็นแก่ตัว ความที่เห็นแก่เพื่อนมนุษย์ด้วยกัน หรือสัตว์ทั้งหลายที่เป็นเพื่อนเกิด แก่ เจ็บ ตาย ด้วยกัน ให้เป็นเหมือนกับว่า ชีวิตทั้งหลายทุกๆ ชีวิตในโลกนี้เป็นชีวิตเดียวกัน ไม่มีเรา ไม่มีเขา เพราะว่ามันเป็นตัวเดียวกัน มันเป็นตัวเดียวกัน เหมือนกับว่ามีแต่คนคนเดียว อย่างนี้แล้วมันจะมีคนอื่นที่ไหน.

การที่จะมีความรู้สึกทั่วๆ ไปทั้งหมดเป็นคนคนเดียวกันนี้ มันเป็นเรื่องยาก มันต้องพยายาม ท่านจึงได้มีอุบายที่ฉลาด ที่ทำให้เราสามารถจะประพจน์ปฏิบัติ หรือฝึกฝนให้เกิดความรู้สึกที่ถูกต้องว่า ทุกคนเป็นคนคนเดียวกันนั้นขึ้นมาให้ได้ นี่แหละคืออุบายที่ปู่ ยา ตา ยาย ได้วางไว้ให้ ถ้าเราทำไป ก็ทำไปจนกระทั่งเราจะมีจิตใจกว้างขวาง เห็นว่าชีวิตทั้งหลายทั้งหมดทั้งสิ้นเป็นชีวิตเดียวกันได้จริงๆ ก็จะเป็นธรรมะประเสริฐสุด เพราะว่าไม่เบียดเบียนกัน ไม่มีการเห็นแก่ตัว ไม่มีการกระทบกระทั่งแก่กัน เพราะเหตุนี้ จะได้อยู่กันเป็นผาสูก และจะเป็นการใกล้ชิดต่อพระนิพพาน เพราะการที่ไม่เห็นแก่ตัวนั่นเอง.

เท่าที่กล่าวมาตั้งแต่ต้นจนบัดนี้ ถ้าสรุปความทั้งหมดทั้งสิ้น และพิจารณาดูให้ดีแล้ว ท่านจะเห็นได้ด้วยตนเองว่า ขนบธรรมเนียมประเพณีทั้งหลายนั้น ไม่เพียงแต่ว่า เป็นสิ่งที่ เป็นขนบธรรมเนียมประเพณีเฉยๆ ไม่ได้เป็นสิ่งที่มิไว้ให้ทำเฉยๆ แต่เป็นสิ่งที่มิไว้สำหรับแก้ไขมนุษย์ให้ดีขึ้น มิไว้สำหรับฝึกฝนทำลายความเห็นแก่ตน หรือกิเลสของตนทั้งนั้น และเมื่อทำดีถึงที่สุดแล้ว จะสามารถทำให้บุคคลมีความรู้ ความเข้าใจในเรื่องอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ได้ถูกต้อง เมื่อเข้าใจในเรื่องอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ถูกต้องแล้ว ก็ไม่มีอะไรอีก มันเป็นเรื่องสูงสุด เป็นเรื่องที่ทำให้บรรลุมรรค ผล นิพพาน เพราะฉะนั้นเราจึงถือเอาประโยชน์อันนี้ให้ได้จึงทุกคนเกิด.

เดินตามตายาย เข้าไปถึง "อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา"

ไม่ว่าจะเป็นการทำบุญอะไรก็ตาม ล้วนแต่มีความมุ่งหมายที่จะให้เข้าถึง อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ทั้งนั้น; โดยเฉพาะอย่างยิ่งการทำบุญตายาย ก็เพื่อจะให้เกิดความสลัดสังเวช เพื่อมีความเห็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เพื่อให้ได้พิจารณาความเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ของสังขารทั้งหลายทั้งปวง โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่เกิดขึ้นแก่ปู่ ย่า ตา ยาย อันเป็นที่รักที่ใคร่ของเรานั่นเอง ว่าแม้บุคคลที่เป็นที่รักที่ใคร่อย่างนี้ ก็ยังต้องพรากจากไปด้วยความเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา.

คนทั้งหลายก็จะได้มีความเข้าใจถูกต้อง เป็นผู้ที่ไม่หลงยึดถือโดยความเป็นตัวเรา หรือเป็นของเรา อย่างเหนียวแน่นดังแต่กาลก่อน; เพราะฉะนั้นจึงขยันบำเพ็ญกุศลทุกอย่างทุกประการให้ถูกต้องให้ตรงตามความหมายเกิด จะได้รับประโยชน์อันสูงสุดเหมือนกับการปฏิบัติเพื่อการบรรลุมรรค ผล นิพพาน โดยตรง. ไม่ใช่เพียงแค่เป็นเรื่องทำบุญให้ทานตามธรรมเนียม ตามประเพณี เพื่อๆ ไป แต่เป็นเรื่องที่จะซึมซาบถึงจิตใจ ให้เข้าถึงความจริงที่ลึกซึ้ง — กล่าวคือความเป็นของไม่เที่ยง เป็นต้นนี้; แล้วจะมีความเข้าใจถูกต้อง และปล่อยวางสิ่งทั้งปวง แล้วก็จะได้สงบระงับ จะได้มีความสงบเย็นก่อนแต่จะเข้าโลง.

อย่าไปหวังว่าตายแล้วจึงจะเป็นสุข เข้าโลงแล้วจึงจะเป็นสุข; นั้นเป็นความโง่เขลา. มันต้องทำให้ถูก จะต้องทำให้เอาชนะความโง่ ความเขลา และกิเลสต่างๆ ให้ได้ จึงจะมีความสุข; และมีความสุขที่นี้ เดียวนี้ เวลานี้ โลกนี้ ไม่ต้องรอจนกระทั่งถึงเข้าโลง. เลิกเข้าใจว่าตายแล้วจึงเป็นสุข หรือว่าจับใส่โลงแล้ว จึงจะเป็น *เตสฺ วุปฺสโม สุโข*; นั้นมันเป็น *เตสฺ วุปฺสโม สุโข* อีกชนิดหนึ่ง คือของพวกคนโง่. แต่ *เตสฺ วุปฺสโม สุโข* ของพระพุทธเจ้า นั้น ท่านหมายถึงให้ทำเดี๋ยวนี้ เวลานี้; ว่าสิ่งทั้งหลายทั้งปวงไม่เที่ยงแล้ว อย่าได้ไปยึดถือเลยมันก็จะ *เตสฺ วุปฺสโม สุโข* ขึ้นมาทันที จะไปอยู่ที่ไหน เมื่อไร อย่างไร ก็ล้วนแต่มีความสงบเย็น.

จงปรารถนาความสงบระงับแห่งสังขารทั้งหลายทั้งปวง อันเป็นสุข ไม่มีทุกข์ โดยนัยยะดังที่กล่าวมานี้จงทุก ๆ คนเถิด.

พระพุทธานุชาตที่ว่า *อนิจจา วต สงขาราน* นั้นเป็นคำเตือน หรือเป็นการชี้ให้เห็นความจริง จนเกิดความสลัดใจ ว่าสังขารทั้งหลายไม่เที่ยงหนอ, *อุปปาทวยธมฺมิโน* —มีแต่การเกิดขึ้นและเสื่อมไป เป็นปกติธรรมดา, *อุปปชฺชิตฺวา นิรุชฺฌนตี* —ครั้งเกิดขึ้นแล้วก็ดับลง, *เตสํ วุปฺสโม สุโข* —ความสงบรำงับซึ่งสังขารนั้นเสียได้ เป็นความสุข; ซึ่งเราจะต้องสงบรำงับสังขารเหล่านั้นให้ได้ ด้วยการที่อย่าให้มันมาปรุงเรา คือเราเห็นตามที่เป็นจริงแล้วไม่ยึดถือมัน มันก็ไม่มาปรุงจิตใจของเราให้เกิดความทุกข์ขึ้นมาได้ เป็นจิตใจที่มีการศึกษาเพียงพอ จนไม่มีความเข้าใจผิดในสิ่งต่างๆ สิ่งต่างๆ ก็ไม่มาปรุงได้ คือสังขารทั้งหลายไม่มาปรุงได้ ก็เป็นความสงบระงับดับลง มีแต่ความดับเย็น ตามที่พระพุทธเจ้าท่านต้องการจะให้มี.

หวังว่าลูกหลานของตายาย จะได้เอาตัวอย่างที่ดีของปู่ ย่า ตา ยาย มาเป็นเครื่องประพฤติปฏิบัติให้สำเร็จประโยชน์แก่ตน สมกับที่เป็นลูกหลานของตายาย เพราะวาระบรรพบุรุษของเราทั้งหลาย ล้วนแต่เป็นพุทธบริษัท มีความรู้ความเข้าใจในธรรมะดี จึงได้มีขนบธรรมเนียมประเพณีอย่างนี้ขึ้น.

จริงอยู่ที่ปู่ ย่า ตา ยาย เหล่านั้นอาจจะไม่รู้หนังสือมากเหมือนเรา อาจจะไม่ได้ยินไม่ได้ฟังอะไรมากเหมือนเรา แต่ท่านเห็นความจริงของสิ่งทั้งหลายทั้งปวงว่าไม่เที่ยงนั้นมากกว่าเรา: เพราะเราไปมัวเรียนหนังสือมาก ไปสนุกสนานเพลิดเพลินมาก จึงเลยมีดวงมอไม่เห็นว่ สิ่งทั้งหลายทั้งปวงไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา. ปู่ ย่า ตา ยาย ไม่ต้องอ่านหนังสือมาก ไม่มีเรื่องมาก ไม่ยุ่งมาก ตาจึงสว่าง เห็นว่าสิ่งทั้งหลายทั้งปวงไม่เที่ยงเป็นทุกข์ เป็นอนัตตา นี้กล่าวได้ว่าท่านเห็นอะไรมากกว่าเรา ท่านฉลาดกว่าเราในข้อนี้ ท่านจึงมีความทุกข์น้อยกว่าเราในข้อนี้; เราจงเอาตัวอย่างท่านในข้อนี้เถิด ถ้าไม่เอาตัวอย่างในข้ออื่น จะได้เป็นผู้ที่มีการเข้าถึงพระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าโดยสมควรกัน และได้รับประโยชน์สุข จากการที่จะเป็นลูกหลานของตายายชนิดนั้นพอสมควรกัน เรียกว่าไม่เสียทีที่เกิดมาเป็นมนุษย์และพบพระพุทธศาสนา.

หวังว่าลูกหลานทั้งหลาย ที่เป็นพุทธบริษัทของปู่ย่าตายายที่เป็นพุทธบริษัท จะได้พากันคิดนึก ปรีกษาหาหรือกันเสียใหม่ ทุกครั้งทุกคราวที่มีการบำเพ็ญบุญกุศลในทำนองนี้;

แล้วแก้ไขอุปสรรคขัดข้องของตนให้ผ่านพ้นไป ทำตนให้มีความระงับดับเย็น อย่าให้มีความ
ทุกข์ระส่ำระสายเดือดร้อนแต่ประการใดอีกเลย.

ทั้งหมดนี้จะเป็นผลสำเร็จได้ ก็เพราะการที่เราทั้งหลายยังมีความกตัญญูกตเวทียึดมั่นในคุณของบรรพบุรุษ ประพฤติตามพระธรรมคำสอนในพระศาสนาของสมเด็จพระบรม-
ศาสดา มีพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เป็นวัตถุที่ตั้งแห่งการเป็นอยู่และการปฏิบัติ ตลอด
ด้วยกันทุกคน.

ธรรมเทศนาสมควรแก่เวลา เหว่ ก็มีด้วยประการฉะนี้.

ความทุกข์มันมีสิทธิในตัวที่มันจะกัดคนโง่
มนุษย์ก็มีสิทธิที่จะดับความทุกข์

ทุกข ๑

ความทุกข์นี้เกิดมาเพื่อดับไป

เกี่ยวกับความทุกข์

๔๒

ความหมายของคำว่าความทุกข์

๕๐

ทุกข๓*

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ฯ
ทุกฺขํ อริยสจฺจํ ปริณฺเวยยํ ปริณฺเวยยตฺวา—ติ ฯ
สมฺโม สกฺกจฺจํ โสตฺวา—ติ ฯ

ณ บัดนี้ อาตมภาพจะได้วิสันนาพระธรรมเทศนาของพระผู้มีพระภาคเจ้า เพื่อเป็นเครื่องประดับสติปัญญา ส่งเสริมศรัทธา—ความเชื่อ และวิริยะ—ความพากเพียร ของท่านทั้งหลายผู้เป็นพุทธบริษัทให้เจริญงอกงามยิ่งๆ ขึ้นไป ในธรรมวินัยของพระผู้มีพระภาคเจ้า อันเป็นที่พึงของสัตว์ทั้งหลาย กว่าจะยุติลงด้วยความสมควรแก่เวลา.

ธรรมเทศนานี้ปรารภอสาฬหบูชา เป็นธรรมเทศนามีปุพพาปรลำดับสืบต่อจากธรรมเทศนาที่กล่าวแล้วเมื่อตอนต้นแห่งราตรี เพื่อทำความรู้ความเข้าใจอันต่อเนื่องกัน เรื่องที่จะวิสันนาในตอนนั้นก็คือ เรื่องเกี่ยวกับความทุกข์ เพราะว่าในวันอสาฬหบูชาปีนี้ พระองค์ทรงแสดงธรรมเกี่ยวกับความทุกข์ เหตุให้เกิดทุกข์ ความดับทุกข์ และทางให้ถึงความดับทุกข์ ความสำคัญมันก็มีอยู่ในแต่ละเรื่อง แต่ว่าเรื่องเบื้องต้นที่สำคัญที่สุดก็คือเรื่องความทุกข์นั่นเอง

* ธรรมเทศनावันอสาฬหบูชา ปี ๒๕๒๙. เรื่องเกี่ยวกับความทุกข์. วันที่ ๒๐ กรกฎาคม ๒๕๒๙.

เกี่ยวกับความทุกข์

เพราะไม่รู้จักระบุสิ่งที่เรียกว่าความทุกข์
มันจึงก้าวหน้าไปไม่ถึงความดับทุกข์

เดี๋ยวนี้มันไม่รู้จักระบุความทุกข์ แล้วมันจะสนใจเรื่องความดับทุกข์ไปทำไม มันไม่รู้จักระบุความทุกข์ แล้วมันจะสนใจเรื่องความดับทุกข์ได้อย่างไร.

ถ้าจะมาสนใจมันก็เป็นเรื่องคล้ายๆ กับบ้าง ๆ บอ ๆ อะไรชนิดหนึ่ง มันก็เป็นเรื่องท่องจำไว้พูดเสียมากกว่า ดูจะเป็นปัญหาอยู่มากทีเดียว เพราะไม่รู้จักระบุสิ่งที่เรียกว่าความทุกข์ มันจึงติดตันอยู่ที่ตรงนี้ ไม่ก้าวหน้าไปไม่ถึงความดับทุกข์.

เมื่อคนป่วยไม่รู้จักระบุว่าตัวป่วยเป็นโรคอะไร มันก็ไปหาหมอ ก็เป็นหน้าที่ของหมอที่จะตรวจเอาเอง นี่มันก็ลำบากอยู่เหมือนกัน เดี่ยวนี้เราจะเป็นคนป่วยเองและจะเป็นหมอรักษาตัวเองกันได้อย่างไร นั่นแหละมันเป็นปัญหาอยู่ จึงอยากจะทำความเข้าใจเรื่องตัวความทุกข์ให้เป็นที่แจ่มแจ้ง.

เรื่องนี้มันโทษใครไม่ได้ เพราะว่าในบาลีก็กำกวม ก็กำกวมไปทั้งนั้นแหละ มันเป็นเรื่องธรรมดาของการพูดจา หรือการบันทึก หรือการใช้ภาษา.

คำว่า ทุกข์ ทุกข์ อย่างนี้ ท่านทั้งหลายก็จะได้ยินว่า สังขารทั้งปวง ทุกขัง หรือ ทุกขา ทุกโข อะไรก็ตามใจ ก็เรียก สังขารทุกชนิดเป็นทุกข์ แล้วก็อธิบายสังขารว่าเป็นสังขารชนิดที่มีชีวิตวิญญาณ รู้สึกได้ก็มี เป็นสังขารที่ไม่มีชีวิตวิญญาณ เช่น ก้อนหิน ก้อนดิน อย่างนี้ก็เป็นสังขารด้วยเหมือนกัน สังขารที่มีวิญญาณก็ดี สังขารที่ไม่มีวิญญาณก็ดี มันเป็นทุกข์ ฟังดูมันก็ชวนให้ฉงน ก้อนหินเป็นทุกข์ได้อย่างไร ถ้าไม่เข้าใจคำว่าทุกข์ให้ถูกต้องแล้วมันก็คงจะลำบาก.

คำว่า "ทุกข์" ทุกข์ ทุกข ทุกขา อะไรก็ตาม นี่มันมีความหมายหลายอย่าง; มีความหมายว่าเป็นทุกข์เพราะทรมาณอยู่ คำว่า "ทุกข์" หมายถึง ทรมาณอยู่ อย่างนี้ก็มี. ทีนี้ สิ่งที่ไม่มีความหมายว่าเป็นทุกข์ทรมาณมันจะเป็นทุกข์ทรมาณได้อย่างไร มันก็ต้องอาศัยความหมายของคำว่าทุกข์ ทุกข์นี้ให้ครบถ้วน ดูแล้วมีลักษณะแห่งความทุกข์ก็ได้; คำว่า "ทุกข์" ชนิดนี้มันแปลว่า มีลักษณะแห่งความทุกข์. สิ่งทั้งหลายทั้งปวงเป็นทุกข์ ก็หมายความว่า สิ่งทั้งหลายทั้งปวงมีลักษณะแห่งความทุกข์. ฉะนั้นก็มาสู่ปัญหาเดิมอีกว่า ที่ไม่มีชีวิตวิญญาณมันจะเป็นทุกข์ทรมาณได้อย่างไร ดังนั้นคำว่า "ความทุกข์" มันจึงไม่ได้หมายความว่าทุกข์ทรมาณเพราะเจ็บปวดอย่างเดียว มันมีความหมายอย่างอื่นก็ได้. นี่เราจะต้องทำความเข้าใจในเรื่องนี้กันให้ดีๆ.

อย่าลืมนะว่า ท่านใช้คำว่า "สังขาร" สังขารคำนี้มันก็กำกวมอย่างยิ่ง คือมันหมายคลุมไปหมด ยกเว้นพวกวิสังขาร —คือนิพพาน อย่างเดียว นอกนั้นเป็นสังขารไปหมด; ก้อนหินนี่ก็เป็นสังขาร, สุนัข หมา แมว สัตว์เดรัจฉาน ต้นไม้ต้นไถ่ นี่ก็เป็นสังขาร, คนก็เป็นสังขาร นั่นจะอธิบายว่าอย่างไร. ฉะนั้นทำความเข้าใจคำว่า "สังขาร" ซึ่งเป็นแม่บทของคำที่ว่าจะเป็นทุกข์ สังขารเป็นทุกข์.

ความหมายของสังขาร

สังขารคืออะไร? สังขาร แปลว่า สิ่งที่ปรุงแต่ง คำว่า "สังขาร" นั้นมันแปลว่า ปรุง ปรุงแต่ง ใช้เป็นชื่อของสิ่งที่ทำหน้าที่ปรุงแต่งสิ่งอื่น; สิ่งใดปรุงแต่งสิ่งอื่นสิ่งนั้นก็เรียกว่า "สังขาร", ทีนี้ สิ่งใดถูกสิ่งอื่นปรุงแต่ง สิ่งนั้นก็เรียกว่า "สังขาร", กิริยาอาการที่เป็นการปรุงแต่งก็เรียกว่า "สังขาร".

คำว่า "สังขาร" อย่างน้อยมี ๓ ความหมายเสียแล้ว ๑. ผู้ปรุงแต่งก็เรียกว่าสังขาร ๒. ผู้ถูกปรุงแต่งก็เรียกว่าสังขาร ๓. กิริยาอาการที่ปรุงแต่งก็เรียกว่าสังขาร.

ในบาลีที่ว่า *เตสํ วุปลโม สุโข* —สงบระงับสังขารเสียได้ เป็นความสุข นั้นหมายถึง ระวังการปรุงแต่ง เมื่อใดหยุดการปรุงแต่งเสียได้ ระวังเสียได้ เมื่อนั้นจะเป็นความสุข; ไม่ได้หมายความว่า สังขารดับ หรือตาย แล้วจะมีความสุข.

สังขารที่ปรุงแต่ง ที่เป็นผู้ปรุงแต่ง มีลักษณะแห่งความทุกข์, สังขารที่ถูกปรุงแต่ง ก็ยังมีลักษณะแห่งความทุกข์, กิริยาอาการที่ปรุงแต่ง ก็เป็นความทุกข์; นี้คำว่าสังขารมี ๓ ความหมายอย่างนี้และเป็นอย่างน้อยนะ คือจะมองดูในแง่อื่นอีกก็ได้.

ความหมายของทุกข์

ที่นี้ก็ดูที่ความทุกข์ คำว่า "ความทุกข์" ตามตัวหนังสือเขียนว่า ทุ - ก - ข์ นั้น ให้แยกบทเป็นว่า *ทุ* กับ *ขมะ* อย่างนี้ก็แปลว่า *ทนได้ยาก* อย่างนี้คือเจ็บปวด *ทุกข์* ในตัวหนังสืออย่างนี้ แปลว่า *เจ็บปวด*.

ที่นี้ถ้าแยกเป็นอย่างอื่น แยกเป็น *ทุ* กับ *อิกขะ* มันกลายเป็นแปลว่า *เห็นแล้วน่าเกลียด ดูแล้วน่าเกลียด*.

ที่นี้มีอีกความหมายหนึ่ง แยกเป็น *ทุ* กับ *ขัง*; *ขัง* แปลว่า *ว่าง*, *ทุ* แปลว่า *น่าเกลียด* คือมันว่างอย่างเลวร้าย ว่างอย่างน่าเกลียด นี้ก็เรียกว่าทุกข์เหมือนกัน.

นี้ต้องไปรวบรวมเอาจากที่มาต่าง ๆ มันจึงจะได้มาครบอย่างนี้ ได้ความว่า คำว่า *ทุกข์* แปลว่า *ทนได้ยาก* คือทรมานเจ็บปวดอย่างหนึ่ง, คำว่า "*ทุกข์*" แปลว่า *เห็นแล้วน่าเกลียด* มีลักษณะน่าเกลียด นี้ก็อย่างหนึ่ง และคำว่า *มันว่างอย่างน่าเกลียด* *มันว่างอย่างเลวร้าย* ว่างยิ่งกว่าอากาศเสียอีก นี้ก็เป็น "*ทุกข์*" เหมือนกัน.

เมื่อมีความทุกข์ทรมานก็เรียกว่า เป็นทุกข์ เมื่อมีลักษณะที่มองเห็นแล้วมันน่าเกลียด น่าขัง เช่น ความไม่เที่ยง ความเป็นมายาอะไรของมัน เห็นแล้วน่าเกลียดน่าขัง ก็เรียกว่า มันมีลักษณะแห่งความทุกข์ แต่ในบาลีก็มักจะใช้คำลุ่ม ๆ ว่า "เป็นทุกข์" หรือ "ทุกข์ขัง" เฉย ๆ ที่นี้ไปสุดทำยาก็ว่า มันว่างจากตัวตน ว่างจากสาระที่จะยึดถือเอาได้ว่าเป็นแก่นสาร ว่างอย่าง

น่าเกลียด. ถ้าเอาความหมายทั้งหมดนี้มารวมกันเข้าแล้ว มันก็สามารถจะครอบงำสังขาร
ทุกชนิดเลย จะเป็นสังขารที่เป็น "ผู้ปรุงแต่ง" ก็มีลักษณะน่าเกลียด ว้างจากตัวตน ที่
"ถูกปรุงแต่ง" ก็น่าเกลียด ว้างจากตัวตนที่เป็น "การปรุงแต่ง กิริยาอาการปรุงแต่ง" ก็
น่าเกลียดน่าชัง เหมือนกัน จึงอยากจะบอกว่า ถ้าจะถือให้เป็นหลักกว้างที่สุด ใช้ได้แก่
ทุกสิ่งแล้ว ความหมายที่แปลว่า "เห็นแล้วน่าเกลียด" นั้นแหละเป็นคำที่สามารถครอบคลุม
ไปทุกสังขาร.

ถ้าถือเอาแต่ความหมายว่าเจ็บปวดทนทุกข์ทรมานนี้มันเป็นไปได้แต่สิ่งที่มีชีวิตจิตใจมีความ
ความรู้สึกเท่านั้นแหละ สิ่งที่ไม่มีความรู้สึกมันก็ไม่ต้องเป็นทุกข์สิ แต่นี่โดยหลักมันมีอยู่ว่า
"สังขารทั้งปวงทุกชนิดเป็นทุกข์".

ถ้าว่าคนนี้มีมันมีความทุกข์ ทั้งคนมันมีความทุกข์ มีอาการทรมานก็จริง แต่ถ้ามัน
แยกออกเป็นส่วนๆ แยกเป็นขา เป็นแขน เป็นมือ แยกเป็นผม ขน เล็บ ฟัน หนัง แยกเป็น
ส่วนๆ มันจะเป็นทุกข์ได้อย่างไร คือจะเป็นทุกข์ทรมานได้อย่างไร หรือถ้าแยกออกไปเป็น
ธาตุดิน น้ำ ลม ไฟ อย่างนี้มันจะเป็นทุกข์ได้อย่างไร ถ้าไม่เล็งถึงอาการที่ว่าเห็นแล้ว สังเกต
เห็นแล้วจะรู้สึกเกลียด.

นี่เราจะเอาความหมายที่กว้าง ที่ครอบงำได้ทุกสังขารว่า ถ้าพอเห็นความจริงของมัน
แล้วจะรู้สึกเกลียด แต่ดูจะไม่เคยได้ยินได้ฟังคำอธิบายอย่างนี้ใช่ไหม นี่บอกให้รู้ว่าถ้าโดย
ตัวหนังสือมันมันเป็นอย่างนี้ คำว่า "ทุกข์" ทุกข์นะ.

ที่ตั้งแห่งความยึดถือ

ทีนี้ มันจะเป็นปัญหาอะไรล่ะที่ว่าดูแล้วน่าเกลียด มันก็ไม่ใช่ปัญหาอะไร มันไม่ทำ
อะไรใคร แต่ว่าทุกอย่างทุกชนิดทุกความหมายนั้นนะ มันเป็นที่ตั้งแห่งความยึดถือ ถ้าไป
ยึดถือเข้าแล้วมันจึงจะเป็นทุกข์ทรมาน มีบาลีลุ่มๆ ว่า "ความเกิดเป็นทุกข์ ความแก่เป็น
ทุกข์ ความตายเป็นทุกข์" อะไรเป็นทุกข์อย่างนี้ ดูให้ดีสิมันมีความหมายอันหนึ่งซ่อนอยู่ คือ

ไปยึดถือเข้า ให้มีความหมายเป็นความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย "ของกู" ขึ้นมา
จึงจะเป็นทุกข์ ถ้าไม่ยึดถือเกิดแก่เจ็บตายเป็นของกู มันก็ไม่เป็นทุกข์หรอก; มันเป็นทุกข์
เพราะไปยึดถือเอามาเป็นตัวตน มันจึงเป็นทุกข์ นี่สิ่งที่จะเป็นทุกข์มันไปขึ้นอยู่กับความยึดถือ.

ถ้าจะให้ก้อนหินนี้เป็นทุกข์แก่บุคคล ก็มันต้องบุคคลยึดถือว่า "ก้อนหินนี้ของกู" จึง
จะมีปัญหายุ่งยาก หรือเป็นทุกข์ขึ้นมา; ในตัวก้อนหินนั้นมีลักษณะแห่งความหลอกลวง
ไม่เที่ยง เห็นแล้วก็น่าเกลียด มันก็ยังไม่เป็นทุกข์แก่ใครหรอก เว้นไว้แต่ใครจะไปยึดถือว่า
ก้อนหินนี้ "ของกู" ขึ้นมา นั่นแหละมันจึงจะเป็นทุกข์แก่บุคคลนั้น.

จึงมีความสำคัญอย่างยิ่งอยู่ที่ว่า "มันมีความทุกข์ เพราะมันมีความยึดถือ" สังขารที่เป็น
ผู้ปรุงไปยึดถือเข้าลิ้มมันก็มีความทุกข์ สังขารที่ถูกปรุง คือสิ่งที่ถูกปรุง ไปยึดถือเข้าก็เป็นทุกข์
กิริยาอาการที่ปรุง เช่น คิด เป็นต้น ถ้าไปยึดถือเข้ามันก็เป็นทุกข์เหมือนกัน.

สรุปใจความของคำว่า "ทุกข์" นี้ มันเป็นทุกข์เพราะยึดถือ.

...

ที่นี้เราก็ดูกันโดยตัวหนังสืออย่างละเอียด โดยพยัญชนะ โดยตัวหนังสือมันก็เป็นอย่าง
ที่กล่าวแล้วว่า "ทุกข์" คือทนทรมาน, "ทุกข์" คือเห็นแล้วน่าเกลียดน่าชัง, "ทุกข์" คือมันว่าง
จากสาระโดยประการทั้งปวง; มันอาจจะมากไปก็ได้ มากเกินไปสำหรับจะศึกษา แต่ถ้าเป็น
นักศึกษาที่จะศึกษาโดยพยัญชนะโดยละเอียดแล้วมันจะได้ความอย่างนี้.

"ทุกข์" หมายความว่า ทนทรมาน, "ทุกข์" หมายความว่า เห็นรู้จักมันดีแล้วจะรู้สึก
เกลียด และว่ามันว่าง "ว่าง" ว่างอย่างน่าเกลียด ว่างอย่างน่าชังที่สุด ว่างจากสาระอย่าง
น่าเกลียดน่าชังที่สุด; นี่คือความทุกข์.

เจ็บปวดโดยเป็นทุกข์ก็ได้ เจ็บปวดโดยไม่ต้องเป็นทุกข์ก็ได้

ทุกอย่างจะเป็นทุกข์ก็ต่อเมื่อมีการยึดถือ จะต้องแยกความเจ็บปวด เป็นต้น ออกมา

เสียเป็นเรื่องหนึ่ง เรื่องความเจ็บปวด มันเลยกลายเป็นว่าเจ็บปวดโดยเป็นทุกข์ก็ได้ เจ็บปวดโดยไม่ต้องเป็นทุกข์ก็ได้.

ถ้าเจ็บปวดแล้วยึดถือว่าเจ็บปวดของกู มีตัวกูเป็นผู้เจ็บปวด มันก็เป็นทุกข์แหละ ถ้าเจ็บปวดโดยไม่มีผู้ยึดถือ มีจิตหลุดพ้นแล้วจากความยึดถือ ก็มันเป็นเรื่องของความเจ็บปวด ซึ่งจะพูดให้ฟังง่ายๆ ว่า มันมีความเจ็บปวดเกิดขึ้นที่ตรงไหนก็ตาม มีความเจ็บปวดเกิดขึ้นในเนื้อในตัวก็พิจารณาด้วยปัญญาว่า "โอ้ นั่นมันเป็นเพียงความรู้สึกอย่างนั้น ที่ระบบประสาท ที่ตรงนั้น ซึ่งตามธรรมชาติมันจะต้องรู้สึกอย่างนั้น" ความเจ็บปวดมันก็เลยกลายเป็นความรู้สึกตามธรรมชาติที่เกิดขึ้นแก่ส่วนนั้น ที่นั่น มันก็เลยเป็นความเจ็บปวดที่แยกออกมาเสียได้จาก "ตัวกู" จาก "ของกู".

พระอรหันต์ท่านก็เจ็บปวด หรือว่า เกิด แก่ เจ็บ ตาย มีอาการเกิดแก่เจ็บตายเหมือนกันแหละ พระอรหันต์ แต่เราว่าพระอรหันต์ไม่เกิด ไม่แก่ ไม่เจ็บ ไม่ตาย ก็เพราะว่ามีจิตไม่ยึดถือเอาความเกิดแก่เจ็บตายนั้นมาเป็นของกู พระอรหันต์จึงไม่เกิดแก่เจ็บตาย ทั้งที่ร่างกายตามธรรมชาติมันก็ต้องแก่ต้องเจ็บต้องตาย ความแก่ ความเจ็บ ความตายนั่นมันไม่ถูกยึดถือ มันก็ไม่เกิดปรุงเป็นเรื่องยึดถือเป็นรูป เป็นเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณที่ถูกยึดถือ มันเป็นรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณที่เกลี้ยง มันเกลี้ยงจากความยึดถือ เพราะฉะนั้นพระอรหันต์จึงไม่มีความทุกข์ในลักษณะที่มีความยึดถือ.

ถ้าเป็นเรื่องเจ็บปวดท่านก็รู้สึกเจ็บปวดเหมือนคนทั่วไป ก็รู้นั่นมันก็คือความเจ็บปวดเป็นธรรมชาติที่มันจะต้องรู้สึกอย่างนั้น เพราะมันมีระบบประสาทสำหรับรู้สึกเจ็บปวด และมันก็มีอะไรมากระทำแก่ระบบประสาทตรงนั้น มันก็รู้สึกอย่างนั้น มันก็แยกออกจากกัน ความเจ็บปวดก็ถูกแยกออกไปจากตัวกู เพราะมันไม่มีตัวกูที่จะมายึดถือว่าเป็นของกู มันก็เป็นเพียงสักว่าความเจ็บปวด ซึ่งมีไข่ความทุกข์ในความหมายนี้ ทุกข์ในความหมายนี้มันทรมาณจิตใจ เพราะไปเอามาเป็นของกู มาเป็นของหนัก ยึดถือไว้เป็นของกูมันก็เลยเจ็บใจคือเป็นทุกข์ ไม่ใช่เพียงแต่ความรู้สึกอยู่ที่เนื้อหนัง ที่ระบบประสาท ที่เป็นส่วนเนื้อหนัง.

แม้ว่าเรายังไม่เป็นพระอรหันต์ แต่ก็ใช้บทเรียนนี้ได้ ใช้บทเรียนนี้ได้ ถ้ามันเกิดเจ็บปวดขึ้นมาที่ตรงไหน ก็พิจารณากันให้มันเด็ดขาดลงไปว่า มันเป็นความรู้สึกเช่นนั้นตาม

ธรรมชาติ แก่ระบบประสาทที่ตรงนั้น ซึ่งมันจะต้องรู้สึกอย่างนั้น มันก็เลยกลายเป็นความรู้สึกของธรรมชาติ ไม่กลายเป็นความทุกข์ของกู เพราะมันไม่ยึดถือเอามา แต่ถ้ามันยึดถือความเจ็บนั้นว่าของกู มันก็เป็นความทุกข์เต็มตามความหมายของคำว่ามันเป็นทุกข์ทรมาน.

ถ้าไม่อยากจะเป็นอย่างนี้แบบทุกข์แท้ ทุกข์ทรมานใจ ก็อย่าไปยึดถือเอาความเจ็บปวดนั้นมาเป็นของกู เดียวนี้คนมันยึดถือ ยึดถือเอามากๆ ยึดถือเอาเป็นของกู พอเห็นร่องรอยแห่งความเจ็บปวดมันก็เจ็บเสียแล้ว บางที่ยังไม่ทันเจ็บปวด มีคนเอาอะไรมาเงื้อจะแทงจะฟันอย่างนี้มันก็เจ็บปวดเสียแล้ว มันก็เป็นทุกข์เสียแล้ว มันยังไม่ถูกฟันสักทีหรือ มันยังไม่ถูกฟัน ฉื่อนเนื้อ ฉื่อนหนัง มันก็เจ็บปวดเสียแล้ว มันก็กลัวตายเสียแล้ว มันก็เป็นทุกข์เสียแล้ว เพียงแต่ถูกเขาเอาอาวุธมาเงื้อ มาทำท่าจะฟันจะแทงอะไรก็ตาม.

ที่นี้มันก็... ความคิดมันกลายเป็นตัวกูจะตาย ความตายที่ยังไม่มาถึงนั้นนะ เป็นอนาคตนั้นนะ มันก็ถูกเอามาเป็นของกู กลายมาเป็นปัจจุบัน มาเป็นความทุกข์.

ฉะนั้น เราจึงเห็นเด็ก ๆ พอเห็นเลือดออกมันก็เป็นทุกข์ เป็นทุกข์เกือบตายแล้ว ที่นี้ยิ่งกว่านั้น มันไม่ใช่เลือด แต่เป็นน้ำหมึกสีแดงก็ได้ เกิดมาเปื้อนขึ้นโดยไม่รู้สึกรู้ตัว มันก็ตกใจ เหมือนกับว่าจะตายเหมือนกัน.

นี่ไม่ใช่เรื่องเพื่อฝันหรือนิยาย อาตมาเคยเห็นมาแล้ว จะไม่ออกชื่อเด็กคนไหน มันมีเด็กที่เป็นเพื่อนเล่นด้วยกัน มันวิ่งมาหาแม่ มันไปถูกน้ำหมึกแดงที่มันไปเก็บกระดาษที่เขาทิ้งๆ ที่มันมีน้ำหมึกแดงเปื้อนอยู่ มันเลยติดที่มือ แล้วมันก็เลยคิดว่าเลือด แล้วมันก็น้ำซัด แล้วมันก็มาหาแม่ว่า “เจ็บเต็มทีๆ จะตายแล้ว” นี่เป็นเรื่องของความยึดถือ ถ้าไม่มีความยึดถือมันก็ไม่มีความหมายอะไร.

...

ความเกิดแก่เจ็บตาย มันก็เช่นนั้นแหละ ถ้าไม่ยึดถือเอามันก็เป็นเรื่องของธรรมชาติ ถ้ายึดถือเอามันก็เป็นเรื่องของกู แล้วมันก็เป็นทุกข์แก่กู แก่เจ็บนี้มันไม่มีความหมายอะไร หรืออก แต่มันเป็นบริวาร เป็นบริวาร เป็นอุปกรณ์ของความตาย เป็นสัญลักษณ์ของความตาย เป็นนิมิตของความตาย มันจึงกลัวลงมาถึงความแก่ หรือความเจ็บ.

การเกิดตัวกู

สำหรับความเกิดนั้นต้องอธิบายอีกอย่าง เกิดทางเนื้อหนังนี้มันเป็นกลางๆ แต่ถ้าเกิดทางจิตด้วยอุปาทานว่า "ตัวกูของกู" นี่มันความเป็นความหนกอยู่ในตัวมันทันที เองทันทีเลย ยึดถือว่ามี "ตัวกู" แล้วมันก็หนก มันก็แบกของหนักขึ้นมาจากทันที ความเกิดในความหมายนั้น เป็นความทุกข์ทันที ทันทีและทุกที.

เรื่องเกิดจากท้องแม่นั้นมันยังไม่แน่ มันยังเป็นกลางๆ เกิดมาจากท้องแม่ ออกมา แล้วๆ นี่ยังไม่เป็นการเกิดที่สมบูรณ์ จนกว่าทารกคนนั้นมันจะมีความรู้สึกนึกคิดเป็นความเกิดที่เป็นตัวกู มีความรู้สึกเป็นตัวกู เป็นความหมายของกูเกิดขึ้น ดังนั้นมันจะต้องมีความคิดนึกที่ก้าวหน้าไปตามสมควร มันจึงจะเกิดความรู้สึกชนิดนั้นได้.

เมื่อใดเด็กทารกนั้นมีความคิดเป็นครั้งแรกว่า ตัวกูๆ เกิดขึ้นมา เมื่อนั้นจึงจะเป็นความเกิดที่สมบูรณ์ เกิดมาจากท้องแม่ยังไม่เป็นการเกิดที่สมบูรณ์ จนกว่าทารกนั้นจะโต รู้จักคิด รู้จักนึก รู้จักตรึกได้ว่าตัวกูอย่างนั้นตัวกูอย่างนี้ เช่น ตัวกูอ่อยหรือตัวกูไม่อ่อย ตัวกูพอใจ ตัวกูไม่พอใจ มีความรู้สึกที่เป็นความหมายแห่งตัวกูเกิดเมื่อไร นั่นเป็นครั้งแรกที่ว่าการเกิดนั้นสมบูรณ์ มันจึงจะเป็นทุกข์.

...

ฉะนั้นคำว่า "ทุกข์" ทุกข์นี้ มันเลยเป็นความหมาย เป็นคำที่มีความหมายกำกวม จนทำให้เกิดปัญหาขึ้นมา แล้วก็จะได้เงียงหน้าแดงหน้าคำอีก.

จึงขอแนะนำให้รู้จักสังเกตว่า คำว่า "ทุกข์" ทุกข์นี้ ความหมายที่สำคัญที่สุดที่มันจะใช้ได้แก่สังขารทุกชนิดนั้นก็คือเห็นแล้ว รู้จักแล้ว มันรู้สึกเกลียด รู้สึกเกลียดยิ่งกว่าของสกปรก ฉะนั้นผู้มีปัญญาจึงจะเห็นปฏิถูลชนิดนี้ คนโง่ก็เห็นปฏิถูลของสกปรกคืออุจจาระปัสสาวะของเนาของเหม็นว่าปฏิถูลน่าเกลียด แต่ความปฏิถูลนั้นยังไม่เท่าความมายาหลอกลวงของสังขารทั้งหลายทั้งปวงที่มีความน่าเกลียดอย่างยิ่ง เอาความหมายนี้เป็นหลัก.*

* คัดมาเฉพาะเรื่องทุกข์ตา จากธรรมเทศนา วันอาสาฬหบูชา ปี ๒๕๒๙ (นาที่ที่ ๑ - ๒๗)

ความหมายของคำว่าความทุกข์

เออละ มาถึงปัญหาเฉพาะหน้าว่าเดี๋ยวนี้คนมันไม่รู้จักความทุกข์ จะนั่นเวลาที่เหลืออีกนี่พูดกันถึงเรื่องความทุกข์กันให้ถึงที่สุด เอ้า ถ้าเราจะดูอะไรก็ดูตามแบบที่เคยแสดงมาแล้ว เมื่อตอนหัวค่ำ :—

โดยพยัญชนะ

ข้อแรก ก็จะดูตามพยัญชนะ ก็เหมือนที่ได้กล่าวมาแล้ว "ความทุกข์" นะแปลว่า ทนยากก็ได้ *ทุ* กับ *ขมะ* แปลว่า ทนยาก, ถ้าถอดตัวหนังสือเป็น *ทุ* กับ *อิทชะ* ก็แปลว่า เห็นแล้วเกลียด ก็ได้, ถ้าถอดพยัญชนะเป็น *ทุ* กับ *ชัง* ก็แปลว่า มันว่างอย่างน่าเกลียด; นี่ถ้าดูตามพยัญชนะ คำว่าความทุกข์มันมีความหมายอย่างนี้ ฉะนั้น ความหมายสูงที่จะครอบงำได้กว้างหน่อยก็คือว่า เห็นแล้วน่าเกลียด ถ้าจะพูดว่า "ว่างอย่างน่าเกลียด" นะมันสูงเกินไปจนคนทั่วไปจะเข้าใจไม่ได้ เอาแต่เพียงว่า พอเห็นความจริงของมันแล้วจะเกลียดมันทันที นั่นแหละคือ ความทุกข์ มันทุกข์ได้ทั้งสังขารที่มีวิญญาณครองและไม่มีความวิญญาณครอง โดยพยัญชนะเป็นอย่างนี้.

โดยอรรถะ

ที่นี้โดยอรรถะ คือความหมายที่ออกมาจากตัวหนังสือ นี้ก็จะเอาตามหลักนั้นแหละ ว่า มันทนยาก แม้สิ่งที่เราเห็นแล้วว่าน่าเกลียด แม้ก่อนเห็นนี้ ถ้าไปเห็นความน่าเกลียดของมันเข้า มันก็รู้สึกปั่นป่วนในใจ ที่ให้ต้องทนด้วยเหมือนกัน ก็แปลว่า "ความทุกข์" นั่นคือสิ่งที่เห็นแล้วจะรู้สึกเกลียด และก็เป็ความทุกข์รบกวนจิตใจ ก็เรียกว่า "ทนยาก" ได้เหมือนกัน มีความหมายว่า "ทนยาก" แล้วมีความหมายว่า "น่าเกลียดไปเสียทั้งหมด น่าเกลียดน่าชังไปเสียทั้งหมด".

โดยความรู้สึกตามธรรมดา

นี่พูดอย่างความรู้สึกตามธรรมดาของคนที่ยังไม่ได้หลุดพ้น ยังไม่ปล่อยวาง ยังไม่สิ้นกิเลส พอมันเห็นสิ่งที่ หลอกหลวง เป็นมายา ไม่เที่ยง อย่างนี้มันก็เกลียด เกลียดแล้วมันก็รำคาญ แล้วมันก็ต้องทนความรำคาญนั้น มันเลยมีลักษณะแห่งความทุกข์ ในสังขารทั้งหลายทั้งปวง.

โดยไวพจน์

ถ้าว่าจะใช้ จะดู ในแง่ของไวพจน์ *เววจนะ*; ไวพจน์ คือ คำแทนชื่อที่ใช้เรียกแทนกันได้ นี้เรียกว่า ไวพจน์; ที่นี้ คำว่า "โลก" ก็เป็นไวพจน์ของความทุกข์ อยู่ที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า "โลกก็ดี เหตุให้เกิดโลกก็ดี ความดับแห่งโลกก็ดี ทางให้ถึงความดับแห่งโลกก็ดี ตถาคตบัญญัติไว้ในร่างกายที่ยาววาหนึ่ ที่ยังมีสัญญาและใจ"; มีสัญญาและใจ หมายความว่า ยังไม่ตาย. ในร่างกายที่ยังไม่ตาย จะหาพบโลก เหตุให้เกิดโลก ความดับโลก ทางถึงความดับโลก ในกรณีอย่างนี้ทรงใช้ คำว่า "โลก" เป็นไวพจน์ ของคำว่า "ทุกข์".

ในที่บางแห่งใช้คำว่า "โรค" เป็นไวพจน์ของคำว่า "ทุกข์" ก็มี; คำว่า "โรค" โรคคำนี้ ตัวหนังสือมันแปลว่า เสียบแทง คำว่าโรคมาจาก รุช ซึ่งแปลว่า เสียบแทง สิ่งที่เป็นโรค ต้องมีการเสียบแทง แทะกาย แทะใจ อะไรก็ตามใจเกิด มันมีการเสียบแทง แล้วก็เรียกว่าโรค คำว่า "โรค" นี้ใช้เป็นไวพจน์ของคำว่า "ทุกข์" ก็ได้.

อย่างน้อยก็เรามีคำว่า "โลก" มีคำว่า "โรค" เป็นไวพจน์ของคำว่า "ทุกข์" ถ้าจะดูกันในแง่ของไวพจน์ ก็ต้องดูคำ ๒ คำนี้.

โดยลักษณะอาการ

ถ้าจะดูถึงลักษณะอาการของทุกข์ "ลักษณะของความทุกข์" ก็คือ "น่าเกลียด"; ลักษณะของความทุกข์คือน่าเกลียด มีลักษณะน่าเกลียด.

"อาการของความทุกข์" ก็คือ "เบียดเบียน"; เบียดเบียนขบกัด.

ลักษณะของความทุกข์ คือ น่าเกลียด, อาการของความทุกข์ คือ เบียดเบียน.

โดยกิจจะ

ถ้าจะดูโดย "กิจจะ" คือ หน้าที่ที่ความทุกข์มันจะทำขึ้นมา มันก็คือสร้างปัญหา "ความทุกข์" มันมีหน้าที่ "สร้างให้ปัญหาเกิดขึ้น"; เพราะพอมีความทุกข์เกิดขึ้นแล้ว ทนอยู่ไม่ได้ ต้องดิ้นรน ต้องต่อสู้ มันก็กลายเป็นปัญหาไปหมด ปัญหาทางการเงิน ปัญหาทางสุขภาพอนามัย ปัญหาทางการสังคมอะไร มันเป็นปัญหาไปหมด ถ้ามันมีความทุกข์เกิดขึ้น.

โดยรส

แล้วก็รสชาติของมัน ความทุกข์มีรสชาติแสบเผ็ด แล้วมันกัดให้กร่อน คือให้มันสึกหรอ มันก็แสบเผ็ด มันก็เจ็บปวด.

โดยวิทยาศาสตร์

ถ้าดูในแง่ของวิทยาศาสตร์ มันเป็นความรู้สึกตามธรรมชาติ ไม่มีตัวตน เป็นธรรมชาติ ล้วน ๆ; ความทุกข์นั้นมันไม่มีเหตุปัจจัยปรากฏออกมาแล้ว นั่นคือปรากฏการณ์ของธรรมชาติ เป็นธรรมชาติล้วน ๆ เป็นไปตามเหตุตามปัจจัยของมัน.

นี่ถ้าเราจะดูกันในแง่ของวิทยาศาสตร์ คือธรรมชาติ ที่มีกฎของธรรมชาติบังคับ สิ่งทั้งปวงให้เป็นไปตามกฎธรรมชาติ "ความทุกข์" มันก็คือ "ธรรมชาติ" ธรรมดาแท้ ๆ ซึ่งมัน จะต้องเป็นอย่างนั้นเอง เลยเรียกว่า ดูกันในแง่ของวิทยาศาสตร์.

โดยแยกประเภท

ถ้าจะดูกันโดยเป็นประเภท แจกเป็นอย่าง ๆ เป็นชนิด ๆ ใ้ย มันมากมาย แจกไม่ไหว ก็ได้ แต่ถ้าจะเอากันพอเป็นเครื่องศึกษา เป็นเครื่องสังเกต มันก็แจกเหมือนกับที่เราู้กันอยู่นั้นแหละ; ความทุกข์ชนิดโดยตรง เห็นได้ตรง ๆ ก็มี, เห็นยาก โดยอ้อมก็มี, ความทุกข์อย่างเปิดเผย เห็นชัดก็มี, ความทุกข์อย่างเร้นลับ มองก็ไม่ค่อยจะเห็นอย่างนี้ก็มี, แล้วใครจะไปแจกว่าเป็นความทุกข์ทางกาย, เป็นความทุกข์ทางจิต, เป็นความทุกข์ทางวิญญาณ เป็นความทุกข์อะไร ๆ ก็ได้ ดูเอาเองก็แล้วกัน; ถ้าเห็นได้หลาย ๆ อย่างมันก็ดี มันก็ช่วยให้รู้จักความทุกข์ดีขึ้น.

ความทุกข์มีประเภท มีชนิดอย่างไรบ้าง ก็อย่างที่พูดกันมาแล้วมากมาย; เป็นภาษาคน ความทุกข์อย่างง่าย ๆ ไม่มีอะไรจะกิน ไม่มีอะไรจะใช้ ไม่มีอะไรจะอยู่ มันก็เป็นความทุกข์ตามแบบคน. แต่ถ้าว่าเป็นความทุกข์ หนักอกหนักใจเพราะความยึดมั่นถือมั่น มันก็เป็นความทุกข์แบบภาษาธรรม; สำหรับผู้ที่รู้ธรรม เป็นผู้ที่รู้เรื่องทางจิตใจ มันก็มีความทุกข์ไปตามแบบนั้น.

โดยอุปมา

ทีนี้ถ้าจะดูโดยอุปมา อุปมาด้วยอะไรดี เราอยากจะอุปมาว่า "มันเป็นรางวัลของพญามาร" "ความทุกข์เป็นรางวัลของพญามาร" เมื่อโง่งจนพญามารเกิดขึ้นแล้ว มันก็ได้รางวัลจากพญามาร ความทุกข์นั้นแหละคือรางวัลของมาร จากมาร; นี้เรียกว่าโดยอุปมา.

โดยอุปมาให้มันข้น ๆ เล่นอย่างนั้นแหละ จะอุปมาอย่างไรก็ได้; ความทุกข์เป็นเหมือนกับเครื่องทำอันตรายอย่างนั้นอย่างนี้ เป็นเครื่องตีแทงก็ได้ เป็นเครื่องหุ้มห่อก็ได้ เป็นเครื่องผูกพันก็ได้ เป็นเครื่องร้อยรัดก็ได้ เป็นเครื่องเฆลนก็ได้ เป็นเครื่องครอบคลุมก็ได้ เป็นเครื่องที่มนุษย์ได้ทำขึ้นแล้วมันก็เป็นความทนทรมาณ.

อุปมาของความทุกข์ เหมือนกับน้ำท่วมก็ได้ เมื่อมันจมอยู่ใต้น้ำ มันหายใจไม่ออก มันก็เป็นทุกข์ มันก็ดินรนเหลือประมาณ ดินรนสุดเหวี่ยงที่จะขึ้นมาจากน้ำ ฉะนั้นถ้าใครเห็นความทุกข์ถึงขนาดที่เรียกว่า เหมือนกับถูกจับกดไว้ใต้น้ำ อยากรจะขึ้นมาหายใจนั้นนะเรียกว่า คนนี้ก็เห็นความทุกข์ดี เห็นความทุกข์ถูกต้อง หรือว่าเต็มที มันก็จะเกิดความอยากจะพ้นทุกข์อย่างยิ่ง; เดียวนี้มันไม่รู้สึกลอยอย่างนั้น มันไม่รู้สึกเหมือนว่าถูกจับกดไว้ใต้น้ำ อยากรจะขึ้นมาหายใจ มันก็เลยฟังกันเป็นเรื่อง... เป็นเรื่องฟัง เป็นเรื่องพูด เป็นเรื่องไม่ต้องทำอะไรอยู่นั่นเอง ก็เลยไม่เกิดการดับทุกข์.

โดยหน้าที่

ทีนี้ ถ้าว่าดูในหน้าที่ ในลักษณะที่มันเป็นหน้าที่ ความทุกข์มันมีหน้าที่ในตัวมัน มันจะเกิดขึ้นมาเมื่อมีการทำผิด ความทุกข์มันก็มีหน้าที่ที่จะลงโทษ เมื่อมีการกระทำผิด นี่เป็นหน้าที่ของความทุกข์.

ถ้าเป็นหน้าที่ของมนุษย์ ของคน ก็มีหน้าที่ที่จะต้อง "รู้จักตัวความทุกข์" จะต้องรู้จักตัวความทุกข์ในทุกแง่ทุกมุม มนุษย์มีหน้าที่ที่จะต้อง "รู้จักตัวความทุกข์" กันในทุกแง่ทุกมุม แต่เราก็ไม่ค่อยจะสนใจ.

โดยสิทธิ

ถ้าจะดูกันในแง่ของสิทธิ สิทธิที่มันคู่กันกับหน้าที่ ความทุกข์มันก็มีสิทธิในตัวมัน ที่มันจะกัดคนใจ ใครมันใจ ความทุกข์มันก็มีสิทธิที่จะกัดคนนั้นแหละ.

ทีนี้ถ้าว่ามองในแง่ของมนุษย์ มนุษย์มันก็มีสิทธิที่จะดับความทุกข์ เราถือเอาเป็นสิทธิอย่างหนึ่งที่เราจะต้องเรียกร้องเอาให้ได้ คือจะดับความทุกข์เสียให้ได้ นี่เป็นสิทธิฝ่ายมนุษย์; แต่ถ้าเป็นสิทธิฝ่ายตัวความทุกข์เองแล้วมันจะกัด มันจะกัด มันมีสิทธิที่จะกัด มันสามารถที่จะกัด กัดคน คนใจ อย่าทำเป็นเล่นกับมัน.

โดยจุดตั้งต้น

ทีนี้ดูกันที่จุดตั้งต้น ความทุกข์ตั้งต้นที่ไหน โดยทั่วไปก็จะถือตามหลักอริยสัจว่า ความทุกข์เกิดมาจากตัณหา มันก็ควรจะรู้จักว่ามันเกิดอย่างไร ถ้ามันเห็นชัดเจนจริงๆ ว่า ตัณหาให้เกิดความทุกข์อย่างไร มันจะมองเห็นไกลไปทั้งข้างหน้าและข้างหลัง.

ไกลไปข้างหน้า ก็คือว่า ตันหามันให้เกิดอุปาทาน เมื่อมีอุปาทานจึงจะเป็นทุกข์ ถ้า ตันหาไม่ได้ให้เกิดอุปาทาน มันก็ไม่ใช่ทุกข์หรอก แต่ตันหามันมีธรรมชาติอย่างนั้น คือมี ธรรมชาติให้เกิดอุปาทาน อยากระไรอย่างรุนแรง อยากรู้นแรงเกิด มันจะเกิดความรู้สึก ซ้อนขึ้นมาว่า มีตัวกูเป็นผู้อยาก นี้อุปาทานมันเกิดขึ้น อยากรู้นแรงเกิด หรือเป็นตัวกู เสียเลย ก็ตามใจ ความทุกข์จึงเกิดมาจากอุปาทาน.

พระบาลีที่เราสวดกันอยู่บ่อยๆ ว่า *สงขจิตเตน ปญฺจุปาทานกฺขณฺหา ทฺกฺขา* — บุญจรรย์ ที่ประกอบด้วยอุปาทาน ๕ ประการเป็นตัวทุกข์ นี่พระพุทธเจ้าก็ไม่ได้ตรัสผิดๆ ใดๆ หรือ ค้านพระองค์เอง ตรัสโดยทั่วไปว่าตันหาเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ แต่ตรัสให้ชัดว่าเมื่อใดมีความ ยึดมั่นถือมั่น เมื่อนั้นเป็นทุกข์ ก็หมายความว่า ตันหาให้เกิดความยึดมั่นถือมั่น.

มาดูย้อนไปทางไกลมาทางหลัง ทางต้นนะมันก็จะพบว่า อวิชชาเว้ยมันให้เกิดตันหา ถ้าไม่มีอวิชชามันเกิดตันหาไม่ได้ ถ้าไม่มีอวิชชาในขณะที่มีผัสสะแล้ว มันเกิดตันหาไม่ ได้หรอก มันต้องมีอวิชชาเข้ามาเป็นเจ้าก็เจ้าการ โดยเฉพาะตั้งแต่เมื่อมีผัสสะ เป็นผัสสะ ของอวิชชา มีเวทนาของอวิชชา แล้วมันก็เกิดตันหา.

ดูไปทางต้นสุด ความทุกข์เกิดมาจากอวิชชา ดูที่ตรงกลางโดยทั่วๆ ไปเห็นได้ง่ายๆ ก็มันเกิดมาจากตันหา ถ้าดูกันอย่างใกล้ชิดที่สุดแล้วจะพบว่า ความทุกข์เกิดมาจากอุปาทาน คือความยึดมั่นถือมั่น ยึดมั่นสิ่งใดก็เป็นของหนักขึ้นมากทันที ความที่ต้องถือของหนักนั้น แหละเป็นความทุกข์; *ภาราทานํ ทฺกฺขํ โลก* — การยึดถือของหนักเป็นความทุกข์, *ภारा ทเว ปญฺจกฺขณฺหา* — วัณฺรทั้ง ๕ เป็นของหนัก, *ภาราทานํ ทฺกฺขํ โลก* — ยึดถือของหนักเป็นทุกข์ ไม่ได้ใช้คำว่าตันหาเลย, *ภารนิฺกฺเขปนํ สุขํ* นี้พูดภาษาคนอีกทีหนึ่งว่า วางของหนักลงเสีย นั้นแหละเป็นความสุข ที่จริงเป็นความดับทุกข์ แต่ว่าคำกลอนอย่างนี้ก็ใช้ตามสะดวก ใช้ว่า เป็นสุขบ้างก็ได้, *นิฺกฺขิปปิตฺวา ครุํ ภารํ อณฺณํ ภารํ อนาถิย* — วางของหนักลงเสียแล้ว ไม่หยาบ ฉวยเอาของหนักอันอื่นขึ้นมาอีก, *นิฺจฺฉาโต ปรินิพฺพุโต* — หมดความอยากดับสนิท; *ปรินิพฺพุโต* ดับสนิท ไม่ตาย ไม่ต้องตาย แต่ไม่มีความทุกข์.

นี่สังเกตดูให้ดี ๆ มันมีหลายแห่งคำว่า "ปรินิพพุโต" *ปรินิพพุโต* ไม่ได้ตาย ไม่ต้องตาย เพราะมันวางของหนักลงเสียได้.

"ความทุกข์" เริ่มต้นมาจากอวิชชา ตรงกลางเป็นตัณหา อันสุดท้ายของการทำหน้าที่ก็คืออุปาทาน —อุปาทานโดยความเป็น "ตัวตน" ก็ได้ เป็น "ของตน" ก็ได้ จะอุปาทานในวัตถุที่เป็นที่ตั้งแห่งความใคร่ก็ได้ ในทิวภูมิความคิดความเห็นก็ได้ ในวัตรปฏิบัติที่ปฏิบัติอยู่อย่างเฝ้าเวลาก็ได้ และก็อุปาทานจนพูดออกมาว่า "ตัวกู" เป็นอุปาทานที่เป็นความทุกข์โดยสมบูรณ์.

โดยอัสสาทะ

เข้า ที่นี้ดูต่อไปในแง่หนึ่งก็คือดูโดยอัสสาทะวาท; อัสสาทะ ความเริ็ดร่อย สุกสนาน เป็นเสน่ห์ช่วยวนใจ.

ความทุกข์จะเป็นอัสสาทะน่าพอใจบ้างก็สำหรับคนโง่ คนไม่รู้จักความทุกข์ จนเกิดมีคำพูดแปลกๆ ขึ้นมาว่า "เห็นกงจักรเป็นดอกบัว" เห็นกงจักรเป็นดอกบัว คนโง่เหล่านี้พอใจในความทุกข์ชนิดที่แฝง ชนิดที่เร้นลับ มันจึงเห็นเป็นดอกบัว มันจึงยินดีที่อยู่ในกองทุกข์ มันเป็นทุกข์แล้วมันยังแสวงหาสิ่งที่เป็นทุกข์อีก มันโง่เท่าไร.

คำกล่าวโดยทั่วไปเขาว่า "สัตว์ทั้งหลายมีความเกิดแก่เจ็บตายเป็นธรรมดา" แล้วมันก็ยังแสวงหาสิ่งที่มีชีวิตเกิดแก่เจ็บตายเป็นธรรมดาอีก นี่มันโง่เท่าไร มันเป็นทุกข์อยู่แล้วมันก็ยังแสวงหาสิ่งที่ยังเป็นทุกข์อีก มันโง่เท่าไร; นั่นเพราะมันมี "อัสสาทะ" อะไรซ่อนเร้นแอบแฝงอยู่ในตัวความทุกข์นั้น ที่เห็นง่าย ๆ เช่นว่า มันได้ดี ได้ดำ ได้ดีเขา นี่มันก็สบายใจ มันก็เลศครอบงำอำยิเอา มันก็ได้สบายใจ นี่เป็นอัสสาทะ เสน่ห์ที่หลอกลวง ของสิ่งที่เลวร้ายทั้งหลาย สิ่งทีเลวร้ายทั้งหลายมีของหลอกลอย่างนี้ด้วยกันทั้งนั้น.

โดยแง่ที่ต้องขอบคุณ

เราอยากจะพูดในแง่ที่ลึกที่บางคนคงจะไม่ยอมรับ ว่าเราก็รักความทุกข์ เราขอความทุกข์ โดยเฉพาะอาตมา เพราะว่าความทุกข์มันมาสอนให้ฉลาด ถ้าไม่มีความทุกข์มาสอนแล้ว มันโง่ โง่ดึกดำบรรพ์ โง่อย่างเลวร้ายกันทุกคน ความทุกข์มันมาตบหน้า มันมาสอนให้ฉลาด ต้องขบใจความทุกข์ ความทุกข์มีคุณ มาสอนให้ฉลาด.

ความสุขมาสอนให้หลง ให้เผลอ ให้ระเหิงเคลิดเปิดเปิงไป แต่ความทุกข์นี่มาสอนให้ฉลาด มาขัด มาขบกัดเอา มาเผาเลนเอา ทำให้สำนึกได้ มาสอนให้ฉลาด เรียกว่ามันสอนดีกว่าความสุข ความสุขมันไม่สอนนะ มันมาทำให้ลืมตัว แต่ความทุกข์มันมาสอนแต่คนมันโง่เองมันไม่รับคำสอน มันก็บ้าไปเลย ถ้ามันยินดีที่จะศึกษาความทุกข์ มันก็จะรู้ว่าความทุกข์นี่มันมาสอนให้ว่า “แกอย่าทำอย่างนี้อีกต่อไป” หรือว่า “อย่าสร้างเหตุปัจจัยแห่งความทุกข์นี้ขึ้นมาเลย” ของวิเศษอันนี้ ความรู้อันนี้ได้มาจากความทุกข์ ความทุกข์มันบีบคั้นให้เราฉลาด หาหนทางดับทุกข์ หรือจะพูดให้กว้างขวางออกไปก็ว่าพระพุทธเจ้า ออกบวชเพื่อเป็นพระพุทธเจ้านั้นเพราะว่าความทุกข์มันบังคับ ความทุกข์มันขับไล่ไล่ส่งให้ออกไปบวช ไปหาความดับทุกข์ ทำไมไม่ขบใจความทุกข์กันบ้าง คนที่ได้รับประโยชน์จากการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า ผู้ออกบวชเพราะความทุกข์มันบีบคั้นนะ.

มีคำพูดที่ควรจะสนใจกันบ้าง ไม่รู้จะพูดตรงๆ กันทั้งฝ่ายพุทธ และทั้งฝ่ายที่มีใจพุทธ ฝ่ายพวกฝรั่งเขาถึงกับมีพูดคำนี้ว่า "เพชรอยู่ในห้วงคางคก เพชรพลอยอยู่ในห้วงคางคก" สิ่งที่น่าเกลียดที่สุดคือคางคก แต่ในหัวของมันก็มีเพชรพลอย "ในความทุกข์ที่เลวร้ายน่าเกลียดน่าชังที่สุด คุณให้ตีจะพบพระนิพพานอยู่ที่นั่น" ความดับทุกข์มันต้องมีที่ความทุกข์ ดับไฟมันต้องมีที่ไฟ ดับทุกข์มันต้องมีที่ทุกข์ เพราะฉะนั้น ในทุกข์มันมีความดับทุกข์ ที่จะหาพบได้ ถ้าหาพบได้ ก็คือหาพบของที่สวยงามที่สุด มีค่าที่สุด จากสิ่งที่น่าเกลียดน่าชังที่สุด คือความทุกข์ อย่างนี้ก็จะเรียกว่า มันมีเสน่ห์สำหรับคนที่มปัญญาจะใช้ความทุกข์ให้เป็นประโยชน์.

โดยอาทีนวะ

ที่นี้ดูในแง่ของ อาทีนวะ —โทษอันเลวร้าย ตำทรม; นี้ไม่ต้องพูดถึง ไม่ต้องมาพูดใครๆ มันก็รู้สึกได้ดีทั้งนั้น ได้ทุกคนแหละว่ามันเลวร้าย มันอันตราย แล้วมันกัดคน เผาคน ทำลาย ทำอันตรายคน นี่เป็นส่วนที่ว่าเป็นอาทีนวะ อาทีนพ.

อาทีนพ อาทีนวะ แปลว่า โทษอันเลวทราม โทษอันเลวร้าย; อย่างนี้เด็กๆ ก็ยังมองเห็นอยู่บ้าง แต่แล้วก็ไม่เห็นต่อไปจนถึงกับว่ามันเป็นอย่างนั้น มันก็เผลอตัวเห็นเป็นความสนุกสนานไปเสียก็มี แล้วก็เลยไปเห็นกงจักรเป็นดอกบัวกันคราวนี้เอง.

โดยภาษาคน—ภาษาธรรม

ถ้าพูดกันเป็นภาษาธรรมะ หรือเป็นภาษาคน พูดเป็นภาษาคน ก็ว่า ความทุกข์นี้มันเป็นของกัด เป็นของทำให้เกิดความทุกข์ หรือว่าเป็นของหนักทำให้เกิดความทุกข์; แต่ถ้าพูดโดยภาษาธรรมแล้ว ความทุกข์เป็นผลตามธรรมชาติ ตามธรรมดาของอวิชา อุปาทาน.

กิเลส คือ อวิชา อุปาทาน; เป็นของธรรมชาติ ธรรมดา มีขึ้นที่ไหนก็ให้คลอตเป็นผลออกมาเป็นธรรมชาติ คือความทุกข์.

ความทุกข์ ก็คือ ธรรมชาติ ธรรมดา; คลอตออกมาจากธรรมชาติแห่งกิเลส ที่มีชื่อว่า ตัณหา อวิชา อุปาทาน.

นี่เราดูให้ดีๆ เราจะเรียกความทุกข์ว่าอย่างไร? ในความรู้สึกตื่นๆ ความรู้่น้อยๆ ก็เรียกไปอย่างหนึ่ง; นี่มีความรู้สึกลึกซึ้ง เห็นลึก ก็เรียกไปอีกอย่างหนึ่ง; แม้เรียกว่าเป็นทุกข์ ทรมาณน่าเกลียดน่าชัง นี่ก็ยังเป็นรู้สึกตื่นๆ ธรรมดาๆ ถ้าเห็นว่า "เป็นธรรมชาติ เช่นนั่นเอง" ธรรมชาติ เช่นนั่นเอง อย่าไปเป็นทุกข์เป็นร้อนอะไรกับมัน ก็เรียกว่าลึกๆ เป็นภาษาลึก.

เห็นความทุกข์เป็นธรรมชาติ ธรรมดา เป็นตถตา มันเป็นเช่นนั้นเอง ไม่มีความทุกข์กับมัน ถึงจะมีความทุกข์เจ็บปวดเกิดขึ้นที่ร่างกายก็เกิดที่ระบบประสาท ที่เป็นเรื่องของ

ร่างกายไม่มาถึงจิตใจ ไม่มาถึงจิตใจ ให้ธรรมชาตินั้นเป็นตถาตา เป็นของธรรมดา มีอยู่ในโลก นี้เรียกว่ารู้จักความทุกข์ในแง่ลึก.

กล่าวโดยภาษาธรรม ก็ว่า เป็นธรรมชาติ ธรรมดา ปราภฏการณของธรรมชาติ ธรรมดาที่เป็นฝ่ายที่ทำให้มันเกิดผลอย่างนี้; เพราะถ้าพูดเป็นธรรมชาติ ธรรมดาแล้ว มันไม่มีดี ไม่มีชั่ว ไม่มีสุข ไม่มีทุกข์ มันมีแต่ว่าทำอย่างนี้ ผลเกิดอย่างนี้, ทำอย่างนี้ ผลเกิดอย่างนี้ คืออิทัปปัจจยตา, ถ้าใครเห็นอิทัปปัจจยตา คนนั้นจะไม่วู้สึกว่ามีดี มีชั่ว มีสุข มีทุกข์ มีอะไรเลย มันเป็นอย่างนั้นเองตามธรรมชาติตามธรรมดา; แต่เดี๋ยวนี้ เอาความรู้สึกของคนธรรมดาเข้ามาวัด พอใจก็เรียกว่า "สุข" ไม่พอใจก็เรียกว่า "ทุกข์" นี่มันหลอกตัวเองให้มีความสุข ความทุกข์ ขึ้นมาให้เกิดปัญหา.

ถ้าเข้าถึงความจริง กฎของธรรมชาติตามที่เป็นจริง อย่างไรแล้ว มันก็ไม่วู้สึกสุข ไม่รู้สึกทุกข์ เห็นเป็นธรรมชาติไปหมด นี่เป็นลักษณะแห่งความหลุดพ้นหรือจิตของพระอรหันต์ เห็นทุกสิ่งเป็นตถาตา.

"ตถาตา" คำนี้ก็สำคัญคำหนึ่ง ที่จะต้องสนใจไว้ มันเป็นผลเกิดมาจากการเห็นอิทัปปัจจยตา; เห็นอิทัปปัจจยตาถึงที่สุด แล้วก็สรุปผลเป็นตถาตา เป็นเช่นนั้นเอง. ฟังดูเหมือนกับพูดเล่น เมื่ออาตมาพูดคำนี้ขึ้นเป็นครั้งแรก แล้วมาสอนเป็นครั้งแรก คนที่มีการศึกษา มีสติปัญญา นี้เห็นว่าพูดเล่นๆ พุทธศาสนาสอนเรื่อง "ตถาตา —เช่นนั้นเอง" เห็นเป็นเรื่องพูดเล่น เห็นเป็นไม่มีความหมาย ไม่มีคุณค่าอะไร และต่อมาอีกนานคนคนนั้นจึงค่อยรู้ ค่อยเข้าใจว่า "ไอ้ เรื่องสำคัญนะ ไม่ใช่เรื่องพูดเล่น —ตถาตา ตถาตา เช่นนั้นเอง".

ถ้ามันฉลาดจริง มันเห็นอิทัปปัจจยตา เหตุปัจจัยอย่างนั้น ก็ให้เกิดผลอย่างนั้น, เหตุปัจจัยอย่างนั้น ก็ให้เกิดผลอย่างนั้น, ไม่บัญญัติว่าสุขหรือทุกข์ ดีหรือชั่ว บุญหรือบาป ไม่บัญญัติ มีแต่ว่าเหตุอย่างนี้ เกิดผลอย่างนี้, เหตุอย่างนี้ เกิดผลอย่างนี้, อย่างนี้เรียกว่าเห็นอิทัปปัจจยตา เมื่อมันเป็นอย่างนี้ มันก็คือ เช่นนั้นเอง.

เอ้า พูดกันให้ง่ายๆ กันสักทีว่า ถ้าไม่โง่ ถ้าคนทั้งหลายเหล่านี้ไม่โง่ มองไปทางไหนจะเห็นแต่ "ตถาตา", มองไปที่ต้นไม้ก็ "ตถาตา" มันก็เช่นนั้นเอง, มองไปที่ก้อนหินก็ "ตถาตา —เช่นนั้นเอง", มองมาที่โต๊ะหมู่พระพุทธรูปนี้ก็ "ตถาตา —เช่นนั้นเอง" เป็นมา

ตามเหตุตามปัจจัยโดยกฎอิทัปปัจจยตา, มองเห็นสุนัข มองเห็นแมว มองเห็นวัว มองเห็นควาย
อะไรก็ "ตถาตา", แก้ว แหวน เงิน ทอง บุตร ภรรยา สามีกี่ "ตถาตา", ถ้าคนมันฉลาด ตามัน
แหลมคม มันจะเห็นแต่ "ตถาตา" เต็มไปหมด, เงยขึ้นไปบนฟ้าก็มีแต่ "ตถาตา" ดวงอาทิตย์
ก็เป็น "ตถาตา" เหมือนของเด็กเล่น, ถ้าลองมองลงไปใต้ดินก็ถึงบาดาล เห็นนรก ก็เป็น
"ตถาตา", เห็นสวรรค์ก็เป็น "ตถาตา", เห็นเทวโลกพรหมโลกก็เป็น "ตถาตา", เผลิดออกไป
ถึงพระนิพพานก็ยัง "ตถาตา" อยู่นั่นเอง แต่เป็นตถาตาประเภทโลกุตตระ อยู่เหนือเหตุเหนือ
ปัจจัย.

นี่ถ้าว่าคนมันฉลาดจริง มองไปทางไหนมันก็จะเห็นแต่ "ตถาตา", ดูไปที่เม็ดทรายอย่าง
นี้ก็ "ตถาตา", ดูไปที่ดินมันก็เห็น "ตถาตา", ดูไปที่หม้อที่เทที่เอาดินมาปั้นทำขึ้นก็ยังคงเป็น
"ตถาตา" เช่นเดียวกับดินเหนียวมันก็เป็น "ตถาตา", หม้อให้ปั้นมาแล้ว ใช้ได้แล้ว ก็ยังเป็น
"ตถาตา"; อะไรล่ะที่ไม่ใช่ตถาตาลองว่ามาดูสิ.

แต่ที่นี้คนมันโง่ มันไม่รู้เรื่องนี้ มันเห็นเป็นต้นไม้บ้าง เป็นสัตว์บ้าง เป็นก้อนหินบ้าง เป็น
อะไรๆ ต่างๆ ตามที่มันจะบัญญัติ; ถ้ามันโง่หนักขึ้นไปอีกมันก็ "สมมติ", "บัญญัติ" เป็นเพียง
แต่จัดพวกมันโง่หน่อยหน่อย แต่ "สมมติ" ให้เป็นนั่นเป็นนี่ มีค่าอย่างนั้นอย่างนี้ สำหรับจะยึดถือ
จะได้ จะเสีย จะแพ้ จะชนะอะไร มันโง่ มันสมมติ; มันหลงใน "สมมติ" นี้โง่มาก หลงใน
"บัญญัติ" ค่อยยังชั่วหน่อย ไม่หลงในอะไรเลยนั่นแหละจะดับทุกข์ได้.

เรื่องของภาษารธรรม พุดไว้มันลึก ดูจะไม่มีคำไหนจะลึกไปกว่าคำว่า สุญญตา หรือ
ตถาตา เป็นเรื่องเดียวกันนะ; มันว่างจากตัวตน นั่นแหละคือตถาตา มันเป็นตถาตาก็เพราะ
มันเช่นนั้นเอง ก็เพราะมันว่างจากตัวตน มันเป็นไปตามกฎอิทัปปัจจยตา แต่คนมันไม่มองเห็น
ถ้ามองเห็นอิทัปปัจจยตาโดยสมบูรณ์ก็จะเห็นตถาตา และเห็นสุญญตา เป็นสิ่งที่มีอยู่ด้วยกัน
แล้วแต่จะดูมันในมุมไหน ในแง่ไหน จะดูในแง่สุญญตาก็ได้ ดูในแง่ตถาตาก็ได้ ดูในแง่
อิทัปปัจจยตาก็ได้ มีแต่กระแสแห่งการปรุงแต่งตามกฎแห่งเหตุ แห่งผล แห่งปัจจัย.

โดยหนทางที่จะถลำเข้าไปในความทุกข์ และหนทางที่จะออกมาเสียจากความทุกข์

เข้า ทีนี้ก็จะดูเป็นคู่สุดท้าย คือ หนทางที่จะถลำเข้าไปในความทุกข์ และหนทางที่จะออกมาเสียจากความทุกข์, นี่เป็นคู่สุดท้ายที่จะชี้ให้คุณ.

หนทางที่จะถลำเข้าไปในความทุกข์ ก็ดูสิมันมีเหยื่อ ความทุกข์มันก็มีเหยื่อ มันมีเหยื่อล่อที่จะให้คนถลำเข้าไปในความทุกข์ แต่คนโง่จะไม่เห็น จะไม่รู้จักว่าเป็นเหยื่อล่อ จะเห็นว่าเป็นของน่ารักน่าพอใจ แล้วมันก็จะกระโดดเข้าไปกระทำอย่างนั้น ยึดมันเป็นตัวกู ของกู มันก็เลยเกิดความทุกข์ นี่คือความโง่ "หนทางที่จะถลำเข้าไปในกองทุกข์ คือ ความโง่" ด้วยเหยื่อล่อของสิ่งนั้นๆ มันโง่ต่อเหยื่อล่อของสิ่งนั้นๆ. ความไม่เที่ยง นี่ตัวร้ายล่ะ ความไม่เที่ยงนะ มันมีรสอร่อยมาก; ถ้ามันตายตัว มันไม่เปลี่ยนแปลง มันก็ไม่มีรสอะไร, เราพอใจในความเปลี่ยนแปลง มันจึงมีรสอร่อย ในอาหารก็ดี ในการบำรุงบำเรออะไรก็ดี เพราะมันมีความเปลี่ยนแปลง มันมีรสของความเปลี่ยนแปลง ซึ่งคนโง่ไม่รู้จักแล้วก็เลยพอใจ จึงติดเหยื่อของสังขารเหล่านั้น ปรุงขึ้นมาเป็นความทุกข์.

ทีนี้ทางออก ทางออกมันก็ตรงกันข้าม คือ ความรู้ ความฉลาด; ฉลาดอย่างแท้จริง ไม่ใช่ฉลาดอย่างคนฉลาดแกมโกงนะ มันฉลาดอย่างแท้จริง เป็นวิชา เป็นรู้ตามที่เป็นอย่างจริง แล้วมันก็ไม่โง่ แล้วมันก็ไม่กินเหยื่อ ความที่ไม่ถูกหลอกให้เห็นเป็นเหยื่อ นั่นแหละ มันก็เป็นหนทางที่จะออกมาเสียจากความทุกข์; ถ้าจะระบุให้ชัดเจนไปมันก็เป็นเรื่อง อริยมรรคมีองค์ ๘ เหมือนที่ได้พูดแล้วๆ ถูกต้อง ๘ ประการนั้นแหละ เป็นหนทางที่จะออกมาเสียจากความทุกข์และปัญหาทั้งปวง.

เรื่องนี้เคยบอกมาเป็นสิบๆ ครั้งแล้วว่า ขอให้จำไว้เป็นหลักเถิดว่า ทางออก หรือ นิสสรณะ หนทางออกมาจากความทุกข์ ออกจากปัญหา ออกจากสิ่งเลวร้ายอะไรนั่นคือ อริยมรรคมีองค์ ๘ จะอธิบายอ้อมค้อมไปทางไหนเป็นชื่ออื่นก็ได้ แต่มันก็ไม่พ้นไปจากอริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นความถูกต้อง ๘ ประการมารวมกันเข้า เป็นเหมือนหนทาง เป็นเหมือนเส้นทางที่จะออกมาเสียจากความทุกข์; เมื่อพระพุทธเจ้าจะได้กล่าวถึงความทุกข์ในแง่ใดๆ ปัญหาใดๆ

ทุกข์ยากลำบากใดๆ พอถึงสุดท้ายจะแสดง *นิสสรณะ* —เครื่องออกมาเสียจากปัญหาเหล่านั้น โดยแสดงอริยมรรคมีองค์ ๘ ทั้งนี้ นั่นมันจึงสมกับที่ว่า เป็นตัวพรหมจรรย์ เป็นตัวพระ ศาสนา เป็นตัวธรรมะ สำหรับจะดับทุกข์.

ตัวพระพุทธศาสนาในแง่ของการปฏิบัติ นี้ต้องชี้ลงไปที *อริยมรรคมีองค์ ๘* มันก็คือ *ศีล สมาธิ ปัญญา* ที่อธิบายไว้อย่างละเอียด แจงออกไปอย่างละเอียดเป็น ๘ อย่าง พุดสั้นๆ ก็ว่า *ศีล สมาธิ ปัญญา*; กล่าวโดยวิชาที่พูดว่า "*ศีล สมาธิ ปัญญา*" กล่าวโดยหลักปฏิบัติ ก็ต้องพูดว่า "*ปัญญา ศีล สมาธิ*" นี่เป็นหนทางออกมาเสียจากความทุกข์.

ขอให้สังเกต ศึกษา ค้นคว้า ทดลอง ลองดู; อยากรู้จักความทุกข์ ก็ทำให้เกิดความทุกข์ขึ้นมา แล้วก็ขมขม มันก็จะรู้จักความทุกข์; แต่ไม่ต้องหrok มันไม่ต้อง มันเกิดอยู่ตามธรรมชาติ เกิดอยู่ตามธรรมดา ที่คนโง่ไม่เห็น ไม่รู้ ว่าเป็นความทุกข์ แล้วก็ไม่หยิบขึ้นมา เป็นปัญหา และก็อยู่อย่างคนโง่ คือหาเหยื่ออะไรมากลบเกลื่อนความทุกข์; ที่เป็นกันโดยมาก เมื่อเขามีความทุกข์ เขาก็หาเหล้ากิน ไปตามสถานเริงรมย์ ไม่มาวัดหrok ไม่มาศึกษาเรื่อง ของพระพุทธเจ้า ไปหาทางกลบเกลื่อนตามแบบของคนโง่ ยิ่งกลบเกลื่อนมันก็ยิ่งเป็นทุกข์ มากขึ้น หมักหมมมากขึ้น จนแก้ไม่ได้ ในที่สุดมันก็ต้องไปฆ่าตัวตาย มีอยู่บ่อยๆ; เพราะ มันไม่รู้จักทางออกมาเสียจากความทุกข์ มันมีแต่จะถลำเข้าไป มันหลงทาง มันเข้าใจผิด มัน ถลลำไปในกองทุกข์ มนุษย์ตามธรรมดาเป็นอย่างนี้.

ดังนั้น จึงมีคำกล่าวว่า "โลก คือ ความทุกข์"; เพราะว่าโลกตามธรรมดามันเต็มไปด้วย คนโง่ แล้วมันก็ทำผิดพลาด แล้วมันก็เป็นความทุกข์ เต็มไปด้วยความทุกข์ ฉะนั้น "โลก กับ ความทุกข์" มันจึงเป็นสิ่งเดียวกัน.

แล้วยังมีเรื่องสลับซับซ้อน ในเรื่องของกิเลส —กิเลสจะต้องเป็นของหลอก เป็นของ หลอก ยั่ว หรือหลอกเสมอ; กิเลสเป็นเรื่องสวยสดงดงามสำหรับคนโง่ คนโง่จึงหลงในเรื่อง ของกิเลส ที่เรียกว่า มารๆ.

พญามาร นั้นแหละเป็นสิ่งที่มีความงดงาม ยั่วชวน หลอกหลวงที่สุด; ถ้าจะเขียนภาพ พญามารให้ถูกต้องก็เขียนในห้างดงาม สวยสุด ยั่วชวนที่สุด อะไรๆ ที่สุด มันจึงจะเป็นภาพ พญามาร ไม่ใช่เขียนเป็นยักษ์ หน้าตาคร่ำยำเหมือนกับที่เขียนกันโดยมาก; นั่นคนโง่มันเขียน

มันเขียนรูปมารเป็นรูปร่างน่าเกลียด เป็นรูปยักษ์รูปมาร, ถ้าคนฉลาดมันจะเขียนรูปมารนี้เป็นน่ารักที่สุด ยั่วยวนที่สุด น่าสนใจที่สุด นำเอาที่สุดเลย นั่นแหละคือมาร.

ภาษาคน : มาร ก็คือ น่าเกลียดน่าชังที่สุด, ภาษาธรรม : มาร ก็คือ สิ่งที่น่ารักและน่ายั่วยวนใจที่สุด.

เรารู้จักความทุกข์กันให้ถูกต้อง มันก็จะเกลียดกลัวความทุกข์ ดันรนจะดับทุกข์ ถ้าเราไม่รู้จักรู้ถูกต้อง เมื่อรู้จักไม่ถูกต้อง มันก็ไปหลงเหยื่อ หลงเหตุปัจจัย ให้เกิดความทุกข์นั่นแหละกลายเป็นของน่ารักน่าพอใจไปเสีย นี่มันจึงเกิดกิเลส แล้วก็ไปเป็นความทุกข์หนักเข้าไปอีก.

เอาละ เป็นอันว่าความทุกข์นั่นนะ มันมีอะไร มันมีความจริง มีข้อเท็จจริง ที่เราจะต้องมองกันอย่างไร.

...

เอ้า ทบทวนอีกทีหนึ่งก็ได้จะไฉนงอนอนมากขึ้นไปอีก เพราะว่ามันฟังไม่ค่อยจะถูกใจใหม่

- ความทุกข์ถ้าจะดูโดยพยัญชนะ มันก็มีความหมายว่าทรมานบ้าง ดูแล้วน่าเกลียดบ้าง ว่างอย่างน่าเกลียดน่าชังบ้าง

- ดูโดยอรรถะความหมายแล้ว มันเป็นเรื่องที่ทรมาน น่าเกลียดน่าชังไปทั้งหมด
- ดูโดยสิ่งที่จะเรียกแทนชื่อกันได้ ก็คือว่า "โลก" ก็ได้, "โรค" ก็ได้
- ดูโดยลักษณะ ลักษณะน่ารังเกียจ
- ดูโดยกิริยาอาการ คือ มันเบียดเบียน
- ดูโดยกิจหรือหน้าที่ของมัน คือ มันสร้างปัญหา
- ดูโดยรสของมัน ก็แสบเผ็ด และมันกัดกร่อนให้ร่อยหรอไปที่เดียว
- ถ้าดูในแง่ของวิทยาศาสตร์ "ไอ้ ของธรรมชาติ ธรรมดา" นี้เอง; ธรรมชาติ ธรรมดาอย่างยิ่ง เหมือนกับธรรมชาติ ธรรมดา ทั้งหลายทั่วไป แต่ว่ามันให้เกิดผลขึ้นมาในลักษณะอย่างนี้

- แล้วก็ไปเป็นความรู้สึก ที่คนเขารู้สึกเป็นทุกข์ เป็นของทรมาน หรือว่าจะว่าน่าเกลียดก็ตามใจ มีประเภทหลายประเภท หลายชนิด แล้วแต่จะมอง

- มีอุปมา เหมือนกับดอกไม้ที่พญามารให้รางวัลมา
- โดยหน้าที่ มันจะต้องเกิดขึ้นเมื่อคนทำผิด; ความทุกข์มีหน้าที่ที่จะเกิดขึ้นมาเมื่อบุคคลเขาทำความผิด แต่ว่าหน้าที่ของมนุษย์ เราก็มีหน้าที่ที่จะต้องรู้จักมันและกำจัดมันเสีย
 - ถ้าดูกันโดยสิทธิ มันก็มีสิทธิที่จะกัด ขบกัดคนโง่
 - คู่ในแง่ของมนุษย์ มนุษย์ก็มีสิทธิที่จะกำจัดมันเสีย
 - จุดจุดตั้งต้นของมัน ก็คืออวิชชา
 - จุดจุดปลายทางของมัน ก็คือจะต้องดับไป; ความทุกข์นี้เกิดมาสำหรับดับไปนะ แต่ว่าก่อนที่จะดับ กว่ามันจะดับ มันก็กัดเอา แต่ว่ามันเกิดมาสำหรับจะดับไป ไม่ว่าจะอะไรมันเกิดมาสำหรับจะดับไปเหมือนทุกสิ่ง; มีเหตุปัจจัยปรุงแต่งให้เกิดขึ้นมา และก็มีความจริงที่ว่ามันจะต้องดับไปเมื่อสิ้นเหตุสิ้นปัจจัย ความทุกข์นี้ก็เหมือนกัน สมุทัยของมันคือ อวิชชา, สมุฏฐานของมันคือ ความไม่ถูกต้อง ความไม่สมดุลต่อธรรมชาตินั้นๆ, ความดับขั้วคราวของมัน ก็มีเพราะหมดเหตุหมดปัจจัยไปชั่วคราว, มันจะดับสิ้นเชิงก็เมื่อ มีวิชา มีปัญญา ดับอวิชชาหมดสิ้น ดับด้วยนิโรธธาตุ ธาตุสำหรับดับการปรุงแต่งของสิ่งที่เป็นการปรุงแต่งนี้ดับจริง.
 - มันมี *อัสสาทะ* หลอกให้คนโง่หลง ที่จริงแล้วมันเป็นเหยื่อล่อของเหตุของปัจจัยที่จะให้เกิดทุกข์ ที่นับรวมเข้าไว้กันกับความทุกข์, มันมี *อาทีนวะ* ซึ่งเด็ก ๆ ก็รู้จัก.
 - โดยภาษาคนกับภาษาธรรม "ภาษาคน" ก็ว่าของที่ใครๆ มันก็เกลียด แต่แล้วมันก็ยังไปหลงเป็นทุกข์จนได้, ใน "ภาษาธรรม" มันก็เป็นผลของอวิชชาอุปาทาน ผลของอวิชชาอุปาทานนั้นแหละคือความทุกข์.
 - หนทางที่จะถลำเข้าไป ก็คือ ความโง่ —ของคนที่โง่แล้วไปกินเหยื่อของมัน.
 - หนทางที่จะออกมาเสีย ก็คือ ความไม่โง่ —มีวิชา มีปัญญา สามารถจะประพடுத்தความถูกต้อง ๘ ประการ ที่เรียกว่า อริยอัฏฐังคิกมรรค.

แ่งมุมต่างๆ เหล่านี้ ถ้าจะนับดูได้สัก ๒๐ ได้ ๒๐ แ่งมุม ที่เราจะดูความทุกข์ แล้วใครมันดูสักกี่แ่ง ก็มุม แล้วบางคนจะไม่เคยดูเลยด้วยซ้ำไป ถ้าจะรู้จักความทุกข์โดยสิ้นเชิง โดยอย่างน้อยก็ดูมันสัก ๒๐ แ่งมุมอย่างนี้ อย่างที่ว่ามานี้ แล้วก็จะเกลียดขัง ระอาต่อความทุกข์ตามประสาของคนธรรมดาสามัญ แล้วก็จะดิ้นรนเพื่อจะดับทุกข์.

หัวใจของอริยสัจ

พระพุทธเจ้าตรัสอริยสัจ ๔ ว่า ความทุกข์เป็นอย่างไร เหตุให้เกิดความทุกข์เป็นอย่างไร ความดับสนิทแห่งความทุกข์เป็นอย่างไร ทางดับเป็นอย่างไร ท่านตรัสเพียง ๔ อย่างเท่านั้นแหละ เดียวนี้เรามาแยกดูให้มันละเอียด ให้มันเข้าใจได้กว้างขวาง ลึกซึ้ง ยิ่งกว่านั้น จึงดูกันถึง ๒๐ แง่มุมอย่างที่ว่ามา ถ้าเห็นว่ามากนัก อย่างน้อยก็เอาเพียง ๔ แง่มุม ว่า "มันคืออะไร แล้วมันมาจากอะไร แล้วมันเพื่อประโยชน์อะไร แล้วมันก็โดยวิธีใด" ผู้ที่เข้าใจเรื่องอริยสัจ โดยถูกต้องจะจับหัวใจของอริยสัจได้ว่า เป็นหลักการที่ครบถ้วน เพียงพออยู่ในตัว.

ถ้าจะรู้จักสิ่งใดก็ต้องรู้จักว่า "มันคืออะไร — ความทุกข์คืออะไร", แล้ว "มันมาจากอะไร — มันมาจากต้นเหตุ", "มันเพื่อประโยชน์อะไร — เพื่อจะดับ เพื่อจะดับสนิท" และ "โดยวิธีใด — ก็โดยอริยมรรคมีองค์ ๘".

นี่ ให้จำค่าง่ายๆ ๔ คำ ว่าถ้าจะรู้จักอะไรโดยถูกต้องแล้ว จงรู้จักมันโดยว่า "มันคืออะไร" "มันมาจากอะไร" "มันเพื่ออะไร" แล้วมันจะ "โดยวิธีใด" จึงจะสำเร็จตามนั้น คืออะไร จากอะไร เพื่ออะไร โดยวิธีใด นั่นแหละหัวใจของอริยสัจไปใช้ได้กับทุกเรื่อง เรื่องใดๆ ก็ตามไม่ว่าเรื่องอะไร ถ้าเราจะรู้จักมันจริงแล้ว ก็รู้จักโดยลักษณะ ๔ อย่างนี้ จึงถือว่าอริยสัจนอกจากจะเป็นเรื่องดับทุกข์โดยตรง โดยเฉพาะของพระศาสนาแล้ว ยังเป็นหลักเกณฑ์ทางตรรกวิทยาหรือปรัชญาอะไรเป็นต้นด้วยก็ได้ เพราะมันสอนให้รู้สิ่งทั้งปวงในแง่ที่ควรจะรู้ว่าคืออะไร จากอะไร เพื่ออะไร โดยวิธีใด.

ไปเห็นรูปกวาง ๔ ตัว หัวเดียว ที่อินเดีย รู้สึกอย่างนี้ว่า คนที่นั่นฉลาด จนสลักรูปกวาง ๔ ตัว หัวเดียว เต็มไปหมด ก็เพื่อเตือนใจว่า ให้มันรู้เรื่องอริยสัจ คืออะไร จากอะไร เพื่ออะไร โดยวิธีใด เอามาปั้นจำลองขึ้น; ที่นี้ก็แจกจ่ายไปมาก มีคนชอบใจกันมาก มันสำหรับคนฉลาด มันก็ชอบรูปกวาง ๔ ตัว หัวเดียว.

นี่เราก็นึกกันบ้างเถิด ว่า เรื่องดับทุกข์นี้มันรวมอยู่ในเหตุผลทั้ง ๔ นี้ คืออะไร จากอะไร เพื่ออะไร โดยวิธีใด.

ที่นี่ แกล้งพูดให้มันมากออกไป เพื่อว่ามันจะได้เห็นกันง่ายๆ หน่อย แยกออกเป็นตั้ง ๒๐ อย่างเห็นจะได้ เท่าที่ออกมาแล้ว เท่าที่กล่าวมาแล้ว ขอให้รู้จักความทุกข์

ในลักษณะเช่นนี้ แล้วก็จะเกลียดกลัวความทุกข์อย่างยิ่ง แล้วก็ขวนขวายหาทางดับทุกข์ ก็จะเป็นกำลัง เป็นกำลังผลักดัน ส่งเสริม ให้สนใจเรื่องความดับทุกข์ แล้วก็จะมีกำลังใจในการที่จะปฏิบัติเพื่อดับทุกข์ แล้วผลที่จะเกิดขึ้นก็คือหมดความทุกข์ สิ้นสุดแห่งความทุกข์ ก็สมตามพระพุทธประสงค์ที่ได้ตรัสเรื่องนี้ ตรัสเรื่องนี้เพื่อช่วยคนให้พ้นจากความทุกข์.

พระพุทธเจ้าท่านทรงยืนยันอย่างนั้น ว่าพระองค์เกิดขึ้นในโลกนี้เพื่อประโยชน์แก่มหาชนทั้งเทวดาและมนุษย์ ก็เพื่อดับทุกข์ มันไม่มีความรู้ในเรื่องการดับทุกข์มาแต่ก่อน ทีนี้พระองค์ตรัสรู้ ก็รู้เรื่องนี้ แล้วก็นำมาสอน แล้วกลายเป็นหน้าที่ของพระพุทธเจ้าทุก ๆ พระองค์ พระพุทธเจ้าทุก ๆ พระองค์มีหน้าที่ที่จะรู้เรื่องความดับทุกข์ แล้วก็นำมาปฏิบัติดับทุกข์ได้ แล้วก็สอนผู้อื่น เพราะเหตุที่รู้ได้ด้วยตนเองจึงเรียกว่า พระพุทธเจ้า หรือสัมมาสัมพุทธเจ้า แต่ทุกคนจะรู้ด้วยตนเองไม่ได้ จึงมีองค์เดียวที่รู้ด้วยตนเองก่อน แล้วก็สอน ทีนี้ก็รู้ตาม รู้ตาม ๆ กันไป สำเร็จรูปเป็นพระศาสนาขึ้นมา คือระบบแห่งการดับทุกข์ นั่นแหละเป็นตัวพระศาสนา ไม่ใช่โบสถ์ วิหาร เจดีย์ วัตถุอารามอะไร วัตถุพิธีอะไรต่าง ๆ นั่นมันเป็นเรื่องเปลือก เรื่องเนื้อในของมันก็คือเรื่องวิธีดับทุกข์ ดับทุกข์ ดับทุกข์อย่างไร ดับทุกข์ให้ได้ นั่นคือเป็นตัวศาสนา เป็นตัวธรรมะ เป็นพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ อยู่ในการดับทุกข์ได้

หวังว่าท่านทั้งหลาย คงจะมีความรู้ความเข้าใจ มีความเชื่อ มีความอะไรเพิ่มขึ้นอีกกว่าปีก่อน ที่เราพูดมาแล้วปีก่อน ๆ เท่าไรมันก็รู้เท่านั้น ปีนี้เพิ่มขึ้นมาเท่าไร มันก็ได้เพิ่มขึ้นมาอีกเท่านั้น ขอให้ได้รับความรู้เพิ่มเติมขึ้นมา จะได้ง่าย สะดวก ในการปฏิบัติเพื่อดับทุกข์ได้โดยง่าย ถ้าทำได้อย่างนี้ก็ได้ผลตรงตามความมุ่งหมายของการเป็นพุทธบริษัท ให้เป็นผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน ก้าวหน้ายิ่ง ๆ ขึ้นไปทุก ๆ ปี ไม่เสียที่ที่อุตสาหะมาทำพิธีวิสาขบูชา อาสาฬหบูชา มาฆบูชา.

เอาละ เป็นอันว่า การบรรยายครั้งที่ ๓ นี้ มันก็พอสมควรแก่เวลาแล้ว จะต้องขอยุติการบรรยาย ด้วยการฝากความหวังไว้กับท่านทั้งหลายว่า จงพยายามศึกษา ค้นคว้า พิสูจน์ทดลองให้เกิดความก้าวหน้าในการปฏิบัติเพื่อดับทุกข์ของตนยิ่ง ๆ ขึ้นไป จงทุก ๆ คนเกิด

ธรรมเทศนาสมควรแก่เวลา เอวัง ก็มีด้วยประการฉะนี้.

* คัดมาเฉพาะเรื่องทุกข์ตา จากธรรมเทศนา วันอาสาฬหบูชา ปี ๒๕๒๙ (นาที่ที่ ๕๕ - ๖๖)

ปฏิบัติสิ่งต่างๆ ด้วยจิตว่าง
มีความรู้ทันตาเป็นพื้นฐาน
จะไม่มีทุกข์เลย

อนัตตม

มีโดยไม่ต้องเป็นของฉัน

หลักคำสอนเรื่องอนัตตาคือหัวใจของพุทธศาสนาที่ไม่ซ้ำใคร	๗๑
อนัตตาไม่ใช่ไม่มีอะไร มีอะไร แต่ไม่ใช่ตัวตน	๗๔
ในอริยสัจ ๔ ไม่มีข้อไหนเลยที่กล่าวเป็นบุคคล	๗๕
พระไตรลักษณ์คือลักษณะทั่วไปของปวงสังขารที่มีในโลก	๘๐
สุญญตาเป็นคำที่รวมความหมายของอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา	๘๓
ขณะที่จิตว่าง จะทำอะไรๆ ได้ดีที่สุด	๘๔
ความว่างแท้จึงพบได้เมื่อเอามายาออกไปอีกทีหนึ่ง	๘๖
ความเห็นผิดเกี่ยวกับอนัตตา	๘๗
ทั้งความวุ่นและความว่างก็เป็นอนัตตา	๘๘
ปัญญา สติ สัมปัทญญะ กับการปฏิบัติในเรื่องอนัตตา	๙๑
ปฏิบัติสิ่งต่างๆ ด้วยจิตว่าง มีความรู้อนัตตาเป็นพื้นฐาน	
จะไม่มีทุกข์เลย	๙๓

หลักคำสอนเรื่องอนัตตา

คือหัวใจของพุทธศาสนาที่ไม่ซ้ำใคร*

ท่านที่จะเป็นผู้พิพากษาทั้งหลาย,

ในการบรรยายครั้งที่ ๖ นี้ อาตมาจะได้กล่าวถึงเรื่อง อนัตตา; ในฐานะที่หลักอนัตตาคือหัวใจของพุทธศาสนา และยังเป็นเรื่องที่น่าสนใจที่สุดของพุทธศาสนาด้วย. ที่ว่าเป็นหัวใจของพุทธศาสนานั้นหมายความว่า เรื่องนี้เป็นเรื่องที่มีอธิบายแต่ในพุทธศาสนา ไม่เหมือนใคร คือ ไม่เหมือนศาสนาอื่น. คำสอนนอกนั้นพอจะกล่าวได้ว่า เหมือนกับในศาสนาอื่นไม่ศาสนาใดก็ศาสนาหนึ่ง คือ โดยเฉพาะอย่างยิ่งก็ในศาสนาที่เป็นเครือเดียวกันในประเทศอินเดีย กับพุทธศาสนา เช่น ศาสนาไชนะ (Jain) หรือแม้แต่ศาสนาพราหมณ์ประเภทที่เกี่ยวข้องกับพระเวท หรือ เวทานตะ บางอย่างก็มีตรงอยู่กับพุทธศาสนาอยู่มาก แล้วคำสอนในชั้นศีลธรรมทั่วไป ก็ตรงกันแทบทุกศาสนา; เพราะฉะนั้น เราจึงถือว่า หลักคำสอนเรื่องอนัตตานั้น เป็นหัวใจ หรือเป็นใจความสำคัญของพุทธศาสนาที่ไม่ซ้ำใคร; จนอาจจะกล่าวได้อีกทางหนึ่งว่า ถ้าไม่มีหลักเรื่องอนัตตาแล้ว พุทธศาสนาก็ไม่จำเป็นต้องเกิดขึ้นในโลก; เพราะว่าคำสอนนอกนั้นมันก็คล้ายๆ กัน.

โดยเหตุที่หลักเรื่องอนัตตา ยังไม่มีสอนอยู่ในโลก พุทธศาสนาจึงเกิดขึ้นและสอนความจริงข้อนี้ และเป็นเหตุให้มีหลักการพันทุกข์ ตามแบบของพุทธศาสนาโดยเฉพาะไม่ซ้ำใคร. เพราะฉะนั้นจึงถือว่าเป็นหัวใจของพุทธศาสนา. และที่ว่าเป็นเรื่องที่น่าสนใจที่สุดในการบรรดาเรื่องทั้งหลายของพุทธศาสนา ก็หมายความว่า มันได้กล่าวถึงสิ่งซึ่งผิด

* ธรรมบรรยายแก่คณะผู้ช่วยผู้พิพากษา ปี ๒๕๐๔, วันที่ ๕ มกราคม ๒๕๐๔.

จากความรู้สึกตามธรรมดาสามัญของคนเรา. ตามสัญชาตญาณของสัตว์ทั้งหลายที่รู้สึกได้เอง ก็จะมีสัญชาตญาณไปในทางมีตัวตน ของตน ตัวกูหรือของกู หรือที่เรียกกันว่า อหังการ มมังการ ทั้งนั้นเลย: ที่นี้เมื่อมาบอกว่าไม่มี สิ่งเหล่านั้นไม่มี ตัวตนไม่มี ของตนไม่มี อย่างนี้ มันก็เป็นสิ่งที่เข้าใจได้ยากที่สุดสำหรับสัตว์ทั้งหลาย ถึงแม้ผู้ที่กำลังศึกษาในพุทธศาสนาอยู่ในปัจจุบันนี้ ที่เป็นพุทธบริษัทแท้ๆ ก็ยังเข้าใจไม่ได้ หรือเข้าใจเขวไป เป็นเหตุให้ทะเลาะวิวาทกันก็มี ไม่สำเร็จประโยชน์ในการที่จะดับทุกข์ก็มี เพราะเหตุที่ไปกล่าวถึงสิ่งตรงกันข้ามกับความรู้สึกของสามัญสัตว์ทั่วไป คือข้อที่ว่า ไม่มีตัวตน หรือไม่ใช่อัตตา.

ที่นี้ทางที่ดี ท่านทั้งหลายควรจะได้ทบทวนถึงคำบรรยายที่แล้มาแล้วว่า ในครั้งแรกเราได้วินิจฉัยกันในข้อที่ว่า "ทำไมเราจึงต้องรับการอบรมธรรมะหรือศาสนา;" ข้อนี้ก็เพราะว่ามันเป็นสิ่งที่จำเป็นสำหรับมนุษย์ ที่มีปัญหาทางจิตใจอยู่อีกส่วนหนึ่ง ซึ่งไม่สามารถจะแก้ไขได้ตามลำพังตนเอง. ปัญหาทางจิตใจส่วนใหญ่ก็เกี่ยวกับความกลัวต่อสิ่งซึ่งเข้าใจไม่ได้ ถ้าจะมองเห็นในข้อนี้ให้ดีๆ ว่ามนุษย์เรามีอาหารกิน มีเครื่องนุ่งห่ม มีอะไรครบถ้วนบริบูรณ์แล้ว แต่ยังไม่ประสบความสำเร็จในทางใจ เพราะยังมีปัญหาทางใจซึ่งแก้ไขไม่ได้ด้วยสิ่งเหล่านั้น แม้ว่าเรื่องต่างๆ จะแก้ไขคล่องไปได้ แต่เรื่องที่ยากที่สุดมันแก้ไขไม่ได้. ในความกลัว กลัวสิ่งที่ไม่เห็นตัว กลัวเวทดา กลัวทำนองนั้นไม่ยาก แก้ไขไปได้ด้วยศาสนาชนิดที่เป็นพิธีรีตอง; แต่ว่าความกลัวที่เกิดมาจากมองเห็นโทษทุกข์ที่เกิดขึ้นในทางใจ เป็นความเร่าร้อน หม่นหมอง แต่ละเอียดเกินกว่าที่จะมองเห็นได้ว่าเป็นเพราะอะไร เป็นความทุกข์ที่ละเอียดอย่างนี้ ซึ่งที่แท้ก็เป็นความบีบคั้นของกิเลสชนิดที่ละเอียด. เมื่อมองเห็นความทุกข์หรือรู้สึกต่อความทุกข์ประเภทนี้แล้ว ความจำเป็นทางศาสนา ความจำเป็นที่จะต้องมีความศรัทธาเกิดขึ้น แล้วก็มี การค้นพบละเอียดลงไปทุกที จนกระทั่งพบเรื่องที่จะละเอียด เช่นเรื่อง อนัตตา นี้เป็นต้น การค้นพบที่สูงที่สุด ก็คือการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า มันเหมือนกับการค้นพบทฤษฎีทางวิทยาศาสตร์ หรืออะไรทำนองนั้นด้วยเหมือนกัน. แต่ว่าธรรมะนี้ถ้าเป็นวิทยาศาสตร์ มันก็ต้องเป็นวิทยาศาสตร์ในทางนามธรรม คือมองไม่เห็นตัว แต่การค้นพบก็โดยอาศัยหลักเกณฑ์อันเดียวกัน คือต้องไปตามหลักของเหตุผล และการพิสูจน์ทดลองก็ทำได้แต่โดยทางจิตใจ ที่ปรากฏแก่จิตใจโดยตรง ไม่อาจจะใช้วัตถุอันนี้ ที่เห็นด้วยตาเป็นเครื่อง

ทดลองได้ แต่ถึงกระนั้นการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า ก็ยังเป็นไปตามกฎเกณฑ์ของการค้นคว้า และค้นพบตามทางของวิทยาศาสตร์ สมเหตุสมผลตามหลักวิชาแบบเดียวกันกับวิทยาศาสตร์. เพราะฉะนั้นเราจึงถือว่า การตรัสรู้นั้น เป็นการค้นพบความจริง เป็นไปในทางนามธรรมหรือเป็นวิทยาศาสตร์ฝ่ายนามธรรม และได้ค้นพบวิชาที่จะดับความทุกข์ให้สิ้นเชิงในทางจิต ทางใจ. นี้เรียกว่า ได้พบหัวใจของสิ่งที่เราเรียกว่า พุทธศาสนา ขึ้นแล้วในโลก เมื่อ ๒๕๐๐ กว่าปีมาแล้ว และใจความส่วนใหญ่ที่เป็นหลักก็คือ: เกี่ยวกับการรู้จักสิ่งทั้งหลายทั้งปวงตามที่เป็นจริง ว่า สิ่งทั้งหลายทั้งปวงมันต้องมีเหตุ มันอาศัยเหตุ เป็นไปตามเหตุ ที่เรียกว่า เหตุ หรือ ปัจจัย ก็ตาม และว่าไม่มีสิ่งใดที่เป็นตัวมันเอง ในตัวมันเองได้โดยเด็ดขาด แต่ละสิ่ง ๆ ต้องอิงอาศัย สิ่งอื่น เป็นเหตุเป็นปัจจัยสนับสนุนกัน ทอยยกกันไปเรื่อย. นี้เค้าเงื่อนของอนัตตา เหมือนอย่างที่ได้กล่าวแล้วในครั้งที่ ๓ เรื่อง ปฏิจจสมุปบาท ว่า ธรรมชาติที่อาศัยกันเกิดขึ้น ๆ ทอยยกกันไปตามลำดับ ถ้ามองเห็นโดยความเป็นปฏิจจสมุปบาท. อย่างนี้ ก็เป็นการมองเห็นอนัตตา, เริ่มการเห็นอนัตตาเป็นแนวไปทีเดียว.

ทีนี้จะได้กล่าวถึงเรื่องกรรม เรื่องการเกิดใหม่ เรื่องสังสารวัฏฏ์ นั้นก็มีไขอะไรอื่นนอกไปจากการกล่าวถึง การที่ธรรมชาติอาศัยกันเกิดขึ้น อาศัยกันเกิดขึ้นแล้วเวียนไปเป็นวง ๆ ตามกฎเกณฑ์ที่ตายตัวของมันเอง. ส่วนหนึ่งถูกบัญญัติว่า เป็นเหตุ, ส่วนหนึ่งถูกบัญญัติว่า เป็นผล, เช่น กิเลสก็เป็นเหตุให้ทำกรรม กรรมก็เป็นเหตุให้เกิดวิบาก วิบากก็หล่อเลี้ยงกิเลส รวมเรียกว่า วัฏฏะ. ถ้าหลาย ๆ วงเรียกว่า สังสารวัฏฏ์ นี้ก็ไม่ใช่อะไรอื่นก็เพื่อแสดงความเป็นอนัตตาดูด้วยเหมือนกัน. ท่านลองย้อนระลึกไปถึงคำอธิบายที่แล้วมา จะพบว่า มันไม่มีอะไรที่เป็นตัวตนของมันเองโดยแท้จริงที่เด็ดขาด ตายตัวลงไปได้ มีแต่กระแสแห่งการปรุงแต่งไหลเวียนเป็นลำดับ ๆ ไป เปรียบเทียบเหมือนอย่างว่า ถ้าเราเอาเทียนมาเรียงดับให้ติดกัน หรือว่า เราเอาไม้ขีดไฟมาเรียงเป็นดับให้ติดกัน แล้วก็จุดเข้าที่ต้นแถว มันก็ลุกขึ้นมากันหนึ่งทีหัวของไม้ขีดไฟหัวหนึ่ง แล้วมันก็จุดอันอื่นให้ลุกขึ้นไปตามลำดับ แล้วมันก็ดับตามหลังกันไปเป็นลำดับ ๆ อย่างนี้ อาการอย่างนี้คืออาการของปฏิจจสมุปบาท หรืออาการที่คาบเกี่ยวกันไปเรื่อย. แต่เราก็มองเห็นคล้าย ๆ กับว่า มันเป็นของเที่ยง เพราะเรามองเห็นว่าไฟนั้นลุกอยู่เรื่อย แต่ที่แท้นหนึ่งดับไป อันหนึ่งเกิดขึ้น, อันหนึ่งดับไป อันหนึ่งเกิดขึ้น แต่โดยเหตุ

ที่มันเนื่องกันและติด ๆ กัน เราเลยเห็นเป็นไฟที่ถาวรไป นี่เรียกว่าเป็นความหลง หรือเป็นอวิชชา; ทำให้สำนึกรู้สึกว่าเป็นตัวเป็นตนขึ้นมาได้ เราไม่เคยรู้สึกว่าเป็นความคิดของเราในใจที่กำลังคิดอยู่นี้ เป็นเพียงอาการเหมือนกับหัวไม้ขีดไฟที่เอามาเรียงติด ๆ กัน แล้วจุดให้ลามไปด้วยการลุกแล้วดับ ลุกแล้วดับ ตามกันไปอย่างนั้น. ถ้ามองเห็นว่า การเกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไป, เกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไป, เกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไป, ของจิตมนุษย์ที่เกิดต่อเนื่องกันเป็นสาย แล้วเป็นเรื่องเป็นราวไปได้นั้น มีอาการอย่างนี้แล้ว ก็เรียกว่า เริ่มเห็นสิ่งที่เป็นอนัตตา หรือความจริงขึ้นมาได้.

ฉะนั้น สิ่งใดที่เราเข้าใจผิด หลงผิด สิ่งนั้นเราเรียกว่า มายา ไม่ใช่ของจริง; แต่สิ่งที่เป็นมายาเหล่านั้น ก็ถูกบัญญัติชื่อเสียงเรียงนามต่าง ๆ กัน ในฐานะเป็นร่างกาย เป็นจิตใจ รวมกันเป็นกลุ่มเข้าแล้วก็เรียกว่า ร่างกายของนาย ก. นาย ข. นาย ค. นาย ง. แล้วก็ยึดมั่นร่างกายเหล่านั้นว่า เป็นคนนั้น เป็นคนนี้ เหล่านี้เป็นต้น ซึ่งทั้งหมดนี้เรียกว่า มายา.

ส่วนของจริงนั้นไม่มีอะไร มีแต่ภาวะแห่งความเปลี่ยนแปลง ไม่มีหยุด ซึ่งเรียกว่า อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา; มีค่า อนัตตา อยู่เป็นค่าสุดท้าย ซึ่งเราจะได้กล่าวกันในวันนี้.

อนัตตาไม่ใช่ไม่มีอะไร มีอะไร แต่ไม่ใช่ตัวตน

คำว่า "อนิจจัง" และ "ทุกขัง" นั้นไม่มีความสำคัญอะไรนัก ไปสำคัญอยู่ค่าสุดท้าย คือคำว่า "อนัตตา" และพึงทราบว่าเป็นเรื่อง อนิจจัง ทุกขัง นั้น ไม่ใช่เรื่องที่เราเห็นได้ยาก และยังไม่ได้เป็นเรื่องหัวใจของพุทธศาสนา ดังนั้นจึงเหลืออยู่แต่เรื่องอนัตตา หรือว่าคำว่า อนัตตา คำเดียวเท่านั้นที่จัดเป็นหัวใจของพุทธศาสนา และเข้าใจยากที่สุดของพุทธศาสนา พอบอกว่า สิ่งทั้งหลายทั้งปวงไม่ใช่ตัวตนอย่างนี้ คนถึงกันไปหมด นี่ถ้าเผชิญพูดผิดว่า ไม่มีอะไรเลย เป็นไม่มีอะไรเลย คนก็เข้าใจผิดถึงกับหวาดกลัวในข้อที่ไม่มีอะไรเลย; ที่จริงคำว่าอนัตตานั้น มันไม่ใช่ไม่มีอะไรเลย มันมีอะไรเหมือนกันอย่างที่เรารู้สึกอยู่นี้ แต่ว่าทุกสิ่งที่มีอยู่นั้นไม่ใช่ตัวตน; หมายความว่า ร่างกายก็ไม่ใช่ตัวตน จิตใจก็ไม่ใช่ตัวตน, คือร่างกายมันเป็นอย่างนั้น

เอง, จิตใจมันก็เป็นอย่างนั้นเอง มันเกิดขึ้นสลับต่อเนื่องกันไปตามเรื่องตามราวของร่างกาย
ของจิตใจ ของความรู้สึกนึกคิดนี้ ของความดิ้นรนชวนขวายในการกระทำต่าง ๆ; แต่ทั้งหมดนั้น
ให้ถือว่า เป็นเพียงการเปลี่ยนแปลงที่ไหลไปเรื่อย ไปได้เองในตัวมันเอง ซึ่งคำสมัยใหม่
เค้าเรียกอาการเหล่านี้ว่า *Perpetual Fluke* คือฟลุคเรื่อย เป็นไปได้เองในตัวมันเอง
เหมาะสมที่จะเป็นอย่างนั้นเรื่อย ๆ เหมือนกับที่มาเป็นคน เป็นสัตว์ เป็นต้นไม้ เป็นภูเขาอะไร
ต่าง ๆ ดังที่เราเห็นอยู่ ไม่มีอะไรนอกไปจากการไหลเรื่อยของสิ่งที่เป็นรูปธรรม นามธรรม ใน
รูปที่ต่าง ๆ กัน, สิ่งใดไม่เหมาะสมที่จะเหลืออยู่ก็ดับหายไป ไม่ปรากฏ, สิ่งใดฟลุคไหลมาใน
ทางที่เหมาะสม ที่จะเป็นอยู่ ก็เหลืออยู่จนเราเห็นอยู่ในทุกวันนี้ว่า ในโลกนี้มีอะไรบ้าง มีสัตว์
มีต้นไม้ มีภูเขา มีมนุษย์ แล้วก็ไหลเรื่อยขึ้นมาในลักษณะที่เราเรียกกันว่า วิวัฒนาการ จนเป็น
มนุษย์ที่มีความเฉลียวฉลาด สามารถทำอะไรได้อย่างที่เราเห็นในปัจจุบันว่า ทำจรวดออกไป
นอกบรรยากาศของโลกได้อย่างนี้เป็นต้น, คนที่ไม่เข้าใจในเรื่องนี้ก็คิดว่า นี่ต้องเป็นเรื่อง
ของตัวตนที่เก่งกาจสามารถจึงจะมีความคิดสูงอย่างนี้ได้ แต่ตามที่แท้จริงหรือตามธรรมะนั้น
ความคิดที่วิเศษอย่างนี้ หรือเพียงขนาดนี้ ก็ยังเป็นเรื่องไหลเรื่อยของธรรมชาติที่ได้รับการ
แวดล้อม ประจุแต่ง เหมาะสมเท่านั้นเอง ยังเป็นคำคำเดียวกันกับที่เรียกว่า *Perpetual Fluke*
นี้เรื่อยไป, มันฟลุคไปถูกทาง มันก็เกิดความคิดใหม่ได้เรื่อย ไม่จำเป็นต้องมีตัวตนของมนุษย์
ของเทวดา หรือของอะไรทำนองนั้น; นี่เป็นใจความสำคัญในข้อแรกที่เราจะต้องเข้าใจไว้เป็น
แนว แล้วเราจะได้เข้าใจพุทธศาสนาได้ถูกต้อง จนสามารถอธิบายให้ชาวต่างประเทศฟังได้.
นี่อาจมาขออย่าว่าเรื่องที่เข้าใจได้ยากและอธิบายให้ผู้อื่นเข้าใจได้โดยยากก็คือเรื่อง อนัตตา นี้.

ในอริยสัจ ๔ ไม่มีข้อไหนเลย ที่กล่าวเป็นบุคคล

ในตอนที่แล้วมาได้กล่าวถึงเรื่อง อริยสัจจ์ ว่า เป็นหลักคำสอนในพุทธศาสนา คือ:
เรื่องทุกข์, เรื่องเหตุให้เกิดทุกข์, เรื่องความดับสนิทของทุกข์ และทางให้ถึงความดับสนิทของ

ความทุกข์. เป็นเรื่องหลักสำคัญของพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวกับความดับทุกข์. แต่ท่านต้องสังเกตให้ดี ๆ ว่า พระพุทธเจ้าท่านได้กล่าวถึงแต่เรื่องทุกข์ เรื่องความดับทุกข์; เรื่องทุกข์หรือความดับทุกข์ หรือว่า ขยายออกไปก็เป็นเรื่องทุกข์ เหตุให้เกิดทุกข์คู่หนึ่ง; ความดับทุกข์กับวิธีการดับทุกข์ข้อหนึ่ง, ท่านกล่าวถึง ๔ ข้อ แต่ไม่มีข้อไหนพูดถึงบุคคลเลย ไม่ได้กล่าวเป็นบุคคลเลย ไม่ได้กล่าวเป็นบุคคลาธิษฐานว่า ผู้ทุกข์หรือผู้ก่อเหตุให้เกิดทุกข์ หรือผู้ที่ดับทุกข์ได้ หรือผู้ที่เดินทางไปจนถึงความดับทุกข์ได้ อย่างนี้ไม่มี. ตามหลักนี้เราถือว่า มันมีแต่ธรรมะ หรือธรรมชาติ ตามธรรมชาติ; คำว่า ธรรมะ กับคำว่า ธรรมชาติ นั้นเหมือนกัน ดังที่ได้กล่าวแล้วแต่วันแรก: มันมีแต่ธรรมชาติแห่งความทุกข์ ธรรมชาติที่เป็นเหตุให้เกิดทุกข์, ธรรมชาติที่เป็นความดับสนิทของความทุกข์, แล้วธรรมชาติที่จะเป็นเหตุให้ถึงความดับทุกข์นั้นได้ เพราะฉะนั้นจึงเกิดมีประโยคเป็นคำพูดชนิดที่ท่านทั้งหลายที่ได้ฟังที่แรกอาจจะงง คือมีพระบาลีที่มีใจความว่า: “ความทุกข์นั้นมีอยู่ แต่ตัวผู้ทุกข์หาไม่มี;” นี่ฟังดูให้ดี ๆ เหตุให้เกิดทุกข์มันก็มีอยู่จริง ๆ แต่ตัวผู้ก่อให้เกิดทุกข์นั้นหาไม่มี; ความดับทุกข์ก็ได้มีแล้ว แต่ผู้ที่ดับทุกข์หรือได้รับความดับทุกข์นั้นหาไม่มี. การเดินทาง คือการปฏิบัติไปตามมรรคมีองค์ ๘ ที่เรียกว่าการเดินทางก็ได้เดินเสร็จแล้ว แต่ตัวผู้เดินนั้นหาไม่มี. ถ้าจำข้อความเหล่านี้ไว้ได้ มันก็กินลมได้มากทีเดียว คือว่า ความทุกข์มีอยู่ได้ โดยทั้ง ๆ ที่ไม่ต้องมีตัวใครเป็นทุกข์ ตัวผู้หนึ่งผู้นี้เป็นทุกข์ นี่หมายความว่า ในร่างกาย จิตใจ กลุ่มนั้นมันมีความรู้สึกเป็นทุกข์ได้ แต่ตัวสิ่งที่มีรู้สึกเป็นทุกข์นั้นหาใช่ตัว ไซ้คนไซ้สัตว์บุคคลโดยแท้จริงไม่ เป็นเพียงความรู้สึกที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติด้วยอำนาจสิ่งแวดล้อมปรุงแต่ง สิ่งที่เราเรียกว่าจิตว่าใจนี้ มันรู้สึกขึ้นมาอย่างนั้นได้เองไม่ต้องมีตัวตน. มันละเอียดจนถึงกับว่า เราคนใดก็ตามที่กำลังรู้สึกเป็นทุกข์อยู่นี้ ให้รู้สึกว่าเป็นทุกข์อยู่นั้นเป็นเพียงความรู้สึกของใจ ที่ได้รับการแวดล้อมอย่างนั้น เข้ามาจากทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ก็ตาม แล้วเมื่อเกิดความรู้สึกที่เป็นทุกข์ชนิดนั้นขึ้นมาได้เอง ในตัวมันเอง ไม่ต้องมีตัวอวดตา ตัววิญญูณ ตัวเจตมภูต หรือตัวอะไรที่เข้าใจม गयाกันไปเองว่าเป็นตัวตนที่แท้จริง เป็นตัวศักดิ์สิทธิ์ กายสิทธิ์ เข้า ๆ ออก ๆ อยู่กับร่างกายนี้เป็นต้น; ความคิดอย่างนั้น ความรู้อย่างนั้น ความเข้าใจหรือความเชื่ออย่างนั้น ไม่ใช่พุทธศาสนา เป็นเรื่องนอกพุทธศาสนา ท่านจัดว่าเป็นมิจฉาทิฏฐิ.

ในพุทธศาสนานี้ต้องการจะให้รู้ชัดเข้าใจเห็นแจ้งลงไปว่า แม้แต่เพียงกายกับใจล้วนๆ นี้ ที่มันยังไม่ได้รับการศึกษาบรมเพียงพอนี้ มันจะรู้สึกเกิดความรู้สึกได้ต่างๆ กระทั่งความรู้สึกที่เป็นทุกข์ได้ในตัวมัน ทั้งๆ ที่ไม่ต้องมีอดีต; เพราะฉะนั้น จึงกล่าวว่ามันเป็นทุกข์ได้ทั้งๆ ที่เป็นอนัตตา, ทั้งๆ ที่เป็นอนัตตามันเป็นทุกข์ได้; คือว่า แล้วแต่ที่ว่าท่านจะแยกร่างกายนี้ออกเป็นอะไร ที่แรกก็แยกออกเป็นกายกับใจ กายก็เป็นอนัตตา ใจก็เป็นอนัตตา มันอาศัยการเกิดความรู้สึกนั้นนี้ได้ มันก็เป็นทุกข์ได้ ทั้งๆ ที่มันเป็นอนัตตา. ยิ่งไปแยกให้เป็นธาตุออกไปว่า กายคือธาตุน้ำ ธาตุดิน ธาตุไฟ ธาตุลม อะไรวางนี้ แล้วหัวใจคือวิญญาณธาตุ แม้จะเป็นธาตุอย่างนี้ก็ยิ่งเป็นอนัตตา; แต่แล้วธาตุที่เป็นอนัตตาเหล่านั้น เมื่อจับกลุ่มกันเข้าได้แล้ว ทำหน้าที่ของมันได้แล้ว คือมันมีหน้าที่อย่างไร มันทำหน้าที่ของมันได้แล้ว มันเกิดอาการที่เป็นทุกข์ขึ้นมาได้ ในกลุ่มที่เรียกว่ากลุ่ม คือว่า ร่างกาย จิตใจ กลุ่มนั้นมีความรู้สึกเป็นทุกข์ขึ้นมาได้ โดยไม่ต้องมีตัวตน.

ที่นี้มาถึงเหตุให้เกิดทุกข์ ได้แกกิลเลสตัณหา ข้อนี้ก็ไต่แค่ความรู้สึกทางจิตใจที่เป็นไปในทางผิด เพราะไม่มีธรรมชาติที่เป็นฝ่ายวิชาหรือปัญญาเข้าไปเจือ. มันมีความรู้ผิดเข้าใจผิด เห็นผิดจึงอยาก จึงดิ้นรน ทะเยอทะยานและเป็นทุกข์ได้ในตัวมันเองอีกเหมือนกัน ไม่ต้องมีตัวผู้ใดผู้หนึ่งซึ่งเป็นตัวการก่อให้เกิดทุกข์. เพราะฉะนั้นตามที่ได้พูดว่า เทวดา พระเสาร์ พระอาทิตย์ พระอังคาร อะไรก็สุดแท้ เข้าสิงเข้าแทรก แล้วเป็นเหตุบันดาลให้เกิดทุกข์ ก็ตาม, หรือว่า ภูตผีปีศาจ สัตว์กายสิทธิ์ ศักดิ์สิทธิ์ อะไรพวกไหนเข้ามาดลบันดาลให้เป็นเหตุให้เกิดทุกข์ก็ตาม, นี้การกล่าวอย่างนี้ผิดจากหลักของพุทธศาสนา จะไปถูกตามเรื่องของศาสนาไหน ลัทธิไหน ก็สุดแท้ แต่ว่าถ้ากล่าวตามหลักของพุทธศาสนาแล้ว ผิดโดยสิ้นเชิง. มูลเหตุให้เกิดทุกข์ ก็คือกิเลส ตัณหา ที่จิตใจได้ปรุงขึ้นมาจากสิ่งแวดล้อมโดยถูกเรื่องถูกราวของมัน ในทางที่จะเป็นกิเลส ตัณหา และเป็นทุกข์; ไม่ใช่มีตัวตนอีกตัวตนหนึ่งมาเป็นมูลเหตุของความทุกข์ เป็นตัวการของความทุกข์ เป็นผู้บันดาลให้เกิดความทุกข์ ดังที่ได้กล่าวแต่วันก่อนว่า; ถ้ามีพระเป็นเจ้าในพุทธศาสนา ซึ่งจะเป็นตัวบันดาลให้ทุกข์ให้สุขแล้ว เราก็ต้องชี้ระบุไปยังสิ่งๆ ที่เรียกว่า ธรรมะหรือธรรมชาติ ในส่วนที่เป็นเหตุ ไม่ใช่ตัวบุคคลที่เป็นมนุษย์หรือเทวดา; ฉะนั้นสิ่งที่เรียกว่า ธรรมะ ธรรมะ ธรรมะ ในความหมายอันหนึ่งโดยเฉพาะ

คือความหมายในฐานะที่เป็นเหตุ นั่นแหละ คือพระเป็นเจ้า ที่จะบันดาลสิ่งต่างๆ ให้เป็นไป โดยเฉพาะในกรณีที่เกี่ยวข้องกับความทุกข์ก็เป็นผู้บันดาลให้เกิดความทุกข์ แต่ไม่ใช่คน ไม่ใช่มนุษย์ ไม่ใช่เทวดา นี่จึงกล่าวว่า เหตุให้เกิดทุกข์มีอยู่ แต่ผู้ที่บันดาลให้เกิดทุกข์นั้นหาไม่มี.

ถัดไปอีกเป็นอริยสัจข้อที่ ๓ ที่ว่า ความดับทุกข์มีอยู่ แต่ผู้ดับทุกข์หรือผู้ได้รับความดับทุกข์นั้น หาไม่มี ก็เหมือนกัน เช่นเดียวกับคู่ที่แล้วมา. ความดับทุกข์นี้หมายถึงแต่เพียงการดับไปของกิเลสตัณหาในใจนั่นเอง แล้วใจก็ไม่รู้สึกเป็นทุกข์. อาการที่กิเลสตัณหาดับไปนั่นเอง เราเรียกว่า ความดับทุกข์หรือความดับไปแห่งทุกข์; ไม่ต้องมีผู้ใด หรือมนุษย์ หรือเทวดาที่โหมมาทำให้ มันเป็นไปได้ในตัวมันเอง ในลักษณะที่เหมาะสม กล่าวคือ เมื่อเผชิญจิตใจนี้ได้รับการศึกษา ได้รับการอบรม แวดล้อมเข้ามา มันก็มีความรู้ชนิดที่จะหยุดกิเลสตัณหา หยุดทางเกิดขึ้นแห่งกิเลสตัณหาเสีย สิ่งนี้เป็นไปได้เองตามความรู้ที่เกิดขึ้นเอง ตามธรรมชาติ. ที่เห็นได้ง่ายๆ ในทางวัตถุต้นๆ เช่นว่า เด็กเล็กๆ เกิดขึ้นมาไม่รู้จักไฟ เห็นว่าสวยดี เอามือไปคลำเข้าที่ไฟ แล้วมันก็ไหม้มือ อะไрсอนแกว่า? ก็ธรรมชาติมันแหละสอนแกว่า ครูปาอาจารย์ก็สอนไม่ได้เช่นนั้น ไปบอกว่าไฟร้อนนี้ไม่ยกเชื้อ ยังอยากจะไปจับ เพราะดูมันสวยดี แต่ไปจับเข้าแล้ว ใครสอน ธรรมชาติสอน ความร้อนนั้นแหละสอน มันก็เกิดความรู้ เป็นวิชาขึ้นมาได้เอง ไฟนี้ร้อน จับเข้าไม่ได้.

ที่นี้ในทางนามธรรมที่ลึกไปกว่านั้น หมายความว่า เมื่อเราเกิดความโลภขึ้นมา เกิดความโกรธ ความหลงขึ้นมา มันก็เร่าร้อน ก็เห็ดขยายไปที่ละน้อยๆ จนพบวิธีจะไม่ทำให้เกิดความโลภ ความโกรธ ความหลง ขึ้นมา; นี้เรียกว่าเป็นความฉลาด เป็นวิชา เป็นปัญญา เป็นแสงสว่าง เกิดขึ้นในใจ. สามารถดับทางมา ตัดการเกิดของกิเลสตัณหาเหล่านั้นได้ แล้วกิเลสตัณหาดับไปเมื่อไร ความทุกข์ก็ดับไปเมื่อนั้น; เพราะฉะนั้นจึงว่า ความดับทุกข์มีอยู่ แต่ตัวผู้ดับทุกข์หรือผู้ได้รับความดับทุกข์นั้นหาไม่มี.

ที่นี้มาถึงอริยสัจข้อสุดท้ายที่ว่า การเดินทางก็เดินไปเสร็จแล้ว แต่ผู้เดินทางไม่มี นี้ก็หมายความว่า คือได้มีการปฏิบัติตามหลักคำสอนเรื่อง อริยมรรคมีองค์ ๘ เสร็จสิ้นไปแล้ว กิเลสถูกตัดทำลายไปแล้ว ความทุกข์สิ้นไปแล้ว เรียกว่าการเดินทางเสร็จแล้ว แต่ตัวมนุษย์หรือเทวดา หรืออะไรก็ตาม ผู้เดินที่เป็นตัวตน เป็นอัตตาหาไม่มี, มันเป็นไปได้ในกาย

ในวาทะ ในใจ คือในกลุ่มของเบญจขันธ์นั่นเอง ตามวิชาและปัญญาและแสงสว่างที่เกิดขึ้น แล้วบังคับให้กาย วาจา ใจ เป็นไปอย่างนั้นๆๆ แล้วความทุกข์ก็ไม่เกิดขึ้นแก่กายและใจ, ดังนั้นจึงว่า การเดินทางเดินเสร็จแล้ว แต่ตัวผู้เดินทางไม่มี.

ท่านทั้งหลายลองประมวลรวบรวมเข้ามาทั้ง ๔ อย่าง ก็จะพบว่า มุ่งหมายจะไม่ให้มีตัวตน คนนั้น คนนี้ เป็นเรา เป็นเขา นาย ก. นาย ข. นาย ง. ซึ่งเป็นตัวเป็นตนอย่างที่ยึดมั่นถือมั่นเอาเองตามความไม่รู้. ถ้าเข้าใจความข้อนี้ก็จะเห็นอนัตตาได้ขึ้นมาทันที ว่าอนัตตานั้น หมายถึงไม่ให้เข้าใจไปว่ามีตัวตน เรา เขา ที่เป็นเหตุให้ยึดมั่นถือมั่น. ให้มีแต่ธรรมชาติที่เป็นฝ่ายรูปธรรมและนามธรรมหลายๆ อย่างประชุมคุมกันเข้า ประชุมแต่งกันไป ไหลเรื่อย พลุกเรื่อย จะพลุกไปในทางเป็นทุกข์ก็ได้ พลุกไปในทางดับทุกข์ก็ได้; ไม่มีอะไรหรือส่วนไหนที่เป็นตัวเป็นตน. ฉะนั้นจึงไม่ยอมให้กล่าวว่า ร่างกาย จิตใจ เป็นตัวเป็นตน หรือว่าตนเป็นร่างกายจิตใจ หรือว่าตนมีในร่างกายจิตใจ หรือว่า ร่างกาย จิตใจ มีในตนอย่างนี้ ไม่มีทางที่จะกล่าวได้ อย่างนั้น ไม่มีตนอยู่เลย มีแต่ธรรมชาติล้วนๆ ไหลไป. พระบาลีประโยคนีว่า *สุทฺธิ ธมฺมา ปวตฺตุนฺติ* ซึ่งแปลว่า ธรรมชาติทั้งหลายล้วนๆ เท่านั้นไหลไป; *สุทฺธิ ธมฺมา* แปลว่า ธรรมชาติล้วนๆ สุทฺธิที่แปลว่าบริสุทธิ์นั้น ความจริงภาษาบาลีแปลว่าล้วนๆ คือไม่มีอะไรเจือ. *สุทฺธิ ธมฺมา* = ธรรมะล้วนๆ เท่านั้น, *ปวตฺตุนฺติ* = ไหลไป, แต่คำว่า *ธมฺมา* ในที่นี้มันหมายถึง ธรรมชาติ, ธรรมชาติที่เราอาจจะแบ่งได้เป็นรูปธรรม นามธรรม ซึ่งจะมาเป็นกาย เป็นใจ แล้วแต่ว่าจะเรียกชื่อ แต่มันละเอียด ซับซ้อนหลายๆ ส่วน หลากๆ อย่าง. *สุทฺธิ ธมฺมา ปวตฺตุนฺติ*, ธรรมชาติล้วนๆ เท่านั้นไหลไป; และไหลเรื่อยตามเหตุปัจจัยที่แวดล้อม แต่ปรากฏการณ์ของมันแสดงออกมา, ดุจ เป็นเรา เป็นเขา เป็นนายนั้น นายนี้ เป็นท่านผู้จะเป็น ผู้พิพากษาทั้งหลาย, และจะเป็นผู้พิพากษาข้างหน้าอย่างนี้; แม้แต่อาการที่ถูกสมมติเหล่านี้ ก็เรียกว่าเป็นการไหลเรื่อยของการสมมติ ของการบัญญัติ เหมือนที่กล่าวเมื่อครั้งที่แล้วมา. ส่วนความจริงโดยปรมาตณ์นั้นก็คือไม่มีใคร ไม่มีคน ไม่มีตัวตน; นี้เรียกว่า คำอธิบายของคำว่า อนัตตา.

พระไตรลักษณ์คือลักษณะทั่วไป ของปวงสังขารที่มีในโลก

ถ้าเราจะแสวงหาคำอธิบายของคำว่า อนัตตา ในลักษณะที่จะช่วยให้เห็นได้โดยง่ายเข้า
นั้นแหละ ท่านถึงขยายความหมายออกไปให้เป็นสามคำ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา หรือ
สามระดับ หมายความว่า ถ้าเห็นอนิจจังแล้ว จะเห็นทุกขังได้โดยง่าย ถ้าเห็นทุกขังอนิจจัง
รวมกันแล้ว จะเห็นอนัตตาได้โดยง่าย จึงเอาอนัตตาไว้ตอนสุดท้าย. ที่จริงมันเป็นสิ่งที่แยก
กันไม่ได้ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ในบรรดาสังขารทั้งหลายทั้งปวงแล้ว มันมีอาการของความ
เป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา รวมกันอยู่ในเรื่องเดียวกัน ในสิ่งสิ่งเดียวกัน เช่นว่า ร่างกายนี้
หรือจิตใจนี้ก็ตาม มันเปลี่ยนแปลงเรื่อย ไม่เคยหยุดอยู่แม้แต่ขณะเดียว; แต่เนื่องจากความ
เปลี่ยนแปลงเรื่อย มันติดต่อกันจนเรามองไปดูทีไรเห็นมันอยู่ทุกทีก็เลยเข้าใจว่าเป็น นิจจัง
คือ เทียง แต่ที่แท้เป็น อนิจจัง ไหลเรื่อย.

เรื่องอนิจจังเปลี่ยนแปลงอยู่นี้เขารู้กันก่อนพระพุทธเจ้าเกิด, แม้ทางฝ่ายตะวันตก
ที่พ้องสมัยกับพระพุทธเจ้า ในชนพวกกรีกนั้น ก็มีคนที่สอนเรื่องไหลเรื่อย ที่ชื่อ เฮรัคลิตัส
พ้องๆ สมัยกับพระพุทธเจ้า สอนลัทธิที่เรียกกันว่า *panta rhei* เป็นภาษากรีกนั่นเอง ที่ว่า
panta —ทุกสิ่ง *rhei* —ไหลเรื่อย, *panta rhei*, นี้ก็พ้องๆ สมัยกับกับพระพุทธเจ้า นี้ อย่า
ว่าแต่ในประเทศอินเดียเลย แม้แต่ต่างประเทศอินเดียไป เขาก็รู้เรื่องไหลเรื่อยนี้กันอยู่แล้ว;
แต่รู้เพียงไหลเรื่อย แล้วไปหยุดเสียเพียงแค่นั้น มันไม่สำเร็จประโยชน์ มันจึงจะต้องดูต่อไป
อีกว่า เมื่อมันไหลเรื่อย เปลี่ยนแปลงเรื่อยอย่างนี้มันจะให้ผลเป็นอย่างไร จะคลอออกมา
เป็นความรู้สึกอย่างไร ก็คือว่าจะสุขหรือทุกข์นั่นเอง.

นี่จึงมองเห็น การไหลเรื่อย อย่างนี้มันน่าเกลียด มันน่าระอา น่าสั่นหัว ดูแล้วน่าเศร้าใจ
จึงบัญญัติอาการที่ไหลเรื่อยนี้ว่า เป็นทุกข์ ตามความหมายที่ว่าดูแล้วน่าเกลียด, คำว่า
ทุกข์ แปลว่า น่าเกลียด, อิวะ หรือที่เหลือแต่ ชัง หรือ ขะ นี้แปลว่า เห็น หรือดู, ทุกขัง ดูแล้ว
น่าเกลียด; หรือแม้แต่ที่จะถือเอาความหมายของคำว่าทุกข์นี้ ในความหมายที่ว่าทรมาน
มันก็ยังมองเห็นได้ ต่อเมื่อมันมีไหลเรื่อยเป็นตัวเองไม่ได้อย่างนี้แล้ว มันก็เป็นการทรมานชนิด

หนึ่ง. ในขณะที่เป็นสุขก็ไหลเรื่อย ในขณะที่เป็นทุกข์ก็ไหลเรื่อย สุข ทุกข์ ตามประสาชาวบ้าน เมื่อไหลเรื่อยก็เป็นการทนทรมานหรือเป็นทุกข์ตามภาษาของพระอริยเจ้า ชาวบ้านนั้นรู้จักแต่เรื่องทางภายนอก, ถ้ารู้จักทางสุขก็รู้จักความสุขที่เป็นเวทนาเท่านั้น สุขที่แท้จริงรู้จักไม่ได้ เพราะฉะนั้นจึงบัญญัติอาการที่ได้ตามชอบใจ อร่อย หวาน หอม ไพเราะ อะไรเหล่านี้ซึ่งที่แท้เป็นเพียงสุขเวทนาเท่านั้น ว่าเป็นความสุข; ทราฐไม่ว่า ในขณะที่เสวยความสุขอย่างนั้น ก็เป็นการไหลเรื่อย เป็นการทนทรมานอยู่ในตัวมันเองชนิดหนึ่ง, เป็นความนุ่มนวล ระส่ำระสาย ทางจิตทางวิญญาณชนิดหนึ่ง หาใช่ความสงบไม่ แต่เขาไม่ฉลาดถึงเท่านี้ เขาไปถือเอาตัวความเพลิดเพลินนั้นนะว่าเป็นความสุข แล้วก็เลยทนทรมาน ทนรับการทรมานได้ในอาการที่จะเพลิดเพลิน. แต่ถ้าดูด้วยสายตาของความรู้ที่ถูกต้อง มันก็เห็นว่า การทนทรมานที่เป็นอาการของการไหลเรื่อยนี้ เป็นทุกข์ จึงจัดว่าเป็นทุกข์ อย่าได้ไปยินดีแม้แต่ในสุขเวทนาเลย เป็นเรื่องหลอกหลวง. ฉะนั้นจึงว่าสิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์; เมื่อทุกสิ่งไม่เที่ยง ทุกสิ่งก็เป็นทุกข์ ไม่มีสิ่งใดที่เป็นสุขโดยแท้จริง. แต่ข้อที่มนุษย์ปุถุชนธรรมดาจะไปยึดถือมันว่าเป็นสุขหรือแสนสุขอย่างที่ทำให้ชอกัน ที่นั่นแสนสุขอย่างนั้น แสนสุขอย่างนี้, ก็ตามใจเขาซี! มันเป็นเรื่องของความยึดมั่นด้วยกิเลส ตัณหา อุปาทาน. ส่วนเรื่องของความจริงนั้น ทุกอย่างที่มีการไหลเรื่อยแล้วจะต้องเป็นทุกข์ คือ การทนทรมานด้วยการที่มันไหลเรื่อยนั่นเอง ดูแล้วน่าสั่นหัวทั้งนั้น.

ทีนี้เมื่อมันทั้งไม่เที่ยงและทั้งเป็นทุกข์เสียเรื่อยอย่างนี้ จะเอาตรงไหนมายึดถือว่าเป็นตัวเราหรือเป็นของเราได้; คือมันไม่ฟังเสียงใครหมด มันมีแต่จะไม่เที่ยงเป็นทุกข์ไปตามแบบของมันเอง จึงจัดว่าเป็นอนัตตา. ในขั้นแรก; ไม่มีตัวตนที่จะเป็นความเด็ดขาด เป็นอยู่อย่างเด็ดขาดได้ในตัวมันเอง เช่น ไม่ไหล หยุด ตายตัว ไม่เปลี่ยนแปลง อะไรนี้ ไม่มี. มีแต่ตัวของความไหลเรื่อยและความเปลี่ยนแปลง ถึงแม้แต่กำลังเปลี่ยนแปลง มีปรากฏการณ์เป็นรูป สัตว์ บุคคล อย่างที่เราเห็นๆ อยู่นี้ ก็เรียกว่าเป็นอนัตตาอยู่นั่นเอง. นี่เมื่อถามว่า อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา คืออะไร? เราก็ตอบว่า อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา คือลักษณะทั่วไปของสิ่งทั้งปวงที่เป็นสังขาร คือสิ่งที่ปรากฏอยู่ในโลกนี้. อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ของอะไร? มันก็ของธรรมชาติที่เป็นนามและเป็นรูป หรือของสังขารทั้งปวง. ถ้าไปคิดว่าเพราะเหตุใดมันจึง

เป็นอย่างนั้น อย่างนี้ ก็ไม่มีทางอื่นที่จะตอบ นอกจากตอบอย่างกำปั้นทุบดินว่า เพราะมันเป็นอย่างนั้นเอง เพราะว่า สังขารทั้งหลายทั้งปวงย่อมไม่เที่ยงและเป็นทุกข์ เป็นอนัตตา อย่างนั้นเอง จึงเรียกว่าสามัญญลักษณะ คือลักษณะทั่วไปของสิ่งทั้งปวง. ที่นั่นมันแสดงอาการอย่างนี้เป็นอยู่อย่างนี้ในตัวมันเอง แล้วตัวมันเองมีความรู้ขึ้นมาได้เองว่าเป็นทุกข์ แล้วตัวมันเองรู้สึกต่อไปได้ถึงข้อที่ว่า จะขจัดความรู้สึกที่เป็นทุกข์ได้อย่างไร ทั้งๆ ที่ทุกสิ่งจะต้องไม่เที่ยงและเปลี่ยนแปลงในลักษณะที่เป็นทุกข์เรื่องนี้. ในตัวมันเองนั้นจะขจัดความรู้สึกชนิดนั้นเสียได้อย่างไร. มันจึงเกิดมีการศึกษาค้นคว้าชนิดที่พบว่า อย่าไปยึดถือว่าเป็นตัวตนนั่นเอง ปล่อยให้สิ่งต่างๆ เป็นสักว่า ธรรมชาติไหลเรื่อยไปตามความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ตามธรรมชาติ. อย่าไปทำให้เกิดความรู้สึกขึ้นในใจว่า ตัวเราของเรา จะเอาอย่างนั้น จะเอาอย่างนี้.

ทีนี้เมื่อเราเอาอย่างนั้น เอาอย่างนี้ไม่ได้ เราจะต้องทำอย่างไร? เราก็จะต้องทำให้เหมาะสมกับที่มันไม่เป็นไปตามความต้องการของเรา เราควบคุมมันได้ในบางอย่าง บางประการ ในบางอย่างบางประการควบคุมมันไม่ได้ หรือว่าส่วนใหญ่เราควบคุมมันไม่ได้ แต่เราสามารถดัดแปลง คือ *Sublimate; Sublimate* หมายความว่า เปลี่ยนให้มันเกิดเป็นความรู้สึกหรือเป็นผลขึ้นมา ในทางที่จะไม่เป็นทุกข์ทรมานแก่จิตใจ ทั้งๆ ที่สิ่งนั้นไม่เที่ยง และเป็นทุกข์อยู่ตามธรรมชาติ. นี่เราจะต้องปฏิบัติต่อร่างกายจิตใจของเราทุกคนนี้ให้ถูกต้อง ท่านต้องมองให้เห็นว่า ร่างกายจิตใจของท่านทุกคนนั้นก็จะต้องไม่เที่ยงเป็นทุกข์เป็นอนัตตา ไหลไป เปลี่ยนไปตามเรื่องตามราวของมันเอง ท่านต้องมองต่อไปว่า เมื่อเป็นอย่างนี้แล้ว เราจะมีหลักประพฤติกะทำอย่างไร เกี่ยวกับกาย วาจา ใจ ของเรา ที่อย่าให้การไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา นั้นเกิดเป็นความทุกข์ขึ้นมาได้ เกิดเป็นความรู้สึกทุกข์ร้อนขึ้นมาได้ นี่คือสติปัญญาที่เป็นการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า บอกว่า ให้ทำในใจอย่างนั้น ให้ประพฤติกาย ทางวาจา อย่างนั้น เหมือนกับว่าตั้งหลักสู้กับมันอย่างนั้น แล้วอาการที่เป็นความทุกข์ทรมานจะไหลขึ้นมาไม่ได้เลย. ร่างกายจิตใจที่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ก็จะไม่ไหลไปแต่ในทางที่ไม่เป็นความทุกข์ทรมาน หรือว่าจะไม่รู้สึกรู้สีกเป็นความทุกข์ทรมาน เพราะมันได้สลະในสิ่งที่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ไหลเรื่อยนั้นออกไปเสียจากความเป็นของของเรา หรือเป็นตัวเรา. นี่ความรู้เรื่องอนัตตา มุ่งหมายอย่างนี้ มุ่งหมายให้เราเอาชนะ

สิ่งที่ไม่เที่ยง เปลี่ยนแปลง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา คือตัวเราเองนี้ให้ได้ ในตัวมันเอง ขณะที่ตัวมันเองให้ได้ในตัวมันเอง นี้จะต้องเข้าใจคำเหล่านี้ ทั้งๆ ที่ ทุกๆ ส่วน หรือทั้งหมดนั้นไม่เป็นอัตตา หรือเป็นตัวตน แต่ประการใด. พุทธศาสนาต้องการจะสอน อนัตตาอย่างนี้ขึ้นหนึ่งก่อน ซึ่งได้ความว่า แม้จะเป็นอนัตตามันก็เกิดทุกข์ได้ หรือดับทุกข์ได้; แม้จะเป็นอนัตตามันก็ยังจะทำอะไรได้ไปตามเรื่องของสิ่งที่ เป็นอนัตตา.

สุญญตาเป็นคำที่รวมความหมายของ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา

แต่อยากจะทำกล่าวไปถึงคำคำหนึ่ง ซึ่งเป็นที่รวบรวมของคำสามคำนี้ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา สามความหมายนี้ เรายรวมความหมายเข้าด้วยกันแล้วเราเรียกว่า สุญญตา; สุญญตา แปลว่า ความว่าง, สุญญะ แปลว่า ว่าง, ตา แปลว่า ความ, สุญญตา แปลว่า ความว่าง. ชาวบ้าน ปู่ ย่า ตา ยาย ของเราชอบใช้คำนี้ ใช้คำบาลีตรงๆ ว่า สูญ สูญ สูญ นี้ แต่แล้วท่านเข้าใจผิดอย่างยิ่ง แล้วก็เกิดเรื่องอย่างยิ่งขึ้นเหมือนกัน คือคำว่า "สูญ" ของชาววัดพวกนี้ เขาว่า สูญหมด ไม่มีอะไร สูญเปล่า ไม่มีอะไร; นี้พูดอย่างนั้นมันดูพระพุทเจ้าพูดตรงๆ ว่าโกหกใส่พระพุทเจ้า เขาอย่างนี้ดีกว่า คือพระพุทเจ้าท่านไม่ได้บอกว่า สูญหมด หรือว่าสูญเปล่า สูญไม่มีอะไรทำนองนั้น. ท่านบอกว่ามันมีอยู่ตามธรรมชาติ เป็นไปตามธรรมชาติ แต่ที่ว่า "สูญ" นั้นคือ "ว่าง"; ว่างจากอะไร ก็คือว่าว่างจากส่วนที่ควรยึดถือว่าเป็นตัวตน หรือของตน นี้เรียกว่า สูญ, สูญญะ ที่แปลว่าว่าง. ในสังขารกลุ่มไหนก็ตาม วิเศษ ประณีต หยาบ เลว สูง ต่ำ อย่างไรก็ตามเถอะ มันล้วนแต่ว่างจากส่วนที่ควรยึดถือว่าตัวตน หรือของตน; ความที่ว่างจากส่วนที่ควรยึดถือว่าตัวตนหรือของตนนั้นแหละ คือสุญญตา เราต้องมองสิ่งนั้นให้เห็น ต้องมองความจริงข้อนี้ให้เห็น คือมองสุญญตาให้เห็น แล้วจิตของเราจะว่าง จิตของจิตดีกว่า อย่าพูดว่าจิตของเรา คือว่า จิตนั้นจะว่าง; ว่างคือไม่ยึดถืออะไรโดยความเป็นตัวเป็นตน แล้วจิตนั้นจะไม่มี ความทุกข์เลย แต่มีสติปัญญาอย่างยิ่ง.

ขณะที่จิตว่าง จะทำอะไรก็ได้ดีที่สุด

จะต้องอธิบายให้เข้าใจสักที่ว่า จิตที่ว่างตามแบบของพระพุทธเจ้า หมายความว่า ว่างจากความยึดถืออะไรว่าเป็นตัวเป็นตน; เพราะฉะนั้น จิตนั้นในขณะนั้นเป็นอิสระอย่างยิ่ง เจริญฉลาดอย่างยิ่ง สงบเย็นอย่างยิ่ง. อย่าได้เข้าใจคำว่าจิตว่างนี้ผิดไป จนกลัว เช่น กลัวว่าถ้าจิตว่างแล้วมันก็คิดอะไรไม่ได้เหมือนกับคนบ้าคนบออย่างนั้น หรือว่าจิตว่างแล้ว ตัวก็แข็งทื่อเป็นก้อนหินท่อนไม้ไปเลย. อย่างนี้ไม่มีทางที่เป็นไปอย่างนั้นได้ ที่เรียกว่าจิตว่าง มองเห็นสัจธรรมของสิ่งทั้งปวงนั้น มันเป็นจิตที่เจริญฉลาดที่สุด เพราะว่ามันเป็นอิสระที่สุด คือไม่ถูกกิเลสครอบงำ และเพราะมันเป็นอิสระที่สุดนั่นเอง. มันจึงรู้, รู้สิ่งทั้งปวงได้ และสามารถทำสิ่งสูงสุด คือทำกรรมที่สาม เหมือนที่กล่าวแล้ววันก่อน; กรรมที่สาม คือ ทำให้อยู่เหนือโลกเหนือสิ่งทั้งปวงนั้นได้.

ฉะนั้น ขอถือโอกาสที่จะกล่าวถึง ความว่าง หรือ จิตว่าง นี้ก็เป็นพิเศษอีกสักหน่อย ว่า ขอให้จดจำว่าในขณะที่จิตว่างนี้ เราตามธรรมดาจะทำอะไรได้ดีที่สุด เหมือนอย่างว่า จะคิดเลขหรือคิดหัวข้อปัญหาทางกฎหมาย อย่างนี้จะต้องทำด้วยจิตว่าง; จิตว่างในที่นี้ หมายความว่า จิตไม่ได้ยึดถืออะไรว่าเป็นตัวเรา หรือของเรา อยู่แต่ประการใด จิตอย่างนี้ว่าง หมายความว่า มันไม่ถูกครอบงำอยู่ด้วยความทะเยอทะยาน ความหวัง ความโลภ ความโกรธ ความหลงอะไรเลย เพราะว่าความทะเยอทะยาน ความหวัง ความโลภ ความโกรธ ความหลงนั้น เป็นความรู้สึกในทางตัวทางตนหรือของตน ความรู้สึกอย่างนั้นอย่าเอามาครอบงำจิต แล้วจิตจะว่าง จะเป็นอิสระ แล้วจิตที่เป็นอิสระนี้จะคิดเลข หรือคิดหัวข้อกฎหมาย หรือจะคิดอะไรที่ยาก แม้แต่จะคิดระเบิดปรมาณู หรืออะไรก็ตาม จะคิดได้. เพื่อเข้าใจข้อนี้ จะขอยกตัวอย่างเทียบออกไปถึงการยิงปืน ถ้าคนที่จับปืนขึ้นยังมีจิตวุ่น คือไปพะวงถึงว่า มันจะยิงไม่ถูก มันจะผิดแล้วจะขายหน้าเขา จิตใจจะรัวอยู่แต่จะยิงผิด ว่ากูจะยิงผิดเสียแล้ว หรืออะไรทำนองนี้ อย่างนี้จิตวุ่น ไม่ว่าง มันก็จะผิดจริงๆ ด้วย. ฉะนั้นเมื่อเขามีความตั้งใจ จะยิงทีแรก แล้วก็หยุดความตั้งใจเสีย หยุดความนึกคิดถึงเราถึงเขา. ยิงผิดยิงถูกอะไรเสีย ให้

เหลือแต่จิตว่างที่จะเล็งไปยังเป้าหมายโดยส่วนเดียวเท่านั้น แล้วมันก็ยิ่งป็นถูกทุกที. นี่ขอให้
เข้าใจว่า ที่ว่า จิตว่าง มันหมายความอย่างนี้ อย่างความรู้สึกอะไรที่เป็นไปในทางตัวตนของตน
ตัวกู-ของกู ดี-ชั่ว ผิด-ถูก สูง-ต่ำ อย่างนี้ อย่างมาครอบงำจิต แล้วจิตก็ว่าง เป็นอิสระ แล้ว
ก็ทำหน้าที่ที่จะต้องทำเพียงสิ่งเดียว แล้วก็จะทำได้เหมือนปาฏิหาริย์. เพราะว่าขณะที่เราจะ
คิดเลขหรือทำข้อสอบไล่อยู่นี้ ไปมัวห่วงเรื่องตัวกูจะเป็นอย่างนั้นอย่างนี้ จะผิดแล้วจะตก หรือ
จะขายหน้าเขาอย่างนี้ มันเรียกว่า ไม่ว่าง มันวุ่น อย่างนี้เสียหมด. ฉะนั้นจะศึกษาเล่าเรียน
จะขบ จะคิด จะปฏิบัติกิจการงาน นั้นต้องทำด้วยจิตว่าง คือจิตเข้าถึงความว่าง รู้อยู่ซึ่ง
ความว่าง ว่าไม่มีตัวตนอะไรที่โหนที่ควรยึดถือ หรือที่จะมาครอบงำเรา ทำจิตให้ว่างอย่างนี้
เรียกว่า เป็นจิตที่เป็นสมาธิอย่างยิ่ง.

ขอให้จำคำว่า "เป็นสมาธิอย่างยิ่ง" ไว้ด้วย; คือว่า คำว่า "สมาธิ" นี้ไม่ได้หมายถึงว่า
มุ่งมั่น ตั้งใจอย่างเคร่งครัดที่สุดที่จะทำ หรือจะอะไรอย่างนี้ ไม่ใช่สมาธิ อย่างนี้ไม่เป็นสมาธิเลย
เป็นความวุ่น เป็นความพลุ่งพล่าน อยู่ด้วยความรู้สึกที่ว่า ตัวตน หรือของตน, **จิตที่เป็นสมาธิ**
แท้จริงจะต้องว่าง โดยความรู้สึกว่าตัวตนหรือของตนออกไปหมด ในขณะที่นั้นจะสบายที่สุด
จะเยือกเย็นที่สุด จะฉลาดเฉลียวที่สุด แล้วที่วิเศษอีกอย่างหนึ่งก็คือว่า จะสนุกที่สุด.

ท่านทำอะไรกรงานทางกายก็ตาม ทางใจก็ตาม ที่ทำไปในขณะที่จิตว่างนั้น งานนั้นๆ
จะเป็นของสนุก, แต่ถ้าทำไปด้วยจิตวุ่นแล้วมันจะทุกข์ทั้งนั้น ไม่ว่างานอะไร; ถ้าจิตว่าง
แล้ว แม้แต่จะโกยเลนในท้องร่องเหม็นๆ ก็ยังสนุก, แต่ถ้าจิตวุ่นแล้ว ทำงานออฟฟิศเบาๆ
ก็ไม่สนุกเลย เกร้อน กระทบกระวายเป็น. จึงพูดได้ว่า จิตว่างนั้นมีคุณประโยชน์อย่างยิ่งแก่คน
ทั่วไปในข้อที่ทำให้งานสนุก, ถ้าจิตวุ่นแล้ว งานจะต้องเป็นทุกข์.

นี่เรียกว่าสิ่งที่เรียกว่า "จิตว่าง" หรือ "ความว่าง" ที่จิตควรจะเข้าไปให้ถึง นั้นไม่ใช่เรื่อง
สำหรับพวกที่อยู่ตามป่า ตามเขา เป็นฤๅษี มุนี ชี โพร อย่างนั้น แต่ว่าเป็นเรื่องสำหรับคนทุกคน
ที่ต้องการจะรับเอาแสงสว่างของพระพุทธศาสนาไปใช้ให้สำเร็จประโยชน์ ในการบำเพ็ญหน้าที่
การงานในชีวิตของตน ถ้าท่านทำได้อย่างนี้แล้ว การปฏิบัติงานในหน้าที่ประจำวันของท่านนั้น
จะกลายเป็นการปฏิบัติธรรมะขั้นสูงสุดไปในตัวทุกวัน ทุกเวลา นี่มันได้กำไรมากถึงอย่างนี้.
ขอให้ตั้งใจทำงานปฏิบัติหน้าที่ จะเป็นการศึกษาหรือการปฏิบัติงานอะไรก็ตามเถอะด้วย

จิตที่ว่างในลักษณะเช่นนี้; แล้วการทำนั้นจะได้ผล เป็นการที่เรียกว่า ยิงปืนที่เดียวได้นก ๒ ตัว และตัวใหญ่ๆ ทั้งนั้น คือ การงานนั้นก็ปฏิบัติไปสำเร็จ แล้วก็เป็นการปฏิบัติธรรมะขั้นสูงสุด คือเข้าถึง "ความว่าง" นี้ไปพร้อมกันไปในตัว ปฏิบัติธรรมะขั้นสูงสุด เพราะฉะนั้นจึงถือว่าได้นก ๒ ตัวที่ใหญ่มากๆ ทั้งนั้น เป็นเรื่องที่น่าสนใจอย่างนี้.

ความว่างแท้จริงพบได้เมื่อ เอามายาออกไปอีกทีหนึ่ง

สำหรับคำว่า "ความว่าง" นั้นมันมีอยู่ ๒ ความหมาย ตรงที่ว่า เหมือนอย่างว่าของเหล่านี้ มีอยู่ วัตถุปรากฏอยู่ ลักษณะอาการต่างๆ ก็ปรากฏอยู่ แต่ว่าในวัตถุนั้นหรือในลักษณะอาการนั้น "ว่างจากตัวตน" เพราะมันเป็นเพียงมายา อย่างนี้เราหมายความว่ามันว่าง เพราะมันเป็นมายา ปรากฏการณ์ต่างๆ ที่เห็นอยู่ รู้สึกอยู่ ดมอยู่ ลิ้มอยู่ กินอยู่ นี่เป็นเพียงมายา มันว่าง เพราะเป็นเพียงมายา นี้อย่างหนึ่ง. ทีนี้ว่า เอามายานี้ออกไปเสียอีกทีหนึ่ง ไม่มีอะไรที่เป็นมายาแล้ว นั่นแหละจึงจะพบความว่างที่แท้จริง เป็นความว่างชนิดที่เรียกว่า "นิพพาน" หรือ "ความว่างอนันตกาล" ทำนองนั้น นี้อีกอย่างหนึ่ง. เพราะฉะนั้น เราควรจะมองสิ่งต่างๆ ให้เห็นมายา ให้เห็นตามที่เป็นจริงว่า "เป็นมายา" หรือว่างไปสักขั้นหนึ่งก่อน ทะลุมายาเหล่านั้นแล้วจึงจะถึง "ความว่างถาวรอนันตกาล หรือพระนิพพาน หรือเป็นความว่างแท้จริง" ได้ ซึ่งไม่ใช่มายา. เพราะว่าสิ่งที่เราเรียกว่า มายา หรือหลอกลวงนี้ มันก็เป็นความว่าง มันว่างจากของจริง มีแต่มายา เพราะฉะนั้นในตัวมายา ก็คือความว่าง หรือเป็นตัวความว่าง. ทีนี้เรามองทะลุความว่างขั้นที่เป็นมายานั้นเสียก่อน แล้วเราก็จะเข้าถึงความว่างที่แท้จริง ว่าเป็นอนันตกาล คือมีทุกเวลาเป็นอนันตเขต คือมีในที่ทุกหนทุกแห่งเป็นตัวเดียวกันหมด นี่จิตเข้าถึงความว่างอย่างนี้ เป็นจิตที่สงบเย็นไม่มีความทุกข์ แต่คนแก่ๆ ที่ได้รับการศึกษาไม่พอ เขากลัว เขากลัวว่า ถ้าอะไรๆ มันก็เป็นมายาว่างไปหมดแล้ว ตัวแกก็จะพลัดตกลิ่วๆๆ ไม่มีที่หยุดที่เกาะ แล้วก็เลยกลัว เหมือนกับว่าคนไปที่ริมชะง่อนผาที่เป็นหวล็ก มองดูไปแล้วใจหาย

ไม่กล้าให้หล่นลงไปนั้น มีความรู้สึกกลัวสูญญตา กลัวพระนิพพาน ในลักษณะอย่างนั้น ว่ามันว่าง แล้วมันจะตกๆๆ ไปไม่มีที่สิ้นสุดกันเลย แยกเลยถอยหลัง ไม่กล้าศึกษาเรื่อง ความว่าง เรื่องพระนิพพาน หรืออะไรทำนองนี้. แต่ที่แท้ที่นั่น คำสอนเรื่องสูญญตาหรือความว่างนี้ สอนให้ดูที่ตัวเองนั่นว่าง ว่างจนไม่มีตัวเอง แล้วคิดดูซิว่าอะไรมันจะพลัดตกๆๆ เพราะว่าตัวเองที่จะเป็นผู้พลัดตกๆๆ มันว่างเสียแล้ว มันไม่มีอะไรพลัดตกได้ มันมีแต่ความว่าง ในจิตก็รู้สึกแต่ความว่าง ไม่มีกระวนกระวาย ในกายก็ประสบแต่ความว่าง ไม่มี ความกระวนกระวาย ทั้งทางกายและทางจิต นี้ รสชาติของความว่าง เป็นอย่างนี้.

ความเห็นผิดเกี่ยวกับอนัตตา

ที่นั่นมันมีอยู่อย่างหนึ่งคือว่า ความว่าง สูญญตา หรืออนัตตา ส่วนที่เป็นมิจฉาทิฎฐิ: เหมือนกับที่ได้กล่าวมาแล้วเมื่อตะกี้ว่า นักศึกษาตามศาลาวัตที่ขอบพุดว่า สูญญตา ว่างเปล่า ไม่มีอะไรเลย สูญญเปล่าไม่มีอะไรเลยนี้ มันเป็นคำพุดผิด ตู้พระพุทเจ้า และนั่นแหละ คือ สูญญตา คือ สูญญตาที่เป็นมิจฉาทิฎฐิ หรืออนัตตาที่เป็นมิจฉาทิฎฐิ ฉะนั้นเราก็ควรจะได้ วินิจฉัย สูญญตา หรืออนัตตา ที่เป็นมิจฉาทิฎฐิกันเสียบ้างสักเล็กน้อย.

อนัตตา ที่เป็นมิจฉาทิฎฐิที่เขาเรียกชื่อว่า นัตถิกิฎฐิ: นัตถิกะ แปลว่า ไม่มีอะไร คือทิฎฐิว่าไม่มีอะไรเลย ที่เดียวนี้ เขาเรียกกันในทางปรัชญาว่า *Nihilism, Nihilism* ก็แปลอย่างเดียวกันว่า นัตถิกะ คือว่า ไม่มีอะไรเลย พอไม่มีอะไรเลย ก็ว่าเลยไปถึงว่า ไม่มีเขา ไม่มีเรา ไม่มีนั่น ไม่มีนี่ แล้วก็ฆ่ากันตายก็ไม่มีบาป หรือว่าเอื้อเพื่อเผื่อแผ่กัน ก็ไม่มีบุญ อย่างนี้ เป็นไม่มีอะไรหมด อย่างที่พวกใจเขาใช้ หรือพวกคนพาลเขาใช้สำหรับเป็นปรัชญามิจฉาทิฎฐิในใจของเขา สำหรับฆ่าคนเล่น สำหรับปล้นสะดมคนทั้งเมืองอะไรอย่างนี้. อย่างนี้ เรียกว่า เป็นอนัตตาที่อธิบายเอาเอง หรือว่าเอาเอง ยึดถือเอาตามที่จะให้เหมาะแก่ความต้องการของตนอย่างนี้ก็มี หรือว่าบางทีไม่ได้เจตนาเลวทรามอย่างนั้น มันเข้าใจไปอย่างนั้นจริงๆ ก็มี และเรียกว่า นัตถิกิฎฐิ มีมาตั้งแต่ก่อนพระพุทเจ้า และแม้ในสมัยพระพุทเจ้า และอาจจะ

มีแม่ในสมัยทุกวันนี้ นี่เรียกว่าอนัตตาหรือสูญญตาที่เป็นมิจฉาทิฏฐิ หรือแม้แต่พวกที่ถือว่า มันไม่มีเรา อะไรก็สำเร็จอยู่แค่ปาก แค่ท้อง ตายแล้วเลิกกัน คือว่าวันนี้เท่านั้น พรุ่งนี้ก็ไม่มี วันนี้ ถ้าอยากจะทำอะไรตามกิเลสตัณหาที่ทำ มันตะบึงตะบันไปด้วยความเมามายอย่างนี้ อย่างนี้ก็เป็นความเข้าใจคิดนึกเอาตามอย่างที่ตัวต้องการ ตามกิเลสตัณหาของตน อย่างนี้เค้าพูดว่าไม่มีตัวไม่มีตนเหมือนกัน เป็นอนัตตาเหมือนกัน แต่เป็นอนัตตาอย่างมิจฉาทิฏฐิ ไม่ใช่อย่างของพระพุทธเจ้า.

บางพวกก็มีความคิด หรือความรู้สึกไปในการทำงานที่ว่า มันเป็นอนัตตา ไม่มีเหตุ ไม่มีผลการกระทำกรรมนี้ไม่มีผล เพราะที่ไม่มีตัวผู้ทำ ไม่มีตัวมีตน แล้วการทำกรรมนี้มันก็ต้องไม่มีผลสิ แล้วก็ไม่มีใครต้องรับผลกรรม กรรมดีก็ตาม กรรมชั่วก็ตาม ทำเอาตามที่ฉันต้องการดีกว่า อย่างนี้เขาเรียกว่า "อกิริยทิฏฐิ" เป็นมิจฉาทิฏฐิเกี่ยวกับอนัตตาด้วยเหมือนกัน; ถ้าความคิดนั้นโน้มไปทางว่า มันไม่มีเหตุที่เป็นเหตุให้เกิดผลอะไรๆ มันเป็นไปตามแค่ว่าคิดนึก ต้องการทำเท่านั้น อย่างนี้เขาก็เรียกว่า "อเหตุกทิฏฐิ" เป็นมิจฉาทิฏฐิเหมือนกัน; เพราะฉะนั้น *อกิริยทิฏฐิ* กิตี, *อเหตุกทิฏฐิ* กิตี, *นัตถิกทิฏฐิ* กิตี, *อุจเฉททิฏฐิ* กิตี เป็นมิจฉาทิฏฐิเกี่ยวกับอนัตตาทั้งนั้น หรือเรียกว่า "อนัตตาที่เป็นมิจฉาทิฏฐิ" เพราะฉะนั้นอย่าได้เข้าใจผิด แล้วไปอธิบายอย่างนั้นเข้า มันจะผิดหลักพระพุทธศาสนาเป็นการดูพระพุทธานุศาสนายัง.

ทั้งความวุ่นและความว่าง ก็เป็นอนัตตา

ที่นี้ก็มาถึงข้อที่ว่า ทำไมเมื่อมันเป็นอนัตตาแล้ว มันจะเป็นอย่างนั้นอย่างนี้ตามที่บัญญัติสอนได้อย่างไร เช่น เมื่อวันก่อนนี้ได้พูดถึงเรื่องกรรม เรื่องการเกิดใหม่ เรื่องสังสารวัฏฏ์; โดยเฉพาะอย่างยิ่งก็เรื่องสังสารวัฏฏ์ ว่า กิเลสเป็นเหตุให้ทำกรรมอย่างใดอย่างหนึ่งลงไป ทำลงไปแล้วก็ได้รับผลกรรม รับผลกรรมแล้วก็มาหล่อเลี้ยงกิเลสให้มาอยากอย่าง

อื่นต่อไปใหม่ แล้วทำกรรมอีก แล้วได้รับผลกรรมอีก แล้วเกิดกิเลสอีกอย่างนี้ ทำไมมันจึงเป็นไปได้ ทั้งๆ ที่ทุกอย่างเป็นอนัตตา นี่ก็เพราะเหมือนกับที่ได้อธิบายแล้วในตอนต้นว่า กิเลสก็เป็นอนัตตา กรรมก็เป็นอนัตตา วิบากของกรรมคือผลกรรมนั้นก็ป็นอนัตตา. แต่แล้วทำไมก่อก็ให้เกิดผลสืบเนื่องเป็นวงกลมกันอย่างนี้ไปได้ นี่ก็ให้เข้าใจว่า มันเป็นกฎตามธรรมชาติที่ว่า ธรรมชาติเท่านั้น ธรรมชาติล้วนๆ เท่านั้นไหลไป. กิเลสเป็นอนัตตา ก็เพราะว่ากิเลสไม่ใช่ตัวตนอะไรที่ไหน เป็นเพียงความรู้สึกผิด คิดผิด สำคัญผิด เห็นผิด ที่มันปรุงขึ้นมาในธาตุของจิต; ในธาตุของจิต ในธาตุจิตหรือธาตุวิญญาณตามธรรมชาติ สำเร็จรูปเป็นกิเลส สำเร็จรูปเป็นความเห็นผิด รู้สึกผิด เข้าใจผิด อยากรผิด ประารถนาผิด อะไรขึ้นมา เราก็เรียกว่า กิเลส; เพราะฉะนั้น กิเลสไม่ต้องมีตัวตน แต่ก็ป็นสิ่งที่มีอิทธิพลที่จะบีบบังคับร่างกายนี้ให้ทำอย่างใดอย่างหนึ่ง หรือให้ปากนี้พูดออกไปอย่างใดอย่างหนึ่ง. ที่นี้ ปากก็ไม่ใช่ตัวตน ร่างกายนี้ก็ไม่ใช่ตัวตน กิเลสก็ไม่ใช่ตัวตน แต่มันควบคุมกันเข้าแล้ว ทำให้เป็นไปได้ สำเร็จเป็นกรรม คือ การกระทำเป็นกายกรรม วาจากรรม มโนกรรมได้. ที่นี้ผลของกรรมที่จะเกิดขึ้นเป็นอะไรก็ตามใจ ก็เป็นอนัตตา จะปรากฏเป็นความรู้สึกสนุกสนาน หรือปรากฏเป็นความเศร้า ความทุกข์ ก็เป็นอนัตตา. ทั้งๆ ที่มันเป็นอนัตตา มันก็ยกก่อให้เกิดความอยาก เช่น สนุกสนานก็อยากได้ อยากเอา อยากเป็น, ไม่ได้ง่าย ๆ ก็ขโมยเขา อย่างนี้เป็นต้น. ถ้าเป็นความเศร้า ความทุกข์ ก็เหี่ยวแห้งไปพักหนึ่ง แล้วคิดต่อต้านใหม่ สู้ใหม่ เอาใหม่ ทั้งๆ ที่เป็นอนัตตา มันก็บีบบังคับให้เกิดความคิดใหม่ต่อไปได้. ฉะนั้น วัฏฏสงสารจึงหมุนเป็นวงกลมไปเรื่อยได้ ทั้งๆ ที่เป็นอนัตตาทั้งหมด ทุกส่วน. ส่วนที่เป็นกิเลสก็คิดได้ ประารถนาได้ หวังได้ ทะเยอทะยานได้ ทั้งๆ ที่เป็นอนัตตา, ส่วนที่เป็นกรรมก็เคลื่อนไหวกระทำได้ด้วยเจตนา ทั้งทางกาย ทางวาจา และทางจิต, ส่วนที่เป็นวิบากก็เกิดผลรับผลเป็นสุขเป็นทุกข์ได้ ทั้งๆ ที่เป็นอนัตตา; แล้วความที่มันสิ้นสุดลงไปหนึ่งคือว่า ได้รับผลของการกระทำสิ้นสุดลงไปรายหนึ่งแล้ว มันก็เกิดความคิดขึ้นมาใหม่ซึ่งเรียกว่า ชาติใหม่ การเกิดใหม่ที่ได้อธิบายแล้วในวันก่อนนั้น มันก็เรียกว่า มันเกิดขึ้นมาใหม่ได้ ทั้งที่มันเป็นอนัตตา แล้วมันก็เปลี่ยนไป มีอาการที่เรียกว่า แก่ เจ็บ ตาย นี้ได้ ทั้งที่มันเป็นอนัตตา; ฉะนั้นขอให้เข้าใจว่า วัฏฏสงสารที่น่าอัศจรรย์ที่ลึกซึ้ง เร้นลับ เข้าใจยาก วิจิตรพิสดารอย่างย่งนี้เป็นอนัตตา เป็นไปได้ทั้งที่มัน

เป็นอนัตตา หมุนไปได้ทั้งที่เป็นอนัตตา นี่เป็นอันว่า "ในสิ่งที่ เป็นสังขาร หรือเป็นสังสารวัฏฏ์ นั้น เป็นอนัตตาหมด".

ที่นี่ ก็มาถึงส่วนที่เหลืออยู่คือส่วนที่สำคัญที่สุด คือ "ส่วนที่เป็นนิพพาน" เอาส่วนที่กล่าว มาแล้วทั้งหมดนั้นออกไปเสีย ก็เหลือแต่ "ความว่างอันแท้จริง" ความว่างที่เป็นอนัตตกาล หรือ อนัตตเจตน์ เราก็ยังกล่าวว่าเป็น "อนัตตา". โดยบทที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสว่า "ธรรมทั้งหลาย ทั้งปวงเป็นอนัตตา"; แม้ "นิพพาน" หรือ "ความว่าง" นั้นก็เป็นอนัตตา จะเอาตัวเอาตนเป็น ตัวเป็นตนขึ้นมาจากความว่างอีกไม่ได้ นี่เป็นเหตุให้กล่าวได้ว่า "เมื่อว่างก็เป็นอนัตตา เมื่อว่าง ก็เป็นอนัตตา" แล้วธรรมชาติแห่งความว่างถึงที่สุดก็เป็นอนัตตา.

แต่แล้วอย่าเข้าใจว่า ว่างที่สุดแล้วเป็นอนัตตานี้ มันไม่มีอะไร "มันมีทุกอย่างที่มันมี" ถ้าไปแตะต้องอย่างนี้เข้า มันเกิดปฏิกิริยาอย่างนั้นอย่างนี้ ถ้าไปทำกรรมอย่างนั้นอย่างนี้เข้า จะต้องเกิดวิบากอย่างนั้นอย่างนี้ อย่างไม่มีใครจะไปเปลี่ยนแปลงมันได้ เพราะฉะนั้นมันจึง ทำกรรมได้ เกิดผลของกรรมได้ รับผลของกรรมได้ ทั้งๆ ที่ความจริงทุกอย่างเป็นอนัตตา.

นี่ถ้าจะไปเข้าใจว่า พระนิพพานเป็นอนัตตา แล้วยึดถือเอาพระนิพพานเป็นของเรา อย่างนี้ยิ่งผิด ไม่มีทางที่จะเป็นพระนิพพานได้ เพราะไม่มี ความว่าง จิตไม่ว่าง ยึดถือเอาอะไร ก็ไม่ทราบ เอาความโง่ของตนเองนั้นละเป็นตัวเป็นตน หาใช่เป็นนิพพานไม่; คนที่คิดว่า นิพพานเป็นอนัตตา หวังจะเอา อย่างเป็นเรา เป็นของเรา อย่างนี้ เป็นความเห็นผิดอย่างยิ่ง ซึ่งไม่มีทางที่จะเป็นนิพพาน หรือเป็นความว่าง หรือเป็นความดับทุกข์สิ้นเชิงได้เลย นี่เป็น อันว่าปฏิเสหมตว่า.

ธรรมชาติทั้งหมดทั้งสิ้นเป็นอนัตตา ธรรมชาติส่วนที่ว่างเปลี่ยนแปลงเรื่อย ไหลเวียน เรื่อย คือ "มายาของความว่าง" นั้นแหละ ก็เป็นอนัตตา; แล้วธรรมชาติที่ไม่ว่าง ไม่เปลี่ยนแปลง หยุดนิ่งสงบ เป็นความว่างอนัตตกาล ก็เป็นอนัตตา; เลยสรุปได้ว่า "สิ่งทั้งหลายทั้งปวงทั้งหมด ทั้งสิ้น เป็นอนัตตา" ประโยคที่ว่า "สัพเพ ธมมา อนัตตา —ธรรมทั้งหลายทั้งปวงเป็นอนัตตา" นี้คือหัวใจของพระพุทธศาสนา. ขอให้เข้าใจไว้ในฐานะที่จะประพฤติปฏิบัติเอง ให้มันว่างมาก ขึ้นตามส่วนด้วย และเพื่อตอบคำถามแก่ชาวต่างประเทศ หรือคนที่ยังไม่รู้มัน ให้รู้ เป็นการ ช่วยกันเผยแผ่พระพุทธศาสนาพร้อมกันไปในตัวด้วย จึงได้กล่าวถึงเรื่องนี้ ในลักษณะอย่างนี้.

ปัญญา สติ สัมปชัญญะ กับการปฏิบัติในเรื่องอนาคตา

ที่นี่ เราก็มารู้ถึงวิธีปฏิบัติ เพราะได้กล่าวแล้วว่า เราจะทำความเข้าใจกันในเรื่องหลัก พระพุทธศาสนาและวิธีปฏิบัติต่างๆ กันไปเสมอ. ที่นี่เกี่ยวกับอนัตตานี้ เราจะต้องปฏิบัติอย่างไร จึงจะเป็นประโยชน์ในชีวิตประจำวัน ในการงาน หน้าที่ประจำวันของเรา ถ้าตั้งปัญหาวางอย่างนี้ ก็ขอให้ย้อนกลับไปหาคำตอบในขั้นต้นจากเรื่อง ปฏิจจสมุปบาท ที่ได้กล่าวมาแล้วนั้นอีกครั้งหนึ่ง คือว่า เราจะต้องมีความรู้ในเบื้องต้นเพียงพอ แล้วมีสติที่จะนำความรู้นั้นมาใช้ให้ทันแก่เหตุการณ์.

สติกับปัญญา ต่างกันอย่างไร? ถ้าท่านนักศึกษาถูกถามท่านจะตอบว่าอย่างไร?

"ปัญญา" คือ ความรู้ว่าอะไรเป็นอะไร อะไรเป็นอะไรอย่างถูกต้อง โดยเฉพาะเกี่ยวกับความจริงในทางธรรมะ นี้เรียกว่า ปัญญา, เรียกความรู้ที่นั่นว่า ปัญญา; เช่น รู้ว่า "สิ่งทั้งปวงไม่ควรยึดถือว่าตัวตน" อย่างนี้ก็เพียงพอของปัญญาแล้ว.

ที่นี้ส่วน "สติ" นั่นคือ การที่ปัญญานั้นต้องมาทันทั่วถึงที่ หมายความว่าต้องระลึกให้ ความรู้ที่นั่นมาทันทั่วถึงที่. ถ้ามันมาช้าไป มันก็มีการกระทำผิด พุดผิด คิดผิด เสียแล้ว แต่ถ้า ปัญญานั้นมาทันทั่วถึงที่ เราเรียกว่า "มีสติ" มันก็ไม่มีการพุดผิด ทำผิด คิดผิด.

ฉะนั้น "ปัญญา" ในขณะที่ทำหน้าที่ มาทันทั่วถึงที่นั่นคือ "สติ" แล้วก็เลิกกัน แล้วก็ดับไปหมดเรื่องของสติ นี้มากลายเป็นปัญญาอีก อยู่ประจำเลยอย่างนี้เรียกว่า "สัมปชัญญะ". ความรู้ ธรรมดาเรามีอยู่เป็นพื้นฐานนี้เราเรียกว่า "ปัญญา"; แล้วความรู้ที่เป็นปัญญานั้นมาช่วยทันทั่วถึงที่ กับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจก็ตาม ปัญญาที่มา ในขณะที่นั้น เราเรียกว่า "สติ"; ทำหน้าที่อย่างสติเสร็จแล้วก็ดับไป เหลืออยู่เป็น "สัมปชัญญะ" ที่จะควบคุมความรู้ที่มากทันทั่วถึงที่นั่น ให้ยังคงอยู่ตลอดเวลาจนกว่าเรื่องนั้นจะเสร็จไป. นี่คำ บัญญัติเฉพาะในระหว่าง ปัญญา สติ และสัมปชัญญะ ที่เกี่ยวกับจะต้องใช้ในเรื่องอนัตตานี้ เป็นอย่างนี้.

แต่ว่าอย่าเข้าใจว่า คำบัญญัติเรื่องคำนี้ มันมีแต่อย่างที่ว่านี้อย่างเดียว ในกรณี

อย่างอื่น เราจะรวมหมดทั้งปัญญา ทั้งสติ ทั้งสัมปชัญญะนี้ รวมเข้าเป็นชื่อเดียวเรียกว่า "สติปัญญานภาวนา" นี้ก็ยังมี ยังมี นั่นอีกส่วนหนึ่ง ต่างหาก. แต่ว่าถ้าแยกๆ ออกมาให้เหลือเป็นส่วนที่จะทำหน้าที่ทันควันทันท่วงทีกันอย่างนี้ และอย่างเพียงพอกันอย่างนี้แล้ว เราบัญญัติอย่างนี้เป็นเหมาะที่สุด.

เพราะฉะนั้น จึงต้องมีทั้ง "ปัญญา" ต้องมีทั้ง "สติ" ต้องมีทั้ง "สัมปชัญญะ"; เมื่อตากระทบรูป เมื่อหูกระทบเสียง เมื่อจมูกกระทบกลิ่น เมื่อลิ้นกระทบรส หรือสัมผัสกระทบทางผิวหนัง นี้ สติจะต้องมาทันท่วงที คือเอาความรู้ที่มีอยู่เป็นพื้นฐานที่ว่าสิ่งทั้งหลายทั้งปวงเป็นอนัตตามาใช้ให้ได้ทันท่วงที อย่างไม่ไปหลงรักหรือหลงเกลียดในรูปสวय-ไม่สวय ในกลิ่นหอม-กลิ่นเหม็น ในเสียงเพราะ-ไม่เพราะ รสอร่อย-ไม่อร่อย สัมผัสนิมนวล-สัมผัสกระด้างอย่างนี้เป็นต้น; มันก็เป็นการตัดทางมาของกิเลส คือ มันทำให้หยุดอยู่ได้เพียงแค่อสัมผัส สัมผัสทางตา สัมผัสทางหู สัมผัสทางจมูก มันหยุดอยู่ได้เพียงเท่านั้น; มันก็ไม่มีเรื่องเป็นเวทนา เป็นตัณหา จนเกิดทุกข์ นิเวธิปฏิบัติที่ดีที่สุดเป็นอย่างนี้ คือ สติมาทันท่วงที.

ทีนี้ถ้าเผอิญว่า ผัสสะนั้นควบคุมไว้ไม่อยู่ เลยไปเป็นเวทนาแล้ว เป็นรู้สึก เป็นสวय เป็นหอม-เป็นเหม็น เป็นไพเราะ-ไม่ไพเราะ นิมนวล-กระด้าง แล้วจนเกิดความรู้สึกที่ว่าน่ารักหรือไม่น่ารัก น่าปรารถนาหรือไม่น่าปรารถนา อะไรอย่างนี้เสียแล้ว อย่างนี้เรียกว่ามันเป็นเวทนาขึ้นมาแล้ว เป็นสุขเวทนาหรือทุกข์เวทนาจึงตาม; สติยังจะต้องมาอีกครั้งหนึ่ง จะต้องกระโดดผลุงมาอีกครั้งหนึ่ง ในการที่จะเห็นว่าเวทนาทั้งหมดนี้ สุขก็ตาม ทุกข์ก็ตามนี้เป็นอนัตตา คือไม่มีส่วนที่ควรยึดถือหรือหลงรักหลงใหลว่าเป็นเรา เป็นของเรา อีกครั้งหนึ่งแล้วความรู้สึกในจิตก็หยุดอยู่เพียงแค่นั้น ไม่กลายเป็นความอยากอย่างนั้นอย่างนี้ ซึ่งเป็นตัณหาขึ้นมา อย่างนี้ก็ได้เหมือนกัน. มันยังมีผลเป็นว่า ทุกสิ่งเป็นอนัตตาอยู่เรื่อยไม่เป็นอัตตาขึ้นมา เราก็ไม่มีทุกข์.

ทีนี้ถ้าว่าเป็นเรื่องโชคร้าย เวทนาไม่หยุดอยู่เพียงแค่วेทนา; เพราะเราไม่มี "สติ" เพียงพอ, ไม่มี "ปัญญา" เพียงพอ, ไม่มี "สัมปชัญญะ" เพียงพอ; เวทนาได้ปรุงเป็นตัณหา ที่อยากอย่างไรอย่างหนึ่งขึ้นมาแล้วอย่างรุนแรง อยากด้วยความเห็นแก่ตัวนั้น อยากเอาเป็นของตัวเอง อยากยึดครอง อยากหวงแหน อยากเกี่ยวกับเป็นตัว-เป็นของตัวเองอย่างนี้แล้ว เรียกว่า มันไม่เป็น

อนัตตาเสียแล้ว ความโง่หลงว่าอัตตาเกิดขึ้นเสียแล้ว เป็นที่ตั้งของต้นเหตุคือความอยากแล้ว แน่แน่นอนจะต้องเป็นอุปาทานเกิดตามขึ้นมา ยึดมั่นถือมั่นในสิ่งนั้น แล้วสำเร็จรูปพร้อมกันหมดว่ามีตัวสิ่งที่ถูกอยาก แล้วก็มีจิตที่อยาก คือต้นเหตุอันนั้นแหละ แล้วก็มีอาการที่อยาก ครบพร้อมเป็นภพ เป็นภาวะขึ้นมาแล้ว นี่เรียกว่าเป็น "ตัวกู" เกิดโดยสมบุรณ์แล้ว; ตัวกูหรือของกูเกิดโดยสมบุรณ์แล้วเรียกว่า *ชาติ* ได้แล้ว ตัวกูโผล่ขึ้นมาเป็น*ชาติ*ได้แล้ว ในเรื่องนั้นในกรณีนั้น. ที่นี้ก็*เป็นชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัส อุปายาส* อะไรก็ตาม ที่เรียกว่าเป็นความทุกข์. อย่างนี้เป็นอัตตาขึ้นมาแล้ว อัตตา มายา ทั้งนั้น; แต่ว่าทั้งๆ ที่เป็นอัตต้ามายา คือสิ่งที่แท้เป็นอนัตตานั้นแหละ มันให้เกิดทุกข์ได้.

ฉะนั้น เพื่อป้องกันไม่เกิดเป็นอัตต้ามายา เป็นทุกข์ ขึ้นมานี้; เราคงให้เป็นอนัตตาไว้ได้ด้วย "ปัญญา" ที่เรามีอยู่เป็นพื้นฐาน และด้วย "สติ" ที่เราเอาความรู้ขึ้นมาใช้ได้ทันทั่วที่ที่มันมีการสัมผัสทางตา ทางหู ทางจมูก หรือทางอะไรก็ตาม แล้ว "สัมปชัญญะ" ก็ควบคุมความรู้ อันนี้ไว้ให้ได้สม่าเสมอจนกว่าเรื่องนั้นจะสิ้นสุดลงไป.

ปฏิบัติสิ่งต่างๆ ด้วยจิตว่าง มีความรู้อนัตตาเป็นพื้นฐาน จะไม่มีทุกข์เลย

วิธีปฏิบัติที่เกี่ยวกับการที่จะให้ความรู้เรื่องอนัตตาช่วยเราได้นั้น มันมีอยู่อย่างนี้ เมื่อทำได้อย่างนี้ จิตว่างอยู่เรื่อย เมื่อจิตว่างอยู่เรื่อย ก็เป็นดังที่กล่าวแล้วว่า ทำอะไรก็ได้ เล่าเรียนอะไรก็ดีที่สุด ได้ผลดีที่สุด ทำการงานอะไรก็ได้ผลดีที่สุด ไม่ว่าเราจะเล่าเรียนหรือจะทำการงานหรือแม้แต่ที่สุดแต่จะต่อสู้กัน; ต่อสู้กันอย่างใจทักจำเลย ต่อสู้กันในศาลอย่างนี้ ถ้าฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งทำด้วยจิตว่าง ฝ่ายนั้นจะเป็นฝ่ายที่ได้ผลดี แต่ถ้าฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งมีอัตตาจัด เป็นจิตวุ่นแล้ว ฝ่ายนั้นจะเป็นฝ่ายเสียเปรียบโดยธรรมชาติเข้าไปตั้งครั่งตั้งค่อนแล้ว; อย่างนี้จึงว่า แม้แต่การต่อสู้กัน แม้แต่การจะทะเลาะวิวาทกันนั้น คนที่ทำด้วยจิตว่างจะเป็นฝ่ายชนะเสมอ.

ฉะนั้น การคิดวางแผนการณ์ในการทำงานก็ดี การประกอบภาระงานอยู่ก็ดี การควบคุม การงานก็ดี การรับผลของการงานก็ดี การบริโภคผลของการงานก็ดี การเก็บรักษาอะไร ต่อไปก็ดี ต้องทำด้วยจิตว่างทั้งนั้น มีความรู้เรื่องอนัตตาเข้ามาอยู่เป็นพื้นฐาน ป้องกันไม่ให้ เกิดการยึดมั่นถือมั่นโดยประการทั้งปวงอยู่ตลอดเวลา แล้วเราก็จะเป็นมนุษย์, สมมติเรียกว่า เป็นมนุษย์, ที่ไม่มีความทุกข์เลย ได้รับสิ่งที่ดีที่สุดที่มนุษย์เราควรจะได้ ไม่เสียทีที่เกิดมาเป็น มนุษย์ แล้วก็ต้องได้สิ่งที่ดีที่สุดที่สัตว์จะพึงได้.

นี่เรียกว่า เรื่องของอนัตตา เป็นอย่างนี้ แล้วเราก็จะต้องปฏิบัติในลักษณะอย่างนี้ แล้ว เราก็จะได้ผลเป็นอย่างนี้ เป็นเรื่องที่น่าสนใจอย่างยิ่ง เป็นยาวิเศษของพระพุทธศาสนาที่จะแก้ โรคความทุกข์ได้ทุกอย่างทุกประการ ไม่ว่าจะเรื่องของเด็ก ผู้ใหญ่ ไม่ว่าจะเรื่องของชาววัด ชาว บ้าน ไม่ว่าจะเรื่องโลกนี้ โลกหน้า เรื่องเหนือโลกอะไรก็ตาม **จะต้องใช้หลักเกณฑ์เรื่องอนัตตา หรือความไม่มีตัว หรือ ความไม่เห็นแก่ตัวนี้ทั้งนั้น.**

เป็นอันว่าเราได้ชี้ หรือได้วินิจฉัย กันถึงหลักธรรมะที่เป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา ว่า ได้แก่ความจริง หรือธรรมะที่แสดงความจริง เรื่องสิ่งทั้งหลายทั้งปวงไม่ใช่ตัวตน; พึงดูให้ดี เถอะมันไม่ใช่ตัวตน ไม่ใช่บอกว่าไม่มีอะไรเลย ว่างเปล่า สุญเปล่า ไม่ใช่อย่างนั้น ทุกอย่าง มี เป็นไปไหลเรื่อย เป็นไปตามเรื่องของมัน ไหลเรื่อยไปตามเรื่องตามราวของมัน แต่ว่าทุก สิ่งทุกส่วน ทุกกระยะ ทุกตอน ทุกเวลา นั้นไม่มีส่วนไหนที่เป็นอัตตา; นี้เรียกว่า “อนัตตา” ใน พระพุทธศาสนา.

อาตมาขอยุติการบรรยายในวันนี้ เพราะหมดเวลาเพียงเท่านี้.

ความทุกข์นั้นมียู่ แต่ตัวผู้ทุกข์หาไม่มี
เหตุให้เกิดทุกข์มียู่ แต่ผู้ที่บันดาลให้เกิดทุกข์นั้นหาไม่มี
ความดับทุกข์มียู่ แต่ผู้ดับทุกข์หรือผู้ได้รับความดับทุกข์นั้นหาไม่มี
การเดินทางก็เดินไปเสร็จแล้ว แต่ผู้เดินหาไม่มี

เห็นความเป็นธรรมดา

-๕-

ธัมมจักริศา

เป็นอยู่ ตั้งอยู่ เป็นไป ตามธรรมดา

ธัมมปฏิสูตตา ชีวิตที่ไม่กัดเจ้าของ	๙๙
ธัมมปฏิสูตตา (กลุ่มธรรมดา)	๑๐๐
ธัมมนิยามตา (กลุ่มธรรมดา)	๑๐๑
อิทัปปัจจยตา (กลุ่มธรรมดา)	๑๐๑
สุญญตา (กลุ่มแห่งความหลุดพ้น)	๑๐๓
ตถาตา (กลุ่มแห่งความหลุดพ้น)	๑๐๘
อตั้มมยตา (กลุ่มแห่งความหลุดพ้น)	๑๐๙
ธรรมะ ๙ ตา	๑๑๐

ธัมมัญญิตตา

ชีวิตที่ไม่กัดเจ้าของ*

วันนี้ก็ได้พูดเรื่อง ๙ ตาต่อไป เพราะว่ายังไม่จบ

เราได้พูดมาแล้ว ๓ ตา ที่เป็นกลุ่มแรกคือกลุ่มที่ว่าด้วยลักษณะ หรือ *characteristics* ของธรรมชาติ กลุ่มนี้ว่าด้วยลักษณะ ซึ่งพูดไปแล้ว ทีนี้ก็จะมาถึงกลุ่มที่ว่าด้วยธรรมชาติ หรือ *ธรรมตา* ซึ่งหาคำพูดยากเหมือนกันจะเป็น *naturality* หรือ *normative* หรืออะไรก็แล้วแต่ ในภาษาไทยเราเรียกว่า กลุ่มธรรมตา

* ธรรมบรรยายแก่คณะชาวต่างประเทศ ปี ๒๕๓๒, วันที่ ๗ มีนาคม ๒๕๓๒.

ธัมมัญญิตตา

(กลุ่มธรรมดา)

ตาที่ ๔ เรียกว่า ธัมมัญญิตตา ธัมมัญญิตตา แปลว่า ความเป็นอยู่ ตั้งอยู่ หรือเป็น ไปก็ตาม ตามธรรมดา ตามธรรมดา ธรรมะ ตามธรรมดา.

จิตะ แปลว่า ตั้งอยู่ ความเป็นที่มั่นตั้งอยู่ตามธรรมดา คือมันตั้งอยู่โดยมีลักษณะ ๓ อย่าง ที่กล่าวมาแล้วนั่นเอง.

ใจความสำคัญอยู่ที่ เห็นความเป็นธรรมดา; เห็นอยู่หรือว่าจะศึกษาอยู่ เห็นอยู่ รู้สึกอยู่ซึ่งความจริงข้อนี้; ถ้าเราจะใช้คำพูดรวมๆ กัน เราก็ใช้คำว่า สังขาร สังขาระ หรือ *compounded things* ทั้งหมดๆ ไม่ยกเว้นอะไร มันตั้งอยู่ในลักษณะเช่นนั้น หรือตามธรรมดาเช่นนั้น.

เราดูที่เป็นภายใน คือ นามรูป; นาม และ รูป *body and mind* ดูที่ร่างกาย ดูที่จิตใจ และแยกเป็นรายละเอียด เป็นขั้นทั้ง ๕ ก็ได้ แล้วเราก็จะเห็นความเป็นของธรรมดา คือลักษณะ ๓ อย่าง อย่างที่กล่าวมาแล้ว.

ถ้าเราดูภายนอก ทรัพย์สมบัติ สิ่งของต่างๆ หรือว่าบุคคล เพื่อนของเรา บุตร ภรรยา สามีอะไรของเรา ทุกอย่างที่มีนเป็นภายนอก ที่เกี่ยวข้องกับเรา ที่เราใช้คำว่า "ของเรา"; มันก็เป็นอย่างนี้ มันก็เป็นของมีธรรมดาๆ อย่างนี้. รวมความว่า ใ้ที่เราเรียกว่า "เรา" ก็ดี ที่เรียกว่า "ของเรา" ก็ดี ล้วนแต่ตั้งอยู่โดยลักษณะอย่างนี้.

เมื่อก่อนเราไม่รู้สึกลักษณะนี้ เมื่อก่อนเราจะรู้สึกว่าอะไรแปลกๆ แปลกอย่างบอกไม่ได้ และเราต้องการให้มันดีกว่า แปลกกว่า สวยงามกว่า เฮอร์ดอ้อยกว่า ซึ่งมันเป็นความโง่ เป็นอวิชชา แล้วก็มีตัวตนต่างๆ ต้องการอย่างนั้นต้องการอย่างนี้ เพราะเราไม่เห็น ความเป็นของธรรมดา ความเป็นตั้งอยู่ตามธรรมดา ความเป็นไปตามธรรมดา.

นั่นเป็นตา ตาที่ ๔ เราจะขอเรียกมันว่า วิปัสสนา; วิปัสสนา การเห็นอย่างแจ่มแจ้ง ตามที่เป็นจริงที่สุด เรียกว่าวิปัสสนา แต่เราเอามาเรียกสั้นๆ ว่า ตา ตา ตา ตา ก็เป็นตาที่ ๔.

* อนิจจตา ทุกขตา อนัตตตา

ฉัมนิยามตา

(กลุ่มธรรมตา)

ที่นี่ เราก็มารับตาที่ ๕ เรียกว่า ฉัมนิยามตา ฉัมนิยามตา.

ฉัมนิยามะ คำว่า นิยามะ แปลว่า กฎ *law*; ธรรมะ ก็คือ ธรรมชาติ หรือธรรมตา; กฎของธรรมชาติ หรือกฎของธรรมตา มีอยู่อย่างนี้ เราก็เห็นความเป็นทั้งหมดนั้น มันเป็นไปตามกฎของธรรมตา ของธรรมชาติ; เราจะเห็นสิ่งทั้งปวงโดยรายละเอียดที่สืบอย่าง กี่ร้อยอย่าง กี่พันอย่าง กี่หมื่นอย่าง มันล้วนจะเป็นไปตามกฎนี้เสมอๆ หหมดเลย.

สรุปความว่า เราเห็นชัดลงไปว่า มันมีกฎของธรรมชาติครอบงำเราอยู่ บังคับเราอยู่ อย่างเจียบขาด เด็ดขาดที่สุด จนเรารู้สึกว่ามันจะต้องทำให้ถูกต้องตามกฎธรรมทานั้น อย่างที่เราจะฝืนมันไม่ได้.

ถ้าว่าในพุทธศาสนานี้ เราอยากจะมี *God* มีพระเจ้ากับเขาบ้างละก็ ก็ถือเอา *law of nature* อันนี้แหละเป็นพระเจ้า; แต่ที่เราถือกัน ก็ถือกันว่าพุทธศาสนาไม่มี ไม่มี *God - atheism* แต่มันก็มีสิ่งสูงสุด สูงสุดที่มันบังคับอยู่เหมือนกับ *God* ของให้รู้จักว่า ฉัมนิยามตามันเป็นอย่างไร.

อิทัปปัจจยตา

(กลุ่มธรรมตา)

ที่นี่เราก็มารับตาที่ ๖ คือ ตัวกฎ ตัวกฎนั้นละ โดยชัดเจน เรียกว่า อิทัปปัจจยตา อิทัปปัจจยตา.

ดูก็จะเห็นว่ามันเป็น *body of the law* มันเป็นกฎที่สรุปเป็นใจความสั้นๆ ได้ว่า เพราะมีสิ่งนี้เป็นปัจจัย สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น และถ้าไม่มีสิ่งนี้เป็นปัจจัย สิ่งนี้ๆ ก็ไม่เกิดขึ้น หมายความว่า มันมีสิ่งที่เป็นปัจจัยแก่กันและกัน แก่กันและกัน แก่กันและกันเรื่อยไป นี้เรียกว่า กฎอิทัปปัจจยตา.

"การเกิดขึ้น" ของสิ่งทั้งปวงก็เป็นโดยกฎอิทัปปัจจยตา, "การดับลง" มันก็เป็นไปตามกฎอิทัปปัจจยตา, ในระหว่างที่มันเกิดและมันดับ มันมีความเปลี่ยนแปลง เปลี่ยนแปลง เปลี่ยนแปลงไปเรื่อย มันก็เป็น "การเปลี่ยนแปลง" ตามกฎอิทัปปัจจยตา.

ครั้นมองดูเข้าไปข้างในเรา นับตั้งแต่อะตอมหนึ่ง ๆ ที่มันประกอบกันขึ้นเป็นเซลล์ มันก็ มีอยู่ เป็นอยู่ ตั้งอยู่ เป็นไป ตามกฎอิทัปปัจจยตา; มันเป็นเซลล์ขึ้นมา แล้วมันก็ยังเป็นไปตามกฎอิทัปปัจจยตา เป็นกลุ่มของเซลล์ขึ้นมา แล้วก็ยังเป็นอิทัปปัจจยตา เป็นอวัยวะนั้นนี้ อวัยวะต่าง ๆ นี่มันก็เป็นตามกฎอิทัปปัจจยตา รวมกันทั้งหมดเป็นร่างกายอย่างนี้แล้วมันก็เป็นไปตามกฎอิทัปปัจจยตา.

ในบรรดา "สิ่งที่มีชีวิต" ทั้งหมด เป็นเพื่อนของเรา บุตร ภรรยา สามีของเรา มันก็เป็นตามกฎอิทัปปัจจยตา; ในขณะที่ไม่มีชีวิต บรรดา "สิ่งที่ไม่มีชีวิต" มันก็ยังเป็นไปตามกฎอิทัปปัจจยตา แม้แต่ก้อนหินก้อนหนึ่งทุก ๆ อนุมันก็เปลี่ยนไปตามกฎอิทัปปัจจยตา; จะเป็นสิ่งมีชีวิตหรือไม่มีชีวิตก็ตามมันเป็นไปตามกฎอิทัปปัจจยตา. เราก็ตุสเสียคำเดียวว่า "ทุก ๆ ปริมาณ ทุก ๆ อะตอม มันเป็นไปตามกฎอิทัปปัจจยตา" แล้วก็ไม่ต้องพูดถึงอื่นได้อีกแล้ว.

แต่ถ้าว่ากฎอันนี้เอามาใช้กับสิ่งที่มีความรู้สึก *sentient being* มีความรู้สึกอย่างนี้แล้ว เราเรียกชื่อกฎอันนี้ว่า ปฏิจจสมุปปาตะ *dependent origination* เราเปลี่ยนชื่อกฎมาใช้กับสิ่งที่มีความรู้สึก; เรื่องนี้เป็นเรื่องที่ต้องศึกษากันเป็นพิเศษ อย่างละเอียด ปฏิจจสมุปปาตะนี้ เพราะมันเป็นเรื่องเกี่ยวกับชีวิตจิตใจโดยตรง แล้วก็คำอธิบายที่ทำให้ยุ่งยากนะ พระพุทธเจ้าที่แรกท่านก็ตรัสไว้ในฐานะที่ว่า "สำหรับเป็นอนัตตา" สำหรับสิ่งที่เป็นอนัตตา อนัตตา ท่านตรัสไว้ว่า "ไม่ต้องมีการเกี่ยวพันกันระหว่างชาติก่อน ชาตินี้ และชาติข้างหน้า"; ต่อมาคำอธิบายชั้นหลัง มันมุ่งไปในทางศีลธรรมของผู้ที่ยังมีความรู้สึกว่าตัวตน เกิดคำอธิบายใหม่สำหรับปฏิจจสมุปปาตะ อย่างที่มีตัวตน เกี่ยวข้องกันกับชาติก่อน กับชาตินี้ กับชาติต่อไป; เรื่องปฏิจจสมุปปาตะนี้ทำให้ท่านยุ่ง *confuse* รู้ไว้เถอะว่า มันมีอยู่ ๒ แบบของการอธิบาย เพื่อปรมาตถธรรมอันแท้จริงอย่างหนึ่ง และเพื่อศีลธรรม สำหรับสมมติ — *relative truth* นี้ก็อีกอย่าง.

Description เกี่ยวกับเรื่องนี้โดยละเอียดได้เคยกระทำแล้ว ได้พูดแล้ว ได้พิมพ์เป็นหนังสือ

เล่มเล็ก ๆ เล่มหนึ่ง เรียกว่า *What Paticcasamuppada is?* ท่านไปหาอ่านเอาเอง จะเข้าใจ เรื่องตอนนี้ดีที่สุดในที่สุด.

"กฎปัจจุสมุปบาท" มันก็คือ "กฎธัมมนิยามตา" เดียวนี้เอามาพูดให้ชัด ให้ชัดเจน เป็นรายละเอียดที่ชัดเจนยิ่งขึ้น สำหรับจะได้ปฏิบัติ เพื่อป้องกัน ป้องกันกระแส กระแสแห่ง การปรุงแต่งที่เรียกว่าปัจจุสมุปบาท; ถ้าพูดโดย *theory* แล้วมันก็มากมาย ไม่ค่อยจะสิ้นสุด จะไปพูดเป็น *philosophy* ก็ได้ มันก็เสียเวลา มาพูดอย่างที่เรียกว่ามันเป็น *practical* กัน ดีกว่า คือว่า "เราจะควบคุมกระแสแห่งปัจจุสมุปบาทได้ก็โดยการควบคุมผัสสะ มีสติ สมบูรณ์ที่สุดในขณะแห่งผัสสะ เราก็จะควบคุมกระแสแห่งปัจจุสมุปบาทนี้ได้".

ถ้าท่านประสบความสำเร็จในการปฏิบัติอานาปานสติ ท่านก็จะมีสติ *mindfulness* มากพอ ที่จะควบคุมกระแสแห่งปัจจุสมุปบาท และท่านก็จะไม่มีความทุกข์ ความทุกข์ก็จะเกิดแก่ท่านไม่ได้.

นี่เป็น กลุ่มที่ ๒ ธัมมัญญิตตา ธัมมนิยามตา อิทัปปัจจยตา; กลุ่มนี้ก็มี ๓ เรียกว่า กลุ่มแห่งธรรมตา.

สุญญตา

(กลุ่มแห่งความหลุดพ้น)

ที่นี่เราก็มาถึงกลุ่มที่ ๓ ตาที่ ๗ เรียกว่า สุญญตา;

สุญญะ แปลว่า ว่าง, สุญญตา แปลว่า ภาวะแห่งความว่าง; เห็นสิ่งนี้ ก็เป็นวิปัสสนา ที่สำคัญที่สุดที่จะต้องเห็น คือเห็นความที่ทุกสิ่งๆ *phenomena* และ *noumenon* นี้มันว่าง; ว่าง เรียกว่าเห็นสุญญตา.

ขอให้ระวังเรื่องคำว่า "ว่าง"; ใช้คำว่า *void* จะถูกต้อง แต่ถ้าไปใช้คำว่า *empty* เป็นต้น อันนี้ไม่ถูกต้อง เพราะมันไม่ใช่ไม่มีอะไร มันมีอะไร แต่มันว่าง; ว่างจากความหมายแห่งอัตตา.

ที่มันมีร่างกาย มันมีจิตใจ หรือมีอะไรแล้วแต่มันจะมี มันมีได้ แต่ในนั้นมันว่างจากสารระ หรือ essence ที่จะไปเรียกมันว่า เป็นอัตตา.

บาลีที่เป็นหลักก็มีว่า ว่างจากอัตตาและอัตตนิยา *สุญโณ อุตเตน วา อุตตนิเยน วา* – ว่างจากอัตตา ว่างจากอัตตนิยา; ข้อนี้เราได้พูดมาแล้วว่า "ถ้ามันมีอัตตา มันก็ต้องมีอัตตนิยา" มันมีของที่เนื่องด้วยอัตตา; ต้องว่างจากอัตตา และว่างจากของที่เนื่องด้วยอัตตา ไม่มีสารระที่จะไปเรียกมันว่าอัตตา หรืออัตตนิยา นี่ความหมายของคำว่า "ว่าง".

เราได้พูดกันมาแล้วแต่ก่อนๆ ว่า "อัตตา อัตตาไม่ใช่เป็นของที่มีอยู่จริง เป็นเพียง *conceptual, conceptual thought* ด้วยอำนาจของ *ignorance* ของอวิชา" ถ้าเราเห็นความจริงข้อนี้ ก็จะเห็นสูญญตา ที่เรียกว่า "มันว่างจาก *concept* ว่าอัตตา".

เมื่อวานเราก็ได้พูดว่า เมื่อใดท่านเตะรถยนต์ของท่าน เมื่อนั้นท่านก็ถึงจุดของความโง่งของท่านเกี่ยวกับอัตตา; ที่นี้เมื่อมันมี "อัตตา" มันก็ต้องมีความรู้สึกต่อสิ่งที่มาเกี่ยวข้องกับ "อัตตนิยา"; เช่น เราจะรู้สึกคำว่า "เรา", เรามีชีวิต "ของเรา" ชีวิตมันเป็นของเรา, ร่างกาย "ของเรา" นี้เรียกว่า อัตตนิยา; ทรัพย์สมบัติ บุตร ภรรยา สามี เกียรติยศชื่อเสียงอะไรต่างๆ มันก็เป็นอัตตนิยา เป็นธรรมดา.

เราจะต้องรู้ความจริงในข้อที่ว่า ร่างกาย อวัยวะต่างๆ ของร่างกาย โดยเฉพาะอย่างยิ่ง *nervous system* มันทำอะไรได้ รู้สึกอะไรได้ ทำให้คิดนึกอะไรได้ จิตมันคิดนึกอะไรได้ ร่างกายก็ทำอะไรได้ คล้ายๆ กับมันมีตัวอัตตาหรือตัวเจ้าของไอ้สิ่งเหล่านี้; นี่ธรรมะนี้ต้องการจะบอกให้รู้ว่า "สิ่งเหล่านั้นก็เป็นเพียงสังขารอย่างหนึ่งๆ ไม่ได้มีอัตตา หรือ *soul* หรือ *self* หรืออะไรชนิดนั้นอยู่ในร่างกายนี้ หรืออยู่ในจิตใจนี้; ร่างกายก็ร่างกายล้วนๆ จิตก็จิตล้วนๆ ระบบประสาทมันก็เป็นระบบประสาทล้วนๆ; อย่าไปเข้าใจว่ามีอัตตาอยู่ด้วยกับสิ่งเหล่านี้". เหมือนกับเด็กๆ ที่เขาเปิดหลังนาฬิกาดู เห็นมันเดินได้ เดินได้นั้น ความรู้สึกว่า ในนั้นมีอัตตา มี *soul* มี *system* อะไรมันก็เกิดขึ้น ก็สังเกตดู มันเกิดขึ้นได้ มันคิดได้ มันเข้าใจผิดได้ เพราะมันยังไม่รู้จริง; ฉะนั้นขอให้รู้จริง สิ่งเหล่านี้ไม่ได้มีสิ่งที่เป็น *soul* หรือเป็นอัตตา มันก็ทำได้ พูดได้ คิดได้ อะไรได้ตามเรื่องของธรรมชาติ; เราต้องรู้จักนาฬิกาเหมือนกับที่ช่างแก่นาฬิกาเขารู้จัก อย่ารู้จักนาฬิกาเหมือนเด็กทารกคนนั้นรู้จัก มันก็จะนำไปสู่ลัทธิ

animism แล้วก็นำไปสู่ลัทธิไสยศาสตร์ ไสยศาสตร์อันโง่เขลา.

คนป่าสมัยนั้นเขาไม่มีความรู้เรื่องนี้ เขาเอาตามความรู้สึก *commonsense* เขาก็เลยเอาทุกอย่างมีอัตตา; มีวิญญาณ ในต้นไม้ ในภูเขา ดวงดาวอะไรมันก็มี มีอัตตา คนสมัยนั้นมีความคิดอย่างนั้น; "ความรู้เรื่องสุญญตา ไม่มีอัตตา" นี่มันช่วยได้.

เรามีความเสียใจที่พุทธบริษัทของเราก็ยังไม่ได้รู้ความจริงของเรื่องนี้ เลยตกไปอยู่ในลัทธิมีอัตตา เป็น *animism* เป็น *superstitious* เป็นอะไรไป ไปเสีย น่าเสียใจ น่าเสียตาย; พุทธศาสนาต้องการสอน "เรื่องสุญญตา" นี้ เป็นเรื่องสูงสุดของวิชาความรู้ เหนือไปกว่าที่เขา รู้กันมาแล้วแต่หนหลังอย่างผิด ๆ ว่ามันมีอัตตา.

อย่าลืมประโยคที่เคยบอกว่า **เรามีอัตตา ซึ่งมีไข่อัตตา**; เรามีอัตตาใน *concept* อันโง่เขลาของเราว่ามีอัตตา อัตตานั้นมีไข่อัตตา มีไข่อัตตา; เรามีอัตตา ซึ่งมีไข่อัตตา นี้สำหรับคนธรรมดา.

อย่าลืมคำ ๓ คำที่สำคัญที่สุด คือ ๑. อัตตา — อัตตาสุดโต่งฝ่ายนี้ มีอัตตาอย่างโง่เขลา ๒. สุดโต่งฝ่ายมันเป็นนิรัตตา — นิรัตตา ไม่มีอัตตาเลย ๓. ที่มันอยู่ตรงกลาง อยู่ตรงกลางนี้ อนัตตา — มันมีอัตตาซึ่งมีไข่อัตตา มีอัตตาซึ่งมีไข่อัตตาเป็น *real* อัตตา; สามคำนี้ ๑. อันนี้มันเป็นอัตตา มันโง่เต็มที มีอัตตาๆ อะไรไปหมด ในโตะในเก้าอี้ก็มีอัตตา ๒. นี้ไม่มีอะไรเลยนี้มันไม่ไหวหรอก มันเป็น *Nihilism* เป็นอะไรไปทางโน้น ๓. ตรงกลางนี้มีอัตตาซึ่งมีไข่อัตตา.

ความรู้เรื่องสุญญตา สุญญตา ว่าว่างจากอัตตา ก็คือรู้ว่า มันมีอัตตา ซึ่งมีไข่อัตตา อัตตาที่แท้จริง; คำว่าสุญญตามีขอบเขตอย่างนี้ ฉะนั้นอย่าแปลว่า *emptiness* หรืออะไรทำนองนั้น.

เราจะบอกลูกเด็ก ๆ ให้เขารู้เรื่องนี้ว่า *You are "you", which is not "the real you". I am the "I", which is not "the real I".* เด็ก ๆ เขาอาจจะฟังไม่ถูก ก็จะทำให้เขาเข้าใจหรือโกหก ก็ตามใจ แต่จำเป็นที่จะต้องพยายามให้เขาเข้าใจคำพูดอย่างนี้ให้ได้.

เมื่อยังอยู่ในท้องมารดา หรือคลอดออกมาใหม่ๆ ยังไม่มีอัตตา ยังไม่มี *concept* ว่าอัตตา ต่อเมื่ออวัยวะของเขา ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ มันทำหน้าที่รู้อย่างนั้น รู้อย่าง

นี้ เกิดผลปฏิกิริยาขึ้นมาเป็นบวก เป็นลบ เป็นพอใจ เป็นไม่พอใจ เขารู้สึกอย่างไร เขาก็จะเกิด *concept* ว่า "ฉันเป็นผู้รู้สึก" เราตั้งต้นชีวิตด้วยความโง่กันอย่างนี้ทั้งนั้นแหละ; ทุกคนตั้งต้นชีวิตขึ้นมาด้วยความโง่เรื่องอดีต เรื่องอดีต เมื่อมีอดีตที่โง่อย่างนี้แล้วมันก็มี *selfishness* ตอนนี้เป็นปัญหาที่สุที่สุดของความยุ่งยากลำบากที่สุด ถ้าไม่มี *concept* ว่า *self* มันก็ไม่มี *selfishness* แต่มันช่วยไม่ได้ มันมี *concept* ว่า *self* อดีต มากขึ้นมากขึ้นๆ ถ้าเราไม่รู้จักความจริงข้อนี้ เราจะแก้ปัญหาคความทุกข์ทั้งหลายไม่ได้.

เมื่อมีติดบอดมือ ความเจ็บมันสร้าง *concept* ว่า "กูเจ็บ" กูเป็นผู้เจ็บ อดีตก็นึกขึ้นในกรณีนี้โดยเฉพาะ; มันก็เลยโง่ว่า "มีติดบอดกู" ไม่ใช่มีติดบอดนิ้ว หรือเป็นเพียงของแข็งผ่านเนื้อ. นี่โง่ความคิดว่ากู ว่า *self* นี่มันมาจากความรู้สึกอย่างไรอย่างหนึ่ง นี่เราจะต้องรู้จักไว้ให้ดี "มีติดบอดนิ้ว อย่าว่ามีติดบอดกู".

อดีตไม่ได้มีอยู่ตลอดเวลา อดีตจะเกิดขึ้นมาที่หนึ่งเมื่อมีเหตุการณ์ที่หนึ่ง เช่นมีติดบอดนิ้ว เป็นต้น; อะไรๆ ก็ตามก็อย่าง ก็เรื่อง ก็ร้อยอย่าง ก็พันเรื่อง อดีตก็นึกขึ้นมาได้ทุกเรื่องและทุกที; นี่อดีตเป็นของไม่มีตัวจริง ไม่มีอยู่จริง แต่เกิดขึ้นทุกทีที่มีความรู้สึก เพราะความโง่ จึงเห็นว่าอดีตอันไม่ได้เป็นของจริง มันเป็นอนัตตา "ตัวตนที่รู้สึกว่าเป็นตัวตนนั้นไม่ใช่เป็นตัวตนจริง" เกิดขึ้นชั่วขณะๆๆ ที่มีความรู้สึกอย่างไรอย่างหนึ่ง.

เมื่อระบบประสาททางตา ทำหน้าที่เห็นรูป มีความรู้สึกต่อรูป มันก็เกิดความโง่ว่า "กูเห็น กูเห็น", ถ้าระบบประสาทที่หูมันรับเสียง มันก็เกิดว่า "กูได้ยิน", เมื่อระบบประสาททางจมูกได้กลิ่น ได้กลิ่นอย่างนั้นอย่างนี้ มันก็ว่า "กู กูหอม กูเหม็น", เมื่อลิ้น ลิ้นมันอร่อยหรือไม่อร่อยก็ "กูอร่อย หรือไม่อร่อย", เมื่อผิวหนังสัมผัสสัมผัสมันนวล อ่อนโยน สบาย หยิบ กระทบ อะไรก็ตาม มันก็ "กูๆๆ กูสัมผัส", เมื่อจิตมันทำหน้าที่คิดนึกตามหน้าที่ของจิต มันมีความเชื่ออย่างนั้นมันก็ "กูคิด กูคิด"; อดีตก็นึกขึ้นอย่างมากมายไม่หวาดไม่ไหว เมื่อตาเห็นรูป หูฟังเสียง จมูกได้กลิ่น ลิ้นได้รส กายได้สัมผัส จิตได้คิดนึกขึ้นมา; อดีตนับจำนวนไม่ไหว.

มันมีความยากลำบากเป็นสองเท่า สองเท่าตัว คือโดยธรรมชาติ โดย *instinct* ไข่ลูกทารกมันก็คิดอย่างนี้ได้เอง มันรู้สึกอย่างนี้ได้เอง ว่ามีอดีต นี่ตามธรรมชาติ โดย *instinct*; แล้วมันก็มีลัทธิคำสอน ลัทธิทางศาสนาสอนอย่างนี้ สอนว่ามีอดีต สอนว่ามีอดีต และจะอยู่

ตลอดกาล *everlasting*; นี้ ของคนคนนั้นก็ไปไม่รู้ที่ภพที่ชาติ มีอัตตาอย่างนี้ มันจึงเป็นความลำบากสองเท่าที่จะรู้เรื่องอนัตตา. ธรรมชาติของมันทำให้เกิดความรู้สึกอย่างนี้ คำสอนที่รับเข้ามาใหม่ในโรงเรียนอะไรก็ทำให้รู้สึกอย่างนี้ นี่มันเป็นพฤติกรรม พฤติกรรมที่มีอยู่แล้ว มีอยู่จริงในประเทศอินเดียก่อนพุทธกาล ก่อนพุทธกาล คำสอนอย่างนี้ก็ยังมีอยู่ทั่วไปแม้ในยุคพุทธกาล; พุทธศาสนาเกิดขึ้นมาสอนเรื่องอนัตตา นี่มันก็ยากลำบาก แต่ไม่มีทางอื่น ถ้ามันไม่มีความรู้เรื่องอนัตตาแล้วมันดับทุกข์ไม่ได้ แล้วมันดับทุกข์ไม่ได้ มันเลยต้องต่อสู้ๆ ที่จะศึกษา ที่จะมีความรู้ความเข้าใจเรื่องอนัตตา; มันไม่ได้มี *self* มี *soul* อย่างที่ว่าที่สอนกันนี้.

ความจริงที่เราจะต้องรู้มันมีอยู่ว่า วัฒนธรรมทางศาสนาออกจากประเทศอินเดีย แผลไปยังประเทศต่างๆ ไปลังกา ไปพม่า มาไทย มาอะไรก็ตามนี้ คำสอนของ *Brahmanism, Hinduism* ก็แล้วแต่จะเรียก "เรื่องมีอัตตา มีอัตตา" นี่มันมาก่อน มาก่อนพุทธศาสนาเกิดด้วยซ้ำไป มันเที่ยวสอนเรื่องมีอัตตาดูนี้ทั่วไปแล้วในแถบนี้ มันจึงเป็นพื้นฐานแห่งจิตใจของคนเหล่านี้ จะมีอัตตาๆ; พอพระพุทธศาสนาเกิดขึ้น "สอนเรื่องอนัตตา" แล้วก็มาทีหลัง มาสอนคนที่เชื่อเรื่องอัตตาแน่นแฟ้นไปแล้ว นี่มันลำบากๆ ต้องต่อสู้กันมากกว่าจะสอนสำเร็จ.

แต่อย่างไรก็ดี เราก็ต้องยอมรับว่า คำสอนเรื่องมีอัตตา มีอัตตา นี่มันมีประโยชน์ทางศีลธรรม *morality* มันมีประโยชน์ทางศีลธรรม เพราะคนมันรักตัว มันอยากจะดี มันก็ทำ ใ้มีศีลธรรมมันก็มีประโยชน์แต่มันไม่ดับทุกข์สิ้นเชิง เวลาที่มีอัตตาๆ อยู่ก็มีภาระหนัก มีชีวิตที่หนัก หรือที่กัดเจ้าของ มันก็จำเป็นจะต้องต่อสู้ แม้จะลำบากกันอย่างไร ก็เลื่อนชั้นๆ ขึ้นไปสู่อนัตตา หรือสูญญตา สอนว่าว่างจากอัตตา ใ้กัน ใ้จนได้.

ธรรมชาติมันบังคับให้เป็นอย่างนั้นอยู่ด้วย คือมันมีอัตตาในความรู้สึก และได้รับคำสอน มันมีประโยชน์ทางศีลธรรม แต่ถ้าเราจะมาทำความเข้าใจในเรื่องนี้กันให้ชัดเจน เราก็พอจะทำได้ ละความชั่ว ละความชั่ว แล้วก็มาอยู่ที่ทำความดี ทำความดี การละความชั่ว ทำความดี ต้องมีอัตตาเป็นเครื่องรองรับ ไม่อย่างนั้นมันไม่รู้จะชั่วหรือดีที่ไหน ความรู้สึกว่าอัตตายังจำเป็นอยู่ สำหรับจะทำความดี ทำความดี ทำความดี แต่แล้วมันไม่ดับทุกข์ มันต้องเหนือดีขึ้นไป ว่างจากอัตตา นี่คือสูญญตา. ละชั่ว ทำดี ยังไม่ดับทุกข์ ก็ต้องไปสู่สูญญตา คือ ว่างจากชั่ว ว่างจากดี; นี่หลักเกณฑ์ทั้งหมดของมนุษย์ที่จะรอดจากความทุกข์.

ตถาตา

(กลุ่มแห่งความหลุดพ้น)

ที่นี่เราก็มາถึงตาที่ ๘ เรียกว่า ตถาตา

หลังจากที่เราเห็นสุญญตา ว่ามันไม่มีอัตตา มันมีอัตตาที่มีใช่อัตตา "การที่มีอัตตา ซึ่งมีใช่อัตตา" นั่นแหละมันคือความเป็นเช่นนั้น; ความเป็นเช่นนั้นเรียกว่าตถาตา ตถาตา มันเป็นเช่นนั้น เป็นเช่นนั้น คือมิได้มีอัตตาที่แท้จริง มีแต่อัตตาที่มีใช่อัตตาที่แท้จริง.

ถ้าจะให้สมบูรณ์ที่สุด แข็งแรง แน่นหนา แน่นแฟ้นที่สุด เราก็จะต้องเห็นมาตั้งแต่ ต้น คือ เห็นอนิจจตา ทุกขตา อนัตตตา ธัมมัญญิตตา ธัมมนิยามตา อิทัปปัจจยตา สุญญตา ถึงอันที่ ๗ นี้แล้วมันก็เห็นตถาตา ตถาตา เช่นนั่นเอง เช่นนั่นเอง เช่นนั่นเอง อย่างสมบูรณ์ที่สุด

เราจะต้องเห็นตถาตา ตถาตาถึงที่สุด พอถึงที่สุดแล้วมันเห็นเช่นนั้นเอง เช่นนั่นเอง หรือธรรมตาถึงที่สุด ในความรู้สึกที่เป็นบวกหรือเป็นลบ *positive* หรือ *negative* มันไม่มี มันจะไม่มี นั่นคือความที่เรียกว่าเช่นนั้นเอง เช่นนั่นเอง; ถ้ายังเห็นเป็นน่ารัก น่าเกลียด น่ากลัว น่าตื่นเต้น อะไรอยู่นั้น ยังไม่เห็นตถาตา ถ้าเห็นตถาตามันจะเลิกความหมายของคำที่เป็นคู่ว่าบวกหรือลบ.

ถ้าเห็นตถาตาถึงที่สุด มันก็ช่วยให้อยู่เหนือความหมายของสิ่งที่เป็นคู่ๆ เป็น *dualism* หรือเป็น *paired opposites* ก็ตาม มันจึงไม่มีความรู้สึกว่าดี—ว่าชั่ว ว่าได้—ว่าเสีย ว่ากำไร หรือว่าขาดทุน ว่าแพ้หรือว่าชนะ ไม่มีความรู้สึกเป็นคู่ๆ อย่างนี้อีกต่อไป นี่คือผลของการเห็นตถาตา; ชีวิตก็จะไม่มีการทรมาน การถูกทรมาน ไม่มีสิ่งผูกพันชีวิต ไม่มีของหนักแก่ชีวิต นี่มันไม่มีอะไรที่จะทำอันตรายชีวิต เรียกว่าชีวิตไม่ถูกกัด หรือชีวิตไม่กัดตัวเอง ชีวิตจะไม่ถูกอะไรกัด ชีวิตจะไม่กัดตัวเอง นี่เพราะการเห็นตถาตา.

อติมมยตา

(กลุ่มแห่งความหลุดพ้น)

ที่นี่จะเห็นได้ง่ายแล้วว่า ตถาตา ตาที่ ๘ นั้นก็นำไปสู่ตาที่ ๙ คือ อติมมยตา อติมมยตา จิตไม่อาจจะถูกปรุงแต่งให้บวกล้มเหลว ให้ยืดยาวในบวกล้มเหลว ความเป็นอย่างนี้ เรียกว่า อติมมยตา.

จิตคงที่ คงที่แล้วก็คงทนด้วย คือเปลี่ยนไม่ได้ มันมีความต้านทานถึงที่สุด จะเรียกอะไร *immunization, immunity* ไม่รู้จะเรียกอะไรคุณไปคิดเอาเอง แต่ว่ามันมีความต้านทานสูงสุด อติมมยตามีความต้านทานสูงสุด จะไป *condition* ไป *concoct* อะไรมันไม่ได้ นี่ภาวะที่เรียกว่า อติมมยตา.

นึกถึงคำที่เคยพูดไว้แล้วว่า หญิงสาวผู้ไหนมีอติมมยตา ผู้ชายเกี้ยวไม่ได้ เกี้ยวไม่สำเร็จ; หัวเราะไม่ได้ ร้องไห้ไม่ได้ ดีใจไม่ได้ เสียใจไม่ได้ คงที่ แม้แต่มีอะไรเข้ามาเกี่ยวข้องกับเข้ามาสัมผัส ก็ไม่มีการเปลี่ยนแปลง.

ความหมายที่สำคัญ ที่ลึกซึ้งที่สุดก็คือ เดียวนี้จิตอยู่นิ่งอิทธิพลของความเป็นบวกล้มเหลวในสากลจักรวาล เป็นจิตที่เรียกว่า หลุดพ้น; หลุดพ้น หลุดพ้นออกไปได้จากอำนาจสิ่งทั้งหลายทั้งปวงที่จะปรุงแต่งจิต. เราจึงเรียกจิตที่มีอติมมยตาว่า จิตที่แข็งเหมือนกับเพชร มีจิตที่เป็นเพชร และจะมีชีวิตที่เป็นเพชร ชีวิตที่เป็นเพชรคือแข็งจนอะไรทำอะไรไม่ได้ แต่มันสามารถทำอะไรต่อสิ่งอื่นได้ มีผลอย่างนี้ เหมือนกับเพชร ไม่มีอะไรตัดเพชร แต่เพชรตัดทุกสิ่งได้.

กลุ่มที่ ๓ คือ สุญญตา ตถาตา อติมมยตา กลุ่มนี้เราเรียกว่า กลุ่มแห่งความหลุดพ้น.

ธรรมะ ๙ ตา

เรามีกลุ่มที่ ๑ เห็นลักษณะของสิ่งทั้งปวง, เรามีกลุ่มที่ ๒ เห็นธรรมตา ธรรมตาของสิ่งทั้งปวง, ในกลุ่มที่ ๓ เราก็จะเห็นใจความที่จิตหลุดพ้นจากสิ่งทั้งปวง หลุดพ้นจาก *concept* ว่าอัตตา นี่เป็นการหลุดพ้นสูงสุด.

ทีนี้ก็จะขบอความจริงแก่ท่านทั้งหลายว่า การจัดให้เป็น ๓ กลุ่ม หรือ ๙ ตา นี้มีเจตนาที่จะจัดขึ้นมาเอง ให้สะดวก ให้ง่าย แก่ท่านทั้งหลายที่จะศึกษาพระพุทธศาสนาโดยหัวใจ ที่จริงอาจจะจัดเป็นอย่างอื่นก็ได้ แต่เห็นว่าจัดอย่างนี้ง่ายที่สุด แก่การศึกษา แก่การเข้าใจ และในพระบาลีไม่ได้มีจัด ๙ ตา ๓ กลุ่ม อย่างนี้ แต่ชื่อของธรรมะเหล่านี้มี แล้วก็จัดไว้ในลักษณะอย่างอื่น ที่จัดให้เป็น ๙ ตา ๓ กลุ่ม อย่างนี้ เพื่อเหมาะแก่ท่านทั้งหลายในที่นี้.

ในพระคัมภีร์ทั้งหมด ทั้งพระไตรปิฎกมัน ๘๔,๐๐๐ ที่จะเรียน ที่จะรู้ ที่จะศึกษา ตาๆๆ นี้มีมากมายเหลือที่จะกล่าว แต่เลือกมาให้ท่านทั้งหลายได้เรียนเพียง ๙ ตา สรุปลงเป็น ๓ กลุ่มนี้ เพื่อประหยัดเวลา ประหยัดความเหนื่อย ประหยัดความลำบากของท่านทั้งหลาย.

"๙ ตา นี้เพียงพอ" เพียงพอที่สุดที่จะแก้ปัญหาทุกอย่างทุกประการ; คุณเห็นไหม เราไม่ได้พูดถึง *เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา* ในแง่ของศีลธรรมเราไม่ได้พูดถึง แต่ถ้าว่ามี ๙ ตา มี ๙ ตาจนถึงอติตัณหาแล้ว มันมีเมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา ชั้นสูงสุดเต็มๆ มันมีอนัตตา มันไม่เห็นแก่ตัวมันก็กรุณา มุทิตา อะไรได้เต็มที่ สุกญตา นี้กลับมีกรุณา มีเมตตา อย่างเต็มที่ เพราะมันไม่มีตัวที่จะเห็นแก่ตัว มันก็เห็นแก่ผู้อื่น เห็นแก่ความถูกต้อง เห็นแก่สิ่งเหล่านี้ได้.

นี่เราไม่ได้พูดถึงการละกามราคะ ละกามารมณ์ อะไรให้เสียเวลา เพราะว่าถ้ามี สุกญตา มีอนัตตาแล้ว ความรู้สึกทางกามารมณ์ทางเพศ ทางนี้มันมีไม่ได้; นี้เรียกว่าประหยัดเวลา ประหยัดความลำบาก ที่จะศึกษาธรรมะทั้งหมดในพระพุทธศาสนา ด้วยการศึกษารื่อง ๙ ตา.

ตัวอย่างเช่น ท่านมีปัญหาหนักเกี่ยวกับกิเลส เกี่ยวกับราคะ ลักษณะทางเพศอย่างรุนแรง ท่านจะแก้ไขมันได้อย่างไร ไร้ความรู้เรื่องอนัตตา เรื่องสุญญตา นั่นแหละจะแก้ไข ได้ดีกว่าการศึกษาเรื่องปฏิญญ เรื่องปฏิญญ เรื่องดูซากศพ พิจารณาซากศพ เพราะว่าถ้าท่าน ไม้มีความรู้เรื่องอนัตตา สุญญตาแล้ว ท่านอาจประกอบกิจกรรมทางเพศแม้แก่ซากศพ แม้ กับซากศพก็ยังได้ ฉะนั้นความรู้เรื่องสุญญตา อนัตตานั้นมันแก้ปัญหาลึกซึ้ง.

เดี๋ยวนี้เรามีความรู้เรื่องอตัมมยตา จนจิตมีภาวะแห่งอตัมมยตา มีอำนาจต้านทาน มีอำนาจแก้ไข มีอำนาจป้องกันสิ่งต่างๆ ด้วยอตัมมยตา มีจิตเป็นเพชร มีชีวิตเป็นเพชร ไม้มีปัญหาอะไรเหลืออยู่ เพราะมันตัดปัญหาเหล่านั้นได้หมด.

ขออย่าประโยชน์ของอตัมมยตาให้ท่านสนใจเป็นพิเศษว่า มันเป็นสิ่งสูงสุด หลักธรรมะนี้ มาสูงสุดอยู่ที่อตัมมยตา พอมีอตัมมยตาก็กลายเป็นหลุดพ้นออกไปเป็นอริยบุคคล ที่เรียกว่า โลกุตตระ เหนือโลก ตัวอตัมมยตาเองมันก็เป็นการอยู่เหนือ เหนือสิ่งต่างๆ อยู่แล้ว พอมี อตัมมยตาก็อยู่เหนือสิ่งต่างๆ ได้ เหนืออิทธิพล เหนือความดึงดูด เหนือความยั่วชวน เหนือ ะไรของสิ่งต่างๆ นี่คือประโยชน์ของอตัมมยตา จนไม้มีอะไรๆ มาทำแกจิตได้ในลักษณะ ปรุแง่งกิติ ยั่วชวนกิติ หลอกหลวงกิติ นี่ประโยชน์ของอตัมมยตา; พยายามศึกษาเรื่องต่างๆ ตาๆ จนมีอตัมมยตาน้อยๆ มากขึ้นๆ มีถึงที่สุดเมื่อไรก็เป็นพระอรหันต์เมื่อนั้น.

เราถือเอาความหมายของคำว่า เพชรเป็นสิ่งสูงสุด ฉะนั้นธรรมะเรื่องอตัมมยตา หรือ ตาๆ นี้ เราจะเรียกว่า วัชรธรรมะ ธรรมะที่มีค่าเหมือนกับเพชร หรือเปรียบเหมือนกับเพชร มีคำว่า "วัชรธรรม" กับเขาลักหน้อย; เมื่อจิตมีวัชรธรรม วัชรธรรม จิตก็กลายเป็นวัชรจิต เมื่อจิตกลายเป็นวัชรจิต ชีวิตก็กลายเป็นวัชรชีวิต; วัชรชีวิต ชีวิตเพชร จิตเพชร ขอให้มอง ค่าของมันอย่างนี้เป็นเครื่องดึงดูดใจ.

mode of life ชนิดนี้ เราจะเรียกว่า "วัชรชีวิต —ชีวิตเป็นเพชร" เป็นอยู่ด้วยชีวิตที่เป็น เพชร ต่อไปนี้ชีวิตก็จะไม่กั๊ดเจ้าของ ชีวิตจะไม่กั๊ดตัวเอง และไม้มีอะไรๆ จะมากั๊ดชีวิตได้ เราก็มชีวิตสูงสุด เป็นชีวิตที่ไม่กั๊ดเจ้าของอีกต่อไป; ชีวิตที่ไม่กั๊ดเจ้าของ ชีวิตที่ไม่กั๊ดตัวเอง มีลักษณะอย่างนี้ เรื่องชีวิตที่ไม่กั๊ดตัวเองก็จบลงด้วยความหมดเวลาแล้ว ขอขอบคุณที่เป็นผู้ฟัง ที่มีความอดทน ถ้ายังมีความอดทนได้ อยากรัง วันพรุ่งนี้มาพูดกันอีก.

วันนี้ปิดประชุมแล้ว.

มันมีกฎของธรรมชาติครอบงำเราอยู่
บังคับเราอยู่อย่างเฉียบขาด เด็ดขาดที่สุด
จนเรารู้สึกว่ามันจะต้องทำให้ถูกต้อง
ตามกฎธรรมชาตินั้น อย่างที่เราจะฝืนมันไม่ได้

ธัมมปิณฑิต

กฎตายตัวแห่งธรรมดา

ธัมมนิยามตา	๑๑๕
ธรรมะ ๔ ความหมาย	๑๑๗
กฎตายตัวของธรรมดา	๑๒๒
ธัมมนิยามสุดตปาฐะ	๑๒๖

ภาคผนวก : ธัมมนิยามตา

โดยสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ประยุทธ์ ปยุตฺโต)

จดหมายอนุญาตและคำอนุโมทนา จากสมเด็จพระเจ้า

บันทึกที่ ๑ : *ธรรมนิยาม ๑ และ ธรรมนิยาม ๓* ๑๓๑

ตถตา - ความเป็นเช่นนั้นเอง ๑๓๕

ธัมมนิยามตา*

ทีนี้ เราก็มารวมถึงตาที่ ๕ เรียกว่า ธัมมนิยามตา ธัมมนิยามตา.

ธัมมนิยามะ คำว่า *นิยามะ* แปลว่า กฎ *law*; *ธรรมะ* ก็คือ ธรรมชาติ หรือธรรมดา; กฎของธรรมชาติ หรือกฎของธรรมดา มีอยู่อย่างนี้ เราก็มองเห็นความเป็นทั้งหมดนั้น มันเป็นไปตามกฎของธรรมดา ของธรรมชาติ; เราจะเห็นสิ่งทั้งปวงโดยรายละเอียดที่สืบอย่าง กี่ร้อยอย่าง กี่พันอย่าง กี่หมื่นอย่าง มันล้วนจะเป็นไปตามกฎนี้เสมอๆ หมดเลย.

สรุปความว่า เราเห็นชัดเจนไปว่า มันมีกฎของธรรมชาติครอบงำเราอยู่ บังคับเราอยู่ อย่างเฉียบขาด เด็ดขาดที่สุด จนเรารู้สึกว่ามันจะต้องทำให้ถูกต้องตามกฎธรรมดานั้น อย่างที่เราจะฝืนมันไม่ได้.

ถ้าว่าในพุทธศาสนานี้ เราอยากจะมี *God* มีพระเจ้ากับเขาบ้างละก็ ก็ถือเอา *law of nature* อันนี้แหละเป็นพระเจ้า; แต่ที่เราถือกัน ก็ถือกันว่าพุทธศาสนาไม่มี ไม่มี *God – atheism* แต่มันก็มีสิ่งสูงสุด สูงสุดที่มันบังคับอยู่เหมือนกับ *God* ขอให้รู้จักว่า ธัมมนิยามตา มันเป็นอย่างนี้.

* ธรรมบรรยายแก่คณะชาวต่างประเทศ ปี ๒๕๓๒, ครั้งที่ ๔, ชีวิตที่ไม่กักเจ้าของ, วันที่ ๗ มีนาคม ๒๕๓๒.

ธรรมะคือตัวธรรมชาติ

ธรรมะคืออกุศลของธรรมชาติ

ธรรมะคือหน้าที่ตามกฎธรรมชาติ

ธรรมะคือผลที่เกิดจากการปฏิบัติหน้าที่

ธรรมะ ๔ ความหมาย*

คำว่า "ธรรม" นี้เป็นคำที่ประหลาด แปลว่า "ธรรมเฉยๆ" ก็ได้ แปลว่า "ธรรมชาติ" ก็ได้ แปลว่า "ธรรมตา" ก็ได้ คำว่าธรรมนี้; โดยที่มันเป็นตัวจริงของมัน ก็คือตัวธรรมชาตินั่นเอง ดังนั้น เรามีสิ่งที่เรียกว่า "ธรรม" ในฐานะที่เป็นธรรมชาติก็โดยความหมาย ๔ ความหมาย ซึ่งท่านทั้งหลายคงได้เคยอ่านมาแล้ว เคยได้ยินมาแล้ว มาพูดกันอีกก็คงจะรำคาญ แต่มันก็ยังจำเป็นที่จะต้องพูด ธรรมชาติโดยความหมาย ๔ ความหมายนี้ ช่วยจำกันได้ไว้.

ความหมายที่ ๑ ธรรมะคือตัวธรรมชาติ

ความหมายที่ ๑ ก็คือ "ตัวธรรมชาติ" นั่นเอง ปรากฎการณ์ของธรรมชาติอย่างที่เราเห็นชัดอยู่ในสากลจักรวาลนี้ ที่เราเห็นได้ด้วยตา หู จมูก ลิ้น กาย และบางอย่างต้องรู้สึกได้ด้วยใจ.

ในภาษาธรรมะนี้ เรามี "ธาตุดิน" "ธาตุน้ำ" "ธาตุไฟ" "ธาตุลม" นี้ ๔ ธาตุ และมี "ธาตุอากาศ" และ "จิตใจ", ธาตุอากาศคือธาตุว่าง แล้ว วิญญาณธาตุคือธาตุจิตใจ.

ดิน น้ำ ลม ไฟ นี้เป็นธาตุวัตถุ ๔ อย่าง ประกอบขึ้นเป็นสิ่งต่างๆ ในสากลจักรวาล เป็นเนื้อหนังของคนเรา ก้อนหิน ต้นไม้ გრვდ თრყ ლჷჲ ธาตุอะไรต่างๆ คุณสมบัติที่กินที่เรียกว่า "ธาตุดิน" คุณสมบัติที่กุ่มตัวกันเข้าตลอดเวลานี้เป็น "ธาตุน้ำ" คุณสมบัติที่มีอุณหภูมิเผาไหม้เรียกว่า "ธาตุไฟ" คุณสมบัติที่ลอยไปมาได้นี้ เรียกว่า "ธาตุลม"

ที่นี้ ที่ว่าง คือที่ให้สิ่งๆ ให้ธาตุอื่นๆ ตั้งอาศัยอยู่ได้เพราะมันว่าง ถ้าไม่มีว่าง ไม่มีที่ว่าง ธาตุอื่นๆ ก็ตั้งอยู่ไม่ได้ ฉะนั้นจึงมีธาตุว่าง ที่ว่าง หรือจะเรียก *space* หรืออะไรก็แล้วแต่เถิด ว่ามันต้องมีอยู่อย่างหนึ่งด้วยเหมือนกัน เรียกว่า "ธาตุว่าง" ที่ว่าง.

* ธรรมบรรยายแก่คณะ ดร.ระวี ภาวิไล, ครั้งที่ ๒, ธรรมะคือธรรมชาติโดย ๔ ความหมาย, วันที่ ๒๖ ตุลาคม ๒๕๒๒.

แล้วก็มี "ธาตุจิต, ธาตุวิญญาณ" ที่อาศัยอยู่ในธาตุวัตถุนั้น สำหรับรู้สึกคิดนึกได้ เมื่อวัตถุนั้นมันมีวิวัฒนาการมากเพียงพอ.

นี่เราก็มียุทธทั้ง ๖ นี่เป็นตัวธรรมชาติ เรียกว่าเป็นธาตุวัตถุก็มี เป็นธาตุจิตใจ เป็นนามธรรม ก็มี แต่แล้วก็ยังเป็นธาตุตามธรรมชาติเหมือนกันทั้งนั้น ดังนั้น เราเรียกว่าธรรมชาติที่เป็นตัวธรรมชาติ.

ความหมายที่ ๒ ธรรมะคือกฎธรรมชาติ

ที่นี้ธรรมชาติในความหมายที่ ๒ ธรรมะในความหมายที่ ๒ คือ "กฎของธรรมชาติ" อยู่ที่ไหน มันก็อยู่ที่ตัวธรรมชาตินั่นเอง ในตัวธรรมชาติต้องมีกฎควบคุมมา มาแล้ว ควบคุมอยู่ ควบคุมตลอดไป.

ธรรมชาติทั้งหลายเกิดขึ้นโดยกฎของธรรมชาติ เพราะฉะนั้นเราจะต้องถือว่าไอ้กฎของธรรมชาตินี้จะต้องมีอยู่ก่อนธรรมชาติ กฎของธรรมชาติบันดาลให้ธรรมชาติเป็นไป นับตั้งแต่เกิดขึ้น เปลี่ยนแปลง ดับลง, เกิดขึ้น เปลี่ยนแปลง ดับลง; ก็มีกฎของธรรมชาติอยู่ก่อนสิ่งใดหมด.

คำว่า *The Word* ของคัมภีร์โยฮัน ในไบเบิลนั้น อาตมาเข้าใจว่าหมายถึง "กฎของธรรมชาติ" เพราะได้กล่าวว่า "มีอยู่ก่อนสิ่งใด" ประโยคถัดมาจึงพูดว่า "*word* นั้นอยู่กับพระเจ้า" ประโยคถัดมาจึงจะพูดว่า "*word* นั้นเป็นอันเดียวกับพระเจ้า".

ประโยคแรกเขาพูดว่า "มีอยู่ก่อนสิ่งใด" นี่ถือเอาใจความนี้ก็หมายความว่า *The Word* นั้นคือกฎของธรรมชาติ มีอยู่ก่อนสิ่งใด.

word ก็แปลว่าคำพูด มีความหมายอย่างเดียวกับกฎ, กฎคือคำสั่งหรือเรียกว่าคำพูด; เราไม่มีความรู้ภาษาเพียงพอที่สันนิษฐานไปตามที่มันจะรู้ ถ้ามพวกที่เขารู้เขาว่า คำว่า *The Word* นี้ภาษาเดิมเป็นภาษากรีก มาจากคำว่า *logos* ก็ *word* หรือคำพูด หรือคำสั่ง นี่ก็อย่างเดียวกันนั่นแหละ.

มันต้องมีกฎที่สามารถบันดาลสิ่งต่างๆ ได้ อยู่ก่อนสิ่งใด สิ่งต่างๆ จึงเกิดขึ้น เรา

จึงถือว่า กฎของธรรมชาติมีอยู่ก่อนสิ่งใดในการสร้างโลก ของพระเจ้าที่ว่าสร้าง *The Right* ขึ้นก่อนสิ่งใด นั่นก็คืออำนาจที่จะเป็นไปตามกฎ ซึ่งอยากจะเรียกว่า กฎแห่งวิวัฒนาการ พระเจ้าต้องสร้างขึ้นมาก่อนสิ่งใด จึงสร้างแผ่นดิน สร้างน้ำ สร้างฟ้า สร้างสัตว์มีชีวิตอะไรต่าง ๆ ขึ้นมา.

มันต้องมีสิ่งหนึ่งอยู่ก่อนสิ่งใดที่บันดาลให้สิ่งทั้งหลายเกิดขึ้น เราจะถือว่าเป็น "กฎของพระเจ้า" หรือเป็น "พระเจ้า" เสียเอง ก็แล้วแต่จะมองกันเถิด ไม่ควรจะมีมองไปในทางที่ขัดแย้งกันว่า มันต้องมีสิ่งนั้นก่อน เราจะเรียกสิ่งนั้นว่าพระเจ้าเสียเลย หรือจะเรียกสิ่งนั้นว่ากฎของพระเจ้า ผลก็ต้องเท่ากันแหละ เพราะว่าเป็นสิ่งแรกที่มีอยู่ก่อนสิ่งใด ทำให้สิ่งต่างๆ เกิดขึ้น นี้เรียกว่ากฎของธรรมชาติ ได้ทำให้ตัวธรรมชาติเกิดขึ้น แล้วก็ควบคุมอยู่ในสิ่งนั้น เรียกว่าสิ่งอยู่ในสิ่งนั้น เหมือนกับผีสิง.

ในตัวธรรมชาติทั้งหลายก็มีกฎของธรรมชาติสิ่งอยู่ ที่จะต้องพิจารณากันให้ดีที่สุด ในเรื่องนี้ เช่นว่าโลกนี้ ดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ นี้ เกิดขึ้นมาแล้วตามกฎของธรรมชาติ แล้วกฎของธรรมชาติก็ยังคงสิ่งอยู่ในตัวดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ ที่จะให้เป็นไปตามกฎอย่างสม่ำเสมอ จะถือว่าพระเจ้าควบคุมดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ ให้เป็นไปอย่างเสมอ สม่ำเสมอก็ถูกเช่นเดียวกับว่า กฎของธรรมชาติที่สิ่งอยู่ในนั้นทำการควบคุมให้ดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ เป็นไปอย่างสม่ำเสมอ สิ่งที่มีมันจะเกี่ยวข้องกับเราก็คือ ความที่ดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ มันหมุนไปอย่างสม่ำเสมอ นี่สำคัญกว่าที่จะไปพิจารณาว่าใครมันสร้างขึ้นมา.

มีกฎของธรรมชาติสิ่งสถิตอยู่สำหรับควบคุมให้มันเป็นไปตามกฎของธรรมชาติ อย่าง ก้อนหินก้อนที่อยู่ตรงหน้าเรา นี่ มันก็เป็นธรรมชาติ ในนั้นก็ยังมีกฎของธรรมชาติควบคุมก้อนหิน ก้อนนี้อยู่ทุก ๆ ปริมาณ ซึ่งมันจะต้องเป็นไปตามกฎ ก้อนหินนี้จะเป็นอย่างไรก็เป็นไปตามกฎของธรรมชาติ จะช้าหรือจะเร็วก็เป็นไปตามกฎของธรรมชาติ.

นี่ถ้ามันเป็นสิ่งที่มีชีวิต เช่น ต้นไม้ มันก็ยิ่งเป็นได้ง่ายได้เร็วกว่านั้น นั่นมาเป็นตัวเรา เนื้อหนังของเรา เนื้อหนังของเราเป็นตัวธรรมชาติ และในตัวธรรมชาตินั้นมีกฎของธรรมชาติ ควบคุมอยู่ ดังนั้น เนื้อหนังของเราทุก ๆ เซลล์ นี่มันจึงเป็นไปตามกฎของธรรมชาติ อย่างที่ หลีกเลี้ยงไม่ได้ เจียบขาดที่สุด.

ความหมายที่ ๓ ธรรมะคือหน้าที่ตามกฎธรรมชาติ

ที่นี่ก็จะดูต่อไปถึง "หน้าที่ตามกฎของธรรมชาติ" เมื่อกฎของธรรมชาติควบคุมอยู่ทุก ๆ อนุภาคของทุกสิ่ง ทุกสิ่งก็ต้อง "มีหน้าที่ประพตติกระทำให้ถูกต้องตามกฎของธรรมชาติ".

ที่มีปัญหามากที่สุดก็คือ สิ่งที่มีชีวิตมันจะต้องการมีชีวิต มันก็ต้องการทำให้ถูกต้องตามกฎของธรรมชาติ คือมีหน้าที่ประจำอยู่ในสิ่งที่มีชีวิต ซึ่งมันจะต้องเป็นไปให้ถูกต้องตามกฎของธรรมชาติ สิ่งที่มีชีวิตไม่มีชีวิต มันก็ต้องเป็นไปตามกฎของธรรมชาติอยู่แล้ว มันไม่รู้จักคิดนึกว่าจะต้องการอย่างไร จะต้องเอาอย่างไร มันก็ไม่ต้องพูดกัน ใ้อสิ่งที่มีชีวิตนี้มันต้องการอย่างนั้น มันต้องการอย่างนี้ หรือมันต้องอย่างนั้น ต้องอย่างนี้ มันก็ต้องมีหน้าที่ตามกฎของธรรมชาติที่จะให้เป็นไปได้อย่างนั้น.

เรามองดูทั่ว ๆ ไปก็พอจะมองเห็นได้ว่า วิวัฒนาการของธรรมชาตินี้วิวัฒนาการเพื่อให้ดีขึ้น ๆ สูงขึ้น ๆ กว่าที่จะสูงสุด หน้าที่ของมันก็คือทำให้มันถูกต้องตามกฎที่มันจะดีขึ้นสูงขึ้น มิฉะนั้นมันก็จะต้องตาย ต้องสูญหายไป ไม่เหลืออยู่ในโลก นี่สิ่งที่มีชีวิตก็ต้องมีหน้าที่ที่จะดำรงชีวิต และดำรงชีวิตแล้วต้องดำรงอยู่ในลักษณะที่เป็นที่น่าพอใจ คือไม่เป็นทุกข์ เท่านั้นยังไม่พอมันยังต้องให้เป็นประโยชน์แก่ผู้หรือสิ่งที่มาเกี่ยวข้องกับทุก ๆ สิ่งด้วย ฉะนั้นหน้าที่มันจึงมีว่า ทำให้ชีวิตรอดอยู่ได้ แล้วก็ทำให้มันไม่ต้องเป็นทุกข์ทรมาน และขณะเดียวกันนั้น ต้องให้เป็นประโยชน์แก่สิ่งที่มาเกี่ยวข้อง เช่น ผู้อื่น เป็นต้น.

ข้อนี้จะต้องดูให้ดี ๆ ว่า มันจะเป็นหัวใจของพระศาสนาในฐานะที่เป็นจุดหมายปลายทาง ศาสนาไหนบ้างไม่ต้องการอย่างนี้ ไม่มีจุดหมายปลายทางอย่างนี้ ลองว่ามาดู คือต้องการให้ผู้ปฏิบัตินั้นะรอดอยู่ได้ แล้วรอดอยู่อย่างดี คือมีความสุขอย่างแท้จริง แล้วการมีไ้อัตว์ตนอยู่ นั้นต้องเป็นประโยชน์แก่ทุกฝ่าย นี่จะพอไหมที่จะเป็นจุดหมายปลายทางของมนุษย์ หรือเป็นความมุ่งหมายของศาสนาทุกศาสนา ถ้ายอมรับว่ามันตรงกันทุกศาสนา แล้วก็คือหน้าที่ตามกฎของธรรมชาตินั้นแหละเป็นตัวระบบปฏิบัติของแต่ละศาสนา.

เราต้องทำหน้าที่ คือการปฏิบัติ จะมีแต่พูดกันก็ไม่ได้ ต้องปฏิบัติ ใช้คำปฏิบัติก็เป็นภาษาเดิมในประเทศอินเดีย ในภาษาอื่นก็ต้องใช้คำอย่างอื่น เช่น *commitment* เป็นต้น แต่มันก็มีความหมายว่าปฏิบัติอยู่นั่นเอง คือ "ต้องปฏิบัติตามหน้าที่ที่เป็นไปตามกฎของธรรมชาติ" หน้าที่ตามกฎของธรรมชาติ แล้วก็ทำ.

ความหมายที่ ๔ ธรรมะคือผลที่เกิดจากการปฏิบัติหน้าที่

ที่นี้ การปฏิบัติหน้าที่นี้ย่อมมีผล เราจึงมีธรรมชาติในความหมายที่ ๔ คือ "ผลที่เกิดขึ้นจากการปฏิบัติหน้าที่" ใ้อผลนี้ไม่สำคัญ จะไม่ต้องพูดถึงก็ได้ เพราะเมื่อปฏิบัติแล้วมันก็ต้องมีผลตามสมควรแก่การปฏิบัติ แต่เดี๋ยวนี้มันเป็นสิ่งที่มีอยู่อีกแผนกหนึ่ง เราจึงจัดเป็น "ธรรม" "ธรรมะ" หรือ "ธรรมชาติ" อีกส่วนหนึ่ง แผนกหนึ่ง เรียกว่าผล ได้รับผลเป็นสุขเป็นทุกข์ แล้วแต่ปฏิบัติผิดหรือปฏิบัติถูก.

เราต้องการสุข เราก็ต้องปฏิบัติถูก ถูกก็คือรอดอยู่ได้ แล้วก็รอดอยู่อย่างดี อย่างมีประโยชน์แก่ทุกฝ่าย เรามีคำพูดในพุทธศาสนาว่า บรรลุมรรค ผล นิพพาน บรรลุมรรคก็คือมีการปฏิบัติที่ปฏิบัติสำเร็จ ไม่ใช่ปฏิบัติผิดๆ แล้วค้างเติ่งไม่สำเร็จ แล้วต้องมีมรรคคือการปฏิบัติที่ถูกต้อง ที่จริง ที่ตรง และสำเร็จ แล้วก็ผลเกิดขึ้นจากการปฏิบัติ นี่ถ้าว่าเป็นไปถึงที่สุดของผลแล้วก็ถึงสภาพที่เรียกว่า นิพพาน คือหมดปัญหา หมดความทุกข์ร้อน หมดทุกข์ อย่าง ที่เรียกว่าว่างจากปัญหา ว่างจากความทุกข์ คือพระนิพพาน มีความหมายตามภาษาชาวบ้านว่าเย็นสนิท ถ้ายังร้อนอยู่แม้แต่นิดหนึ่งก็เรียกว่ามันยังไม่ถึงที่สุด คือยังไม่บรินิพพาน เย็นสนิทจากการรบกวนของปัญหาของความทุกข์ พูดตรงๆ ก็ว่าเย็นสนิทจากไฟ คือความโลภ ความโกรธ ความหลง นั่นเอง นี่เรียกว่าผลจากการปฏิบัติหน้าที่ตามกฎของธรรมชาติ.

อาตมาขอร้องเสมอเลยว่า ช่วยศึกษาใ้อัธรรมชาติโดยความหมาย ๔ ความหมายนี้ไว้ให้ดี จะเข้าใจสิ่งที่เรียกว่า "ธรรมะ" ในพระพุทศาสนาทุกเรื่อง ทุกชั้นตอน ง่ายขึ้น หรือง่ายมาก ง่ายที่สุด ไปตามลำดับ ขอให้รู้จักธรรมะใน ๔ ความหมายหรือธรรมชาติใน ๔ ความหมายนี้แหละเป็นรากฐานของการศึกษาธรรมะทั้งหมด ถ้าสรุปพูดง่ายๆ ก็ "ธรรมชาติ" ตัวธรรมชาตินะ แล้วก็ "กฎของธรรมชาติ" แล้วก็ "หน้าที่ตามกฎของธรรมชาติ" และ "ผลที่เกิดขึ้นจากหน้าที่".

กฎตายตัวของธรรมดา

ฉัมนิยามตา แปลว่า กฎตายตัวของธรรมดา. ความตั้งอยู่ตามธรรมดาที่ดี กฎอันตายตัวของธรรมดาที่ดี นี้ก็คือ **อิทัปปัจจยตา**.

คำว่า **อิทัปปัจจยตา** นี้หมายถึง ความมีกฎเกณฑ์ และตัวกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ นี้ก็ได้; หมายถึงการที่มันต้องเป็นไปตามกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ หรือความที่มันเป็นไปตามกฎเกณฑ์ของธรรมชาตินี้ก็ได้; แล้วก็หมายถึง ผลที่มันเกิดขึ้นจากความเป็นไปนั้นๆ อย่างนี้ก็ได้. เราต้องเข้าในนัย ๓ อย่างนี้ไว้เสมอไป แล้วเราจะพูดกันโดยรายละเอียดอย่างไรอย่างหนึ่งมันก็ง่ายเข้า.

นัยที่ ๑ อิทัปปัจจยตาในฐานะที่เป็นกฎ

นัยที่ ๑ : อิทัปปัจจยตาในฐานะที่เป็นกฎ; เช่น กฎปฏิบัติจสมุปบาท หรือกฎอริยสัจจ์ หรือกฎอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา หรือกฎอะไรก็ตามในทางศาสนา; หรือว่ากฎในทางฝ่ายวิชาโลกๆ เรื่องดินฟ้าอากาศ เรื่องความเป็นไปในจักรวาล อะไรที่มันเป็นกฎเกณฑ์อย่างตายตัวของธรรมดาธรรมชาติที่ตายตัวนั้นก็เรียกว่า กฎ ด้วยเหมือนกัน. ตัวกฎอย่างนี้ทั้งหมดนี้ก็คือ อิทัปปัจจยตา ในฐานะที่เป็นกฎ คือกฎที่มันต้องเป็นไปตามเหตุตามปัจจัย.

ที่นี้ กฎนี้มันมีอำนาจเหนือสิ่งใด เราไม่รู้ว่ามีใครสร้างกฎนี้ขึ้นมา จนต้องเรียกว่าไม่มีใครสร้าง คือมันเป็นอยู่เอง; เช่นเดียวกับที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า ตถาคตจะเกิดขึ้น, หรือว่าตถาคตจะไม่เกิดขึ้นก็ตาม, ธรรมดาคุณั้นหรือกฎนั้นมันมีอยู่แล้ว และบังคับสิ่งต่างๆ ให้เป็นไปอยู่ตลอดกาลอย่างสม่ำเสมอแล้ว. นี่กฎในลักษณะอย่างนี้ไม่อาจจะกล่าวได้ว่าใคร

* พุทธทาสภิกขุ, อิทัปปัจจยตา, ธรรมโฆษณของพุทธทาส, ฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๘, ธรรมทานมูลนิธิ, ๒๕๕๗, หน้า ๒๒.

เป็นผู้ตั้งขึ้น; และกฎนั้นมันตั้งอยู่เหนือเหตุเหนือปัจจัย: ถ้าเหตุปัจจัยปรุงแต่งได้ กฎนั้นก็เปลี่ยนก็เลยเป็นกฎเท็จ กฎที่ไม่จริง. ถ้าเป็นกฎจริงมันก็ต้องไม่เปลี่ยน; เมื่อไม่เปลี่ยนก็หมายความว่า ไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัยอะไรไปปรุงแต่งได้.

ดังนั้น อิทัปปัจจยตา ในฐานะที่เป็นกฎนี้ มันหมายถึงกฎที่สิ่งทั้งหลายจะต้องเป็นไปตามเหตุตามปัจจัย; กฎชนิดนี้นิยมเรียกกันว่าเป็น “อสังขตะ” คือสิ่งที่ไม่มีการปรุงแต่ง มันก็เป็นของมันอยู่เองได้ จนถึงกับว่าพระพุทธเจ้าท่านยอมรับว่า ตถาคตจะเกิดหรือไม่เกิด กฎนี้มันก็มีอยู่แล้ว. นี่คือนิทัปปัจจยตาในฐานะที่อยู่ในรูปของสิ่งที่เป็นตัวกฎที่มีอำนาจเหนือสิ่งใดๆ.

นัยที่ ๒ อิทัปปัจจยตาคือการเป็นไปตามกฎ

อิทัปปัจจยตา นัยที่ ๒ คือการเป็นไปตามกฎ; กิริยา อากาโร หรือภาวะลักษณะอะไรก็ตาม ที่มันกำลังเป็นไปตามกฎเกณฑ์ของธรรมชาตินั้น กิริยาอาการเป็นต้นนั้นก็ชื่อว่า อิทัปปัจจยตา คือความที่ต้องเป็นไปตามเหตุตามปัจจัย. อย่างนี้มีลักษณะต่างกัน คืออย่างหลังนี้มีลักษณะที่มีเหตุมีปัจจัยปรุงแต่ง ผลักไสให้กันไป ดังนั้น จึงได้แก่ฝ่ายที่เป็น *สังขตธรรม* คือธรรมที่มีเหตุ มีปัจจัยปรุงแต่งขึ้นมา. นี้เรารู้จักสิ่งเหล่านี้ว่า เป็นอิทัปปัจจยตา ในฐานะที่เป็นความเป็นไปตามกฎ หรือตามเหตุตามปัจจัย; นี้ก็อย่างหนึ่ง พวกหนึ่ง ไม่เหมือนกับตัวกฎ.

นัยที่ ๓ อิทัปปัจจยตาในฐานะที่เป็นผล

อิทัปปัจจยตา นัยที่ ๓ ในฐานะที่เป็นผล; สิ่งที่เป็นผลนี้แหละ คือสิ่งที่มนุษย์ต้องการ หรือว่าเป็นสิ่งที่กระทบกระทั่งมนุษย์มากที่สุด เพราะว่าผลนี้เป็นสุขก็มี เป็นทุกข์ก็มี: เป็นสุขมันก็กระทบกระทั่งไปอย่างหนึ่ง, เป็นทุกข์มันก็กระทบกระทั่งไปอีกอย่างหนึ่ง; แต่แล้วมันก็มีอาการกระทบกระทั่งแก่มนุษย์ ทำให้มนุษย์ได้รับความรู้สึกเป็นสุขหรือเป็นทุกข์แล้วแต่กรณี. ผลชนิดนี้ก็อยู่ในลักษณะที่เรียกว่า มีเหตุ มีปัจจัย ปรุงแต่ง; มันจึงเป็นพวก *สังขตะ* ด้วยเหมือนกัน.

แต่โดยเหตุที่ทั้ง ๒ ฝ่ายนี้ ทั้ง *สังขตะ* และ *อสังขตะ* นี้ มันมีความเป็นอย่าง

นั้นเสมอกัน เพราะฉะนั้นจึงเรียกเสียว่า “ตถตา” คือความเป็นอย่างนั้น. ตถตาที่อยู่เหนือเหตุเหนือปัจจัยก็มี, ที่เป็นไปตามเหตุตามปัจจัยก็มี; แต่มันเหมือนกันตรงที่ว่ามันมีความเป็นอย่างนั้น. ถ้าเรารู้จักความเป็นอย่างนั้น หรือความที่มันต้องเป็นอย่างนั้นดีแล้ว เราจะไม่ประหลาดใจในสิ่งใด; ไม่หลงไหลในสิ่งใด ไม่เป็นทาสของสิ่งใด.

เดี๋ยวนี้คนเราก็เป็นทาสของอารมณ์ อันเป็นที่ตั้งแห่งความรัก; แล้วก็เกิดเป็นยักษ์เป็นมารขึ้นมา สำหรับอารมณ์อันเป็นที่ตั้งแห่งความโกรธหรือความเกลียด; อย่างนี้เรียกว่ามันกระทบกระเทือนมนุษย์ ถึงกับสูญเสียความเป็นมนุษย์ คือใจคอไม่ปกติอย่างมนุษย์ที่ควรจะเป็น.

มนุษย์ควรจะมีจิตใจสูงพอที่จะอะไรๆ กระทบกระทั่งไม่ได้; ให้มนุษย์มีจิตใจปกติ อยู่ในความสงบสุข : สิ่งที่น่ารักก็มายั่วให้รักไม่ได้, สิ่งที่น่าเกลียดก็มายั่วให้เกลียดไม่ได้, สิ่งที่น่ากลัวก็มายั่วให้กลัวไม่ได้, สิ่งที่น่าเศร้าก็มายั่วให้เศร้าไม่ได้, ไม่ว่าอะไรหมดมันมายั่วให้เป็นอย่างไรไม่ได้ทั้งนั้น เพราะเขารู้จักมันดี; เรียกว่า รู้จักถึงธาตุแท้ของมัน รู้จักกำพืดของมัน รู้ความจริงถึงที่สุดของมันว่า : ไม่มีอะไรนอกจากความเป็นอิทัปปัจจยตา คือมันเป็นอย่างนั้นตามธรรมชาติ ตามกฎของธรรมดา; นี้ก็เรียกว่ามนุษย์คนนั้นเป็นผู้รู้ถึงที่สุด. เมื่อเขารู้ถึงที่สุดแล้ว ก็สามารถดำรงจิตใจไว้อย่างถูกต้องที่สุด. เมื่อดำรงไว้ถูกต้องที่สุด ก็ไม่มีทุกข์เลย จึงกล่าวได้ว่าเป็นผู้ได้รับประโยชน์อันสูงสุดที่มนุษย์ควรจะได้รับ; สรุปลึ้นๆ ก็คือว่า ไม่รู้จักทุกข์.

จิตใจนี้ไม่รู้จักทุกข์ เพราะว่าได้รู้ความจริงของสิ่งทั้งหลายทั้งปวงในฐานะที่เป็นกฎเกณฑ์ที่ดี, ในฐานะที่มันเป็นไปตามกฎเกณฑ์ที่ดี, ในฐานะที่เป็นผลเกิดขึ้นมาจากการเป็นไปตามกฎเกณฑ์นั้นที่ดี; เมื่อจะพูดโดยสมมติก็พูดว่า เรารู้จักหมดกระทั่งถึงพระเจ้า พระเป็นเจ้า : ถ้าจะมีพระเป็นเจ้าผู้สร้าง ผู้ทำลายล้าง ผู้ควบคุม ผู้อะไรกันแล้ว มันก็คือกฎแห่งอิทัปปัจจยตานั่นเอง. เพราะฉะนั้นในพระพุทธศาสนานี้ ก็มีพระเป็นเจ้าในลักษณะอย่างนี้; ไม่ใช่พระเจ้าที่เป็นคนที่มีไว้สำหรับพวกเด็กๆ. พระเจ้าที่เป็นอิทัปปัจจยตานี้ไม่เป็นมนุษย์ ไม่ใช่มนุษย์ ไม่เป็นอะไร นอกจากเป็นตัวมันเอง คือเป็น “ตถตา” ซึ่งสามารถจะบันดาอะไรได้ทุกอย่างตามกฎเกณฑ์ในตัวมันเอง.

นี่ พิจารณาดูเถอะจะเห็นได้ว่า ไม่มีพระเจ้าชนิดไหน ไม่มีพระเจ้าชนิดไหน จะสูงหรือจะยิ่ง หรือจะเก่งไปกว่าพระเป็นเจ้าชนิดนี้. ความเป็นอย่างนี้เรียกว่า "ตถตา" บางทีก็เรียกว่า ธรรมธาคู ธรรมะธา-ตุ; หรือบางทีก็เรียกว่า "ธรรม" บางทีก็เรียกว่า "พระธรรม". ฉะนั้น เราจึงพูดได้ว่า ในพุทธศาสนานี้มีพระธรรมนี้แหละเป็นพระเจ้า หรือเป็นสิ่งสูงสุด : แม้พระพุทเจ้าก็เคารพพระธรรม. ท่านตรัสของท่านเองว่า "พระพุทเจ้าทุกพระองค์ ทั้งอดีต ปัจจุบัน อนาคต เคารพพระธรรม". นี่คือความหมายของอิทัปปัจจยตาในฐานะที่เป็นกฎสูงสุด.*

* พุทธทาสภิกขุ, อิทัปปัจจยตา, ธรรมโมฆณ์ของพุทธทาส, ฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๘, ธรรมทานมูลนิธิ, ๒๕๕๗, หน้า ๖๒-๖๕.

ธัมมนิยามสุดตปาฐะ*

(หนุท มยฺ ธมฺมนิยามสุดตปาฐํ ภาณาม เส.)

อุปฺปาทา วา ภิกฺขเว ตถาคคานํ, อุปฺปาทา วา ตถาคคานํ, ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย, เพราะเหตุที่พระตถาคตทั้งหลาย จะบังเกิดขึ้น ก็ตาม, จะไม่บังเกิดขึ้น ก็ตาม, จิตาว สา ธาตุ, ธรรมธาดุนั้น ย่อมตั้งอยู่แล้วนั้นเทียว, ธมฺมภูจิตตา, คือความตั้งอยู่แห่งธรรมดา, ธมฺมนิยามตา, คือความเป็นกฎตายตัวแห่งธรรมดา, สพฺเพ สงฺขารา อนิจฺจา—ติ. ว่า สังขารทั้งหลายทั้งปวง ไม่เที่ยง ดังนี้.

ตํ ตถาคโต อภิสมฺพุชฺฌติ อภิสเมติ, ตถาคตย้อมรู้พร้อมเฉพาะ ย่อมถึงพร้อมเฉพาะ ซึ่งธรรมธาดุนั้น, อภิสมฺพุชฺฌิตฺวา อภิสเมตฺวา, ครั้นรู้พร้อมเฉพาะแล้ว ถึงพร้อมเฉพาะแล้ว, อาจิกฺขติ เทเสติ, ย่อมบอก ย่อมแสดง, ปญฺญเปติ ปฏฺฐเปติ, ย่อมบัญญัติ ย่อมตั้งขึ้นไว้, วิวรติ วิภชติ, ย่อมเปิดเผย ย่อมจำแนกแจกแจง, อุตฺตทานิกโรติ, ย่อมทำให้เป็นเหมือนการหงายของที่คว่ำ, สพฺเพ สงฺขารา อนิจฺจา—ติ. ว่า สังขารทั้งหลายทั้งปวง ไม่เที่ยง ดังนี้.

อุปฺปาทา วา ภิกฺขเว ตถาคคานํ, อุปฺปาทา วา ตถาคคานํ, ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย, เพราะเหตุที่พระตถาคตทั้งหลาย จะบังเกิดขึ้น ก็ตาม, จะไม่บังเกิดขึ้น ก็ตาม, จิตาว สา ธาตุ, ธรรมธาดุนั้น ย่อมตั้งอยู่แล้วนั้นเทียว, ธมฺมภูจิตตา, คือความตั้งอยู่แห่งธรรมดา, ธมฺมนิยามตา, คือความเป็นกฎตายตัวแห่งธรรมดา, สพฺเพ สงฺขารา ทุกฺขา—ติ. ว่า สังขารทั้งหลายทั้งปวง เป็นทุกข์ ดังนี้.

* สวตมन्दแปล บทพิเศษต่างๆ ที่ใช้ในสวนโมกขพลาราม, พิมพ์ครั้งที่ ๖, ธรรมทานมูลนิธิ, ๒๕๒๑, หน้า ๑๕-๑๖.

ตํ ตถาคโต อภิสมุพฺพชฺฌมติ อภิสเมติ, ตถาคตยํอํรํรู้พร้อมเฉพาะ ย่อมถึงพร้อมเฉพาะ ซึ่งธรรมชาตุนั้น, อภิสมุพฺพชฺฌมติวา อภิสเมตฺวา, ครันรํรู้พร้อมเฉพาะแล้ว ถึงพร้อมเฉพาะแล้ว, อาจิกฺขติ เทเสติ, ย่อมบอก ย่อมแสดง, ปญฺณเปติ ปญฺจเปติ, ย่อมบัญญัติ ย่อมตั้งขึ้นไว้, วิวฺรติ วิวฺขติ, ย่อมเปิดเผย ย่อมจำแนกแจกแจง, อุตฺตฺตานิกโรติ, ย่อมทำให้เป็นเหมือนการ หงายของทีคว่า, สพฺเพ สงฺขารา ทฺกฺขฺหา-ติ, ว่า สังขารทั้งหลายทั้งปวง เป็นทุกฺข์ ดังนี้.

อุปฺปาทา วา ภิกฺขเว ตถาคตฺตานํ อนุปฺปาทา วา ตถาคตฺตานํ, ตุก่อนภิกษุทั้งหลาย, เพราะเหตุที่พระตถาคตทั้งหลาย จะบังเกิดขึ้น ก็ตาม, จะไม่บังเกิดขึ้น ก็ตาม, จิตฺวา สา ธาตุ, ธรรมชาตุนั้น ย่อมตั้งอยู่แล้วนั้นเทียว, ธมฺมฏฺจิตฺตา, คือความตั้งอยู่แห่งธรรมตา, ธมฺมนิยามตา, คือความเป็นกฎตายตัวแห่งธรรมตา, สพฺเพ ธมฺมา อนตฺตฺตา-ติ, ว่า ธรรมทั้งหลายทั้งปวง เป็นอนัตตา ดังนี้.

ตํ ตถาคโต อภิสมุพฺพชฺฌมติ อภิสเมติ, ตถาคตยํอํรํรู้พร้อมเฉพาะ ย่อมถึงพร้อมเฉพาะ ซึ่งธรรมชาตุนั้น, อภิสมุพฺพชฺฌมติวา อภิสเมตฺวา, ครันรํรู้พร้อมเฉพาะแล้ว ถึงพร้อมเฉพาะแล้ว, อาจิกฺขติ เทเสติ, ย่อมบอก ย่อมแสดง, ปญฺณเปติ ปญฺจเปติ, ย่อมบัญญัติ ย่อมตั้งขึ้นไว้, วิวฺรติ วิวฺขติ, ย่อมเปิดเผย ย่อมจำแนกแจกแจง, อุตฺตฺตานิกโรติ, ย่อมทำให้เป็นเหมือนการ หงายของทีคว่า, สพฺเพ ธมฺมา อนตฺตฺตา-ติ, ว่า ธรรมทั้งหลายทั้งปวง เป็นอนัตตา ดังนี้.

(ภาคผนวก)

รณนิยามตา

โดย สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ประยุทธ์ ปยุตฺโต)

ที่พักสงฆ์ในชนบท
c/o วัดญาณเวศกวัน

ต.บางกระพิก อ.สามพราน จ.นครปฐม ๗๓๒๑๐

๓๐ พฤษภาคม ๒๕๖๕

เรื่อง ขออนุญาตนำเนื้อหาจากหนังสือพุทธธรรม ฉบับปรับขยาย
ลงประกอบในหนังสือ ธรรมะใกล้มือ เดือนมิถุนายน ๒๕๖๕

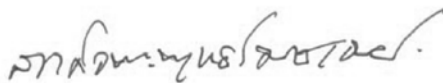
เจริญพร นายแพทย์บัญชา พงษ์พานิช
กรรมการและเลขานุการ มูลนิธิหอจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ

อ้างถึง หนังสือที่ ๒๕/๒๕๖๕ ลว. ๒๖ พฤษภาคม ๒๕๖๕

ตามหนังสือที่อ้างถึง แจ้งว่า มูลนิธิหอจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ ได้จัดพิมพ์
หนังสือ ธรรมะใกล้มือ เป็นรายเดือนโดยนำธรรมบรรยายของพระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส
ภิกขุ) มาจัดพิมพ์หมุนเวียนเดือนละ ๑ เรื่อง บัดนี้ สำหรับเดือนมิถุนายน พุทธศักราช ๒๕๖๕
จะพิมพ์เรื่อง ธัมมนิยามตา กฎตายตัวแห่งธรรมดา มูลนิธิ เห็นว่าเนื้อหาในหนังสือพุทธธรรม
ฉบับปรับขยาย หัวข้อ บันทึกพิเศษท้ายบท เพื่อความเข้าใจลึกกลงไปจำเพาะเรื่อง หน้า ๒๒๕-
๒๒๘ ฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๕๓ พ.ศ. ๒๕๖๒ สามารถเสริมความเข้าใจดังกล่าว จึงขออนุญาตนำ
เนื้อหาไปลงพิมพ์ประกอบด้วย ดังความแจ้งแล้วนั้น

อาตมาได้รับทราบความตามที่แจ้งแล้ว และยินดีอนุญาตโดยขออนุโมทนากุศลชั้นตะมา
พร้อมนี้

ขอเจริญพร

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ปยุตฺโต)

บันทึกพิเศษท้ายบท เพื่อความเข้าใจลึกกลงไปจำเพาะเรื่อง*

บันทึกที่ ๑ : ธรรมนิยาม ๑ และ ธรรมนิยาม ๓

มีหลักธรรม ๒ หมวดใหญ่ ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงโดยตรัสเรียกว่าเป็น “ธมฺมนิยามตา” ซึ่งในภาษาไทยนิยมใช้รูปศัพท์ที่เรียกได้สะดวกขึ้นว่า “ธรรมนิยาม” และแปลเป็นภาษาไทยอย่างง่ายว่า “ภาวะที่แน่นอนแห่งธรรม” “ธรรมตา” หรือ “กฎธรรมชาติ” คือ หลักความจริงที่มีอยู่โดยธรรมตา หรือความเป็นจริงของธรรมชาติตามที่ดำรงอยู่หรือเป็นไปของมันเอง (พระพุทธเจ้าจะอุบัติขึ้นหรือไม่ มันก็มีก็เป็นไปของมันอยู่อย่างนั้นๆ)

หลักธรรม ๒ หมวดสำคัญ หรือธรรมนิยาม ๒ ชุดนั้น คือ

ชุดที่ ๑ อิทัปปัจจยตา ได้แก่ ปฏิจจสมุปปาทมืองค์ ๑๒ หรือพูดให้ง่ายว่า ๑๒ หัวข้อ (พระไตรปิฎกเล่ม ๑๖ สังยุตตนิกาย นิทานวงศ์)

ชุดที่ ๒ อนิจจตา ทุกขตา และอนัตตตา ซึ่งในยุคอรรถกถาเป็นต้นมา นิยมเรียกชื่อรวมชุดว่า “ไตรลักษณ์” (พระไตรปิฎกเล่ม ๒๐ อังคุตตรนิกาย ติกนิบาต)

ที่จริง คำที่ทรงเรียกหลักนี้ ตรัสเป็นคำคู่ว่า “ธมฺมภูจิจิตตา ธมฺมนิยามตา” ซึ่งในภาษาไทยเรียกกันว่า “ธรรมลัทธิ ธรรมนิยาม” และนิยมใช้คำเดียวว่า “ธรรมนิยาม”

ธรรมนิยาม ๒ ชุดนี้ มีความหมายดังได้อธิบายมาแล้วในบทที่ ๓ และบทที่ ๔ ตามลำดับ แต่เมื่อได้อ่านผ่านมาครบแล้ว เห็นว่าควรสรุปข้อควรทราบไว้ด้วยกัน และกล่าวถึงข้อสังเกตบางอย่างไว้ในที่นี้ เป็นความรู้เสริมประกอบสักเล็กน้อย

* สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ประยูร ธมฺมปญฺญโถ), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยาย, ฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๕๓, ๒๕๖๒, หน้า ๒๒๕ - ๒๒๗.

ธรรมนิยาม ชุต ๑ ข้อ และชุต ๓ ข้อ เรียงต่อกันเป็น ๔ ข้อ และโยงถึงอริยสัจ ๔

ธรรมนิยาม ๒ ชุตนั้น ถ้านับจำนวนเรียงต่อกัน ก็รวมเป็นธรรมนิยาม ๔ คือ ธรรมนิยาม ๑ (อิทัปปัจจยตา) กับ ธรรมนิยาม ๓ (อนิจจตา ทุกขตา อนัตตตา)

ธรรมนิยาม (ธมฺมฺนิยามตา) ชุตที่ ๑ คือ อิทัปปัจจยตาปฏิจฺจสมุปฺบาท ต่อด้วย ธรรมนิยามชุตที่ ๒ ที่แสดงไตรลักษณ์ (๓ ข้อ) นำมาเรียงต่อกัน รวมเป็นธรรมนิยาม ๔ ข้อ ดังนี้

๑. ...อุปฺปาทา วา ตถาคตฺตานํ อนุปฺปาทา วา ตถาคตฺตานํ จิตาว สา ธาตุ ธมฺมฺภูจิตฺตา ธมฺมฺนิยามตา อิทัปปัจจยตา ...

๒. อุปฺปาทา วา ภิกฺขเว ตถาคตฺตานํ อนุปฺปาทา วา ตถาคตฺตานํ จิตาว สา ธาตุ ธมฺมฺภูจิตฺตา ธมฺมฺนิยามตา สพุเพ สงฺขารธา อนิจฺจาติ

๓. อุปฺปาทา วา ภิกฺขเว ตถาคตฺตานํ อนุปฺปาทา วา ตถาคตฺตานํ จิตาว สา ธาตุ ธมฺมฺภูจิตฺตา ธมฺมฺนิยามตา สพุเพ สงฺขารธา ทุกฺขาติ

๔. อุปฺปาทา วา ภิกฺขเว ตถาคตฺตานํ อนุปฺปาทา วา ตถาคตฺตานํ จิตาว สา ธาตุ ธมฺมฺภูจิตฺตา ธมฺมฺนิยามตา สพุเพ สงฺขารธา อนตฺตาติ

มีคำแปลดังนี้

๑. "... ตถาคตทั้งหลาย จะอุบัติหรือไม่ก็ตาม ธาตุ (หลัก) นั้น ก็ดำรงอยู่ เป็นธรรมจิติ เป็นธรรมนิยาม คือ อิทัปปัจจยตา ..."

๒. "ภิกษุทั้งหลาย ตถาคตทั้งหลาย จะอุบัติหรือไม่ก็ตาม ธาตุ (หลัก) นั้น ก็ดำรงอยู่ เป็นธรรมจิติ เป็นธรรมนิยาม ว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง"

๓. "ภิกษุทั้งหลาย ตถาคตทั้งหลาย จะอุบัติหรือไม่ก็ตาม ธาตุ (หลัก) นั้น ก็ดำรงอยู่ เป็นธรรมจิติ เป็นธรรมนิยาม ว่า สังขารทั้งปวง คงทนอยู่มิได้"

๔. "ภิกษุทั้งหลาย ตถาคตทั้งหลาย จะอุบัติหรือไม่ก็ตาม ธาตุ (หลัก) นั้น ก็ดำรงอยู่ เป็นธรรมจิติ เป็นธรรมนิยาม ว่า สังขารทั้งปวง ไม่เป็นอัตตา"

จับแต่หัวข้อมาเรียงเป็น ๔ คือ

ธรรมนิยามที่ ๑ *อิทัปปัจจยตา* (ปฏิจฺจสมุปบาท)

ธรรมนิยามที่ ๒ *อนิจฺจตา* (ภาวะที่สังขารทั้งปวง ไม่เที่ยง)

ธรรมนิยามที่ ๓ *ทุกขตา* (ภาวะที่สังขารทั้งปวง คงอยู่มิได้)

ธรรมนิยามที่ ๔ *อนัตตตา* (ภาวะที่ธรรมทั้งปวง ไม่เป็นอัตตา)

อย่างที่พูดแล้วว่า ข้อ ๑ *อิทัปปัจจยตา* (ปฏิจฺจสมุปบาท) เป็นธรรมนิยามที่แสดงความเป็นไปของขันธ ๕ ในอาการที่สัมพันธ์เป็นเหตุปัจจัยแก่กัน เป็นเรื่องอาการความเป็นไปของสังขตธรรม คือประดาสังขาร ที่เรียกได้ว่าอยู่เบื้องหลังปรากฏการณ์ในโลกแห่งสมมุติ

ข้อ ๒-๓ *อนิจฺจตา* และ *ทุกขตา* เป็นธรรมนิยามที่แสดงสภาวะของประดาสังขาร อันเป็นสังขตธรรม ได้แก่ขันธ ๕ ทั้งหมด ว่ามีลักษณะร่วมกันที่ว่า “สพฺเพ สงฺขารา” *สังขาร* ทั้งปวง คือทุกอย่างที่เป็นสังขตะ ล้วนไม่เที่ยง คงอยู่มิได้ เสมอเหมือนกันทั้งหมด

ข้อ ๔ *อนัตตตา* เป็นธรรมนิยามที่แสดงสภาวะของธรรมทุกอย่าง ไม่ว่าจะ เป็นสังขตธรรม หรืออสังขตธรรม ไม่ว่าจะอยู่ในขันธ ๕ หรือพ้นจากขันธ ๕ (ขันธวินิมุต) ว่ามีลักษณะร่วมกัน คือ “สพฺเพ ธมฺมา” *ธรรม* ทั้งปวง ไม่ว่าจะสังขาร เป็นสังขตะ หรือวิสังขาร เป็นอสังขตะ ล้วนไม่เป็นอัตตา (อนัตตา) เสมอกันทั้งสิ้น

ธรรมนิยามที่ ๑ คือ *อิทัปปัจจยตา* (ปฏิจฺจสมุปบาท) แสดงอาการที่สภาวะธรรมทั้งหลายอันเรียกรวมๆ ว่าขันธ ๕ สัมพันธ์เป็นเหตุปัจจัยแก่กันในแนวทางที่รวมเป็นกระบวนการแห่งการก่อให้เกิดทุกข์ ถือว่าเป็นความหมายของ*อริยสัจ* ข้อที่ ๒ คือ *สมุทฺทัยอริยสัจ* ดังที่เรียกว่า ปฏิจฺจสมุปบาทสมุทฺทัยวาร

อาการที่ขันธ ๕ เป็นไปตามกฎอิทัปปัจจยตานี้ แสดงออกมาในตัวเองถึงลักษณะที่เป็นอนิจจัง และทุกขัง ของขันธทั้ง ๕ หรือของประดาสังขตธรรมนั้น นี่ก็คือ ธรรมนิยามที่ ๒ และ ๓ คือ *อนิจฺจตา* และ *ทุกขตา* (พูดให้เต็มตามหลักว่า *สพฺเพ สงฺขารา อนิจฺจา, สพฺเพ สงฺขารา ทุกฺขา*)

เมื่อขันธ์ ๕ เป็นไปตามกฎอิทัปปัจจยตา โดยมีลักษณะเป็นอนิจจา ทุกขา อย่างนี้ แล้วยังไปรวมอยู่ใต้ธรรมนิยามที่ ๔ คืออนัตตตา ข้อต่อไปด้วย มันจึงมีสภาพเป็นที่ตั้งแห่งทุกข์ เป็นที่ก่อตัวของทุกข์ หรือเป็นที่รวมไว้แห่งศักยภาพของการที่จะเป็นทุกข์ และนี่ก็คือความหมายของ *อริยสัจข้อที่ ๑* อันได้แก่ *ทุกข์อริยสัจ*

ในที่สุด ถึงแม้สังขารทั้งปวงนั้นจะเป็นอย่างไรก็ตาม มันก็คือธรรม มันเป็นสภาวะธรรม เมื่อเป็นสภาวะธรรม มันก็มีภาวะของมันเอง ไม่เป็นใคร ไม่เป็นของใคร ไม่ใช่ตัวตนของใคร ไม่อยู่ในอำนาจของใครที่จะไปสั่งไปบังคับมันได้จริง แล้วตามฐานะที่เป็นสังขตธรรม มันก็จึงเป็นไปตามเหตุปัจจัยที่ปรุงแต่งมัน แล้วก็ เป็นอนิจจา เป็นทุกขาไปตามเหตุปัจจัยนั้น ไม่มีใครสั่งบังคับให้มันไม่เป็นอย่างนั้นได้ ดังนั้น สังขารหรือสังขตธรรมทั้งปวงนั้นจึงมีลักษณะร่วมตามธรรมนิยามที่ ๔ ข้อ *อนัตตตา* คือ “สพเพ ธมฺมา อนตฺตา”

ที่นี่ นอกจากธรรมที่เป็นสังขตธรรมหรือสังขาร ก็ยังมีธรรมที่เป็นอสังขตธรรม ซึ่งพ้นเหนืออิทัปปัจจยตา ไม่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง จึงเป็นนิจจา ไม่เป็นทุกขา เป็นทุกขนิโรธ นี่ก็คือ *อริยสัจข้อที่ ๓* ที่เรียกว่า *นิโรธอริยสัจ* อันได้แก่นิพพาน

แต่เมื่อเป็นธรรม เป็นสภาวะธรรม ก็อย่างที่ว่าแล้ว คือ จึงมีภาวะของมันเอง ไม่เป็นใคร ไม่เป็นของใคร ไม่ใช่ตัวตนของใคร ไม่อยู่ในอำนาจของใครที่จะไปสั่งบังคับมันได้ นี่ก็คือเป็นอนัตตาเช่นกัน ดังนั้น ธรรมนิยามที่ ๔ ข้อ *อนัตตตา* คือ “สพเพ ธมฺมา อนตฺตา” จึงเป็นลักษณะร่วมของธรรมทั้งปวง ทั้งสังขาร และวิสังขาร หรือทั้งสังขตธรรม และอสังขตธรรม

เป็นอันว่า อสังขตธรรมแห่งนิโรธ อันประจักษ์ในที่จบ ที่สิ้นสุด ที่ไม่เป็นไปแห่งปฏิจจสมุปบาทสมุทัยวาร คือในนิโรธวารแห่งปฏิจจสมุปบาท หรือพูดให้ง่ายว่า อันลุถึงด้วยการหยุด ดับ ไม่เป็นไป ไม่เกิดขึ้นแห่งปฏิจจสมุปบาทนี้ แม้จะพ้นจากภาวะที่เป็นสังขตจะ จึงไม่เป็นอนิจจัง ไม่เป็นทุกขัง แต่ก็เช่นเดียวกับสภาวะธรรมทั้งหลายในแง่ที่ว่า ไม่เป็นอัตตา (อนัตตา) ไม่เป็นของใคร ไม่เป็นใครๆ ไม่เป็นตัวตนของใคร ไม่เป็นไปตามปรารถนาของใคร คือเป็นสภาวะตามที่เป็นของมันเอง

ส่วนอริยสัจข้อที่ ๔ คือ *ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ* ที่เรียกสั้นๆ ว่า *มรรค*

พูดอย่างรวบยอดก็คือ วิธีปฏิบัติในการที่จะให้กระบวนการของอิทัปปัจจยตา ที่เป็นปฏิจ-
สมุปปาทสมุทัยวาร ไม่เป็นไป หยุดดับสลายหายไป หรือให้พลิกกลับเป็นปฏิจสมุปปาท-
นิโรธวารนั่นเอง แต่ในการปฏิบัติที่จะให้เป็นอย่างนี้ เมื่อแยกแยะออกไป ก็มีรายละเอียด
มากมาย ซึ่งจัดเป็นระบบชีวิตดิงามที่เรียกว่า มรรคมืองค์ ๘ อันสำเร็จด้วยไตรสิกขา ซึ่ง
ทั้งหมดนี้ ว่าโดยสาระก็คือ การละอกุศล และเจริณกุศล แล้วทั้งอกุศลและกุศล ก็อยู่ในขั้น
ทั้ง ๕ นั้นเอง (จะพูดให้ง่ายว่า พัฒนากุศลขั้น หรืออย่างที่ว่าบางท่านชอบพูดให้สะดวกปาก
พอรู้กันโดยนัยว่า พัฒนาขั้น ๕ ก็พอได้) ดังนั้น อริยสังข์ข้อที่ ๔ คือมรรคนี้ จึงเป็นไปตาม
ธรรมนิยามที่ ๒ - ๓ - ๔ คือ อนิจจตา ทุกขตา และ อนัตตตา ทั้งหมด

เป็นอันว่า ในธรรมนิยาม ๔ ข้อนี้

ข้อที่ ๑ อิทัปปัจจยตา แสดงอาการที่เป็นไปของสังขตธรรม (เป็นสาระของอริยสังข์
ข้อ ๒)

ข้อที่ ๒-๓ อนิจจตา, ทุกขตา แสดงลักษณะร่วมของสังขตธรรม (ครอบคลุมอริยสังข์
ข้อ ๑, ๒ และ ๔)

ข้อที่ ๔ อนัตตตา แสดงลักษณะร่วมของสัพพธรรม คือทุกสภาวะ (ครอบคลุม
อริยสังข์หมดทั้ง ๔ ข้อ)

ตถตา - ความเป็นเช่นนั้นเอง

ในหลักธรรมนิยาม (ธมฺมฺนิยามตา) ชุดที่ ๑ คือ อิทัปปัจจยตาปฏิจสมุปปาท
ผู้ศึกษาคงสังเกตเห็นว่า พุทธพจน์ที่ตรัสเริ่มต้นเหมือนกันกับในหลักธรรมนิยามชุดที่เรียกว่า
ไตรลักษณ์ คือมีคำ ๒ คำว่า “ธมฺมฺภูจิตตา ธมฺมฺนิยามตา” นำหน้า แต่ตอนลงท้ายแปลก
ออกไปว่า อิทัปปัจจยตา มีคำนำหน้าเพิ่มเข้ามา ๓ คำ คือ “ตถตา อวิตถตา อนนฺนถตา”
ซึ่งไม่ปรากฏในหลักไตรลักษณ์

ข้อความเต็มตรงนี้ว่า :

“อิติ โข ภิกขเว ยา ตตฺร ตถตา อวิตถตา อนนฺนถตา อิทัปปัจจยตา อญฺ วุจฺจติ
ภิกขเว ปฏิจสมุปปาโท”

แปลว่า:

“ภิกษุทั้งหลาย ความเป็นตถา (ตถตา/ภาวะที่เป็นเช่นนั้น เป็นอยู่คงอยู่อย่างนั้น) ความเป็นอวิตถา (อวิตถตา/ภาวะที่ไม่เพี้ยนไม่ผันแปรไปจากที่เป็นอย่างนั้น) ความเป็นอนัญญถา (อนัญญถตา/ภาวะที่ไม่เป็นอย่างอื่น) คือ อิททัปปัจจยตา ดังกล่าวมานี้แล เรียกว่า ปฏิจจสมุปบาท”

ที่จริง คำเหล่านี้ ก็คือคำเน้นย้ำ หรือสำคัญให้หนักแน่น หรือให้ใส่ใจจริงจังนั่นเอง แต่บางคำเป็นคำที่กระชับและให้ความรู้สึกสะดุดเด่น ก็มีการยกขึ้นมาเอ่ยอ้างบ่อยจนคุ้น หรือเป็นที่นิยม อย่างใน ๓ คำนี้ คำว่า “ตถตา” ได้กลายเป็นคำที่มีการกล่าวถึงค่อนข้างมาก หรือได้ยินค่อนข้างบ่อย และเพราะเหตุที่คำนี้พบเฉพาะที่ตรัสไว้กับอิทัปปัจจยตา จึงอาจจะทำให้เข้าใจว่าจำเพาะหมายถึงอิทัปปัจจยตาปฏิจจสมุปบาทเท่านั้น

เพื่อให้มองกว้างออกไป จึงยกพุทธพจน์ต่อไปนี้มาให้ดู ดังนี้ (ส.ม.๑๙/๑๖๙๗/๕๔๐;

ขุ.ปฏี.๓๑/๕๔๔/๔๔๘)

“ภิกษุทั้งหลาย สภาวะ ๔ อย่างนี้ เป็นตถา (เป็นเช่นนั้น หรือจริงแท้) เป็นอวิตถา (ไม่เพี้ยนไปจากที่เป็นอย่างนั้น) เป็นอนัญญถา (ไม่เป็นอย่างอื่น) สภาวะ ๔ อย่างนี้เป็นไฉน? คือ สภาวะที่ว่า นี้ทุกข์ ... สภาวะที่ว่า นี้ทุกข์สมุทัย ... สภาวะที่ว่า นี้ทุกข์นิโรธ ... สภาวะที่ว่า นี้ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา ...

“ภิกษุทั้งหลาย เพราะฉะนั้นแล เธอทั้งหลายพึงกระทำการประกอบความเพียร เพื่อรู้ตามเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ ... นี้ทุกข์สมุทัย ... นี้ทุกข์นิโรธ ... นี้ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา”

เห็นชัดว่า สภาวะที่เป็น ตถา อวิตถา อนัญญถา ในพุทธพจน์นี้ ก็คือสภาวะที่เรียกกันทั่วไปว่าอริยสัจ ๔ นั่นเอง และคำทั้ง ๓ ซึ่งมีคำแปลดังว่าแล่นั้น ก็คือคำเสริมความหมายของคำว่า “สัจจะ” นั่นแหละ นอกจากนั้น ในคัมภีร์ชั้นอรรถกถาฎีกา บางทีก็เรียกอริยสัจว่า “ตถธรรม” เช่นเดียวกับที่บางครั้งเรียกว่า “สัจธรรม” (แต่ “สัจธรรม” มิใช่หมายถึงอริยสัจเสมอไป)

ฯลฯ

- ธรรมนิยามที่ ๑ อิททัปปัจจยตา (ปฏิจจสมุปบาท)
- ธรรมนิยามที่ ๒ อนิจจตา (ภาวะที่สังขารทั้งปวง ไม่เที่ยง)
- ธรรมนิยามที่ ๓ ทุกขตา (ภาวะที่สังขารทั้งปวง คงอยู่มิได้)
- ธรรมนิยามที่ ๔ อนัตตตา (ภาวะที่ธรรมทั้งปวง ไม่เป็นอัตตา)

อิทัปปัจจยตาเป็นกฎธรรมชาติ
มีความหมายที่สำคัญก็คือว่า
เพราะสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี

- ๖ -

สัปดาห์สุดท้าย

เพราะสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี

กฎอิทัปปัจจยตา : เพราะสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี	๑๔๑
แม้เรื่องที่เรียกว่า "ฟลุค" ก็เป็นไปตามกฎอิทัปปัจจยตา	๑๔๕
กรรมเก่า มีอำนาจน้อยกว่าอิทัปปัจจยตาปัจจุบัน	๑๔๗
ในอิทัปปัจจยตาไม่มีคำว่าดี-ชั่ว	๑๕๐
ทุกสิ่งเป็นเพียงกระแสแห่งอิทัปปัจจยตา	๑๕๑
เห็นอิทัปปัจจยตาคือเห็นธรรม	๑๕๓

กฎอหิปปัจจยตา :

เพราะสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี

ในวันนี้จะพูดโดยหัวข้อว่า “อหิปปัจจยตาช่วยได้” อีกครั้งหนึ่ง เพราะเกรงว่าที่แล้วมานั้นยังไม่ชัดพอ ไม่เข้าใจชัดพอ ทั้งในตัวเรื่องอหิปปัจจยตาก็ดี หรือวิธีที่จะใช้ให้เป็นประโยชน์ก็ดี จึงขอพูดอีกครั้งหนึ่ง

อหิปปัจจยตาเป็นกฎธรรมชาติ มีความหมายที่สำคัญก็คือว่า เพราะสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี หมายความว่า เมื่อสิ่งนี้มีแล้วสิ่งนี้มันต้องมี เมื่อสิ่งนี้เกิดขึ้นแล้วสิ่งนี้จะต้องเกิดขึ้น มันเป็นกฎของธรรมชาติ ธรรมชาติเป็นคำพูดที่เราบัญญัติขึ้นสำหรับใช้เรียกสิ่งที่มีมันเป็นอย่างอยู่เอง มันมีอยู่เอง ในตัวมันเอง

แม้ว่ามนุษย์เราจะได้วิวัฒนาการในลำดับที่สูง สูงกว่าธรรมชาติอย่างอื่น กว่าสัตว์ในระดับต่ำกว่า กว่าต้นไม้ กว่าอะไรก็ตาม มาถึงเป็นคน และก็ยังเป็นคนในระดับสูง แม้ว่ามันจะสูงขึ้นไปถึงไหนมันก็ไม่พ้นไปจากอำนาจของธรรมชาติ เช่นว่าจะไปเป็นเทวดา ไปเป็นพรหมก็ตาม มันก็ไม่พ้นไปจากอำนาจของธรรมชาติ คือกฎอหิปปัจจยตา เป็นอันว่าให้สนใจเสียได้ว่าจะยังคงอยู่ได้อำนาจกฎอหิปปัจจยตา ในข้อที่ว่าเมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้ต้องมี เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้ต้องมี เมื่อทำให้สิ่งนี้เกิดขึ้นและที่สิ่งถัดไปก็ต้องเกิดขึ้น เพราะสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี

* ธรรมบรรยายอบรมพระนวกะในพรรษา ปี ๒๕๒๖, วันที่ ๒๖ สิงหาคม ๒๕๒๖.

ต้องหลับตาเห็น ลืมตาก็เห็น หมายความว่าลืมตาเห็นก็ดูให้ลึกซึ้งหน่อย เพราะไม่มีอะไรที่มันกำลังไม่เปลี่ยนแปลงไปตามกฎเกณฑ์อันนี้ นับตั้งแต่ขี้ฝุ่นเม็ดหนึ่ง เป็นทราย เป็นดิน เป็นก้อนหิน เป็นต้นไม้ ที่ประกอบกันขึ้นเป็นต้นไม้ มันก็เห็นชัดว่ามันเปลี่ยนแปลงอยู่เรื่อย ในต้นไม้ แม้แต่ในก้อนหินก็ขอให้รู้ว่ามันก็มีความเปลี่ยนแปลงอยู่เรื่อย ไม่อย่างนั้นมันสลายตัวไม่ได้ในที่สุด ในทรายสักเม็ดหนึ่งมันก็มีกฎอันนั้นที่เปลี่ยนแปลงอยู่เรื่อย แต่มันช้ามาก ที่จริงมันก็ไม่ได้ช้ามากหรอก มันไปตามกฎนั้นแหละ กฎมันทำได้อย่างนั้นหรือมันต้องทำอย่างนั้น

ความเปลี่ยนแปลงในบางสิ่งบางอย่างมันช้าในความรู้สึกของเรา บางอย่างรู้สึกที่เร็ว ในความรู้สึกของเรา แต่นั่นมันเป็นความรู้สึกของเรา ไม่ใช่ความจริงของธรรมชาติ ความจริงของธรรมชาติมันไปเท่านั้นแหละ แล้วมันไม่ได้มีช้ามีเร็ว เพราะธรรมชาติมันไม่ได้ต้องการอะไร ความช้าหรือความเร็วนั้น มันอยู่ที่ความต้องการของสิ่งที่มันมีความต้องการ ที่มันรู้สึกต้องการ ถ้ามันไม่ต้องการอะไรเลย มันไม่มีช้า จะช้าหรือเร็วก็คือความเร็วที่ต่างกัน เท่านั้น ไม่ควรจะเรียกว่าช้าหรือเร็ว ควรจะมองดูว่าเป็นความเร็วที่ต่างขนาด ขนาดกัน ความเปลี่ยนแปลงบางอย่างเราพูดว่าช้า บางอย่างเราพูดว่าเร็ว บางอย่างก็ว่าเร็วมาก แต่ถึงอย่างนั้นมันก็คือลักษณะเดียวกัน คือความเป็นไปตามเหตุตามปัจจัย เพราะสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี

ลืมตาให้เห็น สิ่งที่เห็นได้ด้วยตา และถ้าเห็นไม่ได้ด้วยตาก็หลับตาเสีย ก็เห็นด้วยใจ ก็เห็นได้ลึกกว่า เห็นได้ละเอียดกว่า มันก็ยังเห็นว่าทุกสิ่งมันเปลี่ยนแปลงไปตามเหตุตามปัจจัย เพราะมีสิ่งนี้เป็นปัจจัย สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น อย่างนี้เป็นต้น

บางคนอาจจะคิดว่าเป็นเรื่องพูดเล่น เป็นเรื่องทำไปทำมาบ้าง บอๆ ทำไปทำมา ที่ทำอย่างนั้นนะจะทำไปทำไม จะบอกว่าที่ทำอย่างนั้นแหละคือดีที่สุด เป็นประโยชน์ที่สุด ให้รู้ว่ามันจะประเสริฐที่สุด ซึ่งจะได้ว่ากันทีหลังว่าประเสริฐอย่างไร

เดี๋ยวนี้ขอให้รู้กันเสียก่อนว่า เมื่อรู้สึกอยู่ซึ่งความที่สิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี สิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี มันทำให้เราเกิดความรู้สึกอย่างไร สำคัญ ถ้ามันมองเห็นความต้องการเปลี่ยนแปลงไปตามกฎอย่างนี้ๆ มันก็ไม่ต้องรู้สึกยินดี-ยินร้าย หรือรู้สึกหดหู่ รู้สึกเป็นทุกข์

ทุกอย่างมันเป็นไปตามกฎของอิทัปปัจจยตา ซึ่งเราเป็นผู้ทำให้เป็นไปอย่างถูกต้องตามกฎของอิทัปปัจจยตา โดยที่เราไม่ต้องหวังว่ามันจะเป็นผลออกมาให้เรา ถ้ามันยังต้องหวังอยู่ว่า

มันจะเป็นผลออกมาให้เรา อย่างนี้เรียกว่ายังไม่เห็นกฎอิทัปปัจจยตา ถ้าเห็นกฎอิทัปปัจจยตา มันก็เห็นว่า เอ้า, มันก็ออกมา ๆ ๆ อยู่ตลอดเวลา

เรื่องนี้มีอุปมาในบาลีหลายอย่าง เช่นว่า แม่ไก่ฟักไข่ให้ลูกวิธี และก็ไม่ต้องหวังว่าลูกไก่จะออกมาจากไข่ ถ้าไปหวังว่าลูกไก่จะออกมาจากไข่นี้มันก็จะเป็แม่ไก่ที่ไม่รู้อะไร เป็นแม่ไก่ที่บ้าแล้วก็ได้ หรือว่าชาวนา เมื่อได้ไถนา ดำนา ปลูกข้าวไปแล้ว ก็ไม่ต้องหวังว่ารวงข้าวจะออกมา รวงข้าวจะออกมา มีเปรียบไว้หลายอย่างในลักษณะอย่างนี้ ฉะนั้น มันเห็นอยู่ว่า มันออกมาโดยกฎของอิทัปปัจจยตา

คนที่ไม่ได้เรียนเรื่องนี้ มันก็ไม่รู้ว่าเรียกว่าอะไร ไม่เรียกถูกเรียกว่าอิทัปปัจจยตา แต่เดี๋ยวนี้เราเรียนกันแล้ว รู้กันแล้ว ชื่อนี้เรียกว่ากฎอิทัปปัจจยตา มันทำงานอยู่ ฉะนั้นเราก็ผสมโรงกันไป ก็คือทำงานให้สนุก เป็นสุขได้เมื่อกำลังทำงาน นั้นเอง

ถ้ามันไม่ออกมาตามที่ต้องการก็แปลว่ามันทำผิด มันทำผิดกฎอิทัปปัจจยตาก็ไม่ต้องเป็นทุกข์หรอก เพราะเห็นชัดว่ากฎอิทัปปัจจยตามันตายตัว จะไปเสียใจ เสียเวลาทำไม ก็ทำใหม่ให้ถูกต้องตามกฎของอิทัปปัจจยตา เหมือนอย่างกับฝากไว้กับกฎอิทัปปัจจยตา ซึ่งเป็นสิ่งที่แน่นอนและตายตัว อย่างนี้เรียกว่า มันช่วยได้ คือช่วยได้มากที่จะไม่ต้องเป็นทุกข์ และก็ต้องได้รับความสุข

ไวใจในความแน่นอนและเที่ยงตรงของกฎอิทัปปัจจยตา ไม่มีคำว่าผิดหวัง มันเป็นไปตามกฎอิทัปปัจจยตา มันไม่มีคำว่าผิดหวังสำหรับใคร เพราะเรายอมรับสภาพอิทัปปัจจยตา แล้วก็ารู้สึกว่าเราเป็นผู้ผิดหวัง ผู้สมหวัง เพราะมันขึ้นอยู่กับกฎอิทัปปัจจยตา

ถ้ามันมีผลออกมาไม่ตรงตามที่ต้องการก็เพราะเราไม่รู้จักทำให้มันตรง และก็สมควรจะถือว่าเสียหายหรือขาดทุน สูญเปล่า ไม่ได้รับอะไร เรื่องนี้ขอเตือนกันไว้บ่อย ๆ ว่า อย่าให้มีอะไรที่รู้สึกผิดหวัง สูญเปล่า อย่างน้อยที่สุดมันก็ต้องได้ความรู้เรื่องอิทัปปัจจยตานั้นเอง เพราะมันมีอย่างนี้

ฉะนั้น ความรู้เรื่องอิทัปปัจจยตานั้นจะมีค่ามากกว่าผลที่เราจะได้รับเป็นวัตถุ เป็นเงิน เป็นทอง อะไรเสียอีก นี่ถ้ามันฉลาดแล้วก็ไม่มีอะไรที่เสียหรือผิดหวัง มันมีแต่ได้ ถ้าทำให้ถูกต้องตามกฎอิทัปปัจจยตาแล้วมันจะมีแต่ได้ ไม่มีเสีย แม้ในรูปแบบที่ออกมาเป็นความขาดทุน

มันก็เสียในส่วนเงินที่ไม่ได้ แต่มันได้อะไร คือความฉลาด ที่เป็นความฉลาดอย่างยิ่ง ซึ่งแพงกว่าที่มันขาดทุน คือเราจะหายโง่ในเรื่องทำให้ขาดทุน เลยไม่มีอะไรที่ขาดทุน หรือเสียไป หรือผิดหวัง

ดูจะเป็นการพูดเอาเปรียบอยู่มาก ที่ว่าไม่มีอะไรที่ขาดทุนหรือผิดหวัง ออกมาในรูปแบบไหน เราต้องได้อย่างใดอย่างหนึ่งเสมอ เพราะมองเห็นอิทัปปัจจัยตาเป็นหลัก เป็นประธานอยู่ เมื่อเราเห็นอิทัปปัจจัยตาอยู่ ทำการงานอยู่ มันก็ทำด้วยจิตที่ปกติ จิตที่เฉลียวฉลาด ไม่เป็นทาสของกิเลส

คนที่ไม่รู้เรื่องอิทัปปัจจัยตามันงงมาย มันก้มหน้าทำอะไรไปตามกิเลส เป็นทาสของกิเลส เป็นทาสของตัณหา สมองตัณหาของตัวเอง เป็นทาสของตัณหาตลอดเวลา ถ้าทำด้วยอิทัปปัจจัยตามันเกิดตัณหาไม่ได้ ถ้ายังเกิดตัณหาได้ มันก็ไม่ใช่ผู้เห็นอิทัปปัจจัยตา ถ้าเห็นอิทัปปัจจัยตาอยู่ ตัณหาแทรกเข้ามาไม่ได้ นี่มันควบคุมตัณหาไว้ได้ หรือว่ามันฆ่าตัณหาเสียเลยก็ได้ ตัณหาไม่มีทางเกิด

ถ้ามีความรู้โดยประจักษ์เรื่องอิทัปปัจจัยตา มันทำให้ไม่เกิดตัณหา มันไม่มีค่าทางเวลา ถ้าไม่มีตัณหา เวลาไม่มีค่า ไม่เกิดความทรมานด้วยความที่ไม่ทันเวลา เป็นต้น

เรื่องไม่ได้อย่างใจ เรื่องไม่ทันเวลา นี่มันทรมานจิตใจคนมาก มันกัดอย่างยิ่ง มันกัดอย่างเจ็บปวด นี่เรียกว่ามันก็ช่วยได้ ไม่ต้องเป็นทาสของตัณหา

เรา ก็ทำไปโดยประสมกลมกลืนกันกับกฎของอิทัปปัจจัยตา ไม่คุมพวก คุมกำลังกัน จะทำอะไรที่ไม่ตรงตามกฎอิทัปปัจจัยตา แต่ตรงตามความต้องการของตนๆ เดียวนี้ในโลก มันหาความยุติธรรมไม่ได้ เพราะมันไม่ยอมรับสภาพอันนี้ มันจะเอาแต่ประโยชน์ของตน มันก็หาวิธีที่จะเอาแต่ประโยชน์ของตน และมันก็คุมพวก หาพวก หาพวกให้มากเข้าไว้ บังคับกรณีให้เป็นไปในตามประโยชน์ของพวกของตน มันก็หาความถูกต้องหรือหาความเป็นธรรมไม่ได้ โลกนี้มันก็มีแต่ความไม่เป็นธรรม ความไม่ยุติธรรม ความไม่ถูกต้อง แม้แต่สักนิดเดียว แม้แต่สักนิดเดียว

ยิ่งเป็นองค์การใหญ่ขนาดองค์การโลก มันก็ยิ่งทำตามกิเลสตัณหาหนักมาก เท่ากับที่มันใหญ่ มันไม่ไปตามกฎของอิทัปปัจจัยตา หรือกฎของพระเป็นเจ้าเลย โลกนี้มันก็ยุ่งเหยิงหมด

แต่เราก็มักจะนิยมกันว่าถูกแล้ว เมื่อองค์การใหญ่หรือว่าสมาคมใหญ่ หรือว่าสภาใหญ่ เขาลงมติกันอย่างไรก็ต้องยอมรับ หากู้ไม่ว่ามันเป็นการกระทำที่ฝืนกฎอิทัปปัจจยตา โดยใช้กิเลสตัณหาของคนจำนวนมากเหล่านั้นรวมกัน แล้วก็มุ่งหมายไปตามความต้องการของตน โดยไม่เคารพต่อกฎของธรรมชาติ มันก็ผิดกฎธรรมชาติ มันสวนทางกัน คือมันไม่เป็นไปในทางสันติภาพ มันเป็นไปในทางวุ่นวาย ทางวิกฤติการณ์ แต่มนุษย์ก็ยังตั้งใจว่าจะเอาให้ได้ จะบังคับเอาให้ได้ มนุษย์จะรวมหัวกันเหมือนกับว่าต่อต้านพระเจ้า ต่อต้านกฎของอิทัปปัจจยตานั้นเอง เราจึงไม่ประสบสันติภาพในโลกอยู่ทุกวันนี้และตลอดไปในกาลข้างหน้าด้วย ถ้าไม่ทำอะไรให้เป็นไปอย่างถูกต้องตามกฎของอิทัปปัจจยตา มุ่งมาแต่จะให้ตรงกับกิเลสตัณหาของตัวเอง แม้จะคุมพวกกันได้ตั้งครึ่งโลกหรือต่อให้ทั่วโลก มันก็สำเร็จไม่ได้ คือไม่มีสันติภาพขึ้นมาได้

นี่ขอให้รู้ว่ามันเฉียบขาดขนาดนี้ และถ้าไม่ถือเป็นกฎ เป็นหลักอย่างแน่นอนตายตัวแล้ว มันก็ไม่มีทางที่จะเอาชนะความทุกข์ได้

แม่เรื่องที่เรียกว่า "ฟลุค" ก็เป็นไปตามกฎอิทัปปัจจยตา

ที่นี้ก็อยากจะพูดเลยไปถึงว่า แม่เรื่องที่เรียกกันว่า "ฟลุค" คือบังเอิญเป็น... ที่เรียกกันว่าฟลุคๆ ภาษาค่อนข้างโศกโศก แม่เรื่องฟลุคทั้งหลายมันก็เป็นเรื่องที่เป็นไปตามกฎของอิทัปปัจจยตา ไม่ใช่ว่ามันจะนอกกฎอิทัปปัจจยตาไปได้

เรื่องฟลุคของอะไรก็ตามใจเถอะ ที่คุณดูเอาเองก็แล้วกันในโลกนี้มันเต็มไปด้วยเรื่องฟลุค คือเรื่องที่มีมันไม่เป็นไปตามหลักเกณฑ์ของมนุษย์ หรือที่มนุษย์หวัง มันเป็นเรื่องฟลุคในเรื่องฟลุคทั้งหลายมันมีอิทัปปัจจยตาในส่วนที่มีมันจะฟลุค

พูดนอกเรื่องหน่อย ที่ว่าสวนโมกข์นี้มีคนบางคนเขียนบันทึกไว้ว่าเต็มไปด้วยเรื่องฟลุค ไอ้การที่มีมันจะเกิดมีสวนโมกข์ขึ้นมาได้ในสภาพอย่างนี้มันเป็นเรื่องฟลุค ตลอดเวลาตั้งต้นมา

กระทั่งฟลุคในข้อที่ว่าผมเรียนบาลีไม่สำเร็จ ไม่ชอบเรียนบาลี และออกมาตั้งวัดป่าอย่างนี้ คนคนนั้นเขาก็เห็นว่าเป็นเรื่องฟลุค และก็มีอะไรที่บังเอิญมาผสมรอยกัน มันก็เป็นเรื่องฟลุค ได้คนที่ช่วยกันทำให้สำเร็จอย่างนั้นอย่างนี้ได้ มันก็เป็นเรื่องฟลุค ความจริงมันก็ควรจะรู้สึกอย่างนั้นแหละ เพราะว่าเราก็ไม่มีเงินมีทองอะไรนัก แต่มันก็ฟลุคจนมีคนช่วยทำนั่น มีคนช่วยทำนี่ ทำอย่างกับที่เรียกว่ามันฟลุค มีคนช่วยกวาดขยะอย่างกับเป็นบ้า คุณไม่เรียกว่า ฟลุคเทรอก มีคนช่วยอาสาทำครัว ทำช่างไม้บ้าง ทำอะไรบ้าง มันก็เป็นเรื่องฟลุคทั้งนั้นแหละ

มันมีสถานที่ ฟลุคให้ได้มีสถานที่ เพราะว่าเมื่อจะเอาเข้าจริงจะหา มันก็หายาก แล้วทำไมมันเกิดได้ มันก็เหมือนกับเรื่องฟลุค

มีเครื่องอุปกรณ์ เครื่องใช้ เครื่องมือต่างๆ มันก็เป็นเรื่องฟลุค ถ่ายวิดีโอเทปนี้มัน เรื่องบ้ามันก็เป็นเรื่องฟลุค ฟลุคจนได้บ้า ผมไม่เห็นด้วยหรอกนะ พูดตรงๆ ไม่เห็นด้วย มันเปลืองเปล่าๆ เกินความจำเป็น

อะไรๆ มันก็เป็นเรื่องฟลุคเหลือที่จะคำนวณได้ ถ้าอย่างนั้นก็อย่าเข้าใจว่ามันไม่ใช่อภินิหารบังเกิดขึ้น มันก็เป็นเรื่องฟลุคโดยอหิทัปปัจจยตา หรืออหิทัปปัจจยตาที่มันแหวกแนว หรือ มันลัดคิว หรือเป็นอะไรก็ตามแล้วแต่จะเรียก

ที่พูดนี้ก็เพื่อว่ามันไม่มีอะไรที่ไม่ใช่เป็นไปตามกฎของอหิทัปปัจจยตา เดี่ยวนี้มองไม่เห็น ก็ไม่เป็นไร แต่ขอให้มองเรื่อย ๆ ไป แล้วก็จะเห็น เดี่ยวนี้ยังมองไม่เห็น ไม่ใช่ผมจะดูถูกคุณ คุณยังมองไม่เห็นจริงๆ ด้วย แต่นานไปข้างหน้าจะมองเห็นว่าแม้แต่เรื่องฟลุคทั้งหลายเหล่านี้ มันก็เป็นเรื่องอหิทัปปัจจยตาในรูปแบบนั้น ไม่หนีไปจากกฎเกณฑ์ที่ว่าเพราะสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี เพราะสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี

มันมีเหตุปัจจัยอะไรที่ทำให้คนคนหนึ่งมันต้องการอย่างนั้น และคนอย่างนั้นมันบันดาล ได้ มันก็บันดาลไป มันก็มีการกระทำที่เกิดขึ้นชนิดที่ไม่ได้คาดฝันกันนัก แม้มันจะมาเร็ว แบบสายฟ้าแลบ มันก็ยังเป็นอหิทัปปัจจยตาอยู่นั้นแหละ มันจะมางุ่มง่ามอย่างเต่าคลาน มันก็ยังเป็นอหิทัปปัจจยตาอยู่นั่นเอง มันไม่พ้นไปจากกฎของธรรมชาติอันนี้ได้ ที่เราจะต้อง เข้าใจกันให้ดี ๆ แล้วจะไม่ตื่นเต้น ไม่ประหลาดใจ ถ้ายังมีความตื่นเต้น ยังเห็นอะไรประหลาด

ยังเห็นอะไรน่าอัศจรรย์ หรืออะไรลึกซึ้งลึกลับอยู่ นั่นก็คือผลของการที่ไม่เห็นอิทัปปัจจยตา
แล้วก็มักจะทำให้ทำอะไรเกินพอดีๆ หรือว่าหย่อน ไม่พอดี

ระวังนะ! ใ้อัที่ทำอะไรไม่ถึงขนาดพอดี ที่เรียกว่าหย่อน มันก็ไม่มีผลดี ทำอะไรเกินขนาด
มันก็เรียกได้ว่ามันเกินกฎที่ถูกต้อง แล้วมันก็ไม่มีผลดี จะต้องระวังให้พอดี อิทัปปัจจยตา
ที่ถูกต้องและพอดีแห่งกรณีนั้นๆ

กรรมเก่า มีอำนาจน้อยกว่า อิทัปปัจจยตาปัจจุบัน

ในเมื่อมนุษย์ไม่รู้เรื่องนี้ เขาคงโง่หลงไปตามผัสสะของเขาที่ผัสสะของเขาจะชวนให้เขา
คิดว่าอย่างไร เขาเห็นด้วยตา เขาคำด้วยมือ เขาก็จะต้องคิดไปตามนั้น จนเกิดเป็นความ
แตกต่าง เป็นข้อที่ต้องถกเถียง หรือทุ่มเถียง หรือทะเลาะวิวาทกันเลย แม้โดยความคิดเห็น
เมื่อวิวาทกันโดยความคิดเห็นแล้ว ไม่เท่าไรหรอกก็ต้องวิวาทกันโดยร่างกาย โดยมือ โดยไม้
โดยอาวุธ

เอ่อ นึกได้ถึงโคลงโลกนิติโคลงหนึ่ง คือรู้สึกว่ามีผู้แต่งโคลงโลกนิตินั้นยังไม่รู้เรื่องนี้ หรือ
รู้ไม่ถึงที่สุด นั่นคือโคลงบทที่ว่า เมื่อเจ็บไข้ขึ้นมา เขามีว่า...

หมอแพทย์ทายว่าไข้	ลมคุม
โทษว่าเคราะห์แรงรุม	โทษให้
แม่มดว่าผีกุม	ทำโทษ
ปราชญ์ว่ากรรมเองไซ้	ส่งให้เป็นเอง*

ผมชอบท่องโคลงบทนี้มาแต่เล็กๆ คือ หมอ แพทย์ ก็บอกว่า "อ้อ! มันเป็นโรค เป็น
ร่างกายผิดปกติ นี่เป็นโรค เป็นเรื่องลม เรื่องเลือด เรื่องอะไรก็ตาม ผิดปกติในทางเจ็บไข้"

* ที่ถูกคือ ปราชญ์ว่ากรรมเองไซ้ ก่อสร้างมาเอง

ข้างโหรก็บอกว่า "โอ้! ไม่ใช่ เพราะโชคชะตาดวงดาวต่าง ๆ มันเป็นเหตุให้เจ็บไข้"

ข้างพ่อมดหมอผี แม่หมอผีก็ว่า "ผีต่างหากเล่า ผีต่างหากเข้ามาทำเรื่องนี้ให้เจ็บไข้"

ที่นี้ปราชญ์ว่า "กรรมเองไซ้ร้ ส่งให้ เป็นเอง" ส่วนนักปราชญ์นั้นเขาว่ากรรม และฟังดูก็รู้ว่ากรรมแต่หันหลังส่งให้มาเป็นอย่างนี้ นี่แสดงว่าคำว่าปราชญ์ในกรณีนี้ไม่รู้เรื่องอิทัปปัจจยตา จึงว่ากรรม เป็นเรื่องกรรมทำให้เป็นอย่างนี้

ที่จริงกรรมนั้นมันมีอำนาจน้อยกว่าอิทัปปัจจยตา หรือจะเรียกว่าเป็นอิทัปปัจจยตาก็ได้ แต่เป็นอิทัปปัจจยตาตัวเล็ก ๆ ที่มันแก้ไขได้ด้วยอิทัปปัจจยตาตัวใหญ่ ๆ

อย่างที่ว่าก่อนได้เอามาเล่าให้ฟังทีหนึ่งแล้วว่า พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า สุขหรือทุกข์ มิได้มาแต่กรรมเก่า มันมาจากการทำผิดหรือทำถูกต้องกฎอิทัปปัจจยตา เดียวนี้แหละ เดียวนี้มันทำผิดหรือทำถูกต้องกฎอิทัปปัจจยตา หมายความว่าแม้กรรมเก่ามันจะมีอยู่อย่างไร มันจะให้ผลอย่างไร เอ้า มา ๆ ๆ แต่ถ้าเราต้อนรับมันด้วยกฎอิทัปปัจจยตาแล้วจะไม่มีความทุกข์เลย

สมมติว่ากรรมเก่ามันจะทำให้เป็นทุกข์ เป็นร้อน เป็นกรรมชั่ว แต่ถ้าเราต้อนรับสถานการณ์ทุกอย่างที่เกิดขึ้นอย่างถูกต้อง โดยกฎของอิทัปปัจจยตา คือรู้จักผัสสะดี ไม่โง่เรื่องผัสสะก็ไม่มีทุกข์ และมันก็เอาชนะกรรมได้ นี่เรียกว่า มันยังมีสิ่งอีกสิ่งหนึ่งซึ่งเหนือไปกว่ากรรม เชื่อกกรรมนั้นถูกแล้ว แต่มันมีอีกสิ่งหนึ่ง ถ้าทำให้ถูกต้องตามกฎของมันแล้วกรรมก็จะยกเลิกไปเอง กรรมทั้งหลายจะหมดฤทธิ์หมดอำนาจไปเอง

ประโยคที่ว่า "ปราชญ์ว่ากรรมเองไซ้ร้ ส่งให้ เป็นเอง" นั้นนะมันเป็นเพียงปราชญ์ธรรมดา ไม่ใช่ปราชญ์อย่างพระพุทธเจ้า ถ้าปราชญ์อย่างพระพุทธเจ้า ท่านก็สอนว่ามันเป็นอิทัปปัจจยตา มันเป็นไปตามกฎอิทัปปัจจยตา และอิทัปปัจจยตานั้นมันจะทำลายกรรมทั้งหลายจนอยู่เหนือกรรม จนสิ้นกรรม

จุดสูงสุดของพุทธศาสนาคือความสิ้นกรรม หมดกรรม เหนือกรรม อันนั้นแหละ มันจะแก้ปัญหาคันสุดท้าย ไม่ว่าปัญหาอะไร

ดังนั้น อิทัปปัจจยตามีอำนาจที่จะบันดาล หรือว่าจะควบคุม หรือว่าจะแก้ไข ให้เป็นไปตามกฎของมัน เราจึงต้องศึกษาในเรื่องนี้ให้ดีที่สุด เหมือนกับจัดให้มันเดินไปอย่างถูกต้อง

ตามที่ควรจะได้ ควรจะต้องการ คือดับทุกข์ ที่เราควรจะได้ ควรจะต้องการ ก็คือดับทุกข์
ทีนี้เราจะต้องจัดให้ถูกต้องตามกฎหมายของอิทัปปัจจยตา จะไปพึ่งผีสิง เทวดา ผีพระเจ้า ผีอะไร
ก็ไม่ถูกต้องและไม่สำเร็จ สิ่งสูงสุดคือกฎอิทัปปัจจยตา ซึ่งจะต้องให้ชื่อให้ชัดกำกับไปเลยว่า
“ปัจจุบัน” ใช้คำว่า “อิทัปปัจจยตาปัจจุบัน”

อิทัปปัจจยตาทั่วไปๆ มันยังกำกวม อิทัปปัจจยตาปัจจุบันนี้คุณจะต้องสนใจมาก มี
และใช้ให้ทันช่วงที่ ทันเวลา ทันเหตุการณ์ อะไรๆ มันจะแก้ปัญหาคำถามได้หมด โดยการใช้
อิทัปปัจจยตาปัจจุบัน อิทัปปัจจยตาปัจจุบันนี้แหละจะสามารถแก้ไขอิทัปปัจจยตาอดีต
อิทัปปัจจยตาอดีตทำผิดไว้อย่างไร อิทัปปัจจยตาปัจจุบันจะช่วยแก้ไขได้ เลิกสร้างได้ ทำให้
ถูกเสียใหม่ได้ แล้วอิทัปปัจจยตาปัจจุบันนี้จะช่วยให้อิทัปปัจจยตาในอนาคตเป็นไปได้อย่างดี
อย่างตรงความประสงค์ยิ่งขึ้น คือจะได้ผลดีและง่ายกว่าที่จะไม่มีอิทัปปัจจยตาปัจจุบันเป็น
เครื่องสนับสนุน หรือว่าเป็นจุดตั้งต้น

ขอให้สนใจคำว่าอิทัปปัจจยตาปัจจุบัน นี้มันจะช่วยได้หมดทุกอย่างๆ จนออกชื่อมา
ไม่ไหว นับไม่ไหว ปัญหาอะไรทุกชนิดทำให้ถูกต้องตามกฎหมายเกณฑ์ของอิทัปปัจจยตาปัจจุบัน
หรือเฉพาะหน้า ถ้าที่เป็นมาแล้วแต่ในอดีตมันไม่น่าปรารถนา ไม่พึงปรารถนา มันก็ทำให้
หมดไปได้โดยการทำให้ถูกต้องเสียใหม่ในอิทัปปัจจยตาปัจจุบัน

คนบางคนที่เขาไม่ใช่พุทธศาสนาหรือว่าเขาไม่เห็นด้วย เขาว่าการแสดงอาบัติของพระ
เป็นการโกหกและหลอกลวงต่อกฎของกรรม เมื่อทำผิดแล้วจะมาแสดงอาบัติได้ง่ายๆ ให้หมด
ไปได้อย่างไร มันมีหลักว่ากรรม กรรมเป็นของจริงต้องให้ผลแน่ ทำผิดแล้วจะยกบาป ยก
กรรม กันได้อย่างไร

ผมมีความเห็นไปในทางที่ว่ามันยกได้ เพราะมันมีอิทัปปัจจยตาปัจจุบันเกิดขึ้นมาใหม่
ทำให้ล้มเลิกอิทัปปัจจยตาชุดเก่า ซึ่งทำผิดเป็นอาบัตินั้นก็เป็นอิทัปปัจจยตาชุดเก่า และก็แสดง
อาบัติด้วยวิธีการอย่างถูกต้อง ด้วยจิตใจที่ถูกต้อง ด้วยการกระทำที่ถูกต้อง ไม่ใช่หนึ่งงิมๆ
ทำพิธีแล้วมันก็จะสำเร็จ นั่นนะมันเป็นอิทัปปัจจยตาปัจจุบัน มันเปลี่ยนใหม่หมด ความคิด
การกระทำ หรืออะไร การแสดงอาบัตินั้นมันก็มีผลดี ไม่ใช่ฝืนหลักกรรม ผิดหลักกรรมอะไร
ไม่ใช่ อย่ามองหยาบๆ อย่ามองลวกๆ มองให้ดีๆ

แต่ก็อดไม่ได้ที่ซีกจะสงสัยว่าการล้างบาป พิธีล้างบาปของศาสนาอื่น โดยเฉพาะศาสนา คริสต์นี่เขาจะมีหลักการอย่างไร ก็ไม่ทราบ เรื่องล้างบาป ทำพิธีล้างบาป นี่มีมาตั้งแต่ก่อน พุทธกาล ในอินเดียก็มีเรียกว่าพิธีโฆณะ โฆณะ แปลว่าอาบหรือล้าง พวกพราหมณ์เขาทำ พิธีโฆณะอย่างนั้นอย่างนี้ เรื่องบุญช้ายู่นั้นแหละ ก็ล้างบาป ถ้าอย่างนี้ไม่ได้หรอก ทำพิธี ล้างบาปด้วยการเอาแพะมาฆ่า หรือทำพิธีแบบนั้น มันต้องทำอย่างถูกต้อง ที่ว่าจะเปลี่ยน ความรู้สึก คิดนึก หรือการกระทำกันเสียใหม่ มองเห็นสิ่งที่จริงกว่า แน่นอนกว่า เปลี่ยนหมด ในความรู้สึก คนนั้นจึงจะหมดบาป หมดเคราะห์ หมดโศก หมดอะไร และตั้งต้นกันใหม่ได้

นี่ อิทัปปัจจยตาปัจจุบันจะเพิกถอนอิทธิพลของอิทัปปัจจยตาอดีต แล้วจะสร้าง อิทธิพลอิทัปปัจจยตาอนาคต ดังนั้น เราจึงมีการก้าวหน้าเลื่อนชั้นๆ ก้าวหน้าเลื่อนชั้นไปสู่ จุดหมายปลายทางที่มนุษย์ควรจะได้ คือเราอาจจะไถ่พระนิพพานเข้าไปทุกที การที่ชีวิตนี้ จะเปลี่ยนแปลงไถ่พระนิพพาน คือบรรลุมรรคผลกันไปตามลำดับนั้นมันก็ด้วยการกระทำที่ ถูกต้องตามหลักเกณฑ์ของอิทัปปัจจยตา มันเป็นเรื่องที่ต้องศึกษาเฉพาะโดยละเอียด จะมี อย่างไรนั้นก็ค่อยศึกษากันไปเถิด แต่เดี๋ยวนี้บอกให้ทราบวิธีการหรือหลักการใหญ่มันมีอยู่ อย่างนี้ เราก็จัดให้มันเป็นไปในลักษณะที่ว่านี้ จัดให้เป็นไปในลักษณะที่ว่า ชีวิตนี้จะดีขึ้นๆๆ คือว่า... ใจคำว่าไถ่ไปในทางความดับทุกข์ยิ่งขึ้น

ในอิทัปปัจจยตาไม่มีคำว่าดี-ชั่ว

ที่ว่าดีขึ้นๆๆ นี่คำพูดสมมตินะ ถ้าเรื่องของอิทัปปัจจยตานั้นมันไม่มีดีมันไม่มีชั่วหรอก มันมีแต่อิทัปปัจจยตา

เพราะมีสิ่งนี้เป็นปัจจัย สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น เพราะมีสิ่งนี้เป็นปัจจัยสิ่งนี้จึงเกิดขึ้น มันไม่มี คำว่าดีว่าชั่วในความหมายของอิทัปปัจจยตา แต่มนุษย์เรานี่ ที่ไหนเราชอบเราก็อ่า อย่างไร เราชอบเราก็อ่าดี อย่างไรเราไม่ชอบเราก็อ่าชั่ว ฉะนั้น ดีชั่วนี้มันเกิดมาจากปากของมนุษย์ มีความรู้สึกต้องการ ถ้ามันตรงความต้องการของตัวเอง มันก็ว่าดี

เรื่องของคนพาลมันก็ว่าดีไปตามแบบของคนพาล เรื่องของสัตบุรุษมันก็ดีไปตามแบบของสัตบุรุษ เรื่องชั่วก็เหมือนกัน ชั่วของสัตบุรุษก็สัตบุรุษบัญญัติ ชั่วของคนพาลก็คนพาลบัญญัติ มันแล้วแต่ สัตบุรุษหรือคนพาลมันบัญญัติ เรื่องดี—เรื่องชั่วมันอยู่ในสมมติของคนแล้วมันไม่จริง คือ ที่ว่าดีของคนพาลมันก็ไม่ดีของสัตบุรุษ ที่ว่าดีของสัตบุรุษมันก็ไม่ดีของคนพาล

หรืออย่างที่คุณพยอมว่า ไฉ่เหล้ากับอุจจาระอันไหนมันจะดีกว่า หมาไม่กินเหล้าแต่กินขี้ ไฉ่คนไม่กินขี้แต่กินเหล้า มันไม่มีทางที่จะตรงกันได้ เมื่อมันอยู่ในฐานะที่ต่างกันดีของคนหนึ่ง มันอาจจะไม่ดีของคนหนึ่ง

อย่างเช่นอุจจาระนี้ ใคร ๆ ก็ถูกสอนให้รังเกียจว่าไม่ดี แต่เดี๋ยวนี้เขาคิดจะทำเป็นปุ๋ยขายรวยกันใหญ่แล้ว อุจจาระทำเป็นปุ๋ยอินทรีย์วัตถุ ดีกว่าปุ๋ยอนินทรีย์วัตถุ ซึ่งทำให้ดินเสีย ก็เรียกว่าเราจะต้องมีอิทัปปัจจยตาปัจจุบัน สำหรับแก้ปัญหาให้จงได้

ทุกสิ่งเป็นเพียงกระแสแห่งอิทัปปัจจยตา

เฮ้ ที่นี้ก็ให้รู้จักอิทัปปัจจยตาถึงขนาดนี้ แล้วมองเห็นว่าไม่มีอะไรที่มันไม่ใช่อิทัปปัจจยตา มองเข้าไปในตัวเรา ดุสิตม ขน เล็บ ฟัน หนัง ฯลฯ ๓๒ ส่วนนี้ แต่ละส่วนๆ คือกระแสของอิทัปปัจจยตาที่กำลังหมุนไปตามเรื่องของมัน อย่างผม ขน เล็บ ฟัน หนัง

เฮ้ดู “ผม” มันตั้งต้นอย่างไร เปลี่ยนแปลงอย่างไรๆ ขนก็อย่างนั้น เล็บก็อย่างนั้น ฟันก็อย่างนั้น หนังก็อย่างนั้น ดับได้ใส่ฟุง ก็เป็นอย่างนั้น มีระบบอิทัปปัจจยตาที่หมุนจืออยู่ทุกส่วน

ส่วนที่เป็นจิตใจก็เหมือนกันแหละ มันก็เปลี่ยนแปลงหมุนจืออยู่ ไปตามกฎเกณฑ์ของอิทัปปัจจยตา ในตัวเราเป็นอย่างนี้ นอกตัวเราก็เป็นอย่างนี้ เสื้อผ้าเครื่องนุ่งห่ม อาหารที่อยู่อาศัย ก็เป็นอย่างนี้ ของคนอื่นก็เป็นอย่างนี้ ต้นไม้ต้นไม้ก็เป็นอย่างนั้น สัตว์เดรัจฉาน

* พระราชาธรรมนิเทศ (พยอม กลฺยาโณ)

ก็เป็นอย่างนั้น เรียกว่าเป็นอิทัปปัจจยตาอยู่ในทุกๆ ปริมาณที่ประกอบกันขึ้นเป็นสิ่งนั้นๆ ก็แล้วกัน

เดี๋ยวนี้เราไม่ต้องเถียงกันแล้วว่า ทุกๆ สิ่งมิได้กอบขึ้นมาจาก ไม่ได้ประกอบขึ้นมาจาก ปริมาณ ในเมื่อทุกๆ ปริมาณมันกำลังเป็นไปตามกฎอิทัปปัจจยตาเหมือนกับวง มันก็เต็มไปด้วย อิทัปปัจจยตาที่กำลังวิ่งไปในทุกสิ่งทุกอย่าง ทุกหนทุกแห่ง ทุกเวลา ทุกสถานที่ เพราะว่า มันหมุน มันวิ่งอยู่ในทุกๆ ปริมาณ แล้วมันจะยกเว้นอะไร นี่แหละพระเจ้าอิทัปปัจจยตา ควบคุมอยู่ สิ่งอยู่ในทุกๆ ปริมาณ

ถ้าพระเจ้าที่เขามีชื่อเรียกอย่างนั้นอย่างนี้ มันทำไม่ได้หรอก องค์เดียวจะทำมันได้ อย่างไรเล่า องค์เดียวจะมานั่งจดบัญชี ให้โทษ ให้คุณมนุษย์ตั้งหลายพันล้านอยู่ได้อย่างไร เล่า แต่ถ้ากฎอิทัปปัจจยตามันควบคุมอยู่ในทุกๆ ปริมาณของสิ่งนั้น แล้วทำไมมันจะทำ ไม่ได้ล่ะที่มันจะทำให้เกิดดี เกิดสุข เกิดทุกข์ เกิดอะไรก็ตามขึ้นมาได้ ฉะนั้นเราถือว่า สุข ทุกข์นี้เกิดมาจากอิทัปปัจจยตาปัจจุบัน

ในพระบาลีว่าจะถือว่าสุขและทุกข์ไม่มีเหตุไม่มีปัจจัยก็ไม่ได้ มันมีเหตุมีปัจจัย ที่นี้ พวกหนึ่งเขาว่าปัจจัยคือพระเจ้าอิศวร พระเจ้าเป็นเหตุเป็นปัจจัย เราว่าไม่ใช่ พวกหนึ่งถือว่า เพราะกรรมเก่าเป็นปัจจัย พระพุทธเจ้าก็ว่าไม่ใช่ พระพุทธเจ้าว่า อิทัปปัจจยตาปัจจุบันนี้แหละเป็นเหตุแห่งสุขและทุกข์ของเรา

แม้มันจะมีกรรมเก่าที่เป็นเหตุให้สุขให้ทุกข์อย่างไรมา เราก็แก้ไขปรับปรุงเสียใหม่ได้ ด้วยอิทัปปัจจยตาปัจจุบัน ถ้าไม่อย่างนั้นเราก็หมด เรียกว่าหมดเนื้อหมดตัว ถ้าว่ากรรมเก่ามันผูกขาดเอาเสียอย่างเดียวแล้วเราจะทำอะไรได้ เราไม่ต้องเป็นไปตามมัน โดยใจหัวไม่ขึ้นหรือ

เดี๋ยวนี้เรามีทางที่จะทำอะไรให้ถูกต้องเสียใหม่ให้เป็นไปตามที่ควรจะทำ ไม่ให้กรรมเก่า มาผูกขาดเสียฝ่ายเดียว เราเพิกถอนอำนาจกรรมเก่าเสียได้โดยอิทัปปัจจยตาปัจจุบัน

เห็นอิทัปปัจจยตาคือเห็นธรรม

ขอให้มองเห็นว่ามันเป็นเพียงอิทัปปัจจยตา และก็จะไม่เกิดความคิดบ้าๆ บอๆ ว่า อาตมัน หรือตัวตน หรือตัวกู หรือของกู ตามสัญชาตญาณของความเป็นสัตว์ที่ยังโง่เขลา อยู่ มันจะรู้สึกตัวกู ว่าของกู ว่าตัวตน ว่าของตน หรือว่าเป็นอาตมันชนิดที่ไม่รู้จักเกิดดับ เปลี่ยนแปลงตามลัทธินั้น

พูดอย่างนี้มันก็คล้ายๆ กับว่าดูคุณลักษณะของเพื่อน ลัทธิอื่น แต่มันก็จำเป็นที่จะต้องพูด เพื่อจะทำให้เรา พุทธบริษัทเรารู้จักลักษณะของตัวเองที่ว่าไม่มีตัวตน ไม่มีตัวตน ไม่มีอาตมัน ชนิดนั้น ไม่มีอิตตาชนิดนั้น มันจะมีกระแสแห่งอิทัปปัจจยตา จึงเรียกว่าทุกสิ่งเป็นอนัตตา เพราะเป็นเพียงกระแสแห่งอิทัปปัจจยตา ไม่อาจจะถือได้ว่าเป็นอิตตาหรือเป็นอาตมัน

นี่ขอให้รู้จักพระพุทธรูปของเราไว้ให้ถูกต้อง แล้วก็จะไม่หลงว่ามีตัวกู ซึ่งเป็นหัวใจ ของพระพุทธรูปว่าไม่มีตัวตน เมื่อไม่มีตัวกู แล้วก็ไม่มีของกู เมื่อไม่มีของกูแล้วไอ้ที่มันเป็น คู่ๆ คู่ๆ สำหรับให้รัก ให้เกลียด ให้ยินดีในร้าย มันก็หมดไปเอง ไม่มีตัวกูอย่างเดียวนะมัน ยกเลิกหมด ไม่มีหญิง—ไม่มีชาย ไม่มีได้—ไม่มีเสีย ไม่มีแพะ—ไม่มีชนะ ไม่มีกำไร—ไม่มีขาดทุน

ไม่มีทุกๆ คู่ที่มนุษย์จะพูดได้ ทุกๆ คู่จะไม่มี เพราะมันเลิกจากตัวกูซึ่งเป็นพื้นฐานเสียหมด เดียวนี้เรามันยังมีได้—มีเสีย มีแพะ—มีชนะ มีกำไร—มีขาดทุน มีอ้อ—มีไม่อ้อ มี มาก—มีน้อย มีเป็นคู่ๆ คู่ๆ ไม่รู้จักก็คู่ พอเห็นอิทัปปัจจยตา ของคู่เหล่านี้ก็กลายเป็นของ ไม่มี เพราะความจริงมันก็มีได้มี มันมีโดยคนที่ไม่เห็นอิทัปปัจจยตาพูดเอาเอง

ขาดทุนก็คืออิทัปปัจจยตาแบบหนึ่ง กำไรก็คืออิทัปปัจจยตาแบบหนึ่ง แต่ก็ เป็นอิทัปปัจจยตาด้วยกันทั้งนั้น บางคนเขาก็เลือกบัญญัติเอาอย่างนี้ดี—อย่างนี้ไม่ดี อย่างนี้ กำไร—อย่างนี้ขาดทุน แต่ถ้าเห็นอิทัปปัจจยตาจิตมันก็เฉยเป็นปกติอยู่ได้ นั่นแหละคือเห็น ความจริง เห็นธรรมะ เห็นความจริง เห็นธรรมะ นั่นคือเห็นที่อิทัปปัจจยตา พระพุทธเจ้าท่าน ตรัสไว้เองว่าเห็นปฏิจาสมุปบาทคือเห็นธรรม เห็นธรรมคือเห็นตถาคต

พระพุทธเจ้าแม้จะปรินิพพานไปแล้วโดยพระสรีรกาย โดยร่างกาย แต่ยังคงอยู่ โดยธรรมกาย คือ ภายแห่งธรรม พระพุทธเจ้ายังคงอยู่เดี๋ยวนี้ แต่โดยธรรมกาย ไม่ใช่โดย

สรীরกาย และธรรมกายของพระพุทธเจ้านั้นคือกฎอิทัปปัจจยตา พระองค์จึงตรัสว่า เห็น ปฏิจจสมุปบาทคือเห็นธรรม เห็นธรรมคือเห็นตถาคต

กฎอิทัปปัจจยตาซึ่งครอบงำทุกสิ่งอยู่ ทุก ๆ ปริมาณนั้นนะคือสังขจะอันแท้จริง คือธรรมะอันแท้จริง ธรรมชาติอันแท้จริง เรียกว่าธรรมกาย กายแห่งธรรม ผู้ใดเห็นธรรมกายนี้ผู้นั้น เห็นพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าตรัสไว้เอง ดังนั้นการเห็นอิทัปปัจจยตาคือการเห็นพระพุทธเจ้า เพราะว่าอิทัปปัจจยตานี้คือธรรมกาย

เ้า ทีนี้เป็นข้อสำคัญสุดท้ายที่ว่า ถ้าเราเห็นธรรมกาย เราก็มีพระพุทธเจ้าอยู่กับเราสิ เพราะเราเห็นธรรมกายอยู่โดยประจักษ์ในความรู้สึก อยู่ในความรู้สึกของเรา ดังนั้นพระพุทธเจ้าก็อยู่กับเรา เราก็ไม่พูดแต่ปากเหมือนคนทั้งหลาย พุทธัง สาระณัง คัจฉามิ ไม่รู้จักพันครั้งแล้วก็ไม่เห็นมีพระพุทธเจ้าเลย เพราะว่าเขาไม่ได้เห็นอิทัปปัจจยตา ซึ่งเป็นกฎเกณฑ์ที่ครอบงำสิ่งทั้งปวงอยู่แม้ในเนื้อในตัวของเขา ฉะนั้นเมื่อเรามีการเห็นอิทัปปัจจยตา ในชีวิต ในร่างกายของเรา มันก็เท่ากับว่าเราเห็นพระพุทธเจ้าอยู่ในเลือดเนื้อ ร่างกาย ในชีวิตของเรา แล้วจะเอาอย่างไรกันอีก

แล้วเมื่อปฏิบัติถูกต้องตามกฎอันนั้น พระพุทธเจ้าก็เป็นสรณะที่พึ่งของเราได้จริง ข้อที่ตรัสว่า “จงมีตนเป็นที่พึ่ง จงมีตนเป็นสรณะ” นั่นคือมีธรรมะเป็นที่พึ่ง มีธรรมะเป็นสรณะ ธรรมะคำนี้ก็คือกฎของอิทัปปัจจยตา ที่เรียกว่าเป็นธรรมกายของพระพุทธเจ้า เราก็เลยมีพระพุทธเจ้าจริง สำเร็จประโยชน์ได้จริงตามที่จะได้รับจากพระพุทธเจ้า มันกลายเป็นว่ามีพระพุทธเจ้าจริง เป็นสรณะ หรือเป็นที่พึ่ง

จะเรียกว่ามีธรรมะเป็นสรณะ มีธรรมะเป็นที่พึ่งก็ได้ เพราะว่าพระพุทธเจ้านั้นก็คือธรรมกาย

จะพูดว่ามีตนเป็นสรณะ มีตนเป็นที่พึ่งก็ได้ แต่เป็นตนอย่างนั้นนะ ตนที่ตนทำเอาเอง เห็นได้เองว่ามีพระพุทธเจ้าอยู่ในเรา ไม่ใช่ตน —เอาตนของฝ่ายฮินดู ของฝ่ายลัทธิอุปนิษัท ที่เวียนว่ายอยู่ จนกว่าจะไปสู่บรมอตตตา ไม่ใช่ตนนั้น ออย่าเอามาปนกัน ตนนั้นของฝ่ายลัทธิอื่นนอกไปจากพุทธศาสนา ตนนี่เป็นที่พึ่งแก่ตน คือตนเห็นพระพุทธเจ้าแท้จริง ที่เป็นตัวธรรมกาย ธรรมะนั้นแหละเป็นตนในที่นี้ ที่ว่ามีตนเป็นที่พึ่ง มีตนเป็นสรณะนั้น คือมีธรรมะเป็นที่พึ่ง มีธรรมะเป็นสรณะ ไม่มีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่ง ไม่มีสิ่งอื่นเป็นสรณะ

ข้อนี้เลยเป็นเรื่องจริงขึ้นมา เป็นความสำเร็จประโยชน์ขึ้นมา สมกับที่ว่าเป็นพุทธบริษัท เป็นพุทธบริษัท คือได้เกิดมาเป็นมนุษย์ และก็ได้พบกับพุทธศาสนา และก็ได้รับประโยชน์จาก พระศาสนา ไม่เสียทีที่เป็นพุทธบริษัท

ดังนั้นพุทธบริษัทจะต้องรู้สิ่งสำคัญที่สุด คืออิทัปปัจจยตาในปัจจุบัน เหมือนกับมี พระพุทธเจ้า มีชีวิตอยู่ในปัจจุบัน มาคุ้มครองอภิปุตราภิกษุทั้งหลายให้อยู่ตลอดเวลาตนเอง ถ้าได้ อย่างนี้ มันควรจะเห็นว่าหมดปัญหา หรือจบเรื่องกันที ไขว้ไหมเล่า จะเอาอะไรดีกว่านี้ได้อีก อย่างไม่ มันไม่มีแล้วละ คือมันถึงสิ่งสูงสุดที่ควรจะได้ ควรจะถึง แล้วก็ไม่มีความทุกข์เลย ไม่มีปัญหาอะไรเหลืออยู่อีกเลย นั่นละเรื่องมันจบที่นั่น

ขอให้เราพยายามสนใจเรื่องนี้ ผมจึงพูดให้หัวข้อการพูดในวันนี้ว่า “อิทัปปัจจยตา ช่วยได้” กันอีกครั้ง ทั้งที่พูดมาแล้วหลายครั้งแล้วก็ยังไม่พอ จึงขอโอกาสพูดอิทัปปัจจยตาอีกครั้ง มันจะอีกครั้ง ๆ อีกสักกี่ครั้งก็ไม่ทราบ ถ้ามองเห็นว่ายังไม่เข้าใจ ยังไม่เข้าถึง มันยังจะต้อง อีกครั้งอีกก็ได้ ก็คือพูดย้ำและขยายความให้ชัดขึ้น ๆ คือให้การเห็นธรรมะมันชัดขึ้น ยิ่งขึ้น แจ่มแจ้งยิ่งขึ้น เห็นมากขึ้นก็เท่ากับว่าขยายออกไปอยู่ในตัว เมื่อมันไม่พอมันก็ช่วยอะไรไม่ได้ มันจะต้องทำให้พอด้วยการปฏิบัติที่ถูกต้อง ที่เหมาะสม สำหรับจะเข้าถึงอิทัปปัจจยตา

จึงขอพูดย้ำจากที่พูดมาแล้วครั้งก่อน ๆ ว่า การเข้ามาบวชนี้เป็นโอกาสที่จะได้ทำใน สิ่งที่เราอยากจะทำนั้นได้ง่ายขึ้น อย่างเช่นว่าจะถึงอิทัปปัจจยตาอย่างนี้ เราจะศึกษา เราจะ ปฏิบัติกันที่บ้านที่เรือนั้น มันไม่สะดวก ไม่สะดวก ฉะนั้นจึงมาบวชเพื่อให้เกิดความสะดวก ได้แล้ว ถึงแล้ว จะกลับไปที่บ้านที่เรือนอีกก็ได้ มันก็จะใช้ประโยชน์ได้ดีกว่า

เหมือนกับว่าคณวิชาวหลักวิทยาศาสตร์ เขาก็ต้องไปคณในห้องทดลอง ซึ่งมันสะดวก ไปคณวิทยาศาสตร์ ทดลองวิทยาศาสตร์ในห้องทดลองวิทยาศาสตร์ ถึงเสร็จแล้วมันก็ต้อง เอาไปใช้นอกห้องวิทยาศาสตร์ ใช้นในที่ทั่วไป ไม่ว่าที่ไหนที่มันต้องการ ไม่ใช่คนจะอยู่ในห้อง วิทยาศาสตร์อยู่เรื่อยไป

ฉะนั้น บางเวลาเราก็เข้าห้องทดลองวิทยาศาสตร์ คือเจริญวิปัสสนากรรมฐาน ทำสมาธิ ถ้าประสบผลสำเร็จแล้ว มันก็ออกไปใช้นอกห้องวิทยาศาสตร์ คือในโลกทั่ว ๆ ไป ให้ได้รู้ ได้เข้าใจกันทั่ว ๆ ไป

ฉะนั้น จึงได้พยายามเข้าห้องทดลองทางวิทยาศาสตร์กันบ่อยๆ คือหาเวลาที่สงบสติ
อารมณ์ เปิดห้องวิทยาศาสตร์ในภายในเข้าไปค้นคว้าอยู่ที่นั่น โดยสมควรแก่เวลาอยู่บ่อยๆ
ใช้เวลาสนุกสนานเล่นหัวซึ่งเป็นเรื่องไม่สำเร็จประโยชน์ ต้องมีเวลาที่ทำจิตให้สงบเป็นสมาธิ
แล้วก็มองดูสิ่งที่เป็นปัญหาอยู่ แล้วคำตอบก็จะออกมา แม้โดยกฎของอิทัปปัจจยตาเอง
คำตอบจะออกมาปรากฏเป็นการตรัสรู้อย่างแจ่มแจ้ง โดยกฎของอิทัปปัจจยตาเอง

หนึ่งชั่วโมงแล้ว พูดยามากกว่านี้พวกอัดเทปเขาไม่ยอม เขาหาว่าผมทำให้เขาลำบาก
นี่ก็ต้องจบเวลาหนึ่งชั่วโมงทุกที

คุณสังเกตดูก็จะเห็นว่า คำว่าอิทัปปัจจยตา มันถูกเก็บซ่อนไว้ในพระไตรปิฎก อยู่
ในตู้หนังสือรกๆ ในพระไตรปิฎก ไม่เอามาพูดจากัน เพิ่งมีมาพูดจากันเมื่อเราไปเอามา
เหมือนกับปัดฝุ่นเอามาให้ใช้กัน พออ่านหนังสือเก่าๆ ดู หนังสือเก่าๆ ที่เขียนกันไว้เก่าๆ
แต่งกันไว้เก่าๆ สอนกันไว้เก่าๆ ไม่มีคำว่าอิทัปปัจจยตา อย่างดีก็มีคำว่าปฏิจจสมุปปาท
แต่ว่าน้อยมาก เพราะเป็นเรื่องที่เข้าใจไม่ได้และไม่ค่อยได้เอามาพูดกันถึงเรื่องว่าปฏิจจ-
สมุปปาท ก็เลยยังน้อยอยู่ และคำว่าอิทัปปัจจยตาจะไม่มีเลย เดียวนี้มันจำเป็นที่จะต้อง
ใช้คำนี้แล้ว ใช้คำอื่นแทนมันไม่พอ มันไม่ตรง ถ้าใช้ให้เต็มยศก็ต้องใช้ว่า “อิทัปปัจจยตา-
ปฏิจจสมุปปาท” พระพุทธเจ้าท่านก็ใช้คำนี้ อิทัปปัจจยตาปฏิจจสมุปปาท เขาใช้คำแทนแทน
กันว่าอนัตตาบ้าง ตถตาบ้าง อวิตถตาบ้าง อนัญญตตาบ้าง แทนอิทัปปัจจยตา

ความไม่มีตัวตน มีแต่กระแสนปรุงแต่งตามกฎของธรรมชาติที่เรียกว่ากฎอิทัปปัจจยตา ถ้า
เหลียวไปทางไหน บน-ล่าง-ซ้าย-ขวา-หน้า-หลัง เห็นแต่ไหลเรื่อยไปโดยกระแสอิทัปปัจจยตา
นั่นแหละคือเห็นธรรมะ คนนั้นเห็นธรรมะ เห็นพระพุทธเจ้า เห็นธรรมกาย เห็นสิ่งสูงสุด

พยายามให้เห็นกว่านี้ เห็นชัดกว่านี้ เดียวนี้มันเป็นเพียงเงาๆ เพิ่งได้ฟังครั้งแรก เพิ่ง
เข้าใจครั้งแรกมันไม่เห็นชัด เหมือนกับว่าจะเข้าใจอย่างแจ่มแจ้งชำนาญ ต้องไปทำให้มาก
ต้องไปทำให้ชำนาญ มันวัดได้สอบไล่ตัวเองได้ ถ้ายังยินดียินร้ายอยู่ ยังเห็นอะไรเป็นของ
แปลกประหลาดอยู่ จะไม่เห็น ถึงแม้ว่าทางวิทยาศาสตร์ปัจจุบันเขาจะค้นพบอะไรออกมา
เรายังรู้สึกว่าเป็นแปลกประหลาดอยู่ ก็แปลว่าเรายังไม่เห็นอิทัปปัจจยตา ถ้าเห็นว่าการไปโลก
พระจันทร์ได้เป็นเรื่องเด็กเล่น นั่นคือเห็นอิทัปปัจจยตา

เข้า ปิดประชุม.

อิทัปปัจจยตาปัจจุบันนี้แหละ
เป็นเหตุแห่งสุขและทุกข์ของเรา

ธรรมะสูงสุดคือเข่นั่นเอง

ธรรมะนี้ช่วยไม่ให้ตกเป็นทาสของอารมณ์

-๗-

๓๓๓

เช่นนั้นเอง

ทุกสิ่งล้วนเป็นตถตา	๑๖๑
สิ่งที่มีเหตุปัจจัยปรุงแต่ง - สิ่งที่ไม่มีเหตุปัจจัยปรุงแต่ง	๑๖๒
Phenomena - Noumenon	๑๖๓
ทวินิยม กับ สมดุล	๑๖๔
ทำอย่างไรให้เห็นเช่นนั้นเอง	๑๖๘
ประโยชน์ของการเห็นเช่นนั้นเอง	๑๗๐
สรุป	๑๗๕

ทุกสิ่งล้วนเป็นตถตา*

การพูดกันเรื่องธรรมะกับมนุษย์ เป็นครั้งที่ ๘ นี้จะพูดโดยหัวข้อที่ว่า "การเห็นตถตาในทุกสิ่ง" หัวข้อก็บอกชัดอยู่แล้วว่าในทุกสิ่งล้วนเห็นตถตา

โดยย่อ "ตถตา" ก็แปลว่าความเป็นเช่นนั้นเอง

คำว่า "ทุกสิ่ง" นี้ควรจะเข้าใจความหมายในทางภาษาธรรม คือว่าจะจะเป็นสิ่งที่มีเหตุปัจจัยปรุงแต่งก็ดี สิ่งที่ไม่มีเหตุปัจจัยปรุงแต่งก็ดี มันมีสองอย่างเท่านั้นแหละ ล้วนแต่เป็นตถตา ล้วนแต่เป็นตถตา

* ธรรมบรรยายอบรมพระราชกวีจากวัดชลประทานฯ ปี ๒๕๓๐, ธรรมะกับมนุษย์ ครั้งที่ ๘ การเห็นตถตาในทุกสิ่ง วันที่ ๑๘ เมษายน ๒๕๓๐

สิ่งที่มีเหตุปัจจัยปรุงแต่ง — สิ่งที่ไม่มีเหตุปัจจัยปรุงแต่ง

ชาวบ้านธรรมดาเขาไม่รู้เรื่องนี้ เขาไม่รู้เรื่องเหตุปัจจัยปรุงแต่ง กับไม่มีเหตุปัจจัยปรุงแต่ง เขาก็เห็นแต่สิ่งเท่าที่เขาเห็น แล้วเขาก็ไม่รู้ด้วยซ้ำไป ว่าที่เขาเห็นอยู่นั้นนี่คือสิ่งที่มีเหตุปัจจัยปรุงแต่ง เขาเห็นท้องฟ้า เห็นดวงอาทิตย์ เห็นภูเขาเลากา มหาสมุทร อะไรๆ เขาก็เห็นๆ เขาวามันเป็นอย่างนั้น เขาไม่รู้จักแยกว่าไอ้สิ่งเหล่านี้มีเหตุปัจจัยปรุงแต่ง

ที่นี้ไอ้สิ่งที่ไม่มีเหตุปัจจัยปรุงแต่งเขาก็ไม่อาจจะเข้าใจได้ มันเป็นสิ่งละเอียดยิ่งกว่านามธรรมไปเสียอีก นามธรรมก็ยังไม่พอมองเห็นได้ นามธรรมก็เป็นสิ่งที่มีเหตุปัจจัยปรุงแต่ง พวกรูปมีรูป พวกนามเป็นเรื่องจิตใจหรือความรู้สึกทางจิตใจ เป็นภาวะแห่งจิตใจเรียกว่านาม ทั้งรูปทั้งนามก็เป็นสิ่งที่มีเหตุปัจจัยปรุงแต่ง

ที่นี้ "สิ่งที่ไม่มีเหตุปัจจัยปรุงแต่ง" นี้มันพูดด้วยภาษาธรรมดายาก นั่นแหละมันเป็นความเข้าใจยาก ถ้าสิ่งนั้น "ไม่มีเหตุปัจจัยปรุงแต่ง" ก็เรียกว่าสิ่งที่ไม่มีเหตุปัจจัยปรุงแต่ง เรียกว่า *วิสังขาร* หรือ *อสังขตะ* ถ้า "มีเหตุปัจจัยปรุงแต่ง" ก็เรียกว่า *สังขาร* หรือ *สังขตะ*

เรารู้จักกันแต่สิ่งที่มีเหตุปัจจัยปรุงแต่ง สิ่งโดยตรงกันข้ามนี้ไม่รู้และยากที่จะรู้ มันเป็นภาวะหรือเป็นสภาวะอันหนึ่งซึ่งมิใช่รูป มิใช่นาม มิใช่ไอ้ที่เรา รู้จักกันอยู่ เท่าที่ปรากฏแก่จิตก็ว่า เมื่อจิตไม่มีเหตุปัจจัยปรุงแต่ง ก็รู้สึกถึงภาวะที่ไม่มีเหตุปัจจัยปรุงแต่ง ที่เรียกกันว่าว่าง ว่าง ว่าง นี่มันไม่มีอะไรปรุงแต่ง มันไม่ได้เกิดมาจากอะไรปรุงแต่งหรือไม่มีอะไรปรุงแต่งอยู่ เรียกว่าว่าง พระนิพพานก็อยู่ในพวกนี้ อยู่ในพวกว่างไม่มีเหตุปัจจัยปรุงแต่ง ความที่จิตไม่มีเหตุปัจจัยปรุงแต่งเป็นจิต มันว่างจากความรู้สึกที่เป็นนั่นเป็นนี่ หรือเป็นตัวตน

นี่มันรู้ยาก มันเข้าใจยาก แต่ขอให้รู้ไว้บ้างก็ยังดี เพราะว่ามันอาจจะค่อยๆ รู้ ในโอกาสข้างหน้า ที่ต้องพูดอย่างนี้ก็จะเพื่อให้มันหมด พูดแต่เรื่องสังขาร เหตุปัจจัยปรุงแต่ง มันไม่หมด มันยังเหลืออยู่ ต้องขึ้นในส่วนที่ไม่มีเหตุปัจจัยปรุงแต่ง

Phenomena – Noumenon

ฝรั่งเขาก็ไม่ค่อยจะรู้เรื่องนี้แต่เขาก็พยายามที่จะศึกษาเรื่องนี้ จะกำหนดเรื่องนี้ เขาก็มีคำคล้ายๆ กันว่า **สิ่งที่มีปรากฏการณ์ *phenomena phenomena*** สิ่งนั้นมีปรากฏการณ์แล้วอีกสิ่งหนึ่ง **ไม่มีปรากฏการณ์ เรียกว่า *noumenon***

noumenon เป็นเอกพจน์ คือมีสิ่งเดียว, *phenomena* มีปรากฏการณ์ นี่เป็นพหูพจน์ คือหมายความว่ามากมาย นับไม่ไหว พอจะเทียบได้กับคำว่า มีเหตุมีปัจจัยปรุงแต่ง หรือไม่มีปัจจัยปรุงแต่ง ถ้าไม่มีปัจจัยปรุงแต่งมันก็ไม่ปรากฏการณ์ มีปัจจัยปรุงแต่งมันก็มีปรากฏการณ์ บางทีก็เรียกว่า *compounded* หรือ *non-compounded*

อาจจะเกินไปสำหรับคนบางคนที่จะรู้เรื่องนี้ แต่ว่ามันก็มีประโยชน์มาก ที่ว่าถ้ารู้เรื่องนี้แล้วมันจะได้พยายามคอยจ้องจับหาไอ้สิ่งที่ไม่มีปัจจัยปรุงแต่ง คือภาวะที่ "ว่าง" ว่างว่างไม่มีเหตุ ไม่มีผล ไม่มีปัจจัยปรุงแต่งมันก็ไม่เกิด ไม่มีเหตุ ไม่มีผล, ไม่เป็นเหตุ ไม่เป็นผล

สิ่งทั้งปวงนี้ ถ้าจะพูดอย่างหมดไม่ยกเว้นอะไรแล้วก็ต้องพูดอย่างนี้ว่า สิ่งทั้งปวงคือที่มีปัจจัยปรุงแต่งก็ดี ไม่มีปัจจัยปรุงแต่งก็ดี มันหมดทั้งนั้นนะ มันมีสองพวกเท่านั้น

บรรดาที่เราารู้สึก รู้จัก สัมผัสได้ด้วยตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ นี่มันมีปัจจัยปรุงแต่ง, ที่มันไม่มีปัจจัยปรุงแต่ง สัมผัสได้ด้วยปัญญาหรือด้วยจิตใจที่พิเศษที่มีปัญญาสูงสุด; ทั้งสองอย่างนี้ก็คือเช่นนั่นเอง มันเป็นเช่นนั่นเอง ถ้ามันไม่มีปัจจัยปรุงแต่งมันก็เป็นเช่นนั้นเองตามแบบของการที่ไม่มีปัจจัยปรุงแต่ง ถ้ามันเป็นสิ่งที่มีเหตุปัจจัยปรุงแต่งมันก็เป็นเช่นนั้นเองตามแบบของสิ่งที่มีปัจจัยปรุงแต่ง นี่เป็นธรรมชาติขั้นปฐมัตถธรรมที่มันสูงสุดที่พูดหมดทั้งสองอย่าง อย่างนี้

ที่จริงเรารู้จักกันแต่สิ่งที่มีเหตุปัจจัยปรุงแต่ง เราควรจะพูดกันแต่เพียงสิ่งเดียว แต่เดี๋ยวนี่มันมีสิ่งที่จะเรียกว่าตรงกันข้ามก็ได้ มันเป็นที่สุดแห่งความทุกข์ เพราะว่าถ้ามีเหตุปัจจัยปรุงแต่งมันก็เป็นไปตามเหตุปัจจัย เป็นไปตามเหตุปัจจัย เป็นไปตามเหตุปัจจัย ความที่ต้องเป็นไปตามเหตุปัจจัยนั้นนี่คือความทุกข์ เพราะมันก็มีความทุกข์ ถ้ามันไม่ต้องเป็นไปตามเหตุปัจจัยปรุงแต่งมันก็ไม่มีทุกข์

ก็เป็นอันว่าเรารู้จักทั้งสิ่งที่มีความทุกข์และไม่มีความทุกข์ ไร้ความที่เปลี่ยนแปลงไปตามเหตุตามปัจจัยนั้นละ มันเป็นตัวเหตุให้ทุกข์ มันบีบคั้นเพราะมันไม่เที่ยง ถ้ามันไม่มีเหตุปัจจัยปรุงแต่งมันก็ไม่ต้องเปลี่ยนแปลง มันเที่ยง นี่มันก็ตรงกันข้ามอย่างนี้

"สิ่งที่เที่ยง" มีแต่สิ่งที่ไม่ใช่เหตุปัจจัยปรุงแต่ง
"สิ่งที่ไม่เที่ยง" คือสิ่งทั้งปวงที่มีเหตุปัจจัยปรุงแต่ง

มันจะถูกหาว่าเอาเรื่องเกินจำเป็นมาพูดก็ได้ แต่มันเป็นเรื่องหัวใจของพุทธศาสนา และถ้าเรารู้จักทั้งสองสิ่งนี้ มันก็จะมิทางมีโอกาสข้างหน้า พยายามให้เข้าถึงสิ่งที่ไม่ใช่เหตุปัจจัยปรุงแต่ง คือความว่างจากตัวตน ว่างจากเหตุปัจจัย ว่างจากการเปลี่ยนแปลง คือไม่มีความทุกข์เลย มันวิเศษ อย่างนี้มันจะรู้จักสิ่งที่ไม่เปลี่ยนแปลง แล้วก็ไร้ความทุกข์ แต่ก็ยังเป็นเช่นนั้นเอง คือเป็นเช่นนั้นเอง เป็นตถตา เป็นอนัตตา

ทวินิยม กับ สมดุล

ทีนี้จะย้ำตรงที่ว่าสิ่งทั้งปวงเป็นเช่นนั้นเอง เอากันในฝ่ายนี้ ฝ่ายที่มีเหตุปัจจัยปรุงแต่ง ที่มันสัมพันธ์เกี่ยวข้องกันอยู่กับเรา นี้ ถ้าเราเห็นว่ามันเป็นเช่นนั้นเอง มันจะไม่ทำให้เกิดความรู้สึกที่เป็นคู่ ความรู้สึกที่เป็นคู่ ที่เรียกว่าทวินิยม

ทวินิยม

ทวินิยม คือเป็นคู่ *dualism* ในภาษาต่างประเทศ มันเป็นคู่ เป็นคู่ เป็นคู่ มีสิ่งหนึ่งเกิดขึ้น ถ้าเราหรือความโง่ของเราอะไรก็ตาม รู้สึกว่าเป็นสิ่งที่น่ารัก มองไปในสิ่งที่เขินน่ารักแล้วมันก็รัก แล้วมีความคิดอีกอย่างหนึ่งมองไปในสิ่งที่น่าเกลียด มันก็น่าเกลียด มันก็เลยเกิดเป็นของสวยหรือของไม่สวยขึ้นมาอย่างนี้ มันก็มีปัญหา สวยมันก็อยากได้อยากเอาต่อสู้อันเพื่อจะเอามา ไม่สวยมันก็อยากเข้าไปให้พ้นหรืออยากจะทำลายเสีย มันก็เกิดความเป็นคู่ขึ้นมาอย่างนี้ มีภาระหน้าที่ทั้งสองฝ่าย แต่ถ้าเราเห็นว่ามันเป็นเช่นนั้นเอง มัน

เช่นนั้นเอง ที่ดูว่าสวยก็เช่นนั้นเอง ที่ดูว่าไม่สวยก็เช่นนั้นเอง มันก็เหลือแต่เช่นนั้นเอง ไร้ความน่ารักหรือความน่าเกลียดมันก็ไม่เกิดขึ้น มันก็ไม่มีความรักหรือความเกลียด

แต่เรามีความรู้สึกของเราที่จะแยกเห็นเป็นอย่างไรอย่างหนึ่ง ไม่เห็นเป็นเช่นนั้นเอง เช่นว่าของสวย-ไม่สวย ของไฟเราะ-ไม่ไฟเราะ ของหอม-ของเหม็น ของอร่อย-ของไม่อร่อย ของนิ่มนวล-ของกระด้าง แล้วก็ของพอใจ-ไม่พอใจ เพราะเราไปมีความรู้สึก ไม่เห็นเช่นนั้นเอง เราจึงเห็นแยกเป็นคู่ๆ คู่ๆ ไม่รู้ก็ลืบลู่ ก็ร้อยคู่ เห็นตรงกันข้ามกันไปหมด

เช่นว่า การแต่งตัวอย่างนี้คนไทยว่าสวย คนจีนอาจจะว่าไม่สวย หรือชาวบ้านทั่วไปว่าสวย แต่คนปากคองไม่เห็น ไม่เห็นว่าสวย ก็เลยไม่รู้ว่าจะอย่างไรสวยกันแน่

หรือว่าทางหูที่ไฟเราะหรือไม่ไฟเราะ ไร้ที่คนหนึ่งว่าไฟเราะคนหนึ่งอาจจะว่าไม่ไฟเราะ หูมันไม่ถึง ความยึดมั่นถือมั่นมันไม่ถึง ให้ดนตรีสูงสุด คลาสสิกสูงสุดอะไรของนักดนตรี สูงสุดของโลกเอามาเล่นให้ชาวบ้านฟังมันก็ไม่รู้สึก ไม่รู้สึกว่าเป็นไฟเราะหรือสูงสุด แต่พวกหนึ่งว่าไฟเราะหรือสูงสุดสุดสำห้ขึ้นรถลงเรือข้ามประเทศไปฟังเขาแสดง นี่ตาแก่ที่สี่ซอพื้นบ้านแบบเดิมๆ ของแก แกรู้สึกไฟเราะ ให้ไปฟังดนตรีสูงสุดคลาสสิกนั้นก็ไม่มีไฟเราะ แกรู้สึกต่างกัน มันตรงกันข้าม ให้หมาฟังมันว่าเช่นนั้นเอง ไร้ที่ไฟเราะคลาสสิกหรือไม่คลาสสิก มันเห็นเหมือนกันหมด เป็นเรื่องเสียง แต่มันไม่ถึงขนาดลึกลับซึ้ง ให้หมาฟังมันไม่รู้เรื่อง มันเห็นเหมือนๆ กันหมด แต่ความเป็นเช่นนั้นเองมันมีอะไรที่ลึกลงไปกว่านั้น

นี่คุณสังเกตไว้สำหรับจับเปรียบเทียบเพื่อไม่ให้เกิดความหลงใหล เกิดความรู้สึกแตกต่างหลงใหลกัน ของหอม-ของเหม็นที่ว่าบางคนเหม็น บางคนรู้สึกหอม เช่นกะปิ บางคนรู้สึกหอม บางคนรู้สึกเหม็น แต่เราขอให้พิจารณาดูว่า หอมมันก็เป็นเช่นนั้นเอง เหม็นมันก็เป็นเช่นนั้นเอง มันเป็นเช่นนั้นเองตามแบบของมัน เพราะฉะนั้นอย่าไปหลงรักหลงเกลียด อร่อยหรือไม่อร่อยก็เช่นนั้น ส้มลูกนี้มันเปรี้ยวมันก็เช่นนั้นเองตามแบบเปรี้ยว ส้มลูกนี้มันหวานก็เช่นนั้นเองตามแบบหวาน แล้วก็ถือว่ามันต่างชนิดกัน หรือกินของแปลกๆ กินของทุกชนิดมันก็ค่อยยังชั่ว หวานก็เช่นนั้นเอง เปรี้ยวก็เช่นนั้นเอง แต่งโมลูกนี้มันจืดไม่เป็นรส มันก็เช่นนั้นเอง มันแบบนี้เอง มันเป็นพรรคนี้เอง ที่มันหวานอร่อย กรอบอร่อยก็มันเป็นเช่นนั้นเอง อย่าให้มันเกิดปัญหาขึ้นมา

ถ้าเกี่ยวกับคุณภาพอาจจะเป็นประโยชน์แก่ร่างกายเป็นอีกส่วนหนึ่ง ก็เลือกดูสำหรับที่จะมีประโยชน์แก่ร่างกาย แต่ว่าอย่าหลงรัก หลงเกลียด นี้อย่าเลย ป่วยการ

มันช่วยได้มาก ถ้าเห็นว่าเป็นเช่นนั้นเอง มันช่วยประหยัดได้มาก ที่จะไม่ไปหลงนั้น หลงนี้ การเห็นเช่นนั้นเองแม้ในขั้นระดับชาวบ้านทั่วไปนี้ก็ยังมีประโยชน์มาก จะไม่หลง จะไม่ตื่นเต้น จะไม่ต้องเสียเงินเสียทองไปซื้อหาไอ้สิ่งที่ให้เกิดความตื่นเต้น อัจฉริยะ ถ้าเราเห็นเป็นของแปลกเป็นของน่าอัศจรรย์มันก็ต้องซื้อหาด้วยเงินที่แพง เอามามันก็อย่างนั้น มันก็คือเช่นนั้นเอง เช่นนั้นเองตามแบบของมัน

เรื่องดับทุกข์นี้ต้องการจะให้เห็นว่าเช่นนั้นเอง เพื่อไม่ให้เกิดฝ่ายบวกหรือรัก ไม่เกิดฝ่ายลบหรือเกลียด หรือเรียกว่ายินดียินร้าย อย่าให้เกิดความยินดี-ยินร้าย นั้นนะมันสบาย ยินดีมันก็กระตุ้นสำนวนระวัไปตามแบบยินดี ยินร้ายก็สำนวนระวัไปตามแบบยินร้าย ไม่ใช่ความสงบ ถ้าไม่ยินดีไม่ยินร้ายนั้นนะคือความสงบ ความหยุด หรือความสมดุล

สมดุล

จงอยู่ด้วยความสมดุล ซึ่งส่วนลึกของมันก็ต้องมองเห็นถึงความเป็นเช่นนั้นเอง เช่นว่าเงินมันหาย มันก็เป็นทุกข์มาก ได้เงินมามันก็ดีใจมาก แต่ถ้าเห็นว่ามันเช่นนั้นเอง มันก็ไม่ต้องตื่นเต้น ดีใจ-เสียใจ ควรทำอะไรก็ทำอย่างนั้น เงินหายควรทำอะไรก็ทำอย่างนั้น ไม่ต้องเป็นทุกข์หรือเสียใจ ได้เงินมาก็ทำไปอย่างนั้นโดยไม่ต้องลงใจให้เหมือนกับคนบ้า

นี่ เช่นนั้นเอง เช่นนั้นเองเป็นคำที่เหมือนกับพูดเล่น พูดเล่นๆ แต่กลับเป็นคำที่ลึกซึ้งที่สุด เป็นคำที่สูงสุดของพุทธศาสนา เพื่อไม่ให้เกิดความยินดี-ยินร้าย ไม่ให้เกิดจิตชนิดที่เป็นบวก หรือเป็นลบ แต่ตามความรู้ลึกของคนทั่วไป ถ้าเป็นบวกมันก็พอใจ ดีใจ เห็นว่านี่ถูกต้องจะเอาสิ่งนี้ ไอลบนั้นไม่เอาแล้ว เสียก็ไม้อเอาแล้ว เอาได้ๆๆ แต่แล้วก็มีปัญหาอย่างอื่นต่อไปอีก หลงไหลในความได้จนนอนไม่หลับ เห็นแก่ตัวจนคดโกง เกิดความเห็นแก่ตัวจนคดโกง

แต่ถึงอย่างไรคนธรรมดาสามัญทั่วไปมันก็ยังชอบได้ รักที่จะได้ ต้องการที่จะได้ ที่เสียมันไม่ชอบ แต่หลักธรรมะต้องการให้อยู่นิ่งๆ อยู่กลางๆ ไม่ต้องยินดีให้เนื้อเต้น หรือไม่ต้องยินร้ายให้เดือดร้อน ปัญหามันอยู่ที่ตรงนี้แหละ ว่า คุณต้องการความสงบ หรือต้องการ

ความตื่นเต้นไปตามแบบบวก โลกโคจรแบบลบคงไม่ต้องการแน่ แต่ไอ้ความได้อย่างใจ แบบบวก ได้สนุกสนาน เฮอร์ดิอ่อยตามแบบบวก นี่มันยังต้องการกันอยู่ทั้งนั้น กำลังพยายาม กันอยู่ทั้งนั้น

นี่ดูว่าเป็นอย่างไรบ้าง อยู่สงบ ๆ โดยไม่ต้องเต้น ไม่ต้องตื่นเต้น ไม่ต้องถูกกระตุ้น จะดีหรือไม่ จะเป็นสุขหรือไม่ ใจคอจะปกติหรือไม่ มันจะไม่ลืมหิว มันจะไม่เห็นแก่ตัว ถ้าชอบอย่างนี้ ก็ต้องศึกษาความเป็นเช่นนั้นเอง ให้เห็นความเป็นเช่นนั้นเองของสิ่งที่เข้ามาเกี่ยวข้อง อย่าให้เกิดความรู้สึกเป็นคู่ตรงกันข้าม เช่นรัก เช่นเกลียด เช่นโกรธ หรือว่าเห็นเป็นความรู้สึก ได้มา หรือเสียไป ความรู้สึกว่าแพ้แล้วหรือชนะแล้ว รู้สึกว่าได้เปรียบแล้วหรือเสียเปรียบแล้ว มีหลาย สิบคู่ล้วนแต่่วนววยทั้งนั้น อยู่ปกติแล้วก็จัดการไปตามที่ควรจะจัดการอย่างไร ตีใจก็ไม่ต้อง ตีใจให้เห็นอ้อย เสียใจก็ไม่ต้องเสียใจให้เป็นทุกข์ แล้วความเคยชินในจิตใจนะมันบังคับไม่ได้ เมื่อเสียหายเสียอะไรไปมันก็เสียใจ มันได้อะไรมามันก็ตีใจ เพราะยังไม่ได้ศึกษาเรื่อง "เช่นนั้นเอง" จนกว่าเมื่อไรที่ได้ศึกษาเรื่องเช่นนั้นเองมันจึงจะไม่เป็นเช่นนั้น

แต่ธรรมชาตินี้สูงมาก คนทั่วไปไม่เข้าใจและไม่เคยได้ยินด้วยซ้ำไป นี่ก็บอกให้รู้ว่า ไอ้สูงสุดในพุทธศาสนาคือความสงบสุขอันเกิดมาจากการเห็นว่า "เช่นนั้นเอง" แล้วไม่เกิด ความรู้สึกที่เป็นบวกหรือรู้สึกที่เป็นลบ

ทั้งโลกมันบูชาสิ่งที่เป็นบวก คำว่า *positive* นี่ชอบกันเป็นที่สุด พอ *negative* สั้นหัว กันทั้งนั้น ทั้งโลก มันเป็นทั้งโลก โลกนี้มันก็ยังไม่มีความสงบ มันก็พยายามที่จะต่อสู้ให้ได้มา ซึ่งสิ่งที่รัก ที่พอใจ ส่วนพระนิพพานนั้นไม่อย่างนั้น ไม่มีคู่ตรงกันข้ามอย่างนี้ เขาก็ไม่เข้าใจ พอพูดเรื่องนิพพานให้ฟัง เขาก็เข้าใจไปทางว่าเป็นบวกที่สุดของบวกทั้งหลายอย่างนี้เสียหมด พระนิพพานนี่เป็นเรื่องได้ เรื่องถูกใจ เรื่องอ่อยในแง่ที่บวก

ถ้าว่าง ว่างไปไม่มีใครชอบ นี่คนทั่วไปปรารถนานิพพาน อธิษฐานนิพพานก็เพราะเห็น เพราะเข้าใจไปว่าเป็นแง่บวกสุดขีด ถ้าพูดว่าว่าง เป็นแง่ว่าง ไม่มีใครต้องการหรอก ไม่มีใคร ต้องการนิพพาน จนกว่าจะได้ศึกษา ใ้ ใ้ว่างนี่ประเสริฐวิเศษ ไม่รบกวหนหัวใจ

คนธรรมดาต้องการให้มีการกระตุ้น กระตุ้นแล้วก็พอใจแล้วก็สุข กระตุ้นแม้ ในทางลบก็ยังพอใจ ด้ร้องไห้ก็ยังสบายใจ ก็เป็นอันว่าไอ้สูงสุดของความจริงมันอยู่ที่ "เช่นนั้นเอง"

ทำอย่างไรให้เห็นเช่นนั้นเอง

เอาละทีนี้ "ทำอย่างไรจะเห็นเช่นนั้นเอง" ก็มันก็มีตั้งต้นดูไปเรื่อย ๆ มันเป็นเรื่องไม่เที่ยง ถ้าเปลี่ยนแปลง เพราะเปลี่ยนแปลงและทนได้ยากก็เป็นทุกข์ เพราะไม่มีใครทนได้ เป็นอนัตตา เห็นว่ามันเป็นอย่างนี้ เห็นความเปลี่ยนแปลงของสิ่งเหล่านี้ อยู่ใต้อะไรที่ไม่มี ความเปลี่ยนแปลง นี่ยังไม่มองไม่เห็น คนธรรมดา มองไม่เห็นหรอกว่าหมายถึง *อสังขตกรรม* หรือ *นิพพาน* ที่เที่ยง ที่ไม่เปลี่ยนแปลง

นี่เราเห็นได้แต่เพียงว่าไอ้สิ่งนี้ไม่เที่ยง แต่เรากำลังเห็นว่าเที่ยง แล้วเราอยากให้มันเที่ยง ต้องการจะดูให้มันเที่ยง ให้มันไม่เปลี่ยนแปลง มันก็เกิดทุกข์เพราะเหตุนี้เสียแล้ว เมื่อมันเปลี่ยนแปลงเราก็เสียใจว่ามันเปลี่ยนแปลง มันก็เป็นทุกข์ เห็นให้ถูกต้องตามที่เป็นจริง ว่ามันก็ไม่เที่ยงจริงๆ มันเปลี่ยนแปลงอยู่จริงๆ จะไปดึงออกมาให้มันเที่ยงให้อยู่กับเรา ให้เที่ยง นี่มันก็ทำไม่ได้ ชินทำมันก็เป็นทุกข์ มันไม่มีตัวตนที่จะจับเอามาไว้ให้มันเที่ยงอยู่กับเรา เป็น *อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา* เห็นว่า "ไอ้ ไม่มีตัวตนที่เราจะจับเอามาไว้ ควบคุมไว้ได้ตามที่ต้องการ" นี่ก็เห็นสูญญตา มันว่างจากตัวตนก็เรียกว่า *สูญญตา*

ดังนั้นคำว่า "สูญญตา" มันก็ไอ้มันก็เช่นนั้นเอง มันว่างจากตัวตนที่เราจะบังคับไปตามความต้องการของเรา เราก็ไม่ถูกรบกวนด้วยความอยาก ความหวัง ความวิตกกังวล อาลัยอาวรณ์ทุกอย่างที่มันเป็นความทรمانใจ เพราะเราไม่หวังอะไร โดยที่เห็นว่ามันเป็นเช่นนั้นเอง มันต้องเป็นไปเช่นนั้นเอง ไม่มีความหวังก็ไม่มีความทรمانใจ

แต่ถ้าต้องการอะไร จะมีอะไร จะกินอะไร จะใช้อะไร ก็ทำไปให้ถูกต้องของมันเป็น โดยที่ไม่ต้องหวังว่ามันต้องเป็นไปตามไอ้ความต้องการของเราทุกอย่าง แต่มันก็มีส่วนที่ถ้าเราทำลงไปอย่างนี้แล้ว มันก็ได้ผลอย่างนี้มา เอามากินเอามาใช้อะไรก็ได้ มันก็คือเช่นนั้นเองเหมือนกัน ทำสำเร็จได้ผลมากก็คือ "เช่นนั้นเอง" ทำไม่ได้ ทำไม่สำเร็จ ไม่ได้ อะไรเลยก็คือ "เช่นนั้นเอง" ดังนั้นจึงไม่ไปเป็นทุกข์กับมัน ก็ทำไปตามที่ถูกต้อง ที่ควรจะทำ แล้วก็ได้รับผลตามที่ควรจะทำ ได้มากก็เช่นนั้นเอง ถ้าเกิดไม่ได้ขึ้นมาก็อย่าเสียใจเพราะ

มันเช่นนั้นเอง ทำนาปีนี้ได้ผลดีก็เช่นนั้นเอง ปีนี้เสียหายหมดก็คือเช่นนั้นเอง ไม่ต้องเป็นทุกข์ ก็ทำกันใหม่ ไม่ต้องเป็นทุกข์

ความเห็น "เช่นนั้นเอง" นี้มันลึกซึ้ง ลึกไปถึงขั้นที่สุด ถ้าไปถึงเห็นเช่นนั้นเองขั้นที่สุดมันก็กลายเป็นอริยบุคคล เป็นพระอรหันต์ เรียกว่าตถาคต ถึงความเป็นเช่นนั้นเอง เป็นพระอรหันต์ คำว่า "ตถาคต" นั้นหมายถึงพระอรหันต์ ถึงซึ่งเช่นนั้นเอง แต่เราได้ยินได้ฟังก็เพียงว่า พระพุทธเจ้านำคำนี้มาใช้สำหรับเรียกพระองค์เองในนามเป็นบุรุษที่หนึ่ง เป็นตัวเอง แทนคำว่าข้าพเจ้า แต่คำว่าเช่นนั้นเองนั่นแหละคือ พระอรหันต์ ผู้ถึงซึ่งเช่นนั้นเอง ตถาคตก็ผู้ถึงซึ่งเช่นนั้นเอง จึงไม่มียินดีในร้าย ไม่มีรัก ไม่มีโกรธเกลียด ไม่มีตื่นเต้นอะไร ไม่วิตกกังวลอะไร ไม่อาลัยอาวรณ์ ไม่พิจารณา ไม่หึงไม่หวง ไม่ยกตนข่มท่าน ไม่เห็นอะไรเป็นของแปลก บางคนอาจจะกลัวว่า โอ้ มันก็สูญหายหมด ของสวยก็ไม่มี ของงามก็ไม่มี ของอร่อยก็ไม่มี มันจะคิดไปอย่างนั้น ก็เลยไม่กล้า ไม่กล้าศึกษาเรื่องเช่นนั้นเอง

เดี๋ยวนี้ความงามความสวยนี้เขาลงทุนสร้างสรรค์กันมากมาย สุนทรียภาพทั้งหลายที่เขาบูชากันนักหนา เราก็ว่าเช่นนั้นเอง เช่นนั้นเอง เราก็ไม่ซื้อภาพเขียนแผ่นหนึ่งราคาเป็นล้าน ๆ หรือหลายสิบล้านเหมือนที่เขากำลังซื้อขายกันอยู่ ภาพเขียนบางภาพราคาหลายสิบล้าน ให้เปล่าเราก็ยังไม่เอา

"เช่นนั้นเอง เช่นนั้นเอง" เป็นคาถาคัดดีศีลธิ์ป้องกันความทุกข์ ป้องกันความทุกข์ ไม่ให้รักอะไร ไม่ให้เกลียดอะไร ไม่ให้กลัวอะไร ไม่ให้โกรธอะไร ไม่ให้ตื่นเต้นในอะไร

แล้วพวกที่อุตสาหกรรมนั้นะมันไม่เห็นเช่นนั้นเอง มันมีความตื่นเต้น มีความหวังที่จะเห็นของแปลกประหลาด ไม่เห็นว่าเช่นนั้นเอง ถ้าเมื่อไรมันไปทัศนารจนหายไ้ เห็นว่าเช่นนั้นเอง โอ้อย่างนี้ไม่ต้องมาดูก็ได้ ก็เป็นเรื่องจะสุขจะจบไม่ต้องแห่ไปทัศนารชนิดที่จะดูของแปลก ของประหลาดอะไร ถ้ายังไม่ถึงขั้นนี้ก็ต้องไปเถาะ ไปเรื่อยไปรอบโลก หรือไปไหนก็ตามใจ มันไม่เห็นเช่นนั้นเอง หยุดไม่ได้ สงบไม่ได้ ความเห็นเป็นของแปลกน่าอัศจรรย์มันก็ดังไป พาไป ซึ่งก็กำลังมีมากในโลก ผู้ไม่เห็นเช่นนั้นเอง

ประโยชน์ของการเห็นเช่นนั้นเอง

ที่นี่ "ประโยชน์ของการเห็นเช่นนั้นเอง" ที่จะเอามาใช้ในชีวิต แท้จริงก็คือว่ามาใช้ในการควบคุมผัสสะได้ง่าย ถ้าเราได้ศึกษาความเป็นเช่นนั้นเองของสิ่งต่างๆ ไว้มากพอ เป็นปัญญาเก็บไว้ในคลัง "ทุกสิ่งเป็นเช่นนั้นเอง" ให้มันแน่นอน มันจะควบคุมผัสสะในขณะแห่งปัจจุสมุปบาท

เ้า ผมเชื่อว่าคงจะได้ยินได้ฟังมาแล้ว แต่ว่าเมื่อ เมื่อลืมเสียแล้ว สำหรับคำว่า ปัจจุสมุปบาทนะ คือ เมื่อตาเห็นรูปก็ดี หูได้ยินเสียงก็ดี จมูกได้กลิ่นก็ดี ลิ้นได้รสก็ดี ภายได้สัมผัสผิวกายก็ดี จิตรู้สึกอะไรก็ดี ก็เรียกว่ามันได้เกิดอารมณ์เพราะการกระทบ

เมื่อตาเห็นรูปก็เกิดจักขุวิญญาณ — การเห็นทางตา; จักขุวิญญาณถึงกันเข้ากับรูป โดยอาศัยตาเป็นเครื่องมือ เป็นของสามสิ่งอย่างนี้เรียกว่า ผัสสะ; ผัสสะ คือการกระทบ

เมื่อเกิดผัสสะแล้วย่อมเกิด เวทนา คือความรู้สึกไปตามอำนาจของผัสสะ ถ้ามันไม่มีความรู้เรื่องเช่นนั้นเอง กระทบกันเข้ากับสิ่งที่สวยมันก็เห็นสวโยไปเพราะความโง่ ไม่สวโยก็เห็นไม่สวโยเพราะความโง่ ไม่เห็นเช่นนั้นเอง โง่ ผัสสะ นั้นให้เกิด เวทนา พอใจไม่พอใจ

นี่เวทนาโง่แบบนี้แล้ว ก็ให้เกิด ตัณหา คือความอยาก ความต้องการไปตามแบบนี้ สวโยน่ารักก็อยากเอา ไม่สวโยไม่น่ารักก็ไม่อยากเอา อยากทำลาย เรื่องเสียงก็เหมือนกัน เรื่องกลิ่นก็เหมือนกัน เรื่องลิ้นก็เหมือนกัน เรื่องผิวหนังก็เหมือนกัน มันก็เกิดตัณหา ตัณหาอยากอย่างแรง อยากอย่างแรง

เมื่อความอยากเป็นไปอย่างแรงถึงที่สุด จิตมันก็ปรุงขึ้นมาเองเป็นความรู้สึกว่า "กู" กูผู้อยาก กูผู้อยาก แสดงว่า อุปาทานเกิด นี่ตัวกูก็เกิด อุปาทานเกิด มันก็พร้อมที่จะออกมาเป็นการกระทำทางภายนอกที่เรียกว่า ภพ เรียกว่า ชาติ; เกิดชาติเป็น "ตัวกู" โดยสมบูรณ์ แล้วมันก็เอานั่นเอานี้มาเป็น "ของกู" แล้วเกิดเป็น "ทุกข์"; ความเกิดก็ของกู ความแก่ก็ของกู ความเจ็บก็ของกู ความตายก็ของกู สิ่งที่น่ารักก็เป็นของกู สิ่งที่ไม่น่ารักก็เป็นศัตรูของกู อยากอย่างไรไม่ได้ตามที่อยากมันก็เป็นทุกข์ มีตัวตนในสิ่งใดมันก็เป็นทุกข์

ถ้าเรามีความรู้เรื่องเช่นนั้นเองอย่างเพียงพอ มันก็ป้องกันเสียได้ตั้งแต่ในขั้นที่เรียกว่า

ผัสสะ นั้น; พอมีการสัมผัสอย่างที่ว่าแล้ว ทางตาก็ได้ ทางหูก็ได้ ทางจมูกก็ได้ พอมีการสัมผัส สติระลึกถึงความรู้อันสูงสุดคือ "เช่นนั้นเอง" เอาการประกอบเข้ากันกับสัมผัส มันก็มองเห็นความเป็นเช่นนั้นเองของสิ่งที่สัมผัส มันก็ไม่เกิดเวทนารักหรือเวทนาไม่รัก ไม่เกิดเวทนาที่พอใจหรือไม่พอใจ มันคงเห็นแต่ว่ามันเป็นอย่างนั้นเท่านั้นแหละ มันเป็นอย่างนั้นเท่านั้น ไม่ไปรัก ไม่ไปเกลียดกับมัน แล้วก็มีปัญญารู้ว่ามันเป็นเช่นนั้นเอง แล้วควรทำกับมันอย่างไร จัดการกับมันอย่างไร เพื่อให้เกิดประโยชน์ตามที่ต้องการ ถ้ามันไม่จำเป็นจะต้องจัดการอะไรก็ เลิกเลยไม่ต้องสนใจกับมัน ทิ้งไปเลย แต่ถ้าควรจะทำจัดการอย่างไร ก็จัดการให้ได้รับประโยชน์ ตามที่ต้องการ อย่างมาทำให้หลงรัก หลงเกลียด หลงโกรธ หลงกลัว ไม่เอาๆ

นี่ ความรู้ว่า "เช่นนั้นเอง" มันมาช่วยในขณะแห่งผัสสะ ไม่ให้เกิดเวทนาที่หลอกลวง แล้วก็ไม่ง้อในเวทนานั้น มันก็ไม่เกิดตัณหา ไม่เกิดอุปาทาน ก็เลยไม่มีความทุกข์ เรื่องมันก็จะจบลง ด้วยความไม่มีทุกข์ มิฉะนั้นเรื่องมันก็จะเลยไปด้วยอำนาจความไม่รู้ ไปจนถึงความทุกข์จนได้

นี่เป็นหลักสำคัญในพุทธศาสนา ซึ่งมันจะต้องยากบ้างเป็นธรรมดาสำหรับผู้ที่ไม่มีความรู้ เอาเสียเลย มันก็ต้องยากที่จะควบคุมอย่างนี้ได้ แต่ถ้าได้ศึกษามาอย่างเพียงพอมันก็ไม่ค่อยยังชั่ว มันก็ควบคุมได้บ้าง หรือถ้าศึกษากันถึงที่สุดมันก็ควบคุมได้จริงเหมือนกัน มันจึงไม่มีอะไรมาทำให้เราเกิดความทุกข์เพราะการสัมผัสทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย และทางใจเอง นี่ประโยชน์อย่างยิ่งของความรู้เรื่องเช่นนั้นเอง

มันจะมาทำประโยชน์ในขณะผัสสะ มันก็ควบคุมได้ ควบคุมกระแสปฏิจาสมุปบาทนี้ได้ เราเรียกสั้นๆ ว่าควบคุมอายตนะได้ หากควบคุมตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจได้ หรือควบคุมรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ได้ หากควบคุมได้ก็หมายความว่าไม่ให้มันเกิดเรื่องขึ้นมาจนเป็นทุกข์ ไม่ให้เกิดเรื่องขึ้นมา เรียกว่าควบคุมได้ เดียวนี้ควบคุมไม่ได้

มันก็มีอย่างนี้ มีของคู่ คือรักหรือไม่รัก พอใจหรือไม่พอใจ แล้วก็ต้องเดือดร้อนไปตามนั้น พอใจก็หลงเป็นทาสมัน ความรัก ความดีใจ ก็กระตุ้นจนนอนไม่หลับเหมือนกัน ถ้าไปหลงไหลไปยึดถือในสิ่งเหล่านั้นนะ มันก็จะยิ่งกว่าเป็นทุกข์เสียอีก มันจะเป็นทุกข์ในส่วนลึก ทรมาณอยู่ในส่วนลึก ไม่ใช่ความสงบ ไม่มีความสงบ

เรื่องดีใจไม่ใช่ความสงบ ไม่สังเกตดูบ้าง; ถ้าดีใจมันก็กินข้าวไม่ค่อยลงเหมือนกัน ดีใจ

มากก็นอนไม่หลับเหมือนกัน มันกระตุ้นขนาดนั้น ถ้าไม่กระตุ้นขนาดนั้นเราก็ก่อกติ ดีใจก็กินข้าวไม่ลง เสียใจก็กินข้าวไม่ลง ที่กินข้าวลงเพราะมันอยู่ตรงกลางหรือปกติ; ดีใจก็นอนไม่หลับ เสียใจก็นอนไม่หลับ ที่มันนอนหลับก็เพราะมันไม่มีอะไรมาทรมาน ไม่มีความดีใจมากทรมาน ไม่มีความเสียใจมากทรมาน ไม่มีความอยาก ความหวัง ความวิตกกังวลอะไรมาทรมาน มันจึงนอนหลับที่มันจะไม่ทรมานเพราะเราไม่ไปยึดถือเอามาเป็นของน่ารักหรือน่าเกลียด คือเป็นคู่ๆ ได้ดีมาเอามาบ้าดี เอามาหลงดี นอนไม่หลับ ได้ชั่ววูบก็เอามาทรมานใจนอนไม่หลับ ก็เช่นนั้นเองอย่าให้มันเป็นดี เป็นชั่ว มันก็ไม่มีปัญหา แต่มันยากเพราะกิเลสสำหรับที่เรารู้สึกว่าดีว่าชั่วนั้นมิเต็มอึดอยู่ในภายใน ฉะนั้นคนธรรมดาจะต้องรู้สึกดีใจและเสียใจ แม้ว่าจะทำไม่ได้ จะควบคุมมันไม่ได้ ก็ขอให้รู้ไว้ มันจะค่อยๆ ควบคุมได้ มันจะรู้จักเข็ดหลาบ มันเป็นทุกข์ทุกที ถ้าไปยึดถือว่าดีว่าชั่วก็เป็นทุกข์ทุกที แล้วมันก็จะค่อยๆ เข็ดหลาบ ค่อยๆ เข็ดหลาบ มันจะวางจิตเป็นกลาง ไม่ยินดียินร้ายได้ ต่อไปก็จะสบายดี

เอามายึดมั่นถือมั่น มันก็มาหนักอยู่บนจิตใจ มีดี มีบุญ มีอำนาจวาสนา เอามายึดมั่นถือมั่น มันก็มาหนักอยู่บนจิตใจ ฉะนั้นเก็บไว้ตามธรรมชาติ อย่าเอามากดทับไว้ในจิตใจหรือบนศีรษะเลย มีเงินมีทองอยู่ในธนาคารก็ดีแล้ว ไม่ต้องเอามากดทับอยู่บนศีรษะ มีวัวมีควายอยู่กลางไร่กลางนา ก็ดีแล้ว ไม่ต้องเอามากดทับอยู่บนศีรษะ คือไม่ยึดมั่นถือมั่นด้วยความเห็นว่าเป็นดี ว่าน่ารัก หรือว่าถูกต้องถูกใจ

เรื่องฝ่ายความเกลียดความโกรธก็เหมือนกัน "เช่นนั้นเอง" อย่าเอามาโกรธ มาเกลียด ลืมเสียดีกว่า แม้ข้าศึกศัตรู เราก็ไม่ต้องเอามาโกรธเอามาคิดนึกให้มันเป็นทุกข์ พยายามเลิกล้างความเป็นศัตรูเสียด้วยความรัก ด้วยความเข้าใจกันได้ อะไรกันก็ได้ เลิกความเป็นศัตรู เป็นมิตรดีกว่าเป็นศัตรู แต่ถ้าเป็นมิตรเอามารักอยู่บนหัวใจมันก็อีกอย่าง มันก็เป็นปัญหาขึ้นมาใหม่อีกอย่างหนึ่ง หมายความว่าไม่ต้องยินดียินร้าย ไม่ต้องยินดียินร้าย ไม่ต้องขึ้นไม่ต้องลง นั่นแหละสบาย ความสบาย

ให้ทุกคนๆ สังเกตดูให้ดีด้วยความเฉลียวฉลาดที่สุด สังเกตให้ดีว่า เวลาที่เราสบายใจที่สุดนั้นมันรู้สึกอย่างไร คนแต่ละคนก็จะมีเวลาบางเวลาที่รู้สึกสบายใจที่สุด ทำไมสบายใจที่สุดบอกไม่ถูก สังเกตดูให้ดีเถอะ เวลานั้นนะมันไม่มีความรู้สึกยินดียินร้าย มันไม่มีความ

รู้สึกยินดีในร้าย; ถ้ายินดีมันก็ตื่นเต้นทางยินดี ไม่ว่าง, ถ้ายินดีร้ายก็ยุ่งยากไปทางยินดี ไม่ว่าง, ถ้ามันว่าง มันไม่มียินดีในร้าย สบายใจที่สุดเวลานั้น ไม่มีอะไรบกรวน ไม่มีเรื่องยินดีในร้าย ไม่มีเรื่องตัวกู-ของกู เรื่องได้-เรื่องเสีย ไม่มีเรื่องแพ้-เรื่องชนะ ไม่มีเรื่องกำไร-เรื่องขาดทุน ไม่มีทุกๆ คู่เลย

ขอให้สังเกตดูเกิดก็จะพบ จะเข้าใจพระนิพพานได้ง่าย ว่าพระนิพพานนั้นมีความสุขอย่างไร คือมันไม่ยินดี-ไม่ยินดีร้าย ยินดีก็จะเอาเข้ามา ยินร้ายก็ผลักออกไป ไม่มีทั้งสองอย่างก็คือว่าง ว่างก็สบาย

ก็พูดมาแล้วว่า ถ้าจะว่าง จะว่าง มันต้องเห็นเช่นนั้นเอง แต่บางที เผอิญ มันเผอิญเป็นว่า มันไม่มี ไม่ใช่ความรู้ อันนั้นมันเป็นความพลุก มันบังเอิญที่ว่ามันไม่ยินดีมันไม่ยินดีร้าย บางเวลามันก็เป็นสุขอย่างยิ่ง หรือว่าเราไปในที่บางแห่งมันดับความยินดีในร้ายเสียได้ เช่นไปที่ทะเล ไปที่ยอดเขา ไปที่ไหนก็ตามมันดับความยินดีในร้ายไปเสียได้ ก็รู้สึกสบายเหมือนกัน; ขอให้สังเกตว่า ไปที่ไหนรู้สึกสบายที่สุด แล้วมันเป็นเพราะเหตุอะไร มันจะพบว่าเพราะมันว่างจากยินดีในร้าย หรือจะเรียกว่ามันเห็นเช่นนั้นเอง ไม่ยินดีในร้าย เป็นผลของการเห็นเช่นนั้นเอง ไม่ยินดีในร้าย มันก็ว่าง มันก็สบาย ขอให้รู้ธรรมชาติของจริงด้วยตนเองอย่างนี้ เวลาที่เราสบายที่สุดนั้นมันว่าง ไม่ยินดีไม่ยินดีร้าย

จะไม่ยินดีไม่ยินดีร้ายโดยเฉพาะนั้นต้องเห็นความเป็นเช่นนั้นเอง ไม่น่ายินดีไม่น่ายินดีร้าย ให้อั้วเขายินดีๆ กัน เราไม่ไปโง่กับเขา ไม่ต้องไปยินดีกับเขา ที่เขายินดีๆ เราก็ไม่ต้องไปโง่ยินดีกับเขา ก็ไม่ต้องยินดีในร้าย เรามีหน้าที่อะไรก็ทำไป โดยไม่ต้องยินดีในร้าย แต่มันมีว่า ใจความถูกต้อง ความถูกต้องทำให้เกิดความพอใจใจก็ไม่ต้องยินดีในร้าย มันถูกต้องแล้วก็พอใจ แล้วก็มีความสุข ถ้ายินดีก็กลุ่มด้วยความยินดี ยินร้ายก็กลุ่มอยู่ในความยินดีในร้าย มีความถูกต้อง มีความสมดุล จิตก็รู้สึกพอใจและเป็นสุขเอง; เคล็ด มันเป็นเคล็ด หรือบางทีมันจะเป็นยิ่งไปกว่าเคล็ดเสียอีก เป็นความลับที่คนเราไม่รู้ แล้วก็ไปหลงไปในทางที่ทำให้เกิดทุกข์ในทางที่จะไม่เกิดทุกข์ไม่ชอบไม่สนใจ เห็นว่าไม่มีสาระอะไร ไม่สนุกเลย

ความสนุกก็ดูให้ดีเถอะ สนุกแล้วมันตื่นเต้นเหมือนกับเป็นบ้า ความไม่สนุกมันก็ชบเซาเหมือนกับเป็นบ้า ไม่ทั้งสองอย่าง ไม่ต้องสนุกและไม่ต้องไม่สนุก มันก็ปกติ มันก็อยู่เป็น

กลาง; แต่คนโง่มันชอบให้ตื่นเต้น รู้สึกสนุก ไม่ตื่นเต้นก็เอาเหล้ามากินให้มันตื่นเต้น แล้วมันก็จะได้สนุกไปทางความคิดนึกด้วยอำนาจของเหล้า มันก็พอใจและเป็นสุข คนพวกนี้มันรักขวดเหล้าขวดเดียวยิ่งกว่าพระพุทธเจ้า เอาพระพุทธเจ้ามาแลกกับเหล้าขวดเดียวมันก็ไม่เอาหรอก มันรักขวดเหล้ามันเอาขวดเหล้า เพราะมันช่วยให้ตื่นเต้น ให้มันวิเศษวิโสไปตามแบบของความเมา

เดี๋ยวนี้เราเป็นพุทธบริษัท ได้รับคำสั่งสอนจากพระพุทธเจ้าเพื่อความดับทุกข์โดยประการทั้งปวง แล้วคำสอนของพระพุทธเจ้านั้น สอนให้เห็นเช่นนั้นเอง เช่นนั้นเอง สบายก็เช่นนั้นเอง ไม่สบายก็เช่นนั้นเอง หอมก็เช่นนั้นเอง เหม็นก็เช่นนั้นเอง โฟระก็เช่นนั้นเอง ไม่โฟระก็เช่นนั้นเอง เป็นเช่นนั้นเองตามธรรมชาติ จะเป็นเรื่องอะไรๆ ก็ตาม เป็นเช่นนั้นเองตามธรรมชาติ

ส่วนเรื่องอสังขตะ เรื่องพระนิพพานนี้ยังไม่ถึง ยังไม่ถึง ก็ไม่รู้จัก ไม่อาจจะรู้จักว่าเป็นเช่นนั้นเอง แต่เมื่อถึงเข้าก็จะรู้จักว่า อ้อ ก็เช่นนั้นเองเหมือนกัน ถ้าเป็นพระนิพพานก็เป็นเช่นนั้นเองตามแบบพระนิพพาน ถ้าเป็นวิภูฏสงสารก็เป็นเช่นนั้นเองตามแบบวิภูฏสงสาร มีความเป็นเช่นนั้นเองของมันๆ ประจำตัวของมันอยู่ด้วยกันทั้งนั้น; เมื่อเห็นเช่นนั้นเองแล้ว มันก็ไม่เกิดความรู้สึกที่เป็นคู่ๆ คือยินดียินร้าย รักหรือเกลียด เป็นต้น กระทั่งไม่หลงเรื่องดีเรื่องชั่ว เรื่องบาป เรื่องบุญ เรื่องสุข เรื่องทุกข์ มันต้องการความว่าง คนอย่างนี้ใครมาขีดไม่ได้ จะเอาลูกขอมมาให้กินก็ดังๆ มันก็ไม่กินเพราะมันรู้ว่ามันเป็นเช่นนั้นเอง

สรุป

เอาแล้วเป็นอันว่าขอให้อยู่ในโลกด้วยการมีความรู้เรื่อง "เข่นั่นเอง" เป็นเครื่องคุ้มครองไม่ให้เกิดทุกข์ ไม่ให้โง่เมื่อมีผัสสะ

<u>ความทุกข์เกิดที่จิต</u>	<u>เพราะทำผิดเรื่องผัสสะ</u>
<u>ความทุกข์จะไม่โผล่</u>	<u>ถ้าไม่โง่เมื่อผัสสะ</u>
<u>ความทุกข์เกิดไม่ได้</u>	<u>ถ้าเข้าใจเรื่องผัสสะ</u>

ผัสสะก็มีอยู่ทั้งวัน มีอยู่ทุกวันแหละ ตลอดทั้งวัน เดี่ยวทางตา เดี่ยวทางหู เดี่ยวทางจมูก เดี่ยวทางลิ้น เดี่ยวทางผิวหนัง หกทิศทางนี้มันดิ่งๆ ามันดิ่งกันไปดิ่งกันมา เดี่ยวตาดิ่งไป เดี่ยวหูดิ่งมา เดี่ยวจมูกดิ่งไป เดี่ยวลิ้นดิ่งมา จิตใจมันถูกดิ่งอยู่อย่างนี้ ไม่มีความสงบสุข

ถ้ารู้จักเคล็ดลับอันนี้ของธรรมชาติ รู้ความเป็นเข่นั่นเอง ก็ไม่ต้องการที่จะไป หรือจะเอา หรือจะได้ ก็มันไม่ต้องการ มันก็ไม่มีอะไรดิ่งไปได้ รูปสวยก็ดิ่งไปไม่ได้ รูปน่าเกลียดก็ดิ่งไปไม่ได้ เสียงไพเราะก็ดิ่งไปไม่ได้ เสียงไม่ไพเราะก็ดิ่งไปไม่ได้ คือว่าจะทำให้จิตหวั่นไหวไม่ได้ จิตหวั่นไหวไม่ได้

ไอ้ที่มันไม่น่ารัก ไม่ไพเราะ นั้นมันดิ่งไปให้โกรธ ไปดิ่งไปให้เกลียด ดิ่งไปให้กลัว ถ้ามันน่ารักน่าพอใจมันก็ดิ่งไปให้รัก ดิ่งให้หลงใหล ดิ่งให้ยึดถือ ดิ่งให้ผูกพัน ทั้งคู่แหละมันดิ่ง ดิ่งไปคนละฝ่าย บวกก็ดิ่งไปทาง ลบก็ดิ่งไปทาง ไม่ใช่ของปกติ ไม่บวกไม่ลบนั้นแหละจึงจะไม่ดิ่ง

ดังนั้น อย่าไปฟ่ายแพ้กความรู้สึกเป็นบวกหรือเป็นลบ อยู่เฉยๆ อยู่ตรงกลาง อยู่เฉยๆ ด้วยความว่าง อยู่กับเข่นั่นเอง อยู่กับความว่าง ก็สบาย นี่คือเคล็ด เคล็ดป้องกันไม่ให้เกิดความวุ่นวายขึ้นมาในชีวิต

ไอ้ความวุ่นวายนี้ ควรจะรู้จักชื่อมันไว้สักหน่อย ความรักก็วุ่นวาย ความเกลียดก็วุ่นวาย ความกลัวก็วุ่นวาย ความโกรธก็วุ่นวาย ความตื่นเต้นอัศจรรย์นี่ก็วุ่นวาย ความวิตกกังวลก็วุ่นวาย ความอาลัยอาวรณ์ก็วุ่นวาย ความอิจฉาริษยาที่วุ่นวาย ความหวังก็วุ่นวาย ความหึงก็วุ่นวาย ถูกผู้อื่นก็วุ่นวาย ยกตนข่มท่านก็วุ่นวาย ขัดแย้งกัน ออยากขัดแย้ง ต้องการขัดคอ

ขัดแย้งก็วุ่นวาย แล้วก็ไม่เห็นเช่นนั้นเอง ก็วุ่นวายที่สุด วุ่นวายที่สุดที่ไม่เห็นเช่นนั้นเอง

ไปเลือกเอาสิ เอาความไม่วุ่นวาย หรือจะเอาความวุ่นวาย ถ้าต้องการความไม่วุ่นวาย ก็ศึกษา "เช่นนั้นเอง" ไว้เป็นประจำ เอามาไว้เหมือนกับพระเครื่องแขวนคอ ความรู้เช่นนั้นเอง ความรู้ว่าเช่นนั้นเองเอามาแขวนคอไว้ก็เหมือนพระเครื่อง ถ้าจะป้องกันไว้ได้ไม่ใช่ไปทางนั้นไม่ให้เข้ามาทางนี้ ไม่มีความทุกข์ ถ้าเอาพระเครื่องมาแขวนคอก็ขอให้รู้ว่าคำสอนของพระพุทธเจ้าเรื่องเช่นนั้นเอง เตือนให้เช่นนั้นเอง ไม่ไปหลงรักหลงโกรธ

เดี๋ยวนี้มันเอาพระเครื่องมาแขวนคอกันอย่างไสยศาสตร์ ให้ช่วยโดยไม่ต้องทำอะไร ให้รวยโดยไม่ต้องทำอะไร ให้มีลาภโดยไม่ต้องทำอะไร อย่างนี้เป็นเรื่องของคนปัญญาอ่อนแล้วก็ไม่เคยได้ แต่แล้วมันก็พอใจหลอกๆ ไปพักๆ ขณะๆ เราจึงไม่แจกพระเครื่องเพราะว่าเขาเอาไปแขวนกันอย่างโง่ๆ เขาไม่ไปแขวนอย่างพุทธานุสสติ

เอาละเป็นอันว่า "เช่นนั้นเอง" คืออย่างนี้ ธรรมะสูงสุดคือเช่นนั้นเอง ธรรมะนี้ช่วยไม่ให้เกิดเป็นทาสของอารมณ์ทางยินดียินร้าย ไม่ไปเป็นทาสของความเป็นบวกหรือความเป็นลบ ก็สบายกันนะ ขอให้ไปคิดดู เข้าใจ เห็นด้วย แล้วจึงปฏิบัติ, ถ้ายังไม่เข้าใจ ไม่เห็นด้วย ก็ไม่เชื่อ ก็ไม่ต้อง ก็เหมือนกับไม่มีอะไร, ถ้าไปคิด ไปเห็น เข้าใจ เห็นด้วย นั่นแหละก็ระวัง; คือปฏิบัติ คือไม่ให้ยินดียินร้าย ให้มันเป็นกลาง เช่นนั้นเองอยู่เสมอ

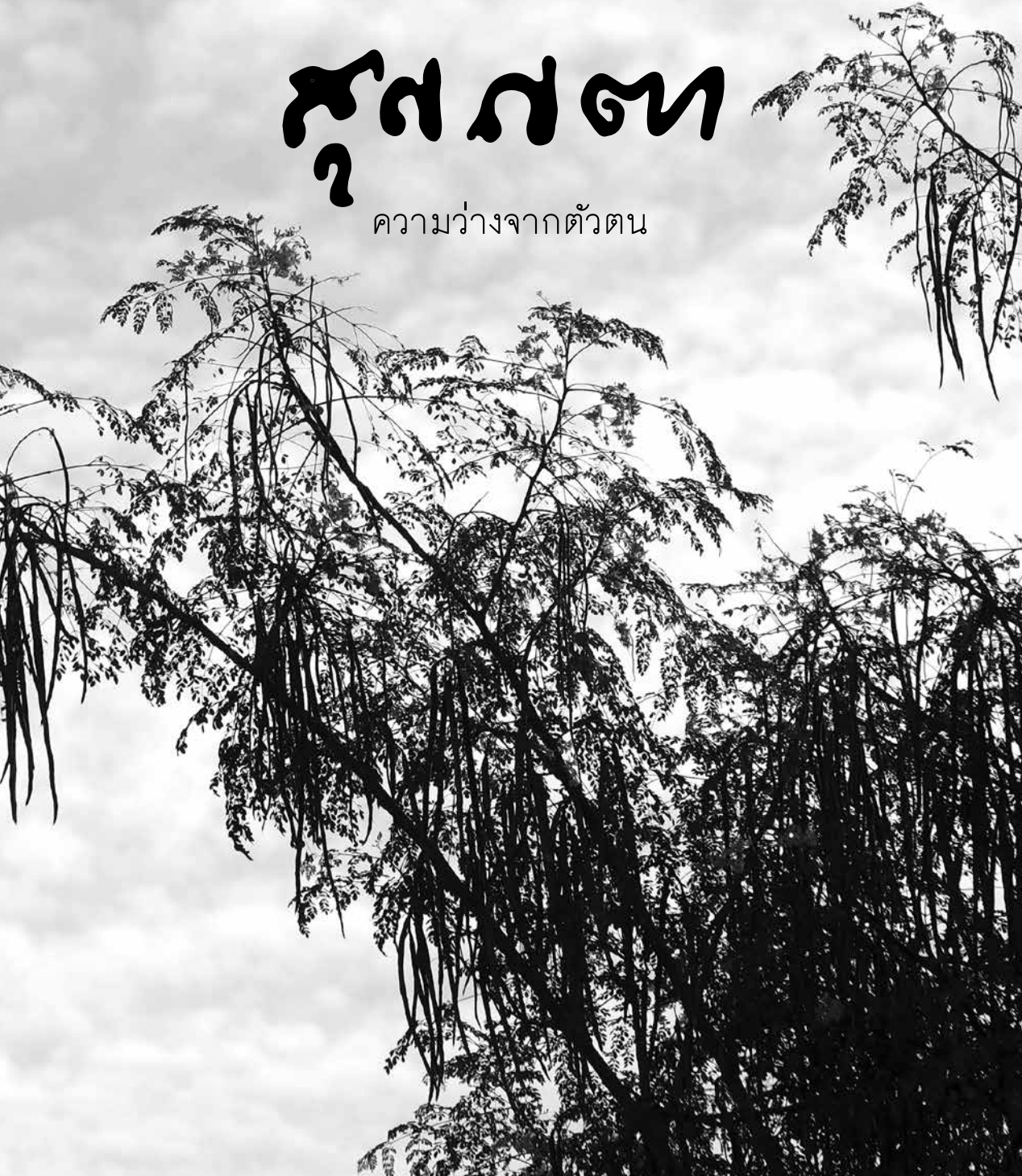
เวลาหนึ่งชั่วโมงหมด ขอยุติการบรรยายวันนี้ ไว้เพียงเท่านี้.

"เช่นนั้นเอง" เป็นคาถาศักดิ์สิทธิ์
ป้องกันความทุกข์ ไม่ให้รักอะไร ไม่ให้เกลียดอะไร
ไม่ให้กลัวอะไร ไม่ให้โกรธอะไร ไม่ให้ตื่นเต้นในอะไร

ทุกสิ่งจะยึดมั่นถือมั่นไม่ได้

สุตภท

ความว่างจากตัวตน

บทปัจจเวกขณะคือหัวใจ	๑๘๑
สุญญตาวិหาร	๑๘๓
ขันธ ๕ ไม่ใช่ตัวตน	๑๘๕
ความยึดถือมาจากไหน	๑๘๗
จิตว่างมาจากไหน	๑๘๙
เรื่องที่เก็บปิดไว้ เรื่องที่ห้ามไม่ให้สอน	๑๙๐
สุญญตา อนัตตา อิทัปปัจจยตา ตถตา	๑๙๒
การยึดถือในภายนอก การยึดถือในภายใน	๑๙๕
ความว่าง จิตว่าง การรู้ด้วยตนเอง	๑๙๖
ธาตุปัจจเวกขณะปาฐะ	๒๐๐

สุญญา*

บทปัจจุเวกชนคือหัวใจ

วันนี้จะพูดเรื่อง สุญญา ซึ่งมันก็คาบเกี่ยวเนื่องไปถึงเรื่อง อนัตตา ตถตา ด้วยเป็นธรรมดา เพียงแต่ขอให้ตั้งใจฟังในฐานะเป็นเรื่องสุญญา

เมื่อภิกษุบวชใหม่ถูกจำกัดให้ศึกษาเรื่องที่เป็นเบื้องต้น หรืออย่างน้อยก็ตรงกลางของพุทธศาสนา ดังที่ระบุไว้ในหนังสือนวโกวาท เล่มแรกเรียนวินัย เล่มที่ ๒ เรียนธรรมวิภาค เล่มที่ ๓ เรียนคิปปปฏิบัติ แล้วก็สึก แล้วเรื่องเหล่านั้นก็เป็นเรื่องเบื้องต้นนี้ ผมเห็นว่าเรียนได้เอง หรือว่าสอนกันอยู่สำหรับผู้ที่จะไปสอบราชภัฏฯ หรือว่าธรรมศึกษาก็ตาม ก็เลยไม่พูดไม่พูดเรื่องอย่างที่มีอยู่ในนวโกวาท หรือในระดับนั้น และก็มาพูดถึงเรื่องสุญญา ซึ่งเป็นเรื่องระดับสูงสุดในพระพุทธศาสนา หรือบางคนก็จะเห็นว่ามันเป็นเรื่องไม่มีเหตุผลเสียแล้วที่มาพูดเรื่องสุญญากับผู้ที่บวชพรรษาเดียว

และขนบธรรมเนียมที่เขาถือกันมา มันก็ดูว่าจะเป็นเรื่องห้ามเสียด้วยซ้ำไป ห้ามพูดเรื่องโลกุตตระ เรื่องหลุดพ้น เรื่องสุญญา เรื่องอนัตตา เรื่องปัจจุสมุปบาท เป็นต้น แก่ผู้บวชใหม่ หรือบวชเพียงพรรษาเดียว นั่นนะเพราะเขาถือหลักว่ามันสูงเกินไปไม่ควรเอามาพูดกับภิกษุบวชใหม่และบวชพรรษาเดียว นี่เราก็เลยเป็นคนดี๊ เป็นคนผี้น แหกแนวความนิยม

* ธรรมบรรยายอบรมพระนวกะในพรรษา ปี ๒๕๒๗ ครั้งที่ ๑๓, วันที่ ๒๑ กันยายน ๒๕๒๗.

หรือประเพณีที่เขามีกันอยู่ แต่เรื่องนี้ฝ่ายผมผู้พูดนี้ไม่เป็นไร ก็ไม่รู้สักว่าเสียหายอะไร เพราะต้องการจะให้ผู้บวชทุกคนเข้าถึงหัวใจของพุทธศาสนา ไม่ใช่วิ่งเลาะอยู่ตามริมรั้ว แต่จะนำไปถึงศูนย์กลางซึ่งเป็นหัวใจของพุทธศาสนา ดังนั้นจึงพูดเรื่องนี้

แต่อยากให้ทราบ่า ขนบธรรมเนียมประเพณีโบราณ ก่อนหน้านี้นะ ก่อนมีการเรียนนักเรียนนี้ มีสิ่งที่น่าสนใจหรือสะดุดใจอยู่บางเรื่อง คือ เมื่อมีผู้มาอยู่วัดเพื่อจะบวช เรื่องแรกที่เขาให้เรียนก่อนอื่นทั้งหมด เป็นเรื่องหัวใจของพุทธศาสนาชั้นสูงสุด คือ บทปัจฉิมเวทน์ *ยะถาปัจจะยัง ปะวัตตะมานัง* ที่คุณเอามาสดกันอยู่นั้นแหละ อันนั้นนะเขาจะให้เรียนก่อนเรื่องใดๆ หมดสำหรับผู้เข้ามาบวช ก็แปลว่า พอเข้ามาถึงก็เอาหัวใจชั้นลึกสุดของพุทธศาสนาให้เลย

เรื่องศีล เรื่องสิกขาบท เรื่องไหว้พระสวดมนต์ ค่อยเรียนทีหลัง เรื่องแรกจะเรียนเรื่อง *ยะถาปัจจะยัง ปะวัตตะมานัง* ซึ่งเป็นเรื่องอนัตตา และสุญญตา อย่างยิ่ง ขอร้องให้ไปสังเกตศึกษา ทบทวนดู จากบทสวดอันนั้น หรือถ้าเอามาสดกันอยู่ก็ดี ให้ทบทวนความหมายของบท *ยะถาปัจจะยัง* นี้ให้ดี ๆ จะพบหัวใจของพุทธศาสนา มันคล้ายกับว่าเขาให้หัวใจของพุทธศาสนายึดถือไว้เป็นหลัก ที่นั่นมันก็รวนเรไม่ได้ จะเลื่อนเปื้อนเป็นอย่างอื่นก็ไม่ได้ ถ้าได้ยึดถือบทนี้เป็นหลักอยู่

นิสสัตโต นิขชีโว สุญญโย นะ *ยะถาปัจจะยัง ปะวัตตะมานัง ธาตุมัดตะเมเวตัง* นั้นเป็นแต่เพียงสักว่าธาตุตามธรรมชาติ เป็นไปตามเหตุตามปัจจัยอยู่เนืองนิจ *นิสสัตโต* มิใช่สัตว์ *นิขชีโว* มิใช่ชีวะ *สุญญโย* ว่างจากความหมายแห่งตัวตน

ก็แปลว่า **หัวใจพุทธศาสนา**คือเรื่องไม่มีตัวตน นี่เป็นเรื่องที่จะต้องเข้าใจ รู้ไว้ แล้วก็... รู้ไว้ กำหนดไว้จนตลอดชีวิต มันเป็นเรื่องหัวใจพุทธศาสนาทั้งหมดที่จะต้องกำหนดไว้จนตลอดชีวิต และมันก็ไม่เฉไปหาลัทธิอื่น ลัทธิภายนอกผิดๆ ถูกๆ ได้หรอก ถ้ายังรักษาความรู้เรื่องสุญญตาไว้ได้ละก็เป็นอันว่ายังอยู่ในใจกลางของพุทธศาสนา

นี่พูดปรับความเข้าใจกันเสียบ้างว่า ผมกลายเป็นแหวกแนว หรือคือ ต่อความนิยมขนบธรรมเนียมประเพณีที่เขาจะให้เรียนอย่างไรสำหรับพระบวชใหม่ บวชพรรษาเดียว นี้ผมกลายเป็นให้เรียนเรื่องหัวใจสูงสุดของพุทธศาสนา แล้วก็เรียกว่าเรื่องสุญญตา

สุญญตาวิหาร

เกี่ยวกับข้อนี้ ต้องรู้ไว้ด้วยว่ามันแทนกันได้นะ เรื่องสุญญตา เรื่องอนัตตา เรื่องตถตา เรื่องอิทัปปัจจยตา มันแทนกันได้ ใจความของมันก็สำคัญอยู่ที่สุญญตา เพราะว่ามันเป็นเรื่องเกี่ยวกับความทุกข์หรือความดับทุกข์โดยตรง

พระอรหันต์ทั้งหลายท่านมีชีวิตอยู่ด้วยสุญญตาวิหาร คือมีจิตใจที่ว่างจากความหมายแห่งตัวตน จากความรู้สึกว่าตัวว่าตนอยู่ตลอดเวลาในสิ่งทั้งหลายทั้งปวง พระพุทธเจ้าท่านก็ตรัสยืนยันว่าท่านอยู่ ฆ่าเวลา ผ่านเวลาไปตลอดเวลาด้วยสุญญตาวิหารเหมือนกันแหละ บางทีก็เรียกมหาสุญญตาวิหาร บางทีก็จะเรียกมหาบุริสวิหาร ก็ได้ มหาสุญญตาก็สุญญตาอย่างใหญ่หลวง มหาบุริสวิหารก็คือธรรมะเป็นเครื่องอยู่ของมหาบุรุษ ซึ่งมหาบุรุษในที่นี้หมายถึงพระอรหันต์ พระพุทธเจ้า ซึ่งท่านมีชีวิตแต่ละวันๆ ผ่านไปด้วยสุญญตา ฟังดูไม่ค่อยรู้เรื่องใช่ไหม แต่ขอให้ฟังต่อไปจนได้รู้เรื่อง

คำว่า สุญญตา ตามตัวหนังสือก็แปลว่าความว่าง สุญญะแปลว่าว่าง ตาแปลว่าความสุญญตาก็ความว่าง คำว่าความว่างนี้เข้าใจผิดได้ง่าย และเป็นผลร้ายได้ด้วย เป็นมิจฉาทิฏฐิ เป็นไม่มีอะไรไปเสียเลยก็มี เป็นมิจฉาทิฏฐิชนิดนัตถิกิฏฐิ คือถือว่าไม่มีอะไรเลย มันก็กลายเป็นเรื่องผิด พุดโดยสรุปว่า มันมี มันมีทุกอย่างแหละ แต่ไม่มีอย่างใดที่จะเป็นตัวตนได้ ทุกอย่างว่างจากตัวตน

ไม่ได้พุดว่าทุกอย่างไม่มี ไม่ใช่ และก็ไม่ได้พุดว่าทุกอย่างมี แต่ว่าทุกอย่างนั้นมันเป็นอนัตตามากกว่า ถ้าว่าทุกอย่างไม่มี ก็ไม่มีอะไรเสียเลย มันก็บอกอยู่ในตัวแล้วว่าเป็นไปไม่ได้ ถ้าทุกอย่างมี ก็มีอย่างที่มีใช่เป็นตัวเป็นตน ก็มีอย่างอิทัปปัจจยตาคือหมุนไปๆ ๑ ตามเหตุตามปัจจัยปรุงแต่งไป เปลี่ยนแปลงไป ตามเหตุตามปัจจัย มันมีอยู่ในลักษณะอย่างนั้น ถ้าจะพุดว่ามี แต่ถ้าพุดให้ถูกต้องท่านก็พุดว่าไม่มีเหมือนกัน คือไม่มีตัวตนเหมือนกัน

แต่ที่นั่นมันพุดไม่ได้โดยส่วนเดียวว่ามีหรือไม่มี พุทธศาสนาไม่นิยมพุดโดยส่วนเดียว “มี” สุดโต่งไปทางมีก็ไม่ถูก “ไม่มี” สุดโต่งไปทางไม่มีก็ไม่ถูก ก็บอกว่า มีแต่สิ่งที่เป็นไปตามเหตุตามปัจจัย ไม่ใช่ตัวตน คือมีแต่ไม่ใช่ตัวตน

ถ้าพูดกันตามภาษาธรรมดา เมื่อไม่ใช่ตัวตนมันก็ไม่ควรจะเรียกว่ามี มันก็เถียงกันไม่รู้จบ เพราะคำว่า "มี" มันต้องมีอะไรที่เป็นเหตุความหมายแห่งตัวตนถึงจะเรียกว่ามี เพราะสิ่งที่มีมันก็คือตัวตน

ทีนี้ว่าเมื่อ "ไม่มีตัวตน" ว่าไม่มีตัวตนมันก็เท่ากับบอกว่าไม่มี แต่ก็ไม่ถูก เพราะมันมีสิ่งที่กำลังเปลี่ยนเป็นสายไหลเชี่ยวเป็นเกลียวไปตามเหตุตามปัจจัยของมันอย่างนั้น นั่นแหละคือความมีของสิ่งเหล่านั้น ชี้ไม่ทันชี้ไม่ถูกว่าตรงไหนมี เพราะมันเปลี่ยนเรื่อย ชี้ไม่ทันเสร็จมันเปลี่ยนเป็นอย่างอื่นเสียแล้ว

ฉะนั้นจึงพูดตามแบบพูดของพุทธศาสนาว่า มีแต่อิทัปปัจจยตา คือจะไม่พูดว่าสิ่งทั้งปวงมี และก็ไม่พูดว่าสิ่งทั้งปวงไม่มี แต่พูดว่ามันมีแต่อิทัปปัจจยตา คือสิ่งที่กำลังเปลี่ยนแปลงไปตามเหตุปัจจัยปรุงแต่ง เป็นที่ตั้งแห่งความยึดถือว่าตัวตนของคนใจ ดังนั้น ถ้าพูดว่ามีๆ มันก็เป็นคำพูดของคนใจ ส่วนไม่มีๆ ก็มันเป็นคำพูดของคนที่ไม่ดูให้ดี ไม่ดูให้ดี ไม่เห็นอะไรเสียเลย

บทสูตรมันก็มีว่า สิ่งทั้งปวงเหมือนกัน สิ่งทั้งปวงมี สิ่งทั้งปวงไม่มี และพูดอย่างชั้นสูงก็ไม่ถูกทั้งสองอย่าง สิ่งทั้งปวงจัดว่ามีก็ไม่ได้ ไม่มีก็ไม่ได้ มีแต่กระแสปรุงแต่งของอิทัปปัจจยตาที่ไหลไปเรื่อย มันก็เลยบอกไม่ถูกว่า ควรจะบอกว่ามีดีหรือไม่มีดี

ถ้าพูดอย่างตรงไปตรงมา มันก็ควรที่จะพูดว่ามีแต่กระแสแห่งการปรุงแต่งของอิทัปปัจจยตา ที่เห็นสิ่งใดเป็นการปรุงแต่งไหลเรื่อยอย่างนั้น มันก็ไม่มีการจับฉวยเอาสิ่งนั้นคือไม่ยึดถือสิ่งนั้น ไม่จับฉวยสิ่งนั้น โดยความเป็นตัวตน เมื่อจิตไม่จับฉวยสิ่งใดโดยความเป็นตัวตน นั้นเขาเรียกว่าจิตมันว่าง ถ้าจิตไปจับฉวยสิ่งใด โดยความเป็นตัวตน เราก็เรียกว่า จิตมันไม่ว่าง คำว่าไม่ว่าง มันก็คือปรุงแต่งและก็เป็นทุกข์ ถ้าจิตมันไม่จับฉวยสิ่งใดโดยความเป็นตัวตน มันไม่ปรุงแต่งและไม่เป็นทุกข์

ขั้นที่ ๕ ไม่ใช่ตัวตน

ทีนี้สิ่งที่เป็นที่ตั้งแห่งความจับจวบยึดถือก็คือสิ่งทั้งปวงนั้นแหละ พุดโดยสมมติก็คือโลก โลกนี้ ทุกสิ่งในโลก เป็นที่ตั้งความยึดถือว่าตัวตน นี่ถ้าพุดโดยสมมติ โลกนี้คือตัวตน ทีนี้ถ้าพุดโดยบัญญัติ ที่ฉลาดขึ้นมาหน่อย ก็พุดโดยบัญญัติว่า ขั้นที่ทั้ง ๕ นั้นแหละเป็นที่ตั้งแห่งความจับจวบว่าเป็นตัวตน

เรื่องขั้นที่ ๕ นี้ก็ได้พุดกันมาพอสมควรแล้ว ถ้าปล่อยให้ลืมเสียแล้วก็ลำบากเองนะบอกให้รู้ เรื่องขั้นที่ ๕ นี้ควรจะแม่นยำ อยู่เป็นหลัก สำหรับการศึกษารู้อะไร เพราะว่ามันไม่มีอะไรนอกจากขั้นที่ ๕ จะพุดว่าโลกทั้งปวงก็ได้ ไม่มีอะไรนอกจากขั้นที่ ๕ ร่างกายก็เรียกว่ารูปขั้นที่ เป็นความรู้สึก ก็เรียกว่าเวทนาบ้าง สัญญาบ้าง เป็นความคิดก็เรียกว่าสังขาร ที่ทำการรู้แจ้งทางอายตนะก็เรียกว่าวิญญาณ มันมีเท่านั้น ให้อะไรทั้งปวงมันมีเพียงขั้นที่ ๕ ให้เข้าใจไว้อย่างนี้ ในโลกทั้งหมดนี้ ดิน น้ำ ลม ไฟ อากาศ เขาก็จัดเป็นรูปขั้นที่ อยู่ในพวกรูปขั้นที่ ดิน น้ำ ลม ไฟ และอากาศ หรือที่ว่าง เป็นรูปขั้นที่ เป็นรูป แล้วมันจะมีอะไรเหลือเพราะว่าในโลกนี้ ทางฝ่ายวัตถุมันไม่มีอะไรออกไปจากที่ประกอบไปด้วยธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม และอากาศธาตุ มีรูป เป็นรูปขั้นที่

ทีนี้ส่วนทางฝ่ายจิตใจ เป็นเวทนาเมื่อรู้สึกสุขหรือทุกข์ เป็นสัญญาเมื่อสำคัญมันหมายความว่าเป็นอย่างไร เป็นสังขารเมื่อคิดนึกว่าอย่างไร เป็นวิญญาณเมื่อรู้แจ้งทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ มันก็เลยหมดเหมือนกัน ในบรรดาจิตใจและความรู้สึกของจิตใจนี้มันมีอยู่ได้เพียง ๔ อย่างเท่านั้น รวมกันเป็น ๕ อย่างแล้วมันก็เลยรวบรวม อมความหมด เป็นทุกอย่าง ดังนั้นรู้อะไรเรื่องขั้นที่ ๕ ไว้อย่างไร มีความสำคัญมากแหละและทุกเรื่องที่จะอธิบายให้ลึกลงไป แล้วก็อธิบายเรื่องขั้นที่ ๕ นี้เป็นหลัก

ผมสังเกตดูคำสอนฝ่ายมหายาน พุทธศาสนาฝ่ายมหายาน แม้มันจะแตกต่าง พิเศษ พิเศษ แตกต่างไปไกลคนละอย่าง ก็ในที่สุดมันก็ยังเหมือนกันอยู่เรื่องหนึ่งคือเรื่องขั้นที่ ๕ มิใช่ตัวตน แม้จะเป็นมหายานที่ว่าไกลออกไปลิบลับแล้ว มันก็ยังไม่พ้นจากเรื่องขั้นที่ ๕ มิใช่ตัวตน แม้ที่สุดแต่ในกายเซน ที่ถือว่าดีที่สุดในฝ่ายนั้น มันก็ยังเน้นที่ขั้นที่ ๕ มิใช่ตัวตนเหมือนกัน

สูตรสำคัญของนิกายเซนทุกสูตรและไปจบเรื่องเห็นจันทร์ ๕ มิใช่ตัวตนทั้งนั้นเลย

ดังนั้นเรื่องจันทร์ ๕ มิใช่ตัวตน นี่เป็นหัวใจทั้งหมดทั้งของฝ่ายเถรวาทอย่างพวกเราและ
ทั้งของฝ่ายมหายาน อย่างฝ่ายจีน ฝ่ายญี่ปุ่น และแม้พุทธศาสนาคิดใหม่ เช่น นิกายเซน นี้
มันไม่ใช่ของเดิม มันก็ไม่ใช่มหายาน มันก็ไม่ใช่เถรวาท เขามาเรียกตัวเองว่านิกายเซนกันอยู่
มันก็ถอดเก็บเอามาจากของเดิม นิกายอื่นของเดิมที่มันมีอยู่ทั้งเถรวาท ทั้งมหายาน เอามาเป็น
คำสอนที่รวบรัดรุนแรง เรียกว่าคำสอนอย่างเซน ฝรั่งเศสเขาเรียกว่า *newly develop* นิกายเซน
นะไม่ใช่ของเก่า ไม่ใช่ *Orthodox* ไม่ใช่พวกมาแต่เดิม เป็น *newly develop* เพราะว่าเขา
เพิ่งจัดเพิ่งปรุงทำขึ้นวางรูปแบบขึ้นเมื่อไม่นานนี้ สัก ๑,๐๐๐ ปีเห็นจะได้ เกิดขึ้นในประเทศจีน

นี่ก็เพื่อจะรู้ว่าเป็นอย่างเถรวาทก็ดี อย่างมหายานก็ดี อย่างของใหม่ๆ เช่นเซนพวกนี้
ก็ดี มันก็ไม่พ้นไปจากให้เห็นจันทร์ ๕ เป็นอนัตตา จะใช้คำอย่างอื่นแปลกๆ ใดๆ อย่างไร คำที่
ยึดเป็นหลักก็เรื่องจันทร์ ๕ เป็นอนัตตา

อย่างคำสอนของฮวงโป้นั้นเป็นเรื่องว่าง ก็จันทร์ ๕ มันว่างจากตัวตน ก็เน้นในเรื่องว่าง
คำสอนของเว่ยหล่างเน้นในหน้าตาตั้งเดิม เมื่อจิตไม่ยึดถือว่าตัวตน จิตมันว่างอยู่ นั่นนะ
คือหน้าตาตั้งเดิม เป็นของจุดหมายปลายทางของคำสอนอย่างเว่ยหล่าง ถึงพวกอื่น คนอื่น
ชื่ออื่น ซึ่งเป็นเครื่องๆ เดียวกันนี้ก็เหมือนกันทั้งนั้น ไปเอาความว่างไม่ยึดมั่นถือมั่นในจันทร์ ๕
นั่นเป็นจุดสูงสุดทั้งนั้น บรรลุถึงที่นั่นก็บรรลุถึงที่สุด

เพราะฉะนั้นเราควรจะรู้ว่า หัวใจของพุทธศาสนาไม่ว่าชนิดไหน ที่ยังเป็นพุทธศาสนา
อยู่ละก็ จะต้องพูดเรื่องจันทร์ ๕ เป็นอนัตตา หรือเป็นสุญญตา คือเป็นของว่าง ว่างจากตัวตน
เพราะเป็นเพียงกระแสแห่งการปรุงแต่งเปลี่ยนแปลง

เมื่อจิตมองเห็นสิ่งใดโดยความเป็นของปรุงแต่งเปลี่ยนแปลง มันก็ไม่ยึดถือ มันก็ไม่
ยึดถือ คือไม่หมายมั่นสิ่งนั้นว่าเป็นตัวตน มีจิตที่ไม่ยึดถือสิ่งใด ไม่หมายมั่นสิ่งใดโดยความ
เป็นตัวตน ก็เรียกว่าจิตมันว่าง เพราะไม่ได้ยึดถืออะไรไว้ เหมือนกับอย่างมือของเราถ้าไปกำ
อะไรอยู่มันก็เรียกว่ามือไม่ว่าง ถ้ามือไม่ได้กำอะไรอยู่ก็มือว่าง จิตนี้ก็เหมือนกันถ้าไปหมายมั่น
ยึดถืออะไรอยู่ก็เป็นจิตที่ไม่ว่าง คือจิตที่มีอุปาทานในสิ่งใด ถ้าจิตไม่ยึดถือสิ่งใดก็เป็นจิตว่าง

ทำไม่ว่าง ก็เห็นสิ่งเหล่านั้นเป็นของกระแสแห่งความเปลี่ยนแปลงตามกฎที่ปัจจัยตา

ยึดถือไม่ได้ ยึดถือไม่ไหว ยึดถือไม่ลง ยึดถือไม่ถูก คือมันเป็นของที่ไม่มีตัวตนให้ยึดถือ จิตนั้นเป็นจิตที่กำลังไม่ยึดถืออะไร ก็เลยเรียกชื่อว่าจิตว่าง มันก็คือไม่เกิดกิเลส เมื่อไม่ยึดถือสิ่งใดมันก็ไม่เกิดกิเลส ก็ว่างจากกิเลส เมื่อไม่เกิดกิเลส มันก็ไม่เกิดทุกข์ มันก็ว่างจากทุกข์ นี่คำว่าจิตว่างมันหมายถึงไม่ยึดถืออะไร มันว่างเพราะไม่ได้ยึดถืออะไร เพราะไม่ได้จับกุมอะไร ว่างจากกิเลส กิเลสเกิดไม่ได้ ว่างจากความทุกข์ ความทุกข์เกิดไม่ได้ เพราะไม่มีกิเลส นี่คำว่าว่าง จิตว่างเพราะไม่ยึดถืออะไร เพราะไม่มีกิเลส ไม่มีกิเลสเพราะไม่มีทุกข์ ก็เรียกว่าจิตว่าง

ความยึดถือมาจากไหน

ที่นี้ คนธรรมดาสามัญไม่รู้เรื่องนี้ มันปล่อยไปตามธรรมชาติ ตามสัญชาตญาณที่โง่เขลา ตามสัญชาตญาณที่ไม่รู้อะไร มันก็ปรุงเป็นความยึดถือได้ตามธรรมชาติ

เรื่องเล็กๆ ทารกที่เคยเล่าให้ฟัง มาหลายครั้งหลายหน อุตสาห์จำไว้ให้ดีกว่าที่แรกไม่ได้มีความยึดถือ มันก็ว่าง จิตเด็กในครรภ์ เด็กที่อยู่ในครรภ์ ในท้อง ไม่ได้สัมผัสอะไร รู้สึกอะไร จิตมันก็ไม่ยึดถืออะไร เพราะไม่อาจจะยึดถือ เพราะยึดถือไม่ได้ มันก็เลยไม่ยึดถืออะไร

พอเด็กนั้นมันคลอดออกมา แล้วก็เจริญเติบโตไปตามธรรมชาติมันก็มีความรู้สึกได้ ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย และทางใจ อยู่ในท้องแม่มันจะรู้สึกทางตา หู จมูก ทางกายได้อย่างไร แต่พอมันคลอดมาจากท้องแม่ไม่เท่าไรนี้ อวัยวะเหล่านี้มันก็เริ่มทำหน้าที่ ตาเริ่มเห็นรูป หูเริ่มฟังเสียง จมูกเริ่มรู้กลิ่น ลิ้นเริ่มรู้รส ผิวหนังก็เริ่มรู้จักต่อสัมผัส จิตก็ยิ่งคิดได้มากไปกว่าเดิม

ที่นี้จิตมันจะเป็นเรื่องโง่เขลาแล้ว เพราะว่าตา หู จมูก ลิ้น กายของเด็กนี้มันสัมผัสสิ่งต่างๆ ได้ตามธรรมชาติ อร่อยก็ยึดถือว่าอร่อย ไม่อร่อยก็ยึดถือว่าไม่อร่อย ไม่ไพเราะ ทั้ง ๕ ทางนั้นแหละ ทางตาก็น่าสวยหรือไม่สวย ทางหูก็ว่าไพเราะหรือไม่ไพเราะ ทางจมูกก็ว่าหอมหรือเหม็น ทางลิ้นก็ว่าอร่อยหรือไม่อร่อย ทางผิวหนังก็ว่านิ่มนวลหรือกระด้าง

นี่เด็กมันก็เริ่มรู้ทั้ง ๕ แล้วไม่มีใครสอนได้ ใครจะสอนได้ และความรู้ติดมาจากในท้อง ก็ไม่มี เด็กมันก็ต้องเป็นไปตามธรรมชาติ เช่นเมื่ออ่อยแคะระบบประสาทมันก็ยืดยืดหรือพอใจ เมื่อไม่อ่อย ไม่ถูกใจ มันก็ไม่ยืดยืด มันก็ยืดยืด นั่นแหละคือจุดตั้งต้นของกิเลสแหละ พอ ยืดมันก็รู้สึกอยากจะทำอะไร อยากจะได้ อยากจะทำอะไร อยากจะทำอะไร พอ ยืดมันก็รู้สึกอยากจะทำอะไร อยากจะทำอะไร อยากจะทำอะไร หรือถ้ามันไม่แน่ มันก็ไม่รู้ว่ามันเป็นอะไร มันก็ลึกลับสงสัยอยู่นั่นแหละ นี่กิเลสมัน เริ่มเกิดเป็นความอยากขึ้นมา แล้วก็เกิดเป็นยึดมั่นถือมั่นในสิ่งที่อยากนั้นนะเป็นอุปาทานขึ้นมา นี่ตัณหาเพิ่งเกิด อุปาทานเพิ่งเกิด ไม่เท่าไรเด็กนั้นก็มีความรู้สึกอยากในสิ่งที่น่ารัก น่าพอใจ โกรธ เกลียดในสิ่งที่ไม่น่ารัก ไม่น่าพอใจ มันมีความอยากถึงที่สุดแล้ว คลอดออกมา เป็นความอยากอีกอันหนึ่งคือ กุฎุสขุ กุฎุสขุนี้เพิ่งเกิดทีหลัง ต้องมีความอยากเกิดเต็มที่ในจิต แล้วจากไอ้ความรู้สึกที่เป็นความอยากนั้นจะคลอด คลอดออกมาเป็นความรู้สึกอีก อันหนึ่งว่าเป็นกุฎุสขุ แล้วก็อยากได้ของกุฎุสขุ นี่มันเกิดเป็นตัวกุฎุสขุ แล้วมันก็เกิดมีของกุฎุสขุ ความอยากทำให้เกิดตัวกุฎุสขุ ความอยากนั้นเป็นตัณหา

ทีนี้ เกิดเป็นตัวกุฎุสขุ ความอยากปรุงเป็นความรู้สึกว่าตัวกุฎุสขุ นี่คืออุปาทาน อย่างเช่น มีความรู้สึกเป็นตัวกุฎุสขุแล้วมันก็อยากเอามาเป็นของกุฎุสขุ นี่ก็ยิ่งเป็นอุปาทานว่าของกุฎุสขุ เป็นตัวกุฎุสขุ มีของกุฎุสขุ นี่เป็นอุปาทาน

ทีนี้เด็กมันจะยิ่งเจริญด้วยความรู้สึกชนิดนี้ยิ่งขึ้น ๆ จนเป็นเด็กโต เป็นหนุ่ม เป็นสาว เป็นผู้ใหญ่ ผู้ใหญ่มันก็เจริญด้วยความรู้สึกอย่างนี้ คือเต็มไปด้วยความที่ยึดถือเป็นตัวกุฎุสขุเป็นของกุฎุสขุในสิ่งนั้นในสิ่งนี้ และที่มันเป็นภายในมันเป็นที่ตั้งแห่งความยึดถือมาก เพราะมันใกล้ชิด รูปขันธ์ที่เป็นภายในจะถูกยึดถือก่อน เวทนาขันธ์ที่เป็นภายในที่จะถูกยึดถือก่อน สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ วิญญาณขันธ์ที่เป็นอยู่ภายในเกี่ยวเนื่องกันอยู่กับจิตมันจะถูกยึดถือเป็นตัวกุฎุสขุเป็นของกุฎุสขุได้ตามความรู้สึกธรรมชาติ อย่างที่จะเรียกว่าสัญชาตญาณหรืออะไรก็ตามแต่ แต่ว่าสัญชาตญาณนั้นถูกต้องแล้ว เพราะเป็นความรู้ที่เกิดเอง เกิดเองตามธรรมชาติ

ฉะนั้นในจิตของเด็ก จึงทิวความยึดถือว่าตัวกุฎุสขุว่าของกุฎุสขุมากขึ้น ๆ จนเป็นจิตที่เต็มไปด้วยความยึดถือ คือไม่ว่าง ก็ลองเปรียบเทียบจิตของเด็กตอนนี้กับเด็กคนเดียวกันนั้นเมื่อมันยังนอนอยู่ในครรภ์ มันต่างกันเท่าไร คุณคิดดู เด็กคนเดียวกันนั้นนะเมื่อมันนอนอยู่ในครรภ์มันมีจิตคิด

อะไรได้ และเดี๋ยวนี้มันออกมาเป็นเด็กโตอย่างนี้แล้วมันเต็มไปด้วยความรู้สึกทางอายตนะ เป็นความรู้สึกอยาก เป็นความรู้สึกยึดถือเป็นตัวกูของกูหนาแน่นไปหมด มันต่างกันนิดเดียว
นี่คำสอนบางสำนักจะแนะนำให้ฟังถึงจิตเด็กอยู่ในครรภนั้นนะเป็นหลัก ว่าให้ปฏิบัติ เหมือนอย่างนั้น อย่างนี้ก็มี พวกนิกายเซนบางนิกาย บางสาขาก็มี สอนให้มีจิตเหมือนกับจิต เด็กที่อยู่ในครรภ คือไม่ยึดถือ

จิตว่างมาจากไหน

เข้า ที่มันมีปัญหาแล้วเห็นใหม่ คือเราเป็นคนธรรมดาอยู่ในโลก ซึ่งเต็มไปด้วยรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ และตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ มันก็พร้อมอยู่เสมอที่จะจับฉวยเอา มันจึงไม่ว่าง ฉะนั้นชีวิตของคนธรรมดา มันก็อยู่ด้วยความไม่ว่าง คือเป็นจิตที่ไม่ว่าง

ที่นี้จิตว่างจะมาแต่ไหน มันก็กลายเป็นว่าได้เรียนรู้ ได้เรียนรู้ ถ้าเป็นพระพุทธเจ้า สัมมาสัมพุทธเจ้าก็รู้ได้เอง ถ้าเป็นสาวกก็เรียนรู้จาก พระพุทธเจ้า ถ้าพระพุทธเจ้าจะรู้ได้เอง ก็ต้องธรรมดาที่นั่นแหละมันสอน ธรรมชาติดมันสอน สอนว่ายึดถือแล้วเป็นทุกข์ ทุกข์อย่างนั้น มาจากความยึดถืออย่างนั้น แล้วสิ่งทั้งหลายทั้งปวงในโลกนี้พอไปยึดถือเข้าก็ทุกข์ มันกัดเอา พอไปจับฉวยยึดถือเข้า มันก็กัดเอา เป็นทุกข์

ที่นี้ความรู้สึกเรื่องไม่ยึดถือมันก็เกิดขึ้นแก่พระพุทธเจ้า ชนิดสัมมาสัมพุทธเจ้าที่ตรัสรู้ ได้เอง ก็เกิดมีบุคคลชนิดที่จิตไม่ยึดถืออะไรขึ้นมาเป็นคนแรกนี้ แล้วก็สอนสาวกทั้งหลายให้เป็นอย่างนั้นบ้างก็เกิดพระอรหันต์มาเยอะแยะไปหมดที่รู้จักอยู่ด้วยจิตที่ว่าง

นี้พระอรหันต์ก็อยู่ในจิตว่าง พระพุทธเจ้าก็อยู่ด้วยจิตว่าง แม้ว่าท่านเหล่านั้นจะยัง สัมผัสต่อรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ อะไรอยู่ที่ไม่มีความยึดถือ จิตของท่าน จึงว่าง ดังนั้นวันคืนเหตุของท่านก็ล่วงไปๆ ด้วยความว่าง คือจิตไม่ยึดถือ

นี่ข้อที่กล่าวว่า พระพุทธเจ้าทรงอยู่ คือฆ่าเวลา ให้เวลาผ่านไปด้วยสุญญตาวิหาร หรือ มหาปริสสวิหาร แล้วแต่จะเรียก วิหารธรรม เป็นเครื่องอยู่แห่งจิต สุญญตาวิหาร ก็คือวิหารธรรม

เป็นเครื่องอยู่แห่งจิตด้วยความว่าง คือไม่ยึดถือ หรือมหาบุรุษวิหิตธรรม เป็นเครื่องอยู่ของมหาบุรุษ คือยอดสุดของบุรุษ อยู่ด้วยความไม่ยึดถือ ก็ว่างเหมือนกัน นี่เรื่องของความว่าง โดยสังเขป มันเป็นอย่างนี้

เรื่องที่เก็บปิดไว้ เรื่องที่ห้ามไม่ให้สอน

คุณดูเอาเองว่าควรจะรู้หรือไม่ ควรจะศึกษาหรือไม่ น่ารู้ น่าศึกษาหรือไม่ และการที่เขาห้ามไม่ให้เอามาสอนพระบวชใหม่พรรษาเดียวนี้ด้วยเหตุผลอย่างไร มันก็เอาแน่ไม่ได้ ท่านมักจะพูดกันว่ามันเป็นอันตราย แน่แหละถ้าสอนผิดเข้าใจผิดมันก็อาจเป็นอันตรายอย่างยิ่ง จนเป็นผู้ที่ไม่รับผิดชอบอะไร ไม่มีความหมายอะไรไปเสียหมด

แต่เนื้อแท้ของมันนั่นมันเป็นเรื่องที่มีอะไร ๆ ชัดเจนอยู่ในตัว คือมีจิตชนิดที่ไม่มี ความโล่ง ความหลง ซึ่งเป็นเหตุให้ไปอยากและยึดมั่นถือมั่นในสิ่งใด ๆ ถ้าใครยังมีจิตชนิดนี้ ยังยึดมั่นถือมั่นสิ่งใด ๆ อยู่เต็มอัตราตามธรรมชาติก็เรียกว่าบุรุษ ถ้ามันเริ่มคลาย ๆ มันก็เริ่มเป็นพระอรหันต์ คลายหมดมันก็เป็นพระอรหันต์ เป็นพระอรหันต์ขั้นสุดยอด

ที่มันเกี่ยวกับคนธรรมดา คนธรรมดานี้ มันก็ยังโดยหลักเดียวกันนะพอยึดถือเมื่อใด ก็เป็นทุกข์เมื่อนั้น ไม่ยึดถือก็ไม่เป็นทุกข์ ก็คือเย็นเป็นนิพพาน เมื่อใดจิตยึดถือในสิ่งหนึ่ง ก็เป็นเรื่องวิภวสงสาร หรือเป็นทุกข์ มีตัวกูเกิดขึ้น เกิดขึ้นเป็นไป เกิดขึ้นเป็นไป เป็นวิภวสงสาร ก็เป็นทุกข์

เมื่อใดจิตไม่ยึดถือสิ่งใดก็เจียบสงบ จิตนั้นก็ไม่ได้เกิดกิเลส ไม่เกิดอุปาทาน ก็ไม่เป็นทุกข์ มันก็เย็นเป็นนิพพาน ดังนั้นก็กล่าวได้เลยว่านิพพานก็คือความที่จิตไม่ยึดถือ ไม่มีกิเลส ไม่มี ความทุกข์ เป็นจิตที่เย็น

คำว่านิพพานนั้นแปลว่าเย็น หรือดับแห่งความร้อน ในบาลีใช้คำว่าที่สุดแห่ง ความทุกข์ ที่สุดแห่งกิเลส ที่สุดแห่งความร้อน และท่านพูดเป็นโวหารอย่างนั้นคือพูด

ในรูปแบบ ใช้โวหาร *negative* ไม่ ไม่มีทุกข์ เอาแต่ไม่มีทุกข์โดยเด็ดขาด โวหาร เป็น *negative* อย่างนี้ ไม่พูดว่าเป็นสุขๆ ซึ่งเป็น *positive* แต่ถ้าพูดกันอย่างชาวบ้านธรรมดาสามัญธรรมดา ก็พูดอย่างโวหาร *positive* ว่าเป็นสุขอย่างยิ่ง นั่นนะมันเป็นคำที่สมมติให้ทีหนึ่ง ทำให้หลงได้ว่านิพพานก็เป็นสุขอย่างยิ่ง เหมือนที่เราเป็นสุขอยู่ ในบ้านในเมืองในโลกนี้ นั่นนะที่เรียกพูดอย่างสมมติ มีสิ่งที่เป็นสุขและมีความสุข ถ้าพูดอย่างไม่สมมติ พูดเป็นปรมาตม์ เป็นสัจจะ อันที่สุดก็พูดว่า มีทุกข์ แล้วก็สิ้นสุดแห่งความทุกข์

สิ้นสุดแห่งความทุกข์ เมื่อจิตไม่ยึดมั่นอะไรโดยความเป็นตัวตน จิตไม่มีอุปาทานยึดอะไร ไม่มีกิเลสไม่มีความทุกข์ นี้เรียกว่าจิตที่อยู่กับความว่างแห่งความทุกข์ ความว่างจากความทุกข์ แล้วก็เรียกว่านิพพาน ภาษาชาวบ้านก็แปลว่าเย็น ภาษาธรรมชาตาก็แปลว่าสุญ ทุกข์สุญคือไม่มีความทุกข์ เป็นทุกข์สุญ

ทีนี้ก็คิดว่ามันลำบากก็มากน้อย ลึกซึ้งก็มากน้อย จะสามารถรู้จักได้ไหม เข้าใจได้ไหม หรือว่าเหลือวิสัยเสียทีเดียวที่จะเข้าใจได้ก็เลยไม่สนใจเอาเสียเลย บางทีจะเป็นเพราะเหตุนี้ ผู้สอนก็ไม่ว่าแล้วก็ห้ามเสียเลยอย่าสอน มันจะเป็นอันตราย ฉะนั้นเรื่องมันจึงค้างเติ่งกันอยู่ ยืดยาวนานนะ นานนะ นานๆๆ เป็นเวลานานที่จะไม่สอนเรื่องนี้

ทีนี้เราก็คิดขึ้นมา เราไม่เชื่อ เราเป็นคนดี้อ เราก็คอนสิ่งที่เขาห้ามไม่ให้สอน เมื่อสวนโมกข์เกิดขึ้นแล้ว มีหนังสือพิมพ์ของคณะธรรมทานออกไปแล้ว เกิดสอนเรื่องอนัตตาขึ้นมา ผมยังถูกเรียกตัวไปห้าม ไม่เชิงขู่หรือว่าห้ามหรอก แค่ขอร้องว่ายังไม่ควรจะสอน ในสมัยที่สวนโมกข์เกิดขึ้นแล้ว นี้ก็ยังมีคณนิมว่ายังไม่ควรสอนเรื่องอนัตตา แต่เรามันเป็นเด็กดี้อ ไม่เถียงนะ ไม่เถียง แต่ก็ยังสอนอยู่เรื่อย จนเดี๋ยวนี้มันก็เป็นเรื่องที่กำลังสอนกล้าพูดกันทั่วไปหมดแล้ว แต่คงจะไม่มากเหมือนเรา ซึ่งมันอยากจะสอนเรื่องนี้ อยากจะเผยแผ่เรื่องนี้ อยากจะเปิดเผยเรื่องสุญญตา เรื่องอนัตตา เรื่องอิทัปปัจจยตานั้นก็แปลว่า สอนเรื่องที่เป็นหัวใจของพุทธศาสนา หรือจะพูดว่าเป็นเรื่องที่ลึกที่สุดของพุทธศาสนา หรือจะพูดว่าเรื่องที่ถ้าเข้าใจผิดแล้วอันตรายอย่างยิ่ง ถ้าว่าทำให้คนไปเข้าใจผิดฟังผิดแล้ว เรื่องนี้จะเป็นอันตรายอย่างยิ่งที่จะเป็นมิจจาทิฏฐิเกิดขึ้นในคนเหล่านั้น

เรื่องนั้นมันก็ไม่ได้มีเหตุผลที่จะมาห้ามว่าไม่ควรจะสอน ก็สอนให้ดีที่สุดเท่าที่จะสอนได้ และให้รู้จักระวังเอา อย่าได้เถลไถลออกไปนอกทางจนกลายเป็นเรื่องของมิฉฉาภิภูริ

เมื่อเริ่มพูด เรื่องจิตว่างเมื่อ ๒๐ กว่าปีก่อนโน้นก็ถูกตำหนิติเตียน กระทั่งถูกตำลึงว่า กระทั่งถูกล้อเลียน ถูกประณามอะไรกัน ครบหมดทุกอย่างเลย แต่เราก็ยังคงสอนอยู่นั้นแหละ ในที่สุดก็ชนะ ได้อย่างที่ว่าทำให้คนอื่น ๆ พลอยกล้าสอนขึ้นมา เรื่องที่ถูกปิดเก็บไว้ว่าอย่าสอน มันมีคนกล้าสอนขึ้นมา เดียวนี้ก็เห็นไหม มันก็กล้าสอนกล้าพูดกัน แต่ก็มีคนส่วนมากอยู่ที่ไม่อยากจะสอน ไม่อยากจะสอน มันมีอยู่มาก เพราะไม่อยากจะรับผิดชอบหรือว่าไม่อยากจะอะไรที่สุดแท้ เราทราบไม่ได้ แต่ว่าคนที่ยังไม่อยากจะสอนเรื่องอันลึกซึ้งนี้ก็ยังมีความอยู่ มาก แต่มันก็ได้มีผู้ที่กล้าสอนขึ้นมาแล้ว หลายจุดนะ

สุญญตา อนัตตา อิทัปปัจจยตา ตถตา

นี่เรื่องสุญญตาว่างจากตัวตน อนัตตาแปลว่ามีไช้ตัวตน มีสิ่งใด ๆ มีได้ แต่มีไช้ตัวตน อนัตตาแปลว่ามีไช้ตัวตน นี่สุญญตาก็ว่าง ว่างจากตัวตน หรือว่างจากความหมายแห่งตัวตน ก็คือไม่มีสิ่งที่เป็นตัวตนอยู่ มีแต่สิ่งที่มีไช้ตัวตน เนื้อหามันก็เป็นอันเดียวกันกับอนัตตา หรือสุญญตา

ที่นี้บอกว่าการไม่จริงไม่ไช้ตัวตน การไม่จริงไม่ควรเรียกว่าตัวตน ก็เพราะมันเป็น **อิทัปปัจจยตา** เป็นเพียงกระแสปรุงแต่งของธรรมที่เป็นธาตุตามธรรมชาติปรุงแต่งกันไปปรุงแต่งกันไป ในขณะที่หนึ่งอยู่ใน ลักษณะที่เป็นผัสสะ การกระทบในลักษณะหนึ่งอยู่เป็นเวทนา มีรสมีชาติ ในขณะที่หนึ่งเป็นสัญญา เป็นความมั่นหมายอย่างนั้น อย่างนี้ ในขณะที่หนึ่งเป็นสังขารมีความคิดนึกไปตามความต้องการอย่างนั้นอย่างนี้ กระทั่งเกิดอุปาทานยึดมั่นถือมั่น นี่มันก็เป็นอย่างนี้ นี่คืออิทัปปัจจยตา เมื่อเรียกเต็ม ๆ ก็เรียกว่า **อิทัปปัจจยตาปฏิจจสมุปปาโท** แล้วที่เขาใช้พูดใช้สอนกันอยู่ เขาจะใช้แต่คำว่า ปฏิจจสมุปปาโท ไม่ใช่คำว่าอิทัปปัจจยตา เรื่องนี้เราจะคุยได้ อดได้เลยว่า คำว่า อิทัปปัจจยตา

มันแพร่หลายออกมาในหมู่นักศึกษา เพราะเราที่นี่ เป็นผู้ดูชั้นมา เป็นผู้หยิบชั้นมาใช้ ก็เลยใช้ๆ กัน แต่ในพระบาลีนั้นมีเต็มไปหมด

ทีนี้มีคำสำหรับเรียกอย่างอื่นที่แทนกันได้ เช่นคำว่า ตถตา ความเป็นเช่นนั้นเอง คือความเป็นไปตามเหตุตามปัจจัย เช่นนั่นเอง จะเป็นตัวตนได้อย่างไร ก็เรียกว่าเป็นเช่นนั้นเอง ถ้าเห็นเช่นนั้นเอง ก็คือไม่เห็นเป็นตัวตน เมื่อไม่เห็นเป็นตัวตน มันก็ไม่ยึดมั่นถือมั่นอะไร ก็ไม่เกิดกิเลส ไม่เกิดทุกข์ เพราะว่า เห็นมันเป็นเช่นนั้นเองตามธรรมชาติ เช่นนั่นเอง มันก็ไม่ไปหลงรักที่ดูน่ารัก มันก็ไม่หลงเกลียด หลงโกรธ ที่น่าโกรธ มันไม่มีอะไรที่น่าพวงวงสงสัย และไม่มีอะไรที่ประหลาด ไม่มีอะไรที่ประหลาด มันเป็นเช่นนั้นเอง ไม่มีอะไรที่แปลกประหลาด ฉะนั้นจึงไม่มีความรู้สึกแปลกประหลาด เมื่อไม่เห็นเช่นนั้นเองมันก็มีนั่นมีนี่แปลกประหลาดเหมือนเด็ก ๆ มันยังไม่มีสติปัญญาพอ ไม่รู้เรื่องเช่นนั้นเอง พอของแปลกมันก็อยากได้ เด็กทารก มันก็คิดว่าไอ้ของแปลก เพราะมันไม่ได้มีความรู้สึกว่าเป็นเช่นนั้นเอง เป็นของแปลกน่าเอา ก็เป็นอย่างนี้มาจนเรื่อย ๆ จนเป็นหนุ่ม เป็นสาว เป็นคนแก่คนเฒ่าก็มีของแปลก และก็มีอะไรที่มันเป็นของแปลก เพราะมันไม่รู้เรื่องเช่นนั้นเอง อย่างอะไรดีล่ะ อย่างเห็นรถไฟก็เป็นของแปลก เห็นเรือบินก็เป็นของแปลก อะไรก็เป็นของแปลก เพราะมันไม่รู้ว่าเป็นเช่นนั้นเอง มันยังโง่งอยู่ ๑๐๐ % มันจึงเห็นเป็นของแปลก

ถ้าเป็นพระอรหันต์ก็ตัดบท มันเป็นเช่นนั้นเอง เพราะฉะนั้นมันจึงไม่มีความรู้สึกว่าเป็นของแปลก อะไรจะออกมาอย่างไรมันก็ไม่ได้รู้สึกว่าเป็นของแปลก เพราะมันเห็นเช่นนั้นเอง นี่เป็นคนหลุดพ้น หลุดพ้นจากสิ่งต่างๆ ที่จะมาบีบบังคับให้รัก ให้โกรธ ให้เกลียด ให้กลัว ให้อาลัย อารมณ์ ให้รู้สึกเป็นของแปลกประหลาด น่าอัศจรรย์ อย่างนี้เป็นต้น ถ้าเห็นตถตา เช่นนั่นเอง เช่นนั่นเอง เช่นนั่นเองไปหมด ไม่มีอะไรเป็นของแปลก ยิ่งกว่าไปโลกพระจันทร์ ลัก ๑๐ เท่ามันก็ไม่เป็นของแปลก สำหรับผู้ที่เห็นไอ้ความเป็นเช่นนั้นเอง

ทีนี้ถ้าว่ามันโง่ อะไรนิดหนึ่งมันก็แปลกเสียแล้ว ขนาดรถยนต์มันก็แปลกแล้ว บางทีขนาดเกวียนมันก็แปลกเสียแล้ว เพราะมันไม่เห็นถึงที่สุดของความเป็นเช่นนั้นเอง ดังนั้นช่วยจำให้ดี ๆ ถ้าว่ามันเห็นเช่นนั้นเองได้จริงแล้วมันก็จะพ้นจากไอ้สิ่งที่ครอบงำจิตใจให้หวนไหวนานาชนิด เห็นเช่นนั้นเองมันก็ไม่รัก ไม่ต้องหลงรัก และก็ไม่ต้องหลงโกรธ ไม่ต้อง

หลงเกลียด ไม่ต้องหลงกลัว ไม่ต้องหลงสนใจ มีความทิ้ง มีความสนใจอย่างยิ่ง ซึ่งเป็นเรื่อง
ของคนโง่ ที่ไม่รู้ว่ามีมันเช่นนั้นเอง ดังนั้นก็ขอให้คำนวณเอาเองเถิดว่าจิตที่มันเห็นเช่นนั้นเอง
นำมันว่างเท่าไร มันไม่จับฉวยอะไรเลย มันไม่จับฉวยเอาอะไรมาเลย มันก็เป็นจิตที่ว่าง ว่าง
จากการจับฉวยนะ พระพุทธเจ้าและพระอรหันต์ท่านอยู่ด้วยจิตชนิดนั้นทั้งวันทั้งคืนทั้งเดือน
ทั้งปี ส่วนบุรุษนั้นมันอยู่ด้วยจิตที่ติดอยู่ที่นั่น ติดอยู่ที่นี้ ติดอยู่ที่โน้น ทางตา ทางหู ทางจมูก
ทางลิ้น ทางกาย รวมทั้งทางใจด้วย

มีคำเปรียบๆ ไว้ใน... จะเป็นขั้นพระบาลีนี้แหละ สูตรไหนก็จะลืมเสียแล้ว ถ้าไม่ใช่
ขั้นพระบาลี ก็เป็นขั้นอรรถกถาที่รองลงไป แต่ผมยังแหว่ๆ ว่าเป็นปกรณ์ขั้นบาลีอยู่ ที่ว่า
สัตว์ติดในเบญจขันธ์ สัตว์ที่เป็นอัมพาต เป็นคนโง่ เป็นคนหลง แล้วติดในเบญจขันธ์
ติดในรูป และก็ติดในเวทนา ในสัญญา ในสังขาร ในวิญญาณ ติดไปหมด เหมือนกับ
ลิงตัวหนึ่ง มันไปในที่ที่นายพรานเขาตัดไว้ด้วยดั่งเหนียว นี่ในบาลีพูดถึงการดักลิงด้วย
ดั่งเหนียว อย่างที่คนเดี๋ยวนี้ใช้ดักนก เมื่อลิงตัวนั้นมันเห็นแปลก เห็นดั่งนะแปลก ลิง
มันไม่รู้มันก็เอามือไปจับ จับมือมันก็ติดเอาออกไม่ได้ มันก็เลยเอามืออีกข้างไปจับดึงมือ
อันนั้นออก มันเลยติดอีกมือหนึ่งอีก ทีนี้มันเอาตีนข้างหนึ่งถีบให้ออก ตีนข้างนั้นก็ติดเข้าไป
อีก ตีนอีกข้างหนึ่งเข้าไปถีบออก มันก็ติดเข้าไปอีก ทีนี้มันก็เอปากกัด ปากมันเลยติดเข้าไป
ด้วยกัน เลยเป็นห้า ห้าติด นี่เรื่องอุปมา ระวังให้ดีอย่าให้มันเกิดอาการอย่างนี้ ติดในขันธ์
ทั้ง ๕ ก็จะต้องพยายามหน่อย คือมันจะต้องยอมลงทุนมากหน่อยที่จะรู้เรื่องนี้ เพราะมันเป็น
เรื่องสูงสุดของพุทธศาสนา เป็นเรื่องลึกซึ้งที่สุด เป็นเรื่องละเอียดสุขุมที่สุด นี่ต้องใช้ความ
สนใจ ยอมเสียสละ อดกลั้นอดทน ศึกษาให้ดี ระวังให้ดี ที่เรียกว่าการปฏิบัตินะทำให้ดี ๆ
ให้มองเห็นสิ่งทั้งหลายทั้งปวงเป็นเช่นนั้นเอง เป็นเช่นนั้นเอง ไม่นำเข้าไปจับฉวยเอา เห็น
ตาตาตา คือเป็นเช่นนั้นเอง โดยรายละเอียดก็คือปฏิจสมุปบาทเป็นอย่างนั้น ๆ ไม่มีตัวตน
ที่ตรงไหน เป็นเช่นนั้น ๆ มันก็ไม่เกิดการยึดมันถือมันเป็นตัวตนหรือเป็นของตนในสิ่งใด
ถ้าปล่อยไปตามความโง่ ตามสัญชาตญาณ มันก็ต้องยึด ต้องไปยึดเป็นนั่นนี่เป็นลำดับ ๆ ไป

* มัคกภูตร. พระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๙ สุตตันตปิฎกที่ ๑๑ สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค.

การยึดถือในภายนอก การยึดถือในภายใน

เอ้า เด็กๆ ทารก เด็กทารกมันก็ยึดขั้นนอก ขั้นต่ำ ขั้นง่ายที่สุดคือยึดวัตถุ ร่างกาย
อย่างนี้ เพราะมันรู้แต่เพียงเรื่องร่างกาย ร่างกายนี้ทำอะไรได้ กินข้าวได้ เดินได้ อะไร
ได้ มันก็เอาร่างกายนี้ เป็นตัวตนด้วยความเผลอ เด็กทารกที่ยังเด็กอยู่มากนะ มันจะเห็นเป็น
ตัวตน รู้สึกว่าเป็นตัวตน ในสิ่งที่มันเป็นวัตถุล้วนๆ เช่นมันเดินมาสะดุดหิน ก้อนหินอย่างนี้ มัน
ก็โกรธว่าก้อนหินนี้เป็นศัตรูแล้ว เป็นตัวตนขึ้นมา เป็นศัตรูกับตัวตนนี้ มันก็เตะก้อนหิน หรือ
ว่าถ้ามันยังเล็กกว่านั้น มันต้องให้แม่หรือให้ใครมาช่วยตี มาช่วยตีเก้าอี้ มาช่วยตีก้อนหินที่
ไอนี้มันทำฉันเจ็บ อย่างนี้เป็นต้น ในเมื่อความเผลอมันยังมากขนาดนี้ มันก็ต้องยึดขั้นนอกสุด
ขั้นรูปขันธ์ไปก่อนแหละว่าเป็นตัวตน

ทีนี้ต่อมาๆ มันก็จะค่อยมีการติดต่อสัมพันธ์มากขึ้น มันก็จะเอาตา หู จมูก ลิ้น กาย
ใจนี้แหละเป็นตัวตน เพราะตาเป็นผู้เห็นได้ ทำหน้าที่เห็นได้ หรือหูเป็นผู้ได้ยิน จมูกได้กลิ่น
ได้เป็นผู้ได้กลิ่น อย่างนี้ มันก็ยึดถือวิญญาณเป็นตัวตน วิญญาณที่ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ
มันก็ยึดถือเป็นตัวตน นี่มันก็ เข้ามาลึกเข้ามาหาหน่อยแล้ว

ทีนี้ถ้ามีผัสสะ มีเวทนา มันยึดถือจิตที่รู้สึกต่อเวทนาว่าตัวตน เพราะมันรู้สึกได้นี้ รู้สึก
เป็นสุข รู้สึกเป็นทุกข์ อย่างนั้นอย่างนี้ได้ เอาเวทนาเป็นตัวตน มีความสำคัญมันหมาย จิตที่
ทำหน้าที่สำคัญมันหมายเป็นตัวตน

หรือโดยส่วนใหญ่โดยหลักทั่วไปมันก็จะเอาสังขาร คือความคิดนึกได้ว่าเป็นตัวตน นี่
มันเป็นธรรมชาติธรรมดาที่สุด ที่คนธรรมดาสามัญจะยึดถือเอาไอ้สิ่งที่คิดได้เนาะว่าเป็นตัว
ฉัน คือตัวตน

นักปรัชญาฝรั่งเศส ชื่อ Descartes นี้แหละ ทำนองนี้ ผมก็จำนะถ้ามันผิดมันก็ผิดได้
เขาบัญญัติหลักปรัชญาของเขาว่า *cogito, ergo sum* เป็นภาษาละติน หลักปรัชญาที่เขา
ชอบบัญญัติโดยภาษาละติน แปลว่า ฉันคิด ดังนั้นฉันมีอยู่ *cogito, ergo sum* นี้ก็ได้รับการยกย่องเป็นนักปรัชญา เป็นนักปราชญ์ นี่มันสัก ๒-๓ ร้อยปีมานี้เองคนนี่ แต่คนเผลอเมื่อ

หลายพันปีมาแล้ว อย่างนั้นมันเยอะเยอะไปหมดเลย ที่ว่าฉันคิดได้นั้นนะดังนั้นก็จะมีตัวฉัน มันเคยมีคนคิดอย่างนี้รู้สึกอย่างนี้ ถือเอาตัวตน อย่างนี้มาตั้งหลายพันปีแล้ว ในครั้งพุทธกาลก็ยังมีมาก นี่เพิ่งมาสรรเสริญนายคนนี่ แล้วก็ไม่เห็นอะไรมากไปกว่านั้น ก็ยึดถือว่าเป็นหลักเกณฑ์ที่ถูกต้อง ก็มีคนเป็นจำนวนมากยึดถือว่าเป็นหลักเกณฑ์ที่ถูกต้อง ยึดถือว่ามีตัวตนไปเลย อย่างนี้เป็นต้น

ความคิดว่าตัวตนนี้มันเกิดได้ตามธรรมชาติ ตามสัญชาตญาณ ถ้ามันยังโง่มากอยู่มันก็เกิดในสิ่งที่ย่างๆ พอมันฉลาดขึ้นหน่อยมันเกิดในสิ่งที่ลึกขึ้นไป มันฉลาดหน่อยมันเกิดในสิ่งที่ลึกขึ้นไป นับตั้งแต่ว่ามันเกิดในรูปขันธ์ แล้วมันเกิดในเวทนาขันธ์ ในวิญญาณขันธ์ ในเวทนาขันธ์ ในสังขารขันธ์ ลึกเข้าไปๆ ความโง่มันละเอียดเข้า มันลึกเข้า มันก็ไปเอาของที่ลึก หรือละเอียด หรือสุขุม ว่าเป็นตัวตน

ปล่อยวาง วาง รู้ด้วยตนเอง

ที่นี้ทางธรรมะ หลักธรรมะนี้ต้องการไม่ให้เกิดความคิดชนิดนั้น เพราะเป็นความคิดที่เป็นของอวิชชา เป็นความไม่รู้ แล้วอีกอย่างหนึ่ง ถ้าจะไม่พูดอย่างนั้น มันก็พูดอย่างนี้ได้ พูดอย่างธรรมดาสามัญก็ได้ ถ้าคิดอย่างนี้มันเป็นทุกข์นี่ ถ้าคิดว่ามีตัวตนมันเป็นทุกข์ ซึ่งฉันไม่ต้องการจะเป็นทุกข์ ฉันไม่ควรคิดว่ามีตัวตน อย่างนี้ก็ยิ่งได้นะ ไม่มีใครเถียงได้หรอกว่ามีเหตุผลหรือไม่มีเหตุผล ที่จะคิดว่ามันไม่มีตัวตน มันไม่ใช่ตัวตน เพราะถ้าไปเห็นว่า มันมีตัวตนเข้ามันเป็นทุกข์ทันที ไปยึดถืออะไรเป็นตัวตนเข้าก็เหมือนกับมันกัดเอาทันที มีความทุกข์อย่างยิ่ง

ในที่สุดท่านก็ยึดถือเป็นหลักว่า ความคิดว่าเป็นตัวตนนั้นมันผิด อันตราย มันเป็นที่เกิดแห่งความทุกข์ เล็กๆๆๆ ไม่มีการคิดที่ผิดๆ ที่เขลาๆ อย่างนั้นอีกต่อไป จึงสอนให้ดูสิ่งทั้งหลายทั้งปวงโดยนัยแห่งอิทัปปัจจยตา เพราะมีสิ่งนี้เป็นปัจจัยสิ่งนี้จึงเกิดขึ้น เพราะมีสิ่งนี้เป็นปัจจัยสิ่งนี้จึงเกิดขึ้น เพราะสิ่งนี้เกิดสิ่งนี้จึงเกิด เพราะไม่มีสิ่งนี้สิ่งนี้ก็ไม่เกิด เพราะสิ่งนี้ดับ

นี้ก็ได้บ อย่างนี้เรียกว่าอิทัปปัจจยตา

ถ้าเห็นอิทัปปัจจยตาแล้วมันก็เห็นสิ่งทั้งหลายทั้งปวงตามที่เป็นจริง ก็ไม่หลงรักไอ้ที่มันหลอกให้รัก ไม่หลงเกลียดที่มันชวนให้เกลียด ไม่หลงกลัวที่ชวนให้กลัว ไม่หลงโกรธ ไม่หลงอะไรทุกอย่างทุกอย่าง กระทั่งว่าคงที่ เป็นพระอรหันต์ แปลว่าผู้คงที่ คือไม่เปลี่ยนแปลง ไม่หวั่นไหว ไม่เปลี่ยนแปลง

มีคำแทนชื่อ ไวพจน์นะ ชื่อพระอรหันต์มากมายหลายสิบคำแต่คำที่น่าสนใจอย่างยิ่ง เช่นคำว่าคงที่ พระอรหันต์เป็นผู้คงที่ ดาหิ ดาหิ เป็นผู้คงที่ คืออะไรมาปรุงให้เป็นอย่างอื่นไม่ได้ จิตของพระอรหันต์เห็นสุญญตา เห็นอนัตตา ถึงที่สุดแล้ว คงที่อยู่อย่างนั้น ไม่มีอะไรมาปรุงให้ใจ ให้หลงยึดมั่นถือมั่น ให้เกิดความทุกข์ขึ้นมาได้ เรื่องมันก็จบแค่ว่าจิตมันเป็นทุกข์ไม่ได้อีกต่อไป อะไรๆ มันจะเข้ามาอย่างไรมันก็ต้อนรับด้วยตนเอง เกิดความยึดมั่นถือมั่นไม่ได้ก็ไม่มี ความทุกข์ เรื่องมันมีเท่านั้น ที่เป็นภายในก็ไม่ยึดถือไม่หลงยึดถือต่อไป รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ที่เป็นภายในมันก็เห็นจริง จนไม่ยึดถืออีกต่อไป ที่เป็นภายนอกของใครจะเข้ามาอย่างไร ก็เห็นอย่างเดียวกัน มันก็ไม่ยึดถือต่อไป

ที่นี้อารมณ์ที่เป็นภายในก็ไม่ถูกยึดถือ อารมณ์ที่เป็นภายนอกก็ไม่ถูกยึดถือ มันก็เลยคงที่ คงที่อยู่ในความว่าง จิตอยู่ในความว่าง คือไม่ยึดถือ ไม่จับฉวย ทั้งวันทั้งคืนที่อยู่ด้วยสุญญตาวิหาร คือความที่จิตว่างจากความยึดถือ

ยังมีคำกล่าวว่า แม้อะไรจะผ่านมาก็ยังอยู่ด้วยจิตชนิดนั้นแหละ แม้จะนั่งคุยด้วยแขก พระพุทธเจ้าเคยตรัส ตรัสเองว่า มีแขก กษัตริย์มหาศาล ข้าราชการมหาศาล พรหมณ์มหาศาล มาเต็มวัดเต็มมา มาคุยด้วยมาสนทนาโต้ถามอะไร จิตของตถาคตก็ยังอยู่ด้วยสุญญตาวิหารอยู่นั่นเอง

นี่ความดี ความประเสริฐ มันมีอยู่ที่นี้ ว่าแม้จะต้องทำอะไรๆ จิตก็ยังคงอยู่ด้วยสุญญตาวิหาร คงที่ มีพระอรียเจ้า พระอรหันต์ เรียกว่า พระอรหันต์หรือพระตถาคต ผู้คงที่

นี่คือเรื่องต่างๆ ที่เกี่ยวกับคำว่าความว่าง ความว่างหรือจิตว่างมันเป็นอย่างนี้เอง นี่ถ้าว่าเข้าใจผิด ก็เป็นจิตว่าง เกณฑ์ให้ไม่รับผิดชอบอะไร เกณฑ์ให้ไปฆ่าคนแล้วกับบอกว่าจิตว่างอย่างนี้เป็นต้น เป็นคำกล่าวของผู้คัดค้านอย่างหลบลูกหลบลตา ว่ามันจะให้ผลอย่างนั้น

จิตของบุรุษนั้นก็เหมือนกับลิง มีอะไรต่ออะไรไม่รู้ไม่รู้จักก็พันเรื่องมาดิ่งไปๆ เปลี่ยนเรื่อยๆ เลยไม่ได้มีโอกาสที่จะสัมผัสความว่าง ตามธรรมชาติไม่มีโอกาสที่จะได้ชิมรสของความว่าง

ทีนี้จะมาทำสมาธิ ทำวิปัสสนา ก็ยังทำไม่ได้ ถ้าทำได้มันก็เป็นที่น่าพอใจ และก็ทำหนักขึ้นๆ จนเป็นความว่างเด็ดขาด ว่างถาวร ว่างแท้จริง เมื่อทำวิปัสสนาจะว่างบ้างเป็นขณะๆ ที่พอมองเห็นอะไรบ้าง เสร็จแล้วมันก็กลับไปไม่ว่างเสียอีก แต่ว่ามันก็อยู่ที่การทำนั้นแหละนะ ว่าการทำนั้นมันเอาจริงที่มากน้อย ถ้ามันถูกต้องมาก จริงมาก มันก็พอจะมีความว่างให้สังเกตเห็น จนเป็นที่แน่ใจ มันก็เลยเป็นไปทางถูกต้อง เป็นไปทางหลุดพ้น จนมันหลุดพ้นได้ เดียวนี้มันไม่ทำอย่างนั้น มันทำวิปัสสนาอวดคน ทำวิปัสสนาหลอกกินกาแฟของลูกศิษย์มากกว่า มันก็ยาก

ดังนั้นถ้าใครรักตัวก็ทำจริงสิ คอยเฝ้าดูว่ามันมีว่างอย่างไรสักแวบหนึ่ง คอยๆ จ้องจับอยู่ พอจับได้แล้วก็จับให้ได้แล้วก็ขยายให้มันชัดเจน ให้มันยาวออกไปๆ ศึกษาโดยวิธีสันติวิธีก็อย่างนี้ แน่นอน ไม่ถูกหลอก แล้วก็เข้าใจถึงตัวจริงนั้นได้โดยง่าย

ขอให้กำหนดจิตว่าเมื่อไรว่างจากความยึดถือ เดียวนี้มันจะไปยึดถือความคิดว่าว่าง ยึดถือตัวผู้กำหนด ยึดถืออารมณ์ที่กำหนด ยึดถือตัวคนซึ่งกำหนด มันก็ยังไม่ว่าง ไปยึดถือตัวเองเสียเอง ต้องไม่ยึดถือทั้งภายในและภายนอก จิตเห็นอยู่ด้วยปัญญาว่ามันเป็นอิทัปปัจจยตาอยู่อย่างนั้นๆ ไม่มีโอกาสที่จะไปยึดอะไร หลงอะไร ว่าเป็นตัวตน นี่มันเป็นยอดสุดของวิปัสสนา ถ้าไม่ทำอย่างนี้มันก็เป็นเรื่องไร้สาระ

เอาละ เวลาหมดแล้วสำหรับคืนนี้ เรียกว่าได้พูดเรื่องความว่าง รวมทั้งจิตว่าง พอเป็นเค้าเงื่อนสำหรับไปศึกษาค้นคว้าต่อไป และให้รับรู้ไว้ด้วยว่าเรากำลังฝัน ฝันความนิยม หรือคำห้ามของอาจารย์แต่ก่อนๆ ที่ได้ห้ามไว้ว่าอย่าเอาเรื่องนี้มาสอนพระบวชใหม่ หรือแม้แต่ประชาชนทั่วไปก็ไม่ควรสอน เอาละ เรามันเป็นเด็กดีอ เราก็คงลองเรียนลองสอนกันดูจะได้ผลอะไรบ้างก็จะรู้เอาเองทีหลัง

อ้าว, หมดเวลา.

ธาตุปัจจะเวกขณะปาฐะ

บทสรุปหัวใจพระพุทธศาสนาเรื่องสุญญตาและอนัตตา ที่พระบูรพาจารย์ประกอบขึ้นเป็นบทศึกษา
บทแรกสำหรับผู้ที่จะเข้ามาอุปสมบทในพระพุทธศาสนา ไขสับสนๆ กันมา ปราภฏอยู่ในหนังสือสวดมนต์ฉบับ
หลวงเป็นต้น

(นำ) หันทะ มะยัง ธาตุปัจจะเวกขณะปาฐัง ภาณามะ เส.)

ขอเชิญ เราทั้งหลาย สวดพิจารณาธาตุเกิด

(ชื่อว่าด้วยจิ๋ว), ะถาปัจจะยัง ะวัตตะมานัง ธาตุมัดตะเมเวตัง, สิ่งเหล่านี้
เป็นสักว่าธาตุตามธรรมชาติเท่านั้น, กำลังเป็นไปตามเหตุตามปัจจัยอยู่เนื่องนิจ, ะทิตัง
จีวะรัง, ตะทุปะภุญชะโก จะ ปุคคะโล, สิ่งเหล่านี้ คือจิ๋ว, และคนผู้ใช้สอยจิ๋ว, นั้น,
ธาตุมัดตะโก, เป็นสักว่าธาตุตามธรรมชาติ, นิสัสัตโต, มิได้เป็นสัตว์อันยังยืน, นิชชีโว,
มิได้เป็นชีวะอันเป็นบุรุษบุคคล, สุญญ, วางเปล่าจากความหมายแห่งความเป็นตัวตน,
สัพพานิ ปะนะ อิมานิ จีวะรานิ อะชิจฺฉะนิยานิ, ก็ จี๋วทั้งหมดนี้ ไม่เป็นของ
น่าเกลียดมาแต่เดิม, อิมัง ปุติกายัง บัตฺวา, ครั้นมาถูกเข้ากับกาย อันเนาอยู่เป็นนิจนี้แล้ว,
อะติวิยะ ชิจฺฉะนิยานิ ชายันติ, ย่อมกลายเป็นของน่าเกลียดอย่างยิ่งไปด้วยกัน.

(ชื่อว่าด้วยบิณฑบาต), ะถาปัจจะยัง ะวัตตะมานัง ธาตุมัดตะเมเวตัง, สิ่งเหล่านี้
เป็นสักว่าธาตุตามธรรมชาติเท่านั้น, กำลังเป็นไปตามเหตุตามปัจจัยอยู่เนื่องนิจ, ะทิตัง
ปิตตะปาโต, ตะทุปะภุญชะโก จะ ปุคคะโล, สิ่งเหล่านี้ คือบิณฑบาต, และคนผู้บริโภคบิณฑบาตนั้น,
ธาตุมัดตะโก, เป็นสักว่าธาตุตามธรรมชาติ, นิสัสัตโต, มิได้เป็นสัตว์อันยังยืน, นิชชีโว,
มิได้เป็นชีวะอันเป็นบุรุษบุคคล, สุญญ, วางเปล่าจากความหมายแห่งความเป็นตัวตน,
สัพโพ ปะนายัง ปิตตะปาโต อะชิจฺฉะนิโย, ก็บิณฑบาตทั้งหมดนี้ ไม่เป็นของ
น่าเกลียดมาแต่เดิม, อิมัง ปุติกายัง บัตฺวา, ครั้นมาถูกเข้ากับกาย อันเนาอยู่เป็นนิจนี้แล้ว,
อะติวิยะ ชิจฺฉะนิโย ชายะติ, ย่อมกลายเป็นของน่าเกลียดอย่างยิ่งไปด้วยกัน.

(*ชื่อว่าด้วยเสนาสนะ*), ะถาปัจจะยัง ปะวัตตะมานัง ธาตุมัดตะเมเวตัง, สิ่งเหล่านี้เป็นสักว่าธาตุตามธรรมชาติเท่านั้น, กำลังเป็นไปตามเหตุตามปัจจัยอยู่เนืองนิจ, ะถิทังเสนาสนัง, ตะทุปะภุญชะโก จะ ปุคคะโล, สิ่งเหล่านี้คือเสนาสนะ, และคนผู้ใช้สอยเสนาสนะนั้น, ธาตุมัดตะโก, เป็นสักว่าธาตุตามธรรมชาติ, นิสสัตโต, มิได้เป็นสัตว์ะอันยังยืน, นิชชีโว, มิได้เป็นชีวะอันเป็นบุรุษบุคคล, สุนฺญโณ, วางเปล่าจากความหมายแห่งความเป็นตัวตน, สัพพานิ ปะนะ อิมานิ เสนาสนานิ อะชิจฺจจะนิยานิ, ก็เสนาสนะทั้งหมดนี้ ไม่เป็นของน่าเกลียดมาแต่เดิม, อิมัง ปุตฺติกายัง ปัตฺวา, ครั้นมาถูกเข้ากับกาย อันเนาอยู่เป็นนิจนี้แล้ว, อะติวิยะ ชิจฺจจะนิยานิ ชายันติ, ย่อมกลายเป็นของน่าเกลียดอย่างยิ่งไปด้วยกัน.

(*ชื่อว่าด้วยคิลานเภสัช*), ะถาปัจจะยัง ปะวัตตะมานัง ธาตุมัดตะเมเวตัง, สิ่งเหล่านี้เป็นสักว่าธาตุตามธรรมชาติเท่านั้น, กำลังเป็นไปตามเหตุตามปัจจัยอยู่เนืองนิจ, ะถิทังคิลานะปัจจะยะเภสัชชะปะริกขาโร, ตะทุปะภุญชะโก จะ ปุคคะโล, สิ่งเหล่านี้ คือเภสัชบริหารอันเกื้อกูลแก่คนไข้, และคนผู้บริโภคะสัชบริหารนั้น, ธาตุมัดตะโก, เป็นสักว่าธาตุตามธรรมชาติ, นิสสัตโต, มิได้เป็นสัตว์ะอันยังยืน, นิชชีโว, มิได้เป็นชีวะอันเป็นบุรุษบุคคล, สุนฺญโณ, วางเปล่าจากความหมายแห่งความเป็นตัวตน, สัพโพ ปะนายัง คิลานะปัจจะยะเภสัชชะปะริกขาโร อะชิจฺจจะนิยานิ, ก็คิลานเภสัชบริหารทั้งหมดนี้ ไม่เป็นของน่าเกลียดมาแต่เดิม, อิมัง ปุตฺติกายัง ปัตฺวา, ครั้นมาถูกเข้ากับกาย อันเนาอยู่เป็นนิจนี้แล้ว, อะติวิยะ ชิจฺจจะนิโย ชายะติ, ย่อมกลายเป็นของน่าเกลียดอย่างยิ่งไปด้วยกัน.

.....

อ้างอิง: คู่มืออุบาสก อุบาสิกา ทำวัตรเช้า-เย็น บทสวดพิเศษและศาสนพิธี แปลไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๓ (กรุงเทพมหานคร: หอจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ, ๒๕๖๐), หน้า ๑๒๗.

ไม่ยอมอยู่ใต้อำนาจของสิ่งเหล่านั้นอีกต่อไป,
ไม่ผูกพันอยู่กับสิ่งนั้นอีกต่อไป, ขอเป็นอิสระ

-๓-

อ้อมมยุธา

กูไม่เอากับมึงอีกต่อไป

อดัมมยตาใช้หย่าอะไรได้บ้าง
ต้องมื่ออดัมมยตาจึงจะหย่าขาดได้
หย่าขาดจากภพ
หย่าขาดจากกรรม
หย่าขาดจากอิทัปปัจจยตา
หย่าขาดจากพระเจ้า
หย่าขาดจากอิตตา
หย่าขาดจากโลก
หย่าขาดจากสังขาร
หย่าขาดจากสิ่งที่เป็นมายา
หย่าขาดจากกิเลส
หย่าขาดจากอำนาจวาสนาบารมี
หย่าขาดจากโชคชะตา
หย่าขาดจากโรค
หย่าขาดจากสิ่งตื่นเต้น
หย่าขาดจากสิ่งประเล้าประโลมใจ
หย่าขาดจากสามีมรรยา
หย่าขาดจากอบายมุข
เค้าเงื่อนที่จะมื่ออดัมมยตา

๒๐๕

๒๐๗

๒๐๘

๒๑๐

๒๑๑

๒๑๑

๒๑๒

๒๑๔

๒๑๔

๒๑๕

๒๑๖

๒๑๖

๒๑๗

๒๑๘

๒๑๘

๒๑๙

๒๒๐

๒๒๑

๒๒๕

อติมมยตา

ใช้หย่าอะไรได้บ้าง.

ท่านสาธุชน ผู้มีความสนใจในธรรมทั้งหลาย,

การบรรยายประจำวันเสาร์ แห่งภาคมาฆบูชา ในวันนี้ อาตมาก็จะกล่าวธรรมปกิณณะ เรื่องเอกเทศไม่ติดต่อกันเป็นชุด; แต่ก็ เป็นชุดอยู่ในตัว คือจะกล่าวถึงเรื่องอติมมยตาต่อไปอีก ในแห่งหนึ่งมุมหนึ่ง โดยใช้หัวข้อการบรรยายว่า อติมมยตาใช้หย่าอะไรได้บ้าง, ฟังดูก็เป็นของ แปลก, คำว่า "หย่า" คือหย่าของสองฝ่ายให้มันขาดจากกัน.

(คำปรารภ)

อติมมยตาเป็นธรรมะสำคัญสำหรับผู้รู้จัก, สำหรับผู้ไม่รู้จักก็ไม่เห็นว่ามีค่าสำคัญ อะไร, เป็นสิ่งที่พุทธบริษัทควรจะทราบ ให้สมศักดิ์ศรีของความเป็นพุทธบริษัท. อาตมากล่าว อย่างนี้ คงมีคนบางคนไม่เห็นด้วย ที่กล่าวว่า ยังไม่รู้จักอติมมยตาก็ยังไม่สมศักดิ์ศรีของความเป็นพุทธบริษัท. ไม่มีใครเอามาพูดให้รู้จัก ก็ได้เอามาพูดให้รู้จัก, แล้วก็พูดวนไปวนมาอยู่กับ แต่เรื่องนี้ จนบางคนอาจจะคิดว่าเป็นบ้าแล้ว บ้าอติมมยตาแล้ว อย่างนี้ก็ได้ ก็ยินดีที่จะยอมรับ คำกล่าวเช่นนั้น.

อยากจะเป็นที่รู้จัก แม้ในแง่ของปริยัติ คือเล่าเรียนกันด้วยวาจา ด้วยหนังสือหนังสือแล้วก็ได้รู้จักในแง่ของปฏิบัติ ก็คือปฏิบัติได้จริงจนมีอติมมยตา และในแง่ของปฏิเวธ คือให้ได้รับผลอันดีเลิศของสิ่งสิ่งนี้; นี่ให้มันมาสู่ขอบเขตแห่งพระธรรมทั้งในแง่ของปริยัติ ปฏิบัติ และปฏิเวธ. แล้วยิ่งกว่านั้น ก็ต้องการให้สามารถนำเอาไปใช้แม้ในกิจกรรมต่างๆ ไป กระทั่งว่ากิจกรรมในบ้านเรือน กิจกรรมทางโลก.

เรื่องนี้อาจจะบอกกล่าวให้ทราบกันว่า อาตมานี้ถูกตำว่าโง่หรืออะไรก็สุดแท้ เขา

* ธรรมบรรยายประจำวันเสาร์ ภาคมาฆบูชา ปี ๒๕๓๑ ครั้งที่ ๑๒, วันที่ ๒๖ มีนาคม ๒๕๓๑.

เรื่องสูงๆ มาพูดให้เป็นเรื่องต่ำๆ, มีคนบางคนหรือบางพวกถือว่า เรื่องเช่นเรื่องอริยมรรค
มืองค์ ๘ ประการนั้น เขาใช้สำหรับไปนิพพาน จะเอามาใช้กับบุคคลผู้อยู่ในโลกนี้ไม่ได้
อย่างนี้เป็นต้น, หรือว่าเรื่องของโพชฌงค์ ๗ นั้น เป็นเรื่องที่จะต้องใช้กับการบรรลุมรรค ผล
นิพพาน; แต่เอาตมานำมาบอกมากล่าวให้ใช้ แม้แต่เรื่องทำอะไรทำอย่างนี้เขาไม่เห็นด้วย แล้ว
เขาก็ต่ำ หรือเอาตมาก็ถูกต่ำ เพราะว่าเอาเรื่องที่สูงที่สุดในพระพุทธศาสนา มาทำให้เป็นเรื่องของ
ชาวบ้าน.

ข้อนี้ ท่านทั้งหลายพิจารณาดูเอาเองเถิดว่า เรื่องเช่นอัญญาจกมรรค ใช้ได้หรือไม่
กับคนที่อยู่ในโลก จะทำงานอย่างไรๆ จะเป็นชาวไร่ชาวนาชาวสวน มันใช้ได้หรือไม่?
ถ้าสงสัยก็ลองปฏิบัติดู แล้วมันจะได้รับประโยชน์หรือไม่ อย่างนี้เป็นต้น.

ที่นี้เรื่อง *อตัมมยตา* เป็นเรื่องสูงสุด เป็นญาณอันสูงสุดของธัมมัญญิตินานทั้งหลาย
หลังจากนั้นก็เป็นที่นิพพานญาณ คือการบรรลุพระนิพพาน.

ขอให้ผู้ที่ยังไม่เข้าใจ ผู้ใหม่ต่อคำนี้ ได้ทราบอีกทีหนึ่งว่า ญาณ—ญาณ—ญาณะ;
ญ สระ -า ณ สะกด "ญาณะ" ไม่ใช่ยานพาหนะ; ญาณ แปลว่าความรู้ มันจะมีที่สืบก็ร้อย
ญาณก็ตามใจเถอะ มันแบ่งได้เป็น ๒ ประเภท หรือ ๒ พวก หรือจะเรียกว่า ๒ ชั้นตอนก็ได้.
พวกแรกนั้นมันเป็นการรู้เรื่องความจริงของสิ่งทั้งปวง ของสังขารทั้งปวง เช่นเห็นอนิจจัง
ทุกขัง อนัตตา ของสิ่งทั้งปวง, แล้วอีกพวกหนึ่งเรียกว่า นิพพานญาณ คือเกิดญาณที่เป็นการ
บรรลุนิพพานเป็นลำดับไป นับตั้งแต่เนปพิทาญาณไปก็ได้.

เห็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา กระทั่ง สุนฺณุตตา ตถตา —เช่นนั้นเอง เช่นนั้นเองใน
สิ่งทั้งปวงแล้ว มันก็หมดแค่นั้นแหละ ธัมมัญญิตินาน ธัมมัญญิตินาน —ความรู้ในการตั้งอยู่
ของธรรมดา, ธัมมะ —ธรรมดา, ฐิติ —ตั้งอยู่, ธัมมัญญิตินาน —ญาณในการรู้การตั้งอยู่
ตามธรรมดาของธรรมชาติ ของธรรมดา นี้ก็มีหลายๆ อย่าง คือหลายลำดับนั่นเอง.

พอญาณนี้ถึงที่สุด รู้จักสิ่งทั้งปวงถึงที่สุด จะเกิดสิ่งที่เรียกว่า *อตัมมยตา* ซึ่งมันแปลได้
หลายๆ อย่าง เพราะความพึงยากหรือเข้าใจยาก, ก็คือความรู้สึกที่ว่า *ต่อไปนี้จะไม่อาศัยสิ่ง
เหล่านี้อีกแล้ว* จะสลัดสิ่งเหล่านี้ คือสิ่งที่เคยหลงรักหลงอาศัย, หลงให้มันปรุงแต่งมาเรื่อย ๆ
พอกันที, มันอยู่ตรงกลาง หรือเป็นหัวเลี้ยวหัวต่อ ชีกหนึ่งมันอยู่ฝ่ายธัมมัญญิตินาน, อีกชีก

หนึ่งมันอยู่ฝ่ายนิพพานญาณ, พอทันที แล้วก็เกิดความรู้ฝ่ายนิพพานญาณ เบื่อหน่าย แล้วก็ คลายกำหนด แล้วก็ดับกิเลส, แล้วก็รู้ว่ากิเลสดับแล้ว อย่างนี้เป็นต้น ทุกๆ ญาณต่อไปนี้เป็น นิพพานญาณ. จะพูดเป็นธรรมดาๆ ก็ว่า ญาณประเภทแรกรู้ความจริงของสิ่งทั้งหลายนั้น ถึงที่สุด, แล้วก็เกิดความรู้ที่ว่าไม่เอากับมันแล้ว คือสลัดปล่อยวาง เป็นอิสระไป, ความรู้ มีอยู่สองขั้นตอนอย่างนี้.

ต้องมีอดัมมยตาจึงจะหย่าขาดได้.

มันต้องมีสิ่งนี้ คือความรู้สึกดังกล่าวนี้ ที่เรียกว่า อดัมมยตา นี้ เราจึงจะละสิ่งที่ควร ละหรือต้องละได้; แต่เพื่อให้ท่านทั้งหลายฟังง่าย อาตมาจะใช้คำว่า หย่าขาด หย่าขาด.

ความรู้สึกนี้ทำให้รู้สึกว่าจะปล่อยให้สิ่งนี้เกี่ยวข้องกับปรุ่่งแต่ง หรือเป็นเหตุเป็น ปัจจัยอะไรก็ตาม ไม่ได้อีกต่อไปแล้ว, ใช้คำพูดที่หยาบคายฟังกันง่ายๆ ว่า กูไม่เอากับมึง แล้ว, ขอภัยที่มันต้องใช้คำหยาบคาย เพื่อจะแสดงความหมายให้ชัดเจน, ความรู้สึกที่ กู ไม่เอากับมึงอีกแล้วนั่นแหละ เด็ดขาดลงไป นั่นแหละคือญาณ หรือจะเรียกว่าภาวะจิตที่สุด แท้เถอะ ที่มันเป็นอดัมมยตา, จะหย่าเมียหรือจะหย่าผัว ถ้ามันไม่เกิดความรู้สึกว่า กูไม่เอากับมึงแล้ว ไม่เกิดความรู้สึกอันนี้แล้ว มันจะหย่ากันได้อย่างไร; ถ้าว่า กูไม่เอากับมึงแล้ว จริงๆ แล้ว มันก็หย่าแล้วโดยทันที. แม้แต่จะทิ้งบุหรี ถ้าเห็นโทษของบุหรี เห็นโทษของบุหรี เห็นโทษของบุหรี จนรู้สึกว่าจะไม่ไหวแล้ว กูไม่เอากับมึงแล้ว มันก็หย่าขาดจากบุหรีได้.

นี่ท่านไปคิดเอาเองว่าจะแปลว่าอะไรดี. ถ้าแปลตามภาษาบาลีมันเย็นเยื่อสำหรับ ภาษาไทย อดัมมยตา —ความที่ไม่สำเร็จมาจากสิ่งนั้นอีกแล้ว คือที่แล้วๆ มา มันมีสิ่งนั้น เป็นเหตุเป็นปัจจัยปรุ่่งแต่งสนับสนุนเกี่ยวข้องกันอยู่, เดียวนี้ไม่ให้สิ่งเหล่านั้นมาเกี่ยวข้อง สัมพันธ์ สนับสนุนอีกต่อไปแล้ว. สิ่งนั้นๆ คือเหตุปัจจัย ที่เรียกว่าสังขารอย่างนั้น สังขาร อย่างนี้ สังขารอย่างโน้น ปรุ่่งแต่งๆ ปรุ่่งแต่ง, ที่แล้วมามันปรุ่่งแต่ง, ต่อไปนี้จะไม่ใช่มันปรุ่่ง แต่ง, ไม่ยอมอยู่ใต้อำนาจของสิ่งเหล่านั้นอีกต่อไป, ไม่ผูกพันอยู่กับสิ่งนั้นอีกต่อไป, ขอเป็น

อิสระ. นี่คือการอ้อมอ้อมตา เป็นธรรมะสำคัญที่สุด หรือสำคัญกว่าที่สุด ในการที่จะหย่าขาดจากสิ่งใด.

คนที่ขลาดกลัวไม่ได้ ทุ้งทุ้งไม่ได้ แม้เพียงเท่านี้ ก็เพราะไม่มีอ้อมอ้อมตา, ไม่มีความรู้สึกถึงขนาดที่เรียกว่า ไม่อาศัยมันอีกต่อไป หรือถูกไม่เอาอีกต่อไป.

ขอให้ดูทุกกรณีที่จะหย่าขาดจากสิ่งใด ความรู้สึกอันนี้ต้องเกิดขึ้นจึงจะหย่าขาดจากสิ่งนั้นๆ ได้; เรื่องโลกิยะในบ้านในเรือนก็ตาม, เรื่องโลกุตตระในธรรมะในศาสนาก็ตาม, การหย่าขาดจากสิ่งใด จะต้องมียุติที่เรียกว่าอ้อมอ้อมตาเสมอไป. ที่นั่นมันไม่มีใครเอาค่านี้นำพูดให้ได้ยิน อาตมาความรู้สึกขบถ จะเรียกว่าเศร้าหรืออะไรก็ไม่ทราบ, ทำไมมันเป็นหมันอยู่ในพระคัมภีร์ ไม่เอามาพูดมาจากัน ทั้งที่เป็นคำสูงสุด และใช้ประโยชน์ในการหย่าขาดจากสิ่งใดควรหย่าขาดได้จริงๆ.

เอาละ, วันนี้จะจรรไนไปที่ละอย่างๆ ว่า จะใช้หย่าขาดจากอะไรได้บ้าง, ตั้งแต่ระดับสูงสุดเพื่อไปนิพพาน ลงมาถึงกระทั่งอยู่ที่บ้านที่เรือนในโลกนี้ มันหย่าขาดจากอะไรได้บ้าง. ช่วยฟังให้ดีๆ, อาตมาขอรับรองว่าจะได้ประโยชน์เกินค่า; แต่ถ้าท่านฟังไม่รู้เรื่อง มันก็ไม่ได้ประโยชน์อะไร, เว้นไว้แต่จะฟังให้ดี ๆ ให้รู้เรื่อง ว่ามันเป็นอะไร, ความรู้สึกที่ว่าถูกไม่เอากับมันอีกต่อไป ความรู้สึกอันนี้เรียกว่า อ้อมอ้อมตา.

หย่าขาดจากภพ.

ในระดับสูงสุด หย่าขาดจากภพ, ภพคือความเป็นอยู่อย่างใดอย่างหนึ่ง เรียกว่าภพ มี กามภพ เป็นอยู่ในวิสัยที่พอใจในกาม, รูปภพ เป็นอยู่ในวิสัยที่พอใจในรูป ซึ่งสูงไปกว่ากาม, อรูปภพ เป็นอยู่ในวิสัยที่พอใจในอรูป คือสิ่งที่ไม่มียุติ นี่คือ ๓ ภพ : กามภพ รูปภพ อรูปภพ.

ศึกษากันให้ดีเถอะเรื่องภพนี้ มันมีอยู่แต่ละวันๆ; ถ้าอธิบายอย่างวิธีเก่าๆ ที่เขาอธิบายกัน ว่ามันอยู่ที่โลกอื่น, หรือตายแล้วจึงจะไปเป็นอย่างนั้นไปเป็นอย่างนี้. กามภพก็อยู่โลกหนึ่งละ, รูปภพก็อยู่ที่พรหมโลก, อรูปภพก็อยู่ที่พรหมโลก อยู่ที่ไหนก็บอกไม่ได้ แต่ว่า

เป็นเรื่องที่ต้องต่อตายแล้วไปจุติแล้วไป.

แต่อตมาขอบอกว่า ภพนี้ อย่างนั้นก็ได้, แต่ว่าอย่างนี้ดีกว่า คือ เมื่อจิตมันเปลี่ยนไปอยู่ในวิสัยที่พอใจในกาม ก็เรียกว่าชีวิตนั้น อยู่ในกามภพ ความเป็นแห่งความพอใจในกาม, ถ้าบางเวลาก็ได้ จิตไม่ได้พอใจในกาม ไปพอใจในสิ่งที่มิใช่กามแต่เป็นรูปธรรม เป็นวัตถุเป็นอะไรที่บริสุทธิ์ไม่มีกาม พอใจหลงไหล นี่ก็ อยู่ในรูปภพแล้ว, ที่นี้บางเวลาจิตมันสูงขึ้นไป ไม่เอากับสิ่งที่มีรูป ไปเอาสิ่งที่ไม่มีรูป เช่น อานาจาสนา บุญบารมีเกียรติยศชื่อเสียงอะไรก็ตาม เดี่ยวนี้มันไปอยู่ในอรุภพแล้ว; แล้วก็หมุนเวียนอยู่ใน ๓ ภพนี้. แต่ถ้าส่วนมากเวียนอยู่ในกาม ก็เรียกสัตว์พวกนั้นว่า พวกกามาวจร, แต่ถ้าเวียนอยู่มากในรูป ก็เรียกว่า รูปาวจร, ถ้าเวียนอยู่มากในอรุภพ ก็เรียกว่า อรุภพาวจร, นี้ คือ ภพ.

ที่นี้ ก็มา พิจารณาภพนั้น, เห็นตามที่เป็นจริง ก็ค่อยๆ รู้สึกไปทางอตัมมยตา คือจะไม่เอากับมัน, เห็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เห็นว่ามันเป็นธัมมัญญิตตา คือเป็นไปตามธรรมชาติ ธรรมดา, เห็นว่ามันเป็นธัมมนิยามตา มันเป็นไปตามกฎเกณฑ์ของธรรมดา ธรรมชาติ, อิทัปปัจจยตา เป็นเพียงกระแสแห่งการปรุงแต่งของเหตุและผล, กระทบเห็นสูญญตา ว่างจากตัวตน, เห็นเป็นข้อสุดท้ายว่าตถตา ตถตา เช่นนั่นเอง เช่นนั่นเอง เหมือนกันหมด เช่นนั่นเอง, เป็นไปตามเหตุปัจจัยเช่นนั่นเอง, ไม่มีตัวตน ว่างจากตัวตน เช่นนั่นเอง เช่นนั่นเอง. ถ้ามันมาสูงสุดถึงว่า โอ มันเช่นนั้นเอง แค่นี้เอง, พุทธหยาบคายก็ว่าแค่นี้เอง นี่มันจะเกิดความรู้สึกอตัมมยตา ไม่ไหวๆ เอากับมันไม่ได้แล้ว, เลิกกันที พอกันที นี่ก็เป็นความรู้สึกในขั้นอตัมมยตา ว่าเอากับมันไม่ไหวแล้ว.

มีหลักตายตัวชัดเจนอยู่ในขั้นนี้ว่า ละกามเสียได้ด้วยรูปฌาน ซึ่งมีอุเบกขาหลายๆ ชนิด, ละกามเสียได้ด้วยรูปฌาน ซึ่งมีอุเบกขาหลายๆ ชนิด แล้วก็จะรูปฌานเสียได้ด้วยอรุภพ ซึ่งมีอุเบกขาอย่างเดียว, แล้วก็ละอรุภพที่มีอุเบกขาอย่างเดียวนี่เสียได้ด้วยอตัมมยตา ถ้าจะพูดให้มันสั้นให้ตัวหนังสือสั้นก็ว่า ละกามเสียด้วยรูป, ละรูปเสียด้วยอรุภพ, ละอรุภพเสียด้วยอตัมมยตา แล้วมันพ้นไปหมดทั้งกาม ทั้งรูป ทั้งอรุภพ. จึงสรุปความว่า อตัมมยตา ทำให้หย่าขาดจากภพทั้งปวง.

ภพทั้งปวง : กามภพ รูปภพ อรุภพ, รายละเอียดเกี่ยวกับภพ ๓ ภพนี้ไปหาศึกษา

ได้จากหนังสือคู่มือธรรมะทั่วไป. เดียวนี้เป็นอันรู้ได้ว่า อตัมมยตานิมันละเสียได้ซึ่งภพทั้งนั้นแหละ และภพสุดท้ายก็คืออรุณภพ; จะพูดอย่างอภิธรรมก็ได้ มันได้มา ๓ ภพ แหละ, แล้วก็ละเสียทั้ง ๓ ภพด้วยอตัมมยตา เห็นว่าภพทั้งหลายนี้ไม่ไหว ไม่ไหวๆ ถึงกับขยะเขยง.

มีอุปมาในพระบาลีว่า เหมือนกับอุจจาระ แม้นิดหนึ่งก็เหม็น นิดหนึ่งจนไม่รู้ว่าจะอยู่ที่ไหน นิดหนึ่ง นิดเกินไป จนไม่รู้ว่าจะอยู่ที่ไหน แต่ก็ยังเหม็น, ขึ้นชื่อว่าภพนี้ แม้นิดหนึ่งก็มีโทษมีทุกข์. ฉะนั้น ละภพทั้งหลายเสีย **ขั้นสูงสุดที่อตัมมยตาจะทำหน้าที่ของมัน.**

หย่าขาดจากกรรม.

ที่นี้ก็ **หย่าขาดจากกรรม** กรรม *กรรม* —การกระทำ หรือ ผลของการกระทำ หรือ ความที่ต้องเป็นไปตามกรรม. คำว่ากรรม ขอให้มีความหมายว่า กรรมอย่างหนึ่ง, แล้วก็ผลกรรมอย่างหนึ่ง, ความที่ต้องเป็นไปตามกรรมอย่างหนึ่ง; ๓ ความหมายนี้เรารวมเรียกสั้นๆ ว่า กรรม. **อาศัยอตัมมยตาแล้วก็หย่าขาดจากกรรม** เพราะมองเห็นชัดว่ากรรมมันเป็นเรื่อง **ไม่มีความสุข**, มีแต่การปรุงแต่งลากฎไปเรื่อย, เห็นกรรมเป็นอนิจจัง เป็นตัวทุกข์อยู่ในอนิจจัง เป็นอนัตตาอยู่ในตัวทุกข์ ก็เลยไม่ไหวๆ สิ้นหัว, กรรมดี กรรมชั่ว กรรมอะไรก็ตามมันเป็นการปรุงแต่ง และดึงพาเอาไปทั้งนั้นแหละ. กรรมชั่วก็พาไปอย่างหนึ่ง, กรรมดีก็พาไปอย่างหนึ่ง, กรรมไม่ชั่วไม่ดีก็พาไปอีกอย่างหนึ่ง, ไม่ใช่ความหยุด ไม่ใช่ความสงบ ไม่ใช่นิพพาน จึง **เบื่อหน่ายในการที่จะต้องเป็นไปตามกรรม**, ก็เกิดความรู้สึกอย่างว่านี่ กูไม่เอากับมันแล้ว, คือว่าไม่ยอมให้กรรมเป็นผู้ลากพาไปอีกต่อไป.

ถ้ามีจิตอย่างนี้แล้ว แม้ทำกรรมก็ไม่ใช่กรรม ไม่มีผลกรรม ไม่มีการต้องเป็นไปตามกรรม จึงกล่าวว่า **อตัมมยตาช่วยให้เราหย่าขาดจากกรรมในทุกความหมาย** : ในความหมายว่ากรรมที่ดี, ในความหมายว่าผลกรรมที่ดี, ในความหมายว่าความต้องเป็นไปตามกรรมที่ดี หย่าขาดกันหมด เลิกกันที; **อย่ามานั่งร้องไห้** กูจะต้องเป็นไปตามกรรม เป็นอย่างอื่นไม่ได้ อย่างนี้พอกันที **นั่นไว้ให้ลูกเด็ก ๆ** ที่มันไม่รู้อะไร ยอมแพ้ว่ากูจะต้องเป็นไปตามกรรม. เดียว

นี่เราได้อาศัยพระพุทธเจ้า ทำให้เรารู้ว่าอะไรเป็นอย่างไร กรรมคืออะไร; ฉะนั้นเราจึงถอนตัวออกมาเสียได้จากกรรม ไม่ผูกพันกันอยู่กับกรรม. ไม่ยอมให้กรรมปรุงแต่งได้อีกต่อไป ข้อนี้เรียกว่า หย่าขาดจากกรรม.

หย่าขาดจากอิทัปปัจจยตา.

ที่นี่ จะกล่าวพูดให้โอหังกว่านั้น ว่า หย่าขาดจากอิทัปปัจจยตา คุณฟังดูให้ดี จะหย่าขาดจากอิทัปปัจจยตา ความที่ต้องเป็นไปตามเหตุตามปัจจัย มีเหตุอย่างไรปรุงแต่งเป็นผลอย่างนั้น, อย่างนั้นกลายเป็นเหตุปรุงแต่งเกิดผลอย่างนั้น, อย่างนั้นกลายเป็นเหตุเกิดผลอย่างนั้น, ที่เรียกว่า อิทัปปัจจยตาหรือปฏิจจสมุปบาทก็ได้ มันเป็นไปตามกระแสแห่งอิทัปปัจจยตา แล้วก็ไปสู่ความทุกข์ในที่สุด.

เดี๋ยวนี้ หย่าขาดจากอิทัปปัจจยตา มีสติปัญญาพอที่จะไม่ให้เกิดกระแสแห่งอิทัปปัจจยตา, มีสติปัญญาเต็มทีในขณะที่แห่งผัสสะ : ผัสสะไม่โง่ ผัสสะฉลาด ผัสสะไม่ให้เกิดเวทนาโง่ ไม่ให้เกิดตัณหา ไม่ให้เกิดอุปาทาน, หยุดกระแสแห่งอิทัปปัจจยตาเสียได้ เพราะมันมองเห็นว่า กระแสแห่งอิทัปปัจจยตานี้ไม่ไหว มันเหมือนกับการลากหัวไปตี ไปเขี่ยน ไปฆ่า, กระแสแห่งอิทัปปัจจยตา ภูไม่เอากับมึงแล้ว คือไม่ยอมให้เกิดกระแสแห่งอิทัปปัจจยตา. นี่เรียกว่าหย่าขาดจากกระแสแห่งอิทัปปัจจยตา.

หย่าขาดจากพระเจ้า.

อ้าว, ที่นี่จะพูดค่อนข้างจะฟังยากหรือโอหังว่า หย่าขาดจากพระเจ้า เป็นเด็กเกิดมาไม่รู้อะไร ถูกสอนให้ยึดถือพระเจ้า พระเป็นเจ้า หรือลัทธิศาสนาที่เขาสอนให้ถือพระเป็นเจ้า พระเจ้า, มันก็อยู่ในอำนาจของพระเจ้า บุษบาอ่อนวอนบวงสรวงพระเจ้า, มีความคิดว่าแล้วแต่

พระเจ้าจะโปรด อะไรๆ ก็เป็นเรื่องของพระเจ้า ตกอยู่ในอำนาจของพระเจ้าโดยประการทั้งปวง.

เดี๋ยวนี้มา*รู้ความจริงของสิ่งทั้งปวง ว่าไม่ได้เป็นเรื่องของพระเจ้า เป็นเรื่องของ*ธรรมชาติก็เล็ก ๆ เล็ก, เล็กมอบความไว้วางใจกับพระเจ้า ไม่หวังพึ่งพระเจ้า ไม่อ่อนวอนพระเจ้าและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายทั้งปวง. สิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายทั้งปวงในสากลโลกที่ขอบอังกั้นนั้นแหละ เดี่ยวนี้เล็ก เล็กขาด ซึ่งถูกสอนให้เชื่อมาแต่เด็ก ๆ, เดี่ยวนี้เล็กขาดหย่าขาดจากพระเจ้า หย่าขาดจากอำนาจของพระเจ้า หรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายทั้งปวง. มีอำนาจของธรรมชาติ คือความถูกต้องตามที่เป็นจริง คือความรู้เรื่อง อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เป็นต้น, ไม่มีความหมายของคำว่า พระเจ้าในหัวใจอีกต่อไป มีแต่ความหมายของธรรมชาติ ที่เป็นไปตามกฎเกณฑ์ของ *อิทัปปัจจยตา ไม่มีพระเจ้า.*

นี่ก็หย่าขาดจากพระเจ้า ที่เคยหลงใหลยึดมั่นถือมั่นยิ่งกว่าสิ่งใดตามภาษาเด็ก ๆ, ถ้าเลยความเป็นเด็ก เติบโตขึ้นมาในพระพุทธศาสนาแล้ว มันก็หย่าขาดจากพระเจ้าด้วยอำนาจแห่งอตัมมยตา เห็นว่าความคิดอันนี้ ความเชื่ออันนี้ ความผูกพันอันนี้ ไม่ไหว คือไม่มีความจริงหรือไม่เป็นความจริง.

หย่าขาดจากอตตตา.

เ้า, ทีนี้ก็มาถึงคำสำคัญที่สุด หย่าขาดจากอตตตา, *อตตตา คือ ตัวตน อตตตนิยา คือ ของตน* มีความยึดมั่นถือมั่นเป็นอตตตา ว่าเป็นตัวตน ว่าอตตตนิยา ว่าเป็นของตน พุดง่าย ๆ เป็นความรู้สึกรู้ว่าตัวกู ว่าของกู ตัวกู—ของกู ตัวกู—ของกู, บางอย่างเป็นตัวกู บางอย่างเป็นของกู เต็มไปหมด. รู้ความจริงโดยอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา รู้ความจริงของสิ่งเหล่านี้แล้ว รู้ว่า ไขมันไม่ใช่ตัวกู, มันไม่ใช่ของกู, มันเป็นธรรมชาติ เป็นธาตุตามธรรมชาติ มันเคลื่อนไหว รู้สึกคิดนึกอย่างนั้นได้ ไม่ต้องเป็นตัวกู.

ธาตุตามธรรมชาติประชุมกันเข้าเป็นสังขารอย่างนั้น อย่างนี้ มันมีความรู้สึกคิดนึก

และเคลื่อนไหวได้; แม้ที่สุดแต่หญ้าระจับ หญ้าไมยราบ มันยังรู้จักหุบเมื่อมีใครไปแตะมัน มันก็ไม่ต้องมีตัวกู, ไม่ต้องมีผีสิงอะไรอยู่ในหญ้าชนิดนั้น มันเป็นธรรมชาติที่มีระบบเหมือนกับประสาทรู้สึกอย่างนี้ ไม่ต้องมีตัวกู.

ร่างกายนี้ก็ไม่จำเป็นต้องเป็นตัวกู มันเป็นการประสมของธรรมชาติ. เวทนาก็ไม่ใช่ตัวกู ไม่ใช่มีตัววิญญาณมาทำให้ความรู้สึกเวทนา, มันรู้สึกได้ตามธรรมชาติธรรมดาของสิ่งที่เรียกว่าจิต. แล้วสัญญา—สำคัญมันหมายอะไรว่าเป็นอะไร มันก็เกิดได้ตามอำนาจของเวทนา, เมื่อมันมีเวทนาให้รู้สึกอย่างไร มันก็สำคัญมันหมายอย่างนั้น ไม่มีตัวกูในสัญญานั้น. สังขาร—คิดนึกไปได้ต่างๆ นานา ก็เป็นหน้าที่ตามธรรมดาของสิ่งที่เรียกว่าจิต เพราะมันมีความสำคัญมันหมายอย่างใดอย่างหนึ่งลงไปแล้ว. แล้วที่มันสามารถรับอารมณ์ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจนี้ มันก็เป็นเช่นนั้นเองของจิต, ไม่ต้องมีตัวกู ไม่ต้องเป็นตัวกู มาทำหน้าที่คอยรับอารมณ์ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กายนี้ มันมีระบบประสาท ที่ทำให้รับอารมณ์ รู้สึกอารมณ์อย่างนั้นได้.

นี่ก็เรียกว่า หมดความยึดมั่นถือมั่นว่ามีอัตตา มีวิญญาณศักดิ์สิทธิ์กายสิทธิ์เป็นอัตตา, ไม่มีสิ่งที่จะเอามาเป็นตัวกูเป็นของกู มันเป็นไปตามกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ อย่างนี้เรียกว่า หย่าขาดจากตัวกู ซึ่งเคยยึดถือเอาเป็นตัวเองหรือเป็นชีวิต หย่าขาดจากตัวเอง มันก็หย่าขาดจากชีวิตชนิดที่เคยเ็งเอามาเป็นตัวเอง มาเป็นอัตตา; อย่างนี้เรียกว่า หย่าขาดจากอัตตาหรือ อัตตวาทุปาทาน.

ทุกคนหมายมั่น ยึดมั่นอย่างเหนียวแน่นในอัตตา ไม่อาจจะหย่าขาดดอก แล้วมันยังเ็งไปว่า ถ้าหย่าขาดจากอัตตาแล้วก็คือตาย ก็คือตาย, ไม่กล้าปล่อยความยึดมั่นถือมั่นในอัตตา, แต่ถ้ามีความเห็นอย่างถูกต้องตามที่เป็นจริงมาตามลำดับของ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตาแล้ว ก็จะเกิดอ้อมมยตาว่าไม่ไหว ตัวอัตตานี้หลอกลวง ทรมาน ยุ่งยาก ลำบาก มีให้แต่ความทุกข์, กูไม่เอากับมึงแล้วโว้ยอัตตานี้ นี่ก็หย่าขาดจากตัวกู หย่าขาดจากของกู.

หย่าขาดจากโลก.

ที่นี้ก็หย่าขาดจากโลก นี่ก็เหมือนกับที่กล่าวมาแล้วว่า กามภพ รูปภพ อรูปภพ มันก็มีกามโลก —โลกแห่งกาม, รูปโลก —โลกแห่งรูป, อรูปโลก —โลกแห่งอรูป; แต่เดี๋ยวนี้เอาแต่โลก โลก โลกอย่างธรรมดาที่รู้จักกันอยู่ที่นี่ ที่หลงไหลกันนัก หลงไหลในโลก, พอกันทีไอ้โลกนี้ โลกนี้พอกันที ฎุไม่เอา กับมึงแล้ว ไม่บ้ากับมึงแล้ว โลกๆ นี่. นี่ก็หย่าขาดจากโลก ในความหมายที่เด็ก ๆ รู้จักก็ได้, ในความหมายที่ผู้มีปัญญารู้จักก็ได้, *สิ่งที่มี ความแตกต่าง* เป็นธรรมดา หลอกหลวงเป็นมายาอยู่ตลอดเวลา *นี้ ฎุไม่เอา กับมึงแล้ว, หย่าขาดจากโลก ด้วย* ความรู้สึกที่เป็นอัตโนมัติ.

หย่าขาดจากสังขาร.

ที่นี้ก็หย่าขาดจากสังขาร คำว่าสังขารนี้ เดี่ยวนี้คงจะรู้จักกันดีกว่าแต่ก่อนแล้ว แต่ก่อนรู้จักสังขารเพียงร่างกาย ว่าสังขารเพียงร่างกาย. คำว่า *สังขาร* ในภาษาบาลีนั้น *แปลว่าสิ่งปรุงแต่ง*, ร่างกายมันก็เป็นสิ่งปรุงแต่งเหมือนกัน เรียกว่าสังขารก็ถูก; แต่แม้มิใช่ร่างกาย เป็นจิตใจ หรือความรู้สึกของจิตใจ หรืออะไรก็ตาม ที่มันเป็นการปรุงแต่งมีขึ้น เพราะการปรุงแต่ง แล้ว ก็เรียกว่าสังขารทั้งนั้น.

ให้เอาหน้าที่หรือกิริยาอาการเป็นหลัก ถ้าว่าสิ่งใดได้ถูกเหตุปัจจัยอื่นปรุงแต่งขึ้นมา เรียกว่า *สิ่งที่ถูกปรุงแต่ง* ก็เรียกว่าสังขาร, แล้วสิ่งใดปรุงแต่งสิ่งอื่นต่อไป ก็เรียกว่าสังขาร, กิริยาอาการแห่งการปรุงแต่งนั้น ก็เรียกว่าสังขาร. ขอให้ถือเอาความหมายครบทั้ง ๓ ประการว่า *สิ่งที่ถูกปรุงแต่งก็ดี, สิ่งที่ปรุงแต่งสิ่งอื่นต่อไปก็ดี, กิริยาอาการแห่งการปรุงแต่งนั้นก็ดี, เรียกว่าสังขาร.* นี่มันมีอยู่ในทุกสิ่งทุกอย่าง ในโลกนี้มีสิ่งที่ปรุงแต่งสิ่งอื่น, แล้วสิ่งนั้นปรุงแต่งสิ่งอื่นต่อไป, มีกิริยาอาการแห่งการปรุงแต่งอยู่เสมอ, แม้ที่สุดแต่ในร่างกายของเรา ร่างกายที่ยาวสักวาหนึ่งนี้ มันมีสังขารเต็มไปหมด : สิ่งนั้นปรุงแต่ง

สิ่งนั้น สิ่งนั้นปรุงแต่งสิ่งนั้น, สิ่งนั้นถูกปรุงแต่ง แล้วปรุงแต่งสิ่งอื่นต่อไป, มีกิริยาอาการแห่งการปรุงแต่งอยู่ตลอดเวลาในร่างกายนี้ นี้เรียกว่าสังขาร.

แล้วปรุงแต่งมันก็ยุ่งแหละ เพราะมันปรุง มันปรุง ทำให้เกิดขึ้นแล้วเปลี่ยนไป ดับลง, เกิดขึ้น เปลี่ยนไป ดับลง, เกิดขึ้น เปลี่ยนไป ดับลง. นี้ กิริยาอาการของสิ่งที่เรียกว่าสังขาร. จะหยิบเอาอันไหนมา ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ แต่ละอย่างเป็นสังขาร, ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง ฯลฯ เป็นสังขาร, ความคิดนี้ก็เป็นสังขาร จิตเป็นสังขาร, เป็นสังขารหมด นี้เรียกว่าสังขาร; อย่าเข้าใจแคบๆ ว่าเพียงแต่ร่างกายเท่านั้นเป็นสังขาร อะไรๆ ก็ตามที่มีมันเป็นการปรุงแต่ง ถูกปรุงแต่ง และปรุงแต่งสิ่งอื่นแล้วเรียกว่าสังขารทั้งนั้น. นี้พอทันที เมื่อเหลือเกินเรื่องยุ่งของการปรุงแต่งนี้พอทันที เพราะเห็นว่าการปรุงแต่งนั้นเป็นเรื่องไม่หยุด ไม่พักผ่อน ไม่มีอิสระเสรี มีแต่ความทุกข์ ภูไม่เอากับมึงอีกต่อไปสังขารนี้ อดัมมยตาเกิดขึ้น ก็หย่าขาดจากสังขาร.

หย่าขาดจากสิ่งที่เป็นมายา.

อ้าว, ทีนี้ก็หย่าขาดจากสิ่งที่เป็นมายา สิ่งที่เป็นมายา, อะไรเป็นมายา? นี่ยากที่จะกล่าวให้สิ้นเชิงได้ คือมันมีไข่ของจริง มันเป็นมายา, ความรู้สึกที่เรารู้สึกอยู่จริง นั่นก็เป็นมายา เช่นรู้สึกว่าย รู้สึกว่าไม่ว่าย ก็ล้วนแต่เป็นมายา, สบายก็มายาอย่างหนึ่ง ไม่สบายก็เป็นมายาอย่างหนึ่ง. มันเป็นความไม่สามารถถึงที่สุดของสิ่งที่เรียกว่าจิตหรือสติปัญญา; เห็นรูปก็ไม่เห็นแต่สักว่ารูปอย่างนั้นอย่างนี้, เห็นเป็นสวยไม่สวย เห็นเป็นหญิงเป็นชาย เป็นอะไร เติลิตเปิดเปิงไป. ไม่ได้เห็นว่าเป็นเพียงคลื่นแสงที่นานาชนิดนานาระดับ ส่งกันออกมาเป็นอย่างนั้น เห็นเป็นรูปร่างอย่างนั้น, อย่างนี้ไม่เห็น ไม่เห็น, ไปเห็นว่าเป็นรูปที่มีความหมาย คือไปเอาความหมายของมันนั่นแหละมาเป็นสิ่งที่เรียกว่ารูป; เห็นเป็นความสวยงามความไม่สวยงาม, เห็นความเป็นผู้หญิงเห็นความเป็นผู้ชาย, ความรู้สึกที่ทำให้เกิดคุณค่าอย่างใดอย่างหนึ่งสำหรับยินดียินร้าย โดยเฉพาะอย่างยิ่งสำหรับเป็นบวกหรือสำหรับเป็นลบ; ไม่เห็น;

นี่เรียกว่าถูกหลอกทางรูป ทางเสียง ทางกลิ่น ทางรส ทางสัมผัสผิวหนัง. มันถูกหลอกให้เป็นของมีค่าสูงสุดในเมื่อมันถูกใจ, ในเมื่อไม่ถูกใจมันก็กลายเป็นของที่ไม่มีค่า หรือเป็นศัตรูอันร้ายกาจขึ้นมา, มันไม่รู้เท่าทันสิ่งที่เป็นมาอย่างนี้ มันก็ลำบากเดือดร้อนอยู่ตลอดเวลา. เดียวนี้มารู้ความจริง ว่าอะไรเป็นมายา ความจริงเป็นอย่างไร ก็หย่าขาดจากมายา มายาจะหลอกหลวงไม่ได้อีกต่อไป ก็เพราะมารู้ถึงที่สุดในความจริงของมัน นี่เรียกว่าหย่าขาดจากมายา.

หย่าขาดจากกิเลส.

ดูต่อไป หย่าขาดจากกิเลส ก่อนนี้เราไม่รู้ว่ากิเลสคืออะไร ไม่รู้ว่ามิกิเลสทั้งที่มีกิเลสครอบงำอยู่ ก็ไม่รู้จักว่าเป็นกิเลส, กลับเห็นเป็นที่พอใจ สนุกสนาน เจริญรุ่งเรืองไปเสียก็มี, ไม่รู้จักตัวกิเลส ไม่รู้จักเหตุปัจจัยแห่งกิเลส ไม่รู้จักอำนาจของกิเลส ว่ามันใส่หัวคนไปได้อย่างไร, มีความเป็นทาสของกิเลส เป็นข้าเป็นทาสของกิเลสอย่างไรก็ไม่เคยรู้ ก็เลยบูชากิเลส. พุดแล้วมันไม่น่าเชื่อ ทุกคนบูชากิเลส สิ่งที่เราเรียกว่า กิเลส นั้นแปลว่าของสกปรก ของทำให้เกิดการกระทำที่เป็นทุกข์เป็นร้อน เป็นไฟเป็นอะไรขึ้นมา; คนก็บูชากิเลส คือยอมทำไปตามอำนาจของกิเลส แล้วแต่ที่กิเลสมันจะต้องการ. เดียวนี้มารู้จักสิ่งที่เรียกว่ากิเลสอย่างถูกต้องว่าเป็นอย่างนั้น ๆ ใจ, ไม่เอากับมันแล้ว เอากับมันไม่ไหวแล้ว ก็หย่าขาดจากกิเลส.

หย่าขาดจากอำนาจวาสนาบารมี.

เฮ้, อยากจะพูดถึงสิ่งบางสิ่งที่กำลังหลงใหลกันนัก ว่าหย่าขาดจากสิ่งที่เรียกว่าอำนาจวาสนาบารมี. คนธรรมดาทุกคนแหละต้องการอำนาจวาสนาบารมี บูชาเงินเอาเงินไปสร้างอำนาจวาสนาบารมี เพื่อหาเงินเพิ่มขึ้นไปอีก. ต้องการความเป็นใหญ่เป็นโต อำนาจวาสนาบารมี, แล้วก็ลำบากอยู่ด้วยการแสวงหา ด้วยการรักษา ด้วยการต่อสู้ ด้วยการแย่งชิง ด้วยการแข่งขัน

เกี่ยวกับอำนาจสาขานาบาร์มิ โดยไม่รู้สีกตัว. เดียวนี้มองเห็นความจริงว่า ใจเป็นอย่างไร ใจ พอกันที พอกันที อำนาจสาขานาบาร์มิ ใจไม่เอากับมึงอีกแล้ว, เกิดอึดมมยตา ความเห็นว่ามันเป็นอย่างไร จนเอากับมันไม่ไหว, ก็หย่าขาดจากอำนาจสาขานาบาร์มิ.

หย่าขาดจากโชคชะตา.

เดือนหนึ่งหลาย ๆ คนแหละ มาขอให้เอาตามดูหมอม บอกว่าดูไม่เป็น ไม่ได้เรียน เขาก็ไม่เชื่อ ไม่เชื่อ ทำตาว่าไม่เชื่อ. ถามว่าทำไมไม่เรียน? เพราะฉันไม่เชื่อ ฉันไม่เชื่อ โชคชะตา ฉันไม่เชื่อ ฉันไม่เรียน ฉันก็เลยไม่มีความรู้ที่จะดูโชคชะตา, เขากลับไปด้วยความไม่พอใจ ด้วยความไม่พอใจ, หาวว่าไม่เอ็นดูกรุณา ไม่เอื้อเฟื้อ. แล้วเอาตามก็ดูไม่เป็นจริงๆ เมื่อเด็กๆ เคยเปิดตำราดู ดูตามตำรา ตำรามิชาย เมื่อเด็กๆ ยังมีคนให้ดู, พอโตขึ้นมาหน่อยรู้ว่า ใจ ไม่ไหว ไม่ไหว ไม่เอา ไม่เอากับมันแล้ว. แล้วก็บอกเขาว่า คุณไม่ต้องไปดูหมอมให้เสียเวลาให้เสียสตางค์ดอก เพราะว่าแม่หมอมจะทายว่าคุณโชคดี คุณก็ยังคงต้องทำดี ประมาทไม่ได้ ต้องทำดีที่สุดอยู่นั้นแหละ, แม่หมอมจะทายว่าคุณโชคร้าย คุณก็ต้องทำดีที่สุดอยู่ ประมาทไม่ได้อยู่นั้นแหละ ประมาทไม่ได้, ต้องทำดีที่สุดอยู่ ทั้งที่หมอมเขาบอกว่าโชคดี หรือบอกว่าโชคร้ายก็ตามใจ จะไปดูให้เสียสตางค์ทำไมเล่า.

โชคชะตานี้เป็นเรื่องของคนฉลาด เรื่องของคนไม่รู้จริง แล้วก็มีความฉลาด, อบรมสั่งสอนให้เชื่อกันมาตั้งแต่เด็กๆ. ถ้ารู้เรื่องอิทัปปัจจยตาว่า สิ่งทั้งหลายทั้งปวงมันเป็นไปตามกฎอิทัปปัจจยตาไว้ ไม่ใช่เป็นไปตามอำนาจของดวงดาว หรือผีสาขเทวดาอะไรที่ไหน, ไม่ต้องดูโชคชะตา, มันไม่มีความหมายหรืออำนาจใดๆ ที่จะมาทำอะไรได้จริง มีได้แต่สำหรับคนฉลาด จะได้สบายใจบ้าง พอหมอมดูทายว่าโชคดีก็สบายใจ, เอาเงินให้หมอม. เลิก หย่าขาดจากโชคชะตา หย่าขาดจากการเชื่อโชคชะตา, หย่าขาดจากการหวังพึ่งโชคชะตา ไม่มีความหวังจะพึ่งโชคชะตาอีกต่อไป; ถ้ามีความรู้จริงในเรื่องอิทัปปัจจยตาจนถึงกับเกิดความรู้สึกขึ้นมาว่า พึ่งไม่ได้ เอากับมันไม่ได้ เป็นอึดมมยตา หย่าขาดจากโชคชะตา.

หย่าขาดจากโรค.

อยากจะพูดว่า สามารถใช้ หย่าขาดจากโรค สิ่งที่เราเรียกว่าโรค แม้ทางกาย แม้ทางจิต แม้ทางวิญญาณ, เมื่อเห็นว่าโรคเป็นเช่นนั้นเอง, โรคเป็นอิทัปปัจจยตา เช่นนั้นเอง ก็ไม่ต้องสะดุ้ง ไม่ต้องหวาดเสียว แก้อะไรเสียไปโดยไม่ต้องเป็นทุกข์. ถ้ามันหายก็เช่นนั้นเอง, ถ้ามันตายก็เช่นนั้นเอง ไม่ต้องเป็นทุกข์; เพราะฉะนั้นโรคก็คุกคามเอาไม่ได้, นี้โรคทางกาย คุกคามไม่ได้.

ที่นี้ โรคทางวิญญาณ คือความเข้าใจผิด ความรัก ความโกรธ ความเกลียด ความกลัว ความตื่นเต้น ความอิจฉาริษยา อาลัยอาวรณ์ หึงหวงอะไรนี้ เป็นโรคทางวิญญาณ; ถ้าเห็นธรรมะถึงขนาดอดตั้มยตาแล้ว เกิดไม่ได้, เกิดความรัก ความโกรธ ความเกลียด ความกลัว ความตื่นเต้น ความอะไรไม่ได้, ไม่เป็นโรคทางวิญญาณอีกต่อไป.

หย่าขาดจากสิ่งตื่นเต้น.

หย่าขาดจากสิ่งตื่นเต้น ความตื่นเต้นนี้รู้จักกันไว้บ้าง มันมีด้วยกันทุกคน : ตื่นเต้นในทางชอบ, ตื่นเต้นในทางเกลียด, ตื่นเต้นในทางกลัว, โดยมากก็ตื่นเต้นในทางที่มันแปลกประหลาด อยากจะดูสิ่งที่แปลกประหลาด, แต่บางทีก็แปลกประหลาดจนกลัวจนร้องไห้ก็มี. จะต้องตื่นเต้นเป็นธรรมดา สำหรับคนบุญชนที่ยังมีอวิชชา จะต้องมีความตื่นเต้น. ฉะนั้น จึงไปเที่ยวทัศนาศร เพื่อดูสิ่งที่แปลกประหลาด มีความตื่นเต้นไปเมืองนอกเมืองนา ความหวังที่จะได้รสจากความตื่นเต้นนั้นแหละพาไป.

เดี๋ยวนี้มันเห็นเป็นธรรมดา ไม่มีอะไรน่าอัศจรรย์, ไม่มีอะไรที่เป็นของผิดธรรมดา เช่น เราจะไปดูกายกรรมชั้นเลิศของโลก, กายกรรมจากเมืองกวางเจาไปแสดงทั่วโลก คนโง่ก็ตื่นเต้น *excite* ไปตามเรื่อง เพราะยังมีอวิชชา. แต่ถ้ามาเห็นว่า มันเป็นไปตามกฎอิทัปปัจจยตา มันก็ไม่ตื่นเต้น, มันเห็นว่าเช่นนั้นเอง มันทำได้เช่นนั้นเอง เมื่อฝึกถึงที่สุด

มันก็ทำได้เช่นนั่นเอง ไม่มีอะไรน่าตื่นเต้น, นี่ในเรื่องที่มนุษย์ได้ทำขึ้น. แม้เรื่องที่เป็นของธรรมชาติ เช่น น้ำตกสวยงาม ภูเขาสวยงาม เกาะแก่งสวยงาม, อะไรสวยงามก็ตื่นเต้น นั่นมันเป็นคนที่ไม่รู้ ว่าความตื่นเต้นนั้นมันคืออะไร, มันคือความโง่ ที่ไม่เห็นว่ามันเป็นเช่นนั้นเองตามธรรมชาติ. เมื่อญาณความรู้ทางอนิจจัง เป็นต้น ถึงที่สุดแล้ว มันจะเห็นเช่นนั้นเอง ก็หยุดตื่นเต้น, ก็ไม่เอากับมึงแล้วเรื่องตื่นเต้น ขนลุกไม่มีแล้ว.

นี่อยากจะไปเที่ยวดูสิ่งมหัศจรรย์ตามธรรมชาติ หรือที่มนุษย์ได้กระทำขึ้น หรือแม้แต่ที่พิพิภรณ์ที่เขารอบแห่กันไปดู โอ มันก็เช่นนั้นเอง, ซากของความเป็นเช่นนั้นเองที่ตกทอดกันมา, ไม่ให้ความรู้เรื่องความดับทุกข์ แต่ให้ความรู้เรื่องตื่นเต้น. มันไม่บันทึกความผิดถูกของมนุษย์ มันบันทึกแต่ความโง่ของมนุษย์ ซึ่งสร้าง ๆ สร้าง ๆ ๆ อะไรขึ้นมา, สร้างสิ่งมหัศจรรย์ของโลกขึ้นมา แหกกันไปดูจนกว่าจะหายโง่, โอ เช่นนั่นเอง ก็ไม่ต้องไปดู, ไม่ต้องไปเมื่อนอกไปดูสิ่งมหัศจรรย์ที่ต่างประเทศ ไม่ต้อง ไม่ต้อง, หย่าขาดจากความตื่นเต้น หรือความน่าอัศจรรย์.

หย่าขาดจากสิ่งประหลาดประหลาดใจ.

ที่นี้ก็ลดลงไป หย่าขาดจากสิ่งประหลาดประหลาด, สิ่งประหลาดประหลาดใจ ให้เกิดความรู้สึกสบายทางจิตใจ มันก็จำเป็นอยู่เหมือนกัน ที่ว่าคนมันจะต้องมี ไม่อย่างนั้นมันก็เหงา, แต่มันก็เหงาสำหรับคนโง่ สำหรับเด็ก ๆ สำหรับคนโง่ ที่ต้องมีสิ่งประหลาดประหลาดใจ, ถ้ามีความรู้สึกถูกต้องถึงที่สุดแล้ว ไม่ต้องประหลาดประหลาดใจ.

ปัจจัยทางร่างกาย มีอยู่ ๔ อย่าง คือ อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย หยุดยาแก้ไข, ปัจจัยทางกายมี ๔ อย่าง ปัจจัยทางจิตมี ๑ อย่าง คือสิ่งประหลาดประหลาดใจ; เมื่อจิตได้สิ่งประหลาดประหลาดใจ มันก็รีบวิ่ง ขึ้นบาน บันเทิง, แต่มันสำหรับคนโง่ ที่มันต้องมี สิ่งประหลาดประหลาดใจ, ถ้ามีสติปัญญาในหลักแห่งพระพุทธศาสนาแล้ว มันไม่ต้องประหลาดประหลาดใจ.

สิ่งประหลาดประหลาดใจนี้มีอิทธิพลมาก, เดียวนี้โลกมันหลงกันกับสิ่งเหล่านี้ มันจึงมี

การผลิต การโฆษณา การจำหน่ายเต็มไปหมดทั้งบ้านทั้งเมือง ล้วนแต่สิ่งประเล้าประโลมใจ
ทั้งนั้น, ส่วนมากก็เป็นเรื่องเพื่อ เรื่องเงิน เรื่องไม่จำเป็นทั้งนั้นแหละ. แต่ด้วยเหตุที่ว่า
สัญชาตญาณของมนุษย์มันต้องการสิ่งประเล้าประโลมใจ ฉะนั้น ของสวยงาม เอร์ดีอร้อย
สนุกสนาน มันจึงมากมายเต็มไปหมด, ผลิตขึ้นมาเท่าไรก็ขายได้ แล้วก็ผลิตให้แปลกออกไป
เสมอทุกทีๆ มันก็ยังคงอยู่ในโลก และยังมีมากขึ้น.

เดี๋ยวนี้ถ้ามีธรรมชาติเพียงพอ ก็หย่าขาดจากสิ่งประเล้าประโลมใจเหล่านั้น ไม่ต้องมีสิ่ง
เหล่านั้นประเล้าประโลมใจ เพราะมีอดัมมยตาต่อสิ่งเหล่านั้น, แต่กลับไปมีธรรมชาติ คือความ
สงบ ความหยุด ความเย็น หรือความหมายแห่งนิพพาน เป็นที่ตั้งที่พักแห่งจิตใจ, แต่ก็ไม่ได้ถึง
กับประเล้าประโลมใจ. จะไม่เรียกว่าความประเล้าประโลมใจ แต่เป็นที่หยุด ที่ตั้ง ที่พักผ่อน
พักพิงของจิตใจ คือความสงบจากการปรุงแต่ง ความวิเวกไม่ถูกอะไรบกวน. นี่เราก็เป็น
อิสระจากอำนาจของสิ่งประเล้าประโลมใจ, ไม่ต้องมี *entertainment* ใดๆ มาหลอกให้โง่.
หย่าขาดจากสิ่งประเล้าประโลมใจ ดีไหม? แต่ถ้าใครยังชอบอยู่กับเอาชี ก็ไม่ต้องหย่า.

หย่าขาดจากสามภรรยา.

เฮ้อ, ทีนี้ก็จะมาถึงที่มันต่ำมาก ๆ หย่าขาดจากผัวจากเมีย ถ้ามันแล้ว มันไม่อาจจะ
อยู่ด้วยกันได้ ก็หย่าขาด, นั่นก็เป็นเรื่องธรรมดา; แต่ถึงอย่างนั้นมันก็หย่าไม่ขาดดอก มัน
หย่าไม่ขาด มันเปื้อนพัก ๆ หนึ่ง, เว้นไว้แต่จะมองเห็นความเลวร้ายเลวทรามชนิดที่แก้ไขไม่ได้
จึงจะหย่าขาดจากกันได้.

แต่ว่ามันยังมีความหมายที่ละเอียดประณีตไปกว่านั้น *ความเป็นผัวเป็นเมียนี้ก็สำหรับ*
ยึดมันถือมัน รักใคร่หวงแหนอย่างหลบลูหลบลดา. นี่หย่าขาดจากความรู้สึกชนิดนั้น; ผัวเมีย
ก็กลายเป็นเพื่อน, เป็นเพื่อนเดินทางสำหรับไปนิพพานโน้น. ความหมายแห่งผัวเมียตาม
ภาษาชาวบ้าน เลิก เลิก ไม่มี, มีแต่เพื่อนเดินทาง เพื่อนช่วยชีวิตนี้เบาขึ้น, ก้าวหน้าในทาง
สติปัญญาเร็วขึ้น, รู้จักสิ่งทั้งหลายทั้งปวงเร็วขึ้น ไม่ยึดมันถือมันในสิ่งแวดล้อมใดๆ. นี่เป็น

เพื่อนคู่หู สำหรับจะเอาชนะสิ่งลลกลวงในโลก อย่างนี้ก็เรียกว่าหย่าขาดจากผิวเมีย จากความเป็นผิวเป็นเมียสำหรับมัวเมาในกามารมณ์ หรือในเรื่องทรัพย์สินสมบัติพัสถาน กลายเป็นเพื่อนเกิด แก่ เจ็บ ตาย, ช่วยกันให้เกิดความง่ายในการดำรงชีวิต เดินทางสูงขึ้น ไป สูงขึ้นไป สูงขึ้นไปจนบรรลุนิพพาน.

หย่าขาดจากความเป็นผิวเมีย ด้วยอำนาจอตั้มมยตา เห็นความลลกลวงของความเป็นผิวเป็นเมีย ความยุ่งยากความลำบาก ที่มาแห่งความยุ่งยากลำบาก ไม่เอา กับมัน กูไม่เอา กับมึงอีกต่อไปความเป็นผิวเป็นเมีย, มาเป็นเพื่อนเกิด แก่ เจ็บ ตาย, เดินทางไปนิพพานกันดีกว่า, นี่ประโยชน์ของอตั้มมยตา.

หย่าขาดจากอบายมุข.

อ้าว, ที่นี้อันสุดท้ายแล้ว อันสุดท้าย หย่าขาดจากอบายมุข, นี่เป็นปัญหาโดยพื้นฐานของคนทั่วไป ของรัฐบาลหรือของประเทศชาติใด ๆ ล้วนแต่มีปัญหากันอยู่ทั่วโลก ที่ประชาชนหลงใหลในอบายมุข จนรัฐบาลได้ภาษีจากอบายมุขมากกว่าภาษีใด ๆ มันจึงเลิกยาก เราจะหย่าขาดจากอบายมุขก็ต้องด้วยอตั้มมยตา.

ข้อแรกว่าจากของเมา ของมีนเมาเสพติดทุกชนิด : จะเป็นเพียงบุหรี่หรือเป็นเหล้าหรือเป็นอะไรที่เป็นของมีนเมาอย่างร้ายกาจ เป็นเฮโรอีน เป็นอะไรก็สุดแท้. ที่ว่าของมีนเมานี้จะหย่าขาดจากมันได้ ก็ต้องมีสิ่งที่เรียกว่าอตั้มมยตาเกิดขึ้น คือ มองเห็นชัดว่ามันเป็นอย่างไร, มันเลวร้ายเท่าไร, มันลลกลวงเท่าไร, มันทำให้โง่เท่าไร, เห็นถึงที่สุดแล้วมันก็จะรู้สึกเป็นอตั้มมยตา ไอ้ ไม่ไหวแล้ว ไม่ไหวแล้ว กูไม่เอา กับมึงแล้ว, นี่มันก็จะเลิกบุหรี่ได้ เลิกเหล้าได้ เลิกเสพติดอะไร ๆ ได้. ตีมน้ำเมา คือ ตีมของเมา, จะเป็นตีม เป็นกิน เป็นสูบ เป็นทา เป็นอะไรก็ตาม ที่ใช้กับของเสพติดมีนเมาทั้งหลาย, จงแก้ด้วยความรู้ที่เห็นตามเป็นจริงของสิ่งนั้น ๆ จนเกิดความรู้สึกที่เรียกว่า อตั้มมยตา —ไม่เอา ตีมมึงอีกต่อไปแล้ว, ไม่พึ่งพามึงอีกต่อไปแล้ว, ไม่ปล่อยให้มีข่มเหงกูต่อไปอีกแล้ว, นี่ อตั้มมยตา ที่มันจะละอบายมุขของมีนเมา.

เที่ยวกลางคืน ก็เหมือนกันแหละ จงศึกษาให้เห็นความหลอกลวง ความโง่ของตัวเอง, บุกหาความสำเร็จในการเที่ยวกลางคืน เหมือนอย่างที่เราเห็นๆ กันอยู่ มันก็จะเกิดความรู้สึกชนิดเดียวกันว่าไม่ไหวๆ, ภูไม่เอากับมึงแล้ว ก็เลิกได้.

ดูการเล่น การเล่นนี้เขาก็ประดิษฐ์ขึ้นมาว่า จะล้วงกระเป๋าคนโง่, เราชอบพาลูกไป ดูหนังดูละคร มีพ่อแม่คนไหนบ้างที่พาลูกเล็กๆ จูงลูกไปที่โรงหนังโรงละครแล้วบอกลูกว่า โอ ลูกเอ๋ย ทั้งหมดนี้เขามีไว้ให้เราโง่. นี่ใครเคยทำอย่างนี้บ้าง พ่อแม่คนไหนเคยทำอย่างนี้บ้าง? มีแต่ว่า มึงจะไปดูที่ไหน จะดูอย่างไร ภูจะพาไปดู จะซื้อตั๋วให้ เท่าไรก็ได้. นี่พ่อแม่เป็นผู้ทำให้ลูกเป็นเสี่ยวอย่างนั้นเสี่ยว ก็เลยพอใจการเล่น การแสดง การเล่น การอะไรต่างๆ, จะเป็นหนังละครก็ดี.

แม้จะเป็นกีฬา เช่นฟุตบอลก็ดี มันไม่เป็นการศึกษา มันไม่เป็นการแสดงน้ำใจนักกีฬา; เพราะว่า ในสนามฟุตบอล มันมีน้ำใจของความเห็นแก่ตัว มีแต่การเอาเปรียบ, พร้อมทั้งจะเอาเปรียบ เอาเปรียบจนถูกลงโทษก็มีในสนามกีฬา. ที่บ้าที่สุดก็มีคำว่าแก้แค้น, ในสนามกีฬาไหนมีคำว่าแก้แค้น ในที่นั้นไม่มีกีฬา ไม่มีความเป็นกีฬา. นี่นักกีฬาในสนามกีฬาสสมัยนี้ มันเต็มไปด้วยคำว่าแก้แค้น, เต็มไปด้วยการหาช่องทางเอาเปรียบหลอกลวง, มันก็ไม่มีผลดีอะไรแก่จิตใจ การเล่นชนิดนี้.

การเล่นนี้มันเป็นสิ่งประหลาดประหลาดใจ มันก็ทำให้จิตใจเราเร่ง ซึ่งขงขึ้นมาพักหนึ่ง, แต่แล้วมันก็ได้ทำอะไรที่มาน้อย ดูพอให้มันรู้เรื่อง แล้วก็ไม่ต้องดู.

ที่นี้ก็ เล่นการพนัน นี่ มันเป็นผีสิง, ความยึดมั่นในการได้ ในความเป็นบวก ในความได้ มันมากจนเป็นผีสิง, มันคอยจ้องแต่จะได้ มันไม่มองเห็นช่องทางที่จะแพ้ หรือไม่เห็นช่องทางที่ว่า เจ้าบ่อนเจ้ามือเขาได้เปรียบ เพราะเขาเก็บค่าตั้งตลอดเวลา มันไม่มองเห็น. การพนันนี้ ตั้งอยู่บนกิเลส ของโลกะ ของโทสะ ของโมหะ ครบถ้วน; เมื่อนั่งอยู่ในบ่อนพนัน จะเกิดกิเลสครบทั้ง ๓ อย่าง ๓ ประการเผลาณ. นี่เป็นผีอย่างร้ายก็ไม่มีใครสนใจ ไม่มีใครเกลียดใครกลัว, จนกว่าจะศึกษาให้รู้ว่ามันเป็นอย่างนั้นแล้วจะเกิดอดตั้มมยตาว่าไม่ไหวๆ เอากับมันไม่ได้.

แล้วมีข้อต่อไปว่า คบคนชั่วเป็นเพื่อน เพราะมันมองเห็นแต่ประโยชน์หรือความสุขผิวเผิน ความรู้สึกชั่วเล่นทางอารมณ์ทางอายตนะ ซึ่งคนที่ไม่มีศีลธรรมเขาบุชากันนั้น, ความ

เอริเตอร์ลอยทางอายตนะชั่วแล่นทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ไม่ต้องทำอะไร ขอให้ได้ทำแต่
อย่างนี้, คนพวกนี้มีอวิชชาพิเศษ เห็นกงจักรเป็นดอกบัว. *ต้องศึกษาเรื่องของคำว่าความชั่ว
คนชั่ว การทำชั่ว จนเห็นว่า เขากับมันไม่ไหว เขากับมันไม่ไหว, อดัมมยตาเกิดมา ก็ละความ
ชั่ว ละการคบคนชั่วได้.*

อันสุดท้ายเกี่ยวจักรานทำงาน, นี่มันเป็นคนที่ไม่รู้จักสิ่งที่เรียกว่าธรรมะ, *ธรรมะ
คือหน้าที่ หน้าที่คือสิ่งสูงสุด จนพระพุทธเจ้าก็บูชา. คนบางคนจะคิดว่ามันสูงสุดอยู่ที่
พระพุทธเจ้า นี่มันหลับตา ไม่มองเห็นว่า พระพุทธเจ้ายังบูชาสิ่งที่สูงไปกว่าพระพุทธเจ้า
สิ่งนั้นคือหน้าที่.*

เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสรู้แล้วใหม่ๆ ท่านฉงนว่า เอาต่อไปนี้จะเคารพใครนะ, จะเคารพใคร
เมื่อตรัสรู้อย่างนี้แล้ว วนไปวนมาตกลงว่า โอ เคารพหน้าที่ เคารพธรรมะคือหน้าที่ หน้าที่คือ
ธรรมะ, หน้าที่คือดับทุกข์ของตัวให้ได้, แล้วช่วยผู้อื่นให้ดับทุกข์ได้ด้วย *หน้าที่ของพระพุทธเจ้า,
พระพุทธเจ้าเลยบูชาหน้าที่ เคารพหน้าที่ แล้วทรงประกาศก้องไว้ในเวลานั้นเลยว่า
พระพุทธเจ้าทุกพระองค์ทั้งอดีต ปัจจุบัน อนาคต ล้วนแต่บูชาหน้าที่ บูชาหน้าที่, สุข พอใจ
สบายเมื่อทำหน้าที่, ท่านเลยทำหน้าที่สูงสุด.*

อยากจะพูดบ่อยๆ เรื่อง *พระพุทธเจ้าทำหน้าที่ : ก่อนสว่าง หัวรุ่งหรือก่อนหัวรุ่ง*
ท่านก็สอดส่องไปทั่วทุกหนทุกแห่ง ว่าวันนี้ควรจะ去何ทางไหน ไปโปรดสัตว์ คือไปบิณฑบาต,
ไปบิณฑบาตคือไปหาโอกาสพบกับคนคนนั้น, ได้พบกับคนคนนั้น ได้พูดได้จาได้ฉันอาหาร
ที่บ้านที่เรือนของเขา สนทนาพาทีอะไรกันนี้. จะ去何ทางไหนวันนี้ จะไปบ้านเศรษฐี หรือ
จะไปบ้านคนธรรมดา หรือจะไปบ้านคนจน หรือจะไปสำนักเดียรถีย์อื่นที่ตรงกันข้าม ที่เป็น
ปฏิปักษ์ก็ไป. ตกลงพระทัยแล้ว สว่าง ขึ้นก็บิณฑบาตทางนั้น ไปทางนั้น ได้พบได้ทำตาม
ที่ทรงประสงค์, บางทีก็ไปโปรดขวานาที่กำลังไถนาอยู่กับควายกับวัว ท่านก็ยังทำได้.

เที่ยง ร้อนก็พักนิดหน่อย, *บ่าย* มาถึงวัด ก็โปรดคนที่ไปหาถึงวัด ไปฟังธรรมที่วัด,
พอค่ำลงก็โปรดภิกษุสามเณรที่อยู่ประจำวัด, พอ *ดึก* เข้าก็แก้ปัญหาเวทดา คือคนชั้นสูง
เรียกว่าเวทดามาจากสวรรค์ก็ได้, เป็นพระราชามหากษัตริย์ก็ได้ เรียกว่าเวทดา ล้วนแต่ไป
หาตอดึกทั้งนั้นแหละ. ข้อความนี้มีในพระบาลี พระเจ้าแผ่นดินยกกองทัพถือคชเพลิงไป

เฝ้าพระพุทธเจ้าทูลถามปัญหา ล้วนแต่ไปกลางดึกตอนดึกทั้งนั้นแหละ.

เสร็จแล้วพักผ่อนนิดหน่อย, มันก็หัวรุ่งอีกแหละ ก็เล็งญาณส่องโลกว่าจะไปไหนต่อไปอีก, นี่พระพุทธเจ้าทำหน้าที่ครบวงจร. พวกเราทำอย่างนี้บ้างหรือเปล่า? ช่วยบูชาหน้าที่เหมือนพระพุทธเจ้า.

แล้วพระพุทธเจ้าท่านจะไปไหนต้องเดินนะ เพราะไม่มีรถยนต์ แล้วท่านไม่นั่งยานพาหนะที่เทียมด้วยสิ่งมีชีวิต จะมีเกวียนหรือมีรถม้า ท่านก็ไม่ไป ไม่นั่งยานที่เทียมด้วยสิ่งมีชีวิต ท่านก็ต้องเดินเท่านั้นแหละ. ฉะนั้นการเดินเป็นโยชน์ๆ ก็เป็นของธรรมดาสำหรับพระพุทธเจ้า; ท่านก็เดินๆ เดินเพื่อจะไปโปรดที่บ้านอื่นเมืองอื่น, เป็นวงจรทั้งวันทั้งคืน ทั้งวันทั้งคืน.

วันที่จะปรินิพพาน วันนั้นกลางวันยังเดินอยู่เป็นโยชน์ๆ เดินอยู่เป็นโยชน์ๆ, คืนนี้จะนิพพาน จะนิพพานอยู่รอมร่อแล้ว ก็ยังมีคนมาถามปัญหา เป็นปริพพาชกในลัทธิอื่นมาถามปัญหา ขอให้โปรด. พระสงฆ์ที่อยู่ที่นั่นเห็น โอ นี่มันมากเกินไปแล้วหมอนี้ ไล่ไป ไปๆ อย่ยามากวนพระพุทธเจ้าจะนิพพาน. พระพุทธเจ้าก็ว่าอย่าห้าม อย่าห้ามมัน เรียกมา เรียกมาเอามา ให้เขาเข้ามา, แล้วก็ให้ถามปัญหา, แล้วก็ตรัสตอบสั่งสอนจนบรรลุนิพพานที่เป็นพระอรหันต์ได้, แล้วต่อมาก็ไม่เท่าไร ไม่เกินนาทีท่านก็นิพพาน, จะไม่ให้เรียกว่า ท่านทำงานจนตายได้อย่างไร ต้องเรียกได้ว่า ท่านทำหน้าที่ของท่านจนนาทีสุดท้าย.

นี่เราทำอย่างนั้นหรือเปล่า? เราคิดโกงหน้าที่บิดพลิ้วหน้าที่ เอาเปรียบหน้าที่หรือเปล่า? เราเกลียดเหง้อกันหรือเปล่า? ถ้าเราเกลียดเหง้อแล้วไม่มีหวัง ที่เราจะทำหน้าที่บูชาหน้าที่, ถ้าเราบูชาเหง้อว่าเป็นพระเจ้าจะโปรดเราแล้วก็ได้ จะพอใจในการทำหน้าที่.

ขอให้ทุกคนบูชาเหง้อ บูชาเหง้อ, เหง้อนั้นแหละเป็นพระเจ้า, อย่าหวังว่าพระเจ้าที่ไหนจะมาช่วย, พระเจ้าไม่มาช่วยคนไม่มีเหง้อ พอมีเหง้อ เหง้อนั้นแหละกลายเป็นพระเจ้าแล้วมาช่วย. ฉะนั้น ขอให้ทุกคนบูชาเหง้อ ซึ่งเป็นปฏิถิรยาจากการทำงานหรือทำหน้าที่, ถ้าบูชาเหง้อกันแล้ว ไม่มีใครว่างงานเป็นแสนๆ เหมือนเดี๋ยวนี. พวกจบปริญญาว่างงานอยู่เป็นแสน เพราะไม่บูชาเหง้อ ถ้าบูชาเหง้อมีงานทำทุกคนแหละ จะไม่มีปัญหาอะไรเลย.

ฉะนั้น ขอให้เคารพหน้าที่ บูชาหน้าที่ ซึ่งเป็นสิ่งสูงสุดที่แม้แต่พระพุทธเจ้าก็เคารพ ความเกียจคร้านจะหายไป เพราะมองเห็นความจริงอันนี้, มองเห็นความจริงอันนี้ อัดมมยตา

ก็เกิดขึ้น ทำลายล้างความเกียจคร้าน ความไม่รักหน้าที่ ไม่บูชาหน้าที่ให้หมดไป. หน้าที่ก็กลายเป็นสิ่งที่พอใจ ขึ้นอกขึ้นใจ ถูกต้องพอใจ ถูกต้องพอใจ ถูกต้องพอใจทั้งวันทั้งคืน, นั่นผลของอตัมมยตา ในการละเสียได้ซึ่งความเกลียดหน้าที่ไม่ชอบทำงาน. ดูจะจบแล้ว ในเรื่องอตัมมยตาให้หยาอะไรได้บ้าง.

อตัมมยตาช่วยให้หยาอะไรได้บ้าง? หยาจากภพทุกๆ ภพ, หยาจากกรรมทุกๆ ความหมาย, หยาจากอิทัปปัจจยตา ไม่ต้องเป็นไปตามกระแสแห่งอิทัปปัจจยตา, หยาจากพระเจ้า พระเจ้าไม่ต้องมาช่วย, หยาจากตัวเอง หยาจากอตัตตา ตัวเองที่เป็นมายา ให้มีตัวเองซึ่งมิใช่ตัวเอง; ฟังแล้วเหมือนกับพูดเล่นหรือโกหก จงมีตัวเองชนิดที่มีใช่ตัวเอง ถือเอาเป็นตัวเองโดยสมมติชั่วคราวไปวันหนึ่งๆ เท่านั้น มีตัวเองซึ่งมิใช่ตัวเอง หยาขาดจากตัวเอง, หยาขาดจากวิภูฏะ ที่จะต้องเวียนว่ายไปในกรรม กิเลส และวิบาก, หยาขาดจากโรค, หยาขาดจากสังขารการปรุงแต่ง, หยาขาดจากสิ่งที่เป็นมายาหลอกลวง, หยาขาดจากกิเลส, หยาขาดจากความหลงใหลในอำนาจาสนาบารมี, หยาขาดจากโชคชะตา, หยาขาดจากโรคในทางวิญญาณ, หยาขาดจากสิ่งที่ตื่นเต้น ความตื่นเต้น ความน่านมหัศจรรย์ใดๆ, หยาขาดจากปัจจัยที่เป็นการประเล้าประโลมจิต, หยาขาดจากความเป็นผู้เป็นเมีย, หยาขาดจากอบายมุขทุกชนิด. เอ้า, พอแล้ว มันมากเกินไปแล้ว.

ที่พูดให้มากนัก ก็เพื่อให้ได้เผื่อเลือก ใครมีปัญหาวางอย่างใด มันก็จะมีเพียงข้อเดียวจะได้เลือกเอาให้มันตรงกับเรื่องของตัวเอง แล้วก็หยาขาดจากสิ่งนั้น.

เค้าเงื่อนที่จะมีอตัมมยตา.

เอ้า, ที่นี้ก็เหลืออยู่แต่ว่า ทำอย่างไรจะมีอตัมมยตา นี้ ก็พูดมาหลายครั้งหลายหนแล้ว แต่ผู้ที่ฟังอยู่ที่นี้บางคนอาจจะไม่เคยได้ยิน, ก็ขอบอกโดยเค้าเงื่อนเสียหน่อยว่า ให้เห็นความเป็นอนิจจังของสิ่งทั้งหลายทั้งปวง ที่เป็นสังขารมีชีวิตหรือไม่มีชีวิต อะไรก็ตามมัน

เปลี่ยนแปลงเรื่อยตามกฎของธรรมชาติ, เพราะว่ามันเป็นเพียงธรรมชาติ มันก็ต้องเป็นไปตามกฎของธรรมชาติ. เมื่อเป็นไปตามกฎของธรรมชาติ มันก็เปลี่ยนแปลงเรื่อยไป ทั้งส่วนที่เป็นวัตถุและส่วนที่เป็นจิตใจ มันเปลี่ยนแปลงเรื่อย *นี้เรียกว่าอนิจจัง*, เปลี่ยนแปลงเรื่อย.

เมื่อเปลี่ยนแปลงเรื่อย มันก็ลำบากในการที่จะเป็นอยู่ เพราะมันเปลี่ยนแปลงเรื่อย มันจึงลำบากในการที่จะเป็นอยู่, นั่นแหละคือทุกข์ หรือทุกข์ตา —*ความเป็นทุกข์*.

เมื่อมันเปลี่ยนแปลงเรื่อยและเป็นทุกข์อย่างนี้ มันก็เป็นอนัตตา, มันต่อต้านไว้ไม่ได้ มันไม่มีสิ่งที่ต่อต้านความเปลี่ยนแปลง หรือความทุกข์นี้ได้ มันจึงเป็นอนัตตา หรือเป็นอนัตตา —*ความเป็นของไม่ใช่ตน*.

เห็นอนิจจัง ทุกข์ อนัตตา แล้วก็เห็นความจริงที่เรียกว่า *ธัมมัญญิตตา* —*ความที่มันตั้งอยู่ตามธรรมชาติของมันอย่างนี้เอง ตั้งอยู่ตามธรรมชาติของมันอย่างนี้เอง, เป็นธัมมัญญิตตา*.

แล้วก็เห็นชัดเจนไปว่า โอ มันเป็น *ธัมมนิยามตา* มันมีกฎธรรมชาติบังคับอยู่ *มันเป็นไปตามกฎของธรรมชาติ*.

เมื่อมันเป็นไปตามกฎของธรรมชาติ ก็มีการเป็นไปตามเหตุตามปัจจัยอยู่เสมอ *นี้เรียกว่า อิทัปปัจจยตา* —*ความที่มันต้องเป็นไปตามเหตุตามปัจจัยอยู่เนื่องนิจ*.

เห็นอิทัปปัจจยตาลึกเข้า ลึกเข้าไป โอ, *มันไม่มีตัวตน* นี้ไฉน มีแต่กระแสแห่งอิทัปปัจจยตา เรียกว่า เห็นสุญญตา *สุญญตา* —*ความว่างจากตัวตน*.

เห็นสุญญตาถึงที่สุดแล้ว ก็เห็นอันสุดท้ายว่า *ตถาตา, ตถาตา* —*มันเป็นเช่นนั้นเอง* เช่นนั่นเอง ไม่เป็นอย่างอื่น เป็นเช่นนั้นเท่านั้น, เรียกว่าเป็นเช่นนั้นเอง. ใครเห็นตถาตา เห็นตถาก็เป็นพระตถาคตแล้ว.

เดี๋ยวนี้มันเช่นนั้นเอง เช่นนี้เอง เช่นนี้เอง ไม่แปลกไม่ผิดไปจากความเป็นเช่นนั้น, จะไปตามความต้องการของใครไม่ได้ ต้องเป็นเช่นนั้นเอง จึงเกิดความรู้สึกว่า *กูเอากับมันไม่ไหวแล้ว* ไฉน, นั่นแหละคืออตัมมยตา, *อตัมมยตา* มันเกิดขึ้น *กูเอากับมันไม่ได้แล้ว เลิกกันที พอกันที*.

นี่ความหมายแห่งอตัมมยตา จะอยู่ในระดับสูงสุดละกิเลสก็ได้, ระดับกลางๆ คนทั่วไประดับบ้านเรือนนี้ก็ได้อ. ความรู้สึกที่ว่า *กูเอากับมันไม่ไหวอีกแล้วนี่แหละ*; พุดเป็นคำหยาบชาวบ้านอย่างนี้ มันฟังง่ายจาง่าย. จึงขอให้พิจารณาให้ถี่ให้เห็นว่า แม้จะหย่าผัวหย่า

เมี่ยมันก็ต้องมีอตั้มมยตา จะหย่าบุหรี หย่าเหล่า หย่าการพนัน หย่าอะไร ก็ต้องมีอตั้มมยตา.

ขอให้ทุกคนรู้จักใช้อตั้มมยตาให้เป็นประโยชน์ อย่าให้เสียทีที่เป็นหลักสำคัญในพระพุทธศาสนา.

อตั้มมยตาอยู่ที่ตรงกลางระหว่างฝ่ายโลกกับฝ่ายโลกุตตระ; ความรู้ฝ่ายโลกิยะ ความรู้ธัมมัญญูติญาณ ว่าโลกหรือสังขารมันเป็นอย่างไร เป็นอย่างไร เป็นอย่างไร มาสูงสุดตรงที่มันเกิดอตั้มมยตา, นี้ฝ่ายนี้. หลังจากนั้นมันจะเป็นฝ่ายเบื่อน่ายคล้ายกำหนด บรรลุมรรค ผลนิพพาน : นิพพิทา —เบื่อน่าย, วิราคะ —คล้ายกำหนด, นิโรธ —ดับ, ปฏินิสัคคะ —สลัดคืน. หรือว่าเป็นนิพพิทา —เบื่อน่าย, วิราคะ —คล้ายกำหนด, วิมุตติ —หลุดพ้นจากความยึดมั่นถือมั่น, วิมุตติญาณทัสสนะ —รู้ว่าหลุดพ้นแล้ว อย่างนี้ก็ได้, แล้วแต่จะใช้กระแสไหน, นิพพิทา —เบื่อน่าย, วิราคะ —คล้ายกำหนด, วิมุตติ —หลุดพ้น, วิสุทธี —บริสุทธิ์จากทุกข์, สันติ —มีความสงบสุข. นิพพาน —เป็นนิพพาน อย่างนี้ก็ได้.

นี่ อตั้มมยตามันอยู่ตรงกลาง เป็นจุดเปลี่ยนก็แล้วกัน เป็นหัวเลี้ยวหัวต่อตรงนั้นแหละ ฝ่ายนี้ก็เป็นโลก ฝ่ายนี้ก็เป็นโลกุตตระ, หรือว่าฝ่ายนี้ก็เป็นความทุกข์ ฝ่ายนี้ก็เป็นความดับทุกข์ จุดนี้อยู่ตรงกลาง เป็นจุดเปลี่ยน คือความรู้สึกถึงที่สุดต่อสิ่งนั้นๆ ที่เคยหลงเคยยึดถืออยู่ว่า โอ, ไม่ไหว ฎเอา กับมึงไม่ได้อีกต่อไปแล้ว นี่แหละอตั้มมยตา.

จะบรรลุ มรรค ผล นิพพานได้ ก็อตั้มมยตา, จะละความชั่วที่ร่องๆ ลงมาได้ ก็อตั้มมยตา, จะเป็นอิสระจากความชั่ว ความผิด ความเลวร้ายทั้งหลาย ก็เพราะอตั้มมยตา.

อตั้มมยตามันแปลกหูสำหรับผู้ที่ไม่เคยได้ยิน แต่เป็นคำกล่าวที่มีอยู่ในพระบาลี ที่ไม่ค่อยมีใครเอามาพูด, บางทีจะเป็นเพราะไม่รู้ว่าจะไร เพราะไม่รู้ว่าจะไร, อาตมาสนใจเรื่องนี้อยู่นาน นานเป็นปีๆ จึงพบเค้าเงื่อนว่า อ้อ มันคือจุดๆ นี้ เป็นจุดเปลี่ยน ละกามด้วยรูป ละรูปด้วยอรูปรู ละอรูปรูด้วยอตั้มมยตา มันก็หมดแหละ เมื่อละกาม ละรูป ละอรูปรูแล้ว ก็คือละทุกสิ่งแหละ ละทุกสิ่งด้วยอตั้มมยตา.

หวังว่าท่านทั้งหลายจะได้รู้จักอตั้มมยตา รู้มากขึ้นจนเพียงพอที่จะเอาไปใช้ให้เป็นประโยชน์ได้ ให้สมศักดิ์ศรีของพุทธบริษัท, เอาอีกแล้วบ้าอีกแล้ว มีศักดิ์ศรีอีกแล้ว, อย่าไปบ้าศักดิ์ศรีเข้าอีกละ. มีอตั้มมยตาสำหรับแก้ปัญหาละหลายทั้งปวง, ปัญหาจะหลุดไปก็เพราะ

อำนาจของอตัมมยตา คือความเห็นว่าจะอยู่กับสิ่งนั้นไม่ได้อีกต่อไป ต้องเลิก ต้องหย่ากันที.

นี่เรื่อง อตัมมยตาจะใช้หย่าอะไรได้บ้าง สรุปความว่า หย่าจากทุกสิ่งที่ไม่ควรจะถูกพันกันอยู่ หรือคบค้ำกัน ความเป็นพุทธบริษัทก็จะมี เป็นผู้รู้ความจริง เป็นผู้ตื่นจากหลับ คือกิเลส เป็นผู้เบิกบาน เหมือนดอกไม้ที่เบิกบานและไม่รู้จักโรย.

นี่ การบรรยายนี้ก็สมควรแก่เวลา และก็สมควรแก่เร็วแรงที่จะพูด หมดแรงจะพูด จึงต้องขอยุติการบรรยาย หวังว่าท่านทั้งหลาย คงจะได้ความรู้ความเข้าใจเพิ่มขึ้นบ้างเป็นแน่.

อาตมาขอยุติการบรรยาย เปิดโอกาสให้พระคุณเจ้าทั้งหลาย ได้สวดบทพระธรรมคณสาธยาย ให้เกิดกำลังใจในการที่จะปฏิบัติธรรมะ แก่ผู้ได้ยินได้ฟังสืบต่อไป ในกาลบัดนี้.

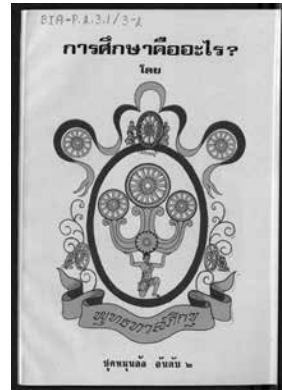
(ภาคผนวก)

ชุด ดอกบัวหลวง

ชุด ลอยปทุม

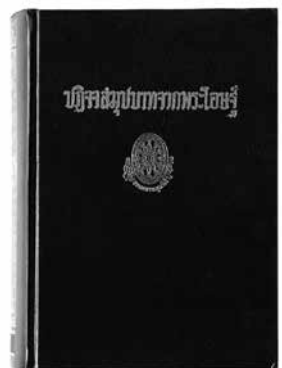
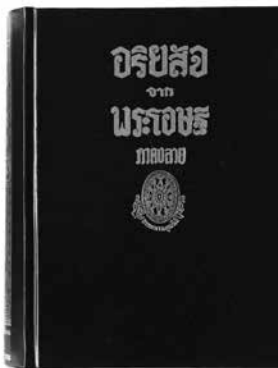
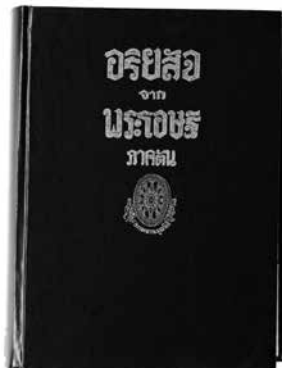
ชุด หมุนล้อ

ชุด มองด้านใน

ชุด จากพระโอษฐ์

ชุด ธรรมโชนัน

ธรรมบรรยายจัดชุด ของพุทธาสถิกขุ

เมื่อพุทธศาสนิกชนเผยแผ่ธรรมะในรูปของปาฐกถาหรือธรรมบรรยายใช้ภาษาที่สื่อความเข้าใจง่าย แตกต่างจากธรรมเนียมการแสดงพระธรรมเทศนาแบบเดิมที่เคยปฏิบัติกันมา ทำให้เป็นที่สนใจของคนในสังคมบางเรื่องถึงกับสร้างกระแสเป็นที่กล่าวถึงทั้งด้านชื่นชมและวิพากษ์วิจารณ์ จากเหตุดังกล่าวจึงมีผู้ขอธรรมบรรยายไปจัดพิมพ์เผยแพร่เป็นที่ระลึกทั้งในงานมงคลและอวมงคล รวมถึงธรรมทานมูลนิธิเองก็จัดพิมพ์เผยแพร่เป็นชุดๆ อาทิ “ชุดแรกสุด เราก็รวบรวมเรื่องที่เคยลงพิมพ์ใน *พุทธศาสนา* จัดเป็นเล่มๆ มีชุดจากพระโฆษฐ์ ชุมนุมเรื่องยาว ชุมนุมเรื่องสั้น ชุมนุมข้อคิดอิสระ ชุมนุมอภิถินจิตกาลพจน์ ชุมนุมบทประพันธ์โคลงกลอนของสิริวิลาส ชุมนุมเทศน์ครั้งสำคัญ ๆ อีก ๒ เล่ม รุ่นนี้คณะธรรมทานพิมพ์เอง...

แล้วต่อมาคุณสอาด วัชรภักย์ เขาคงอยากได้นุญได้กุศลและหารายได้ไปด้วย ก็มาขอไปพิมพ์ ตั้งเป็นสำนักพิมพ์สุวิธานน์ ตอนนั้นแกมีอาชีพอะไรที่เกี่ยวข้องอยู่ทางรัฐสภาเป็นเลขาฯ หรืออะไรนี่แหละ แล้วก็พิมพ์หนังสือธรรมขาย ทางเราไม่ได้เอาค่าลิขสิทธิ์อะไรแกมีหัวทางศิลปะ ทำปกสวยงามตามสมควร... แล้วต่อมาไม่สบายก็เลยต้องเลิก คุณวิโรจน์ (ศิริอัฐ) ก็มารับช่วงต่อ เป็นสำนักพิมพ์ธรรมบูชา”

* พระประชา ปสนนธมโม, เล่าไว้เมื่อวัยสนธยา : อดีตชีวิตของพุทธศาสนิกขุ, พิมพ์ครั้งที่ ๔ (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๕๕), ๒๓๘.

สำหรับธรรมเนียมบรรยายจัดชุดของพุทธทาสเท่าที่สืบค้นได้พบว่า คณะเผยแพร่วิธีการดำเนินชีวิตอันประเสริฐ (ผขป.) จัดพิมพ์เอกสารชุด มองด้านใน เริ่มจัดพิมพ์ ภาษาคน—ภาษาธรรม เป็นลำดับแรกตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๑๐ ต่อมาเมื่อสวนอศุคมูลนิธิรับช่วงดำเนินการจัดพิมพ์ ธรรมเนียมบรรยายของพุทธทาสภิกขุต่อจากธรรมทานมูลนิธิ โดยจัดพิมพ์เป็นชุด อาทิ ชุดธรรมโฆษณ์ของพุทธทาส หนังสือปกแข็งสีดำ ดังที่ท่านเล่าที่มาของหนังสือชุดธรรมโฆษณ์ว่า “มันเกิดจากการปรารภว่า ธรรมะที่เราพูดไปมากต่อมากแล้วมันจะสูญหายเสียหายหมด ที่พิมพ์กันเล่มเล็ก ๆ หรือที่อื่นเอาไปพิมพ์ มันก็กระจัดกระจายไม่เป็นชิ้นเป็นอัน จึงพยายามทำขึ้นให้เป็นชุด ๆ เป็นชุดสมบูรณ์ ตอนหลัง ๆ จึงเปลี่ยนวิธีพูด มาพูดเป็นชุดเป็นเรื่องราวต่อกันเพื่อสะดวกแก่การพิมพ์ เช่นชุดธรรมปาฏิโมกข์ที่พูดหน้าโรงหนัง ชุดวันเสาร์ ซึ่งพูด ๓ เดือนได้เล่มหนึ่ง ก่อนนั้นขึ้นไปยังมีชุดบรรยายโรงฉัน เรื่องหลัก ๆ หลายเรื่องเหมือนกันที่บรรยายโรงฉัน... เรื่องพวกนี้เมื่อคิดจะพิมพ์เป็นหนังสือเล่มใหญ่ขึ้นมาก็คิดว่าใช้ชื่อธรรมโฆษณ์ มันง่ายดี ความหมายก็ดี... เท่าที่พิมพ์ออกมาแค่นี้ก็เรียกว่าไล่ไปที เราได้ทำสิ่งที่มันสมควรจะทำ ไม่เสียค่าข้าวสุกของผู้อื่นแล้ว เชื่อว่ามันคุ้มค่า อย่างน้อยผมกล้าพูดได้อย่างหนึ่งว่าเดี๋ยวนี้ไม่มีใครในประเทศไทยบนได้ว่าไม่มีหนังสือธรรมะอ่าน”

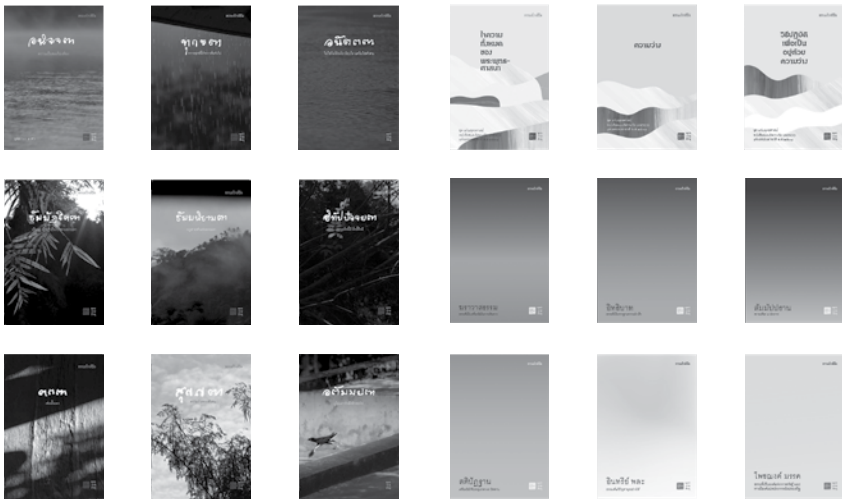
นอกจากชุดธรรมโฆษณ์ที่เป็นหนังสือรวบรวมผลงานธรรมบรรยายของพุทธทาสฉบับมาตรฐานแล้วยังมีหนังสือชุดเล่มเล็กที่สวนอศุคมจัดพิมพ์อีกหลายชุด ซึ่งสันนิษฐานว่าพุทธทาสภิกขุอาจเห็นตัวอย่างจากงานของพระญาณดิลก ดังที่ท่านเล่าว่า “ผมเห็นหนังสือเล่มเล็ก ๆ เล่มหนึ่ง หนาเท่านี้วักอัย ของพระญาณดิลก เป็นชาวเยอรมัน มาบวชอยู่ที่เกาะไอร์แลนด์ เฮอมีเทจ ที่ศรีลังกา หนังสือชื่อ พุทธวัจนะ พอเปิดดูข้างในก็มีลักษณะอย่างนี้ คือเราไม่ต้องใช้คำของตนเอง ยกเอาคำบาลีมาต่อ ๆ กันไป เริ่มด้วยอริยสัจ ๔ อธิบายทุกข์ อธิบายสมุทัย เรื่อย ๆ ไป... โดยไม่ต้องมีคำของผู้ร้อยกรอง พอเห็นเข้าก็สะดุดใจ จับใจ พอใจ ว่าทำอย่างนี้ดีที่สุด แล้วเราก็เอาบ้าง ลองทำดูออกมาเป็น พุทธประวัติจากพระโอบุสร์ พิมพ์ออกไปครั้งแรกก็ได้รับความนิยม (พิมพ์รวมเล่มครั้งแรก ๒๕๓๙) จนถึงกับมหาทองสีบเขาให้ใช้

* พระประชา ปสนนธมโม, เล่าไว้เมื่อวัยสนธยา : อดีตชีวิตของพุทธทาสภิกขุ, พิมพ์ครั้งที่ ๔ (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๕๕), ๒๓๙-๒๔๐.

เป็นหนังสือเรียนของสภาการศึกษาหมามกุฏฯ อยู่พักหนึ่ง*

“ส่วนคำบรรยายแต่ละครั้งที่ใช้ประโยชน์ได้ เป็นคู่มือปฏิบัติมากกว่าครั้งอื่น ท่านให้จัดพิมพ์เป็นเล่มเล็ก ขนาด ๑๖ หน้ายก ชื่อชุดลอยปทุม (จัดพิมพ์เรื่องเฉพาะที่น่าสนใจ) ชุดหมุนล้อ (รวมเรื่องที่เร่งเร้าการปฏิบัติธรรม) และเล่มจีวชื่อ ชุดเทิดทูนธรรม สำหรับแจกตามห้องสมุด หรือแจกผู้ที่เห็นสมควร”^{**} และยังมีชุดดอกบัวหลวง เป็นหนังสือขนาดเล็ก ต่อมาเมื่อจัดตั้งมูลนิธิหอจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญแล้ว มูลนิธิฯได้สานต่อเจตนารมณ์การจัดทำหนังสือเล่มเล็กเผยแพร่คือ หนังสือชุด *ธรรมะใกล้มือ* เริ่มพิมพ์ตั้งแต่ปีพ.ศ. ๒๕๕๒ จนถึงปัจจุบัน.

กลุ่มงานจดหมายเหตุ รวบรวมเรียบเรียง

ชุด ธรรมะใกล้มือ

* พระประชา ปสนุนมโม, เล่าไว้เมื่อวัยสนธยา : อดีตชีวิตประวัติของพุทธทาสภิกขุ, พิมพ์ครั้งที่ ๔ (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๕๕), ๒๓๕.

** อรล, สุตตีท่านอาจารย์. ใน เกียรติคุณของท่านอาจารย์พุทธทาสภิกขุ อนุสรณ์ในงานธรรมสมโภช ฉลองชนวนวาระ ๘๐ ปี , พิมพ์ครั้งที่ ๑ (กรุงเทพฯ : สานอุคคมูลนิธิ, ๒๕๒๙), ๖๑ และ ๖๗.

**ชีวิตและงาน
ยุพา บวรรัตนรักษ์
๒๕๗๒ - ๒๕๖๕**

ยุพา บวรรัตนารักษ์ เกิดเมื่อวันที่ ๑๔ เมษายน พุทธศักราช ๒๔๗๒ ที่อาคารสำนักงานร้าน “ตันยิดเส็ง” เชนงสะพานราเมศวร์ ริมถนนราชดำเนินฝั่งตรงข้ามวัดจันทาราม ที่ต่อมาเปลี่ยนจากยี่ห้อตันยิดเส็ง ที่มีกิจการโรงสียิดเส็งจัน และเหมืองดีบุกยิดเส็งฮวด มาเป็น บริษัท บวรพาณิชย์ จำกัด ในปี พ.ศ. ๒๔๙๔

เป็นลูกสาวคนสุดท้องของขุนบวรรัตนารักษ์ (ตัน ยิด เส็ง) และ นางช้อย (สกุลเดิม ลิ้มปชาติ) แห่งเครือญาติของจีนท่าวัง-ท่ามอญ ที่มีนายเรือลิ้มเฮียนปู่ จีนแต่จิวจากมณฑล กว่างตุ้งมาพบรักกับนางโง่ปุ่เหนี่ยว ลูกครึ่งจีนฮกเกี้ยนนาม (กั้ง) ไช้ฮู่ฮะ กับหญิงไทยชื่อ (ทวด) จิว ลูกสาวของทวดจิบกับทวดฝนชาววัดสบในสายสกุลของหลวงพรหมเสนาเมืองนคร มีลูก ๘ คน เป็นต้นของหลายสายสกุลจีนท่าวัง-ท่ามอญ ตลอดจนสายสัมพันธ์ ประกอบด้วย ลิ้มปชาติ สติกรุล บวรรัตนารักษ์ ลิ้มจุฬารัตน์ ลิ้มศิริ ต้นศรีสกุล หัพพานนท์ มิตรกุล สาริกะภูติ รักเชียม ณ ระนอง อินทวิเชียร สาสนานนท์ สุขุม ลีละพันธุ์ วัชรราชัย ศิลปกุล อนันตเสรี ตะล่อมสิน สัตยายุทธ และพัฒน์ภักดี เป็นอาทิ มีพี่ ๖ คน ประกอบด้วย นายยุตติ นางสงบ (ทิพยมงคล) นายสิทธิ นางรัตนา (ฉวิล) พงษ์พานิช เด็กชายกิจ และเด็กหญิงอายุ ๘๐ วัน

ในวัยเด็ก เข้าศึกษาที่โรงเรียนศึกษาภุมารี นครศรีธรรมราช มีอาจารย์จู่ปะเนี้ย นาคทรพรพ เป็นครุคนหนึ่งด้วย กระทั่งมารดาคือ นางช้อย บวรรัตนารักษ์ ถึงแก่กรรมในปี พุทธศักราช ๒๔๘๖ เข้าเรียนต่อชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๖-๘ ในกรุงเทพฯ ที่โรงเรียนราชินีบน ร่วมกับเพื่อนรักที่ยังติดต่อกันถึงทุกวันนี้ อาทิ รดยา จันทรเทียร, ลิลิน ประไพหลง, ไสว เพิ่มสมบัติ, อร่ามศรี หุตานน, ธนู รัตนวราหะ, วิไล อยู่คงดี, โดยพักอาศัยกับบ้านพลเอก หลวงเสนานรงค์ อดีตผู้บัญชาการมณฑลทหารบกที่ ๖ นครศรีธรรมราช ที่เตาปูน ก่อนที่จะ ย้ายไปอยู่หอพักของสมาคมสตรีอุดมศึกษาที่รองเมืองซอย ๕ แล้วจึงอยู่กับครอบครัวสติกรุล

ซึ่งเป็นญาติสนิท ที่บรรทัดทอง จนจบหลักสูตรอนุปริญญา คณะพาณิชยศาสตร์และการบัญชี จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ พร้อมกับเพื่อนนิสิตที่สนิทสนม อาทิ นवलศิริ เรื่องวิเศษ, ชัชวรินทร์ ทวีโภค, ม.ร.ว.ลักษณะสอาด เกษมสันต์, ประทุม พิตรสาธ

กลับไปช่วยกิจการบริษัท บวรพาณิชย์ จำกัด ในหน้าที่ผู้รักษาเงินร่วมกับพี่สาว รัตนา พงษ์พานิช ซึ่งขยายกิจการอย่างมากมาย โดยรับเชิญเป็นครูสอนวิชาเศรษฐศาสตร์ที่ โรงเรียนเบญจมราชูทิศ นครศรีธรรมราช อยู่ ๑ ปี ก่อนที่จะแยกไปรับตำแหน่งหน้าที่ผู้ช่วย และแคชเชียร์ของธนาคาร นครหลวงไทย จำกัด สาขานครศรีธรรมราช เมื่อ พุทธศักราช ๒๔๙๓ กระทั่งลาออกก่อนเกษียณเมื่ออายุ ๕๐ ปี เพื่อร่วมดูแลและบริหารจัดการบริษัท บวรพาณิชย์ จำกัดและกิจการในเครือ กับพี่น้องและหลาน ๆ พร้อมกับทำงานเพื่อสาธารณะ ต่าง ๆ จำนวนมาก

นอกจากหน้าที่การงานดังกล่าว ยังเป็น อา-น้ำของหลานๆ ซึ่งเป็นลูกๆ ของ ยุติ-จันทร์พริ้ง บวรรัตนรักษ์, สงบ-สนิท ทิพยมงคล และรัตนา-สุธี พงษ์พานิช พักอาศัยอยู่กับขุนบวรรัตนรักษ์ที่บ้านบวรรัตนตลอดมา พร้อมกับขอรับหลานชาย—บัญชา พงษ์พานิช มาเป็นบุตรบุญธรรม ตั้งแต่อายุเพียง ๑ ขวบ หลังจากพยายามมาก่อนกับบรรยง พงษ์พานิช โดยยังให้ทุนการศึกษาแก่หลานๆ และญาติอีกหลายคนจนจบการศึกษามัธยมศึกษาในทุกวันนี

เป็นผู้ใฝ่กุศล ติดตามศึกษาพระธรรมคำสอนผ่านครูบาอาจารย์ต่างๆ ร่วมกับ กัลยาณมิตรหลายฝ่ายอย่างต่อเนื่อง ได้เข้าอบรมภาวนาปฏิบัติธรรมหลายที่ อาทิ วัดอัมพวัน จังหวัดสิงห์บุรี และ สวนโมกข์นานาชาติ กับ ธรรมมาตา จังหวัดสุราษฎร์ธานี ที่สำคัญเป็นผู้ดูแลและสานงานการกุศลต่างๆ ของขุนบวรรัตนรักษ์และนางช้อย ร่วมกับรัตนา พงษ์พานิช อย่างต่อเนื่อง นอกเหนือจากรับบทบาทเป็นฝ่ายรักษาเงินและทรัพย์สินของสมาคมสตรี นครศรีธรรมราช เหล่ากาชาดจังหวัดนครศรีธรรมราชอย่างยาวนานตั้งแต่การเริ่มก่อตั้งร่วมกับชาวจังหวัดนครศรีธรรมราชทั้งฝ่ายพ่อค้าคนดีและราชการ โดยร่วมกับคุณพวงรัตน์ บวรรัตนรักษ์ และ รัตนา พงษ์พานิช จนค่อยๆ วางมือลงในวัยชรา รวมทั้งงานการกุศล

เพื่อสังคมอื่นๆ อาทิ สมาชิกสตรีอาสารักษาดินแดน อาสาสมัครมูลนิธิแพทย์อาสาสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ตลอดจนสมาชิกลูกเสือชาวบ้าน สโมสรไลออนส์สตรี นครศรีธรรมราช ฯลฯ งานการกุศลที่สำคัญคือการเป็นเจ้าของภาพสร้างพระพุทธรูปประธาน พระอุโบสถถวายเป็นพุทธบูชา การเป็นสมาชิกขับเค็ลื่อนคณะแสงบุญจังหวัดนครศรีธรรมราช พุทธสมาคมจังหวัดนครศรีธรรมราช การบวชนบถบุญธรรม นายแพทย์บัญชา พงษ์พานิช ตลอดจนสนับสนุนกิจกรรมเพื่อส่วนรวมต่างๆ ตลอดมา อาทิ สอนสร้างสรรค์ นาคร-บวรรัตน์ เป็นหนึ่งในผู้สมทบทุนหลักในการบูรณปฏิสังขรณ์กุฏิทรงไทยวัดวังตะวันตก การจัดตั้ง มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์ รวมทั้งการริเริ่มเงินจัดตั้งเป็นหอจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ โดยในระยะหลัง ได้มุ่งสนับสนุนกิจการพระศาสนาในจังหวัดนครศรีธรรมราช อาทิ การสนับสนุนโรงเรียนพระปริยัติธรรมวัดสระเรียง การบูรณะศาลาการเปรียญวัดศรีทิว ฯลฯ

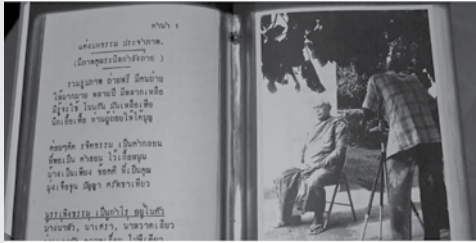
เป็นผู้ดูแลรักษาชีวิตจิตใจของตนเอง และเจือจานแก่ลูกหลานตลอดจนคนใกล้ชิดเสมอมา สุขภาพโดยทั่วไปมีภาวะเบาหวานและความดันโลหิตสูงที่กำกับได้ตลอดมา รักษาพยาบาลดูแลตามสมควรภายใต้การดูแลของหลานๆ และแพทย์ที่โรงพยาบาลมหาราชนครศรีธรรมราช กับ โรงพยาบาลกรุงเทพ กรุงเทพมหานคร จนกระทั่งเกิดการระบาดของโควิดจึงยุติการเดินทางด้วยการอยู่ประจำที่บ้านบวรรัตน์ ถนนเทวราช-ศรีทิว ตำบลท่าวัง จังหวัดนครศรีธรรมราช ภายใต้การดูแลพยาบาลอย่างเต็มที่ ได้รับการฉีดวัคซีนป้องกันโควิดครบ ๓ เข็ม โดยในเดือนมิถุนายน พ.ศ. ๒๕๖๔ ได้เกิดภาวะเส้นเลือดหัวใจตีบจนมีภาวะหายใจลำบาก ได้แสดงเจตนาขออยู่กับบ้านในวาระสุดท้าย ไม่ให้เข้าไปรับการรักษาที่โรงพยาบาล แต่เมื่อพิจารณาจากสภาพการณ์ แพทย์และหลานได้ขอเข้าไปตรวจพิเศษที่โรงพยาบาลมหาราชนครศรีธรรมราชโดยมีสงฆ์หมู่หนึ่งมาร่วมภาวนาส่งสู่โรงพยาบาลจนทำการรักษาแก้ไขความตีบตัน ๒ ครั้ง จนสามารถกลับมาอยู่ที่บ้านได้ดี ค่อยๆ ฟื้นฟูชีวิตและสุขภาพในวัย ๙๒ ปีได้ตามลำดับ มีการออกจากบ้านเพื่อร่วมงานบุญ ไหว้พระ และเยี่ยมมกุสถานต่างๆ เป็นระยะๆ โดยค่อยๆ ไม่อยากทานอาหาร บอกเสมอว่าพอแล้วๆ ไม่ไปไหนแล้ว ภาวะต่างๆ ที่เคยทำตลอดชีวิตก็ทยอยปล่อยวางตามลำดับมาตั้งแต่อายุเข้า ๙๐ ปี จนกระทั่งวันที่ ๗ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๖๕ มีอาการอ่อนเพลียมาก แพทย์ตรวจพบว่ามีความผิดปกติในกระแสเลือด ประกอบ

กับมีภาวะติดเชื้อโควิดจากคณะผู้ดูแลรักษาพยาบาลที่บ้าน จึงเข้ารับการรักษาพยาบาลที่โรงพยาบาลมหาราชนครศรีธรรมราช แล้วเกิดภาวะช็อคจากภาวะติดเชื้อในกระแสเลือด (ที่มีไข้โควิด) แต่ตรวจไม่พบเชื้อและที่มา เกินกว่าจะพุงชิวิตสังขารที่ขราลงมากตามลำดับไว้ได้ ค่อยๆ สงบจบชิวิตนี้ลง ณ เวลา ๑๖.๑๗ น. ของบ่ายวันที่ ๑๐ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๖๕ ขณะที่ยังอีก ๓๕ วัน จะมีอายุครบ ๙๓ ปี นับว่ามีอายุยืนยาวที่สุดในหมู่พี่น้องและบิดามารดา ทำการฌาปนกิจตามข้อกำหนดของทางราชการภายใน ๒๔ ชั่วโมง ที่ ฌาปนสถานวัดมุ่มป้อม เมืองนครศรีธรรมราช ท่ามกลางคณะสงฆ์สามเณรหมู่ใหญ่กว่า ๑๐๐ รูป/องค์ พร้อมด้วยหลานๆ และญาติมิตรจำนวนมาก โดยมีการเริ่มการสรงพระลากแม่ยุพา เพื่อฟื้นฟูการสรงพระลากตามแบบสกุลช่างเมืองนคร ของกลุ่มช่างศิลป์ถิ่นนคร ภายใต้ความร่วมมือกับสถาบันช่างศิลป์ท้องถิ่น ในวิทยาลัยนศึกษาศาสตร์ มนุษยศาสตร์ และศิลปกรรมศาสตร์แห่งประเทศไทย กระทรวงการอุดมศึกษา วิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม

จากนั้นมีการบำเพ็ญกุศลต่อเนื่องอีก ๕ วัน และในวาระ ๗ วัน ที่บ้านบวรรัตน์ ทำบุญ ๕๐ วัน (๒๙ เมษายน พ.ศ. ๒๕๖๕) พร้อมกับการเริ่มโครงการวัดวิถีใหม่ในเมืองนคร ภายใต้ความร่วมมือกับหอจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ ที่วัดศรีทวี ท่ามอญ จังหวัดนครศรีธรรมราช และทำบุญ ๑๐๐ วัน (๑๘ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๖๕) ที่วัดจันทาราม ท่าวัง จังหวัดนครศรีธรรมราช พร้อมกับการฉลองพระอุโบสถ ฉลองวัด และ ฉลองพระลากแม่ยุพา เพื่อถวายวัดจันทาราม ซึ่งทั้งหมดนี้เป็นงานการกุศลในพระพุทธศาสนาในช่วงปลายของชีวิตที่ให้ดำเนินการไว้ ประกอบด้วย การบูรณะพระอุโบสถวัดจันทาราม จังหวัดนครศรีธรรมราช การสร้างทำแท่นฐานประดิษฐานธรรมจักรโบราณถวายศรีธรรมราชพิพิธภัณฑสถาน วัดพระมหาธาตุ-วรมหาวิหาร ตลอดจนการจัดตั้งศูนย์รับบริจาคคินหนังสือพุทธสมุทข่อยของคณะสงฆ์จังหวัดนครศรีธรรมราช

๑๘ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๖๕

คลิปล่านธรรมะครั้งแรก
"บทพระธรรมประจำภาพ"
๑๔ เมษายน พ.ศ. ๒๕๖๐

ติดตามคลิปล่านธรรมะ
ได้ที่ ยูพา บวรรัตนารักษ์

คลิปล่านธรรมะสุดท้าย
"สวัสดิ์ปีใหม่ ๒๕๖๕"
๓๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๖๔

ยุพานุสรณ์
๒๕๗๒ - ๒๕๖๕